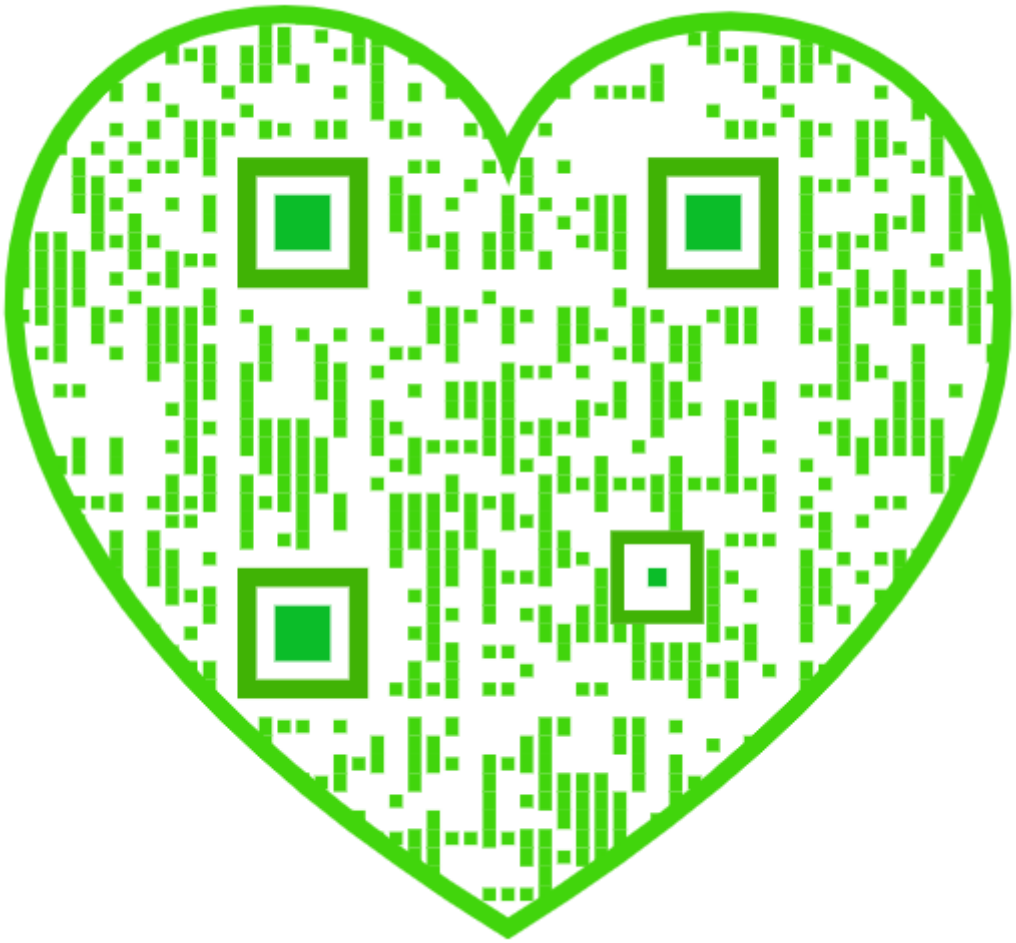

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

ACHT EN VEERTIGSTE DEEL.

1865.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Historische studiën over de zesde eeuw 1

I. Algemeen overzigt der zesde eeuw; eerste jaren van Gregorius' openbaar leven . . . . . —

II. Gregorius de Groote, hersteller der kerkelijke tucht en eenheid 84

III. Uitbreiding der Kerk 129, 130

De Angel-Saksen in Brittannië en hunne bekeering. 133

Een woord over de heidensche tempels 150

De Britten 154

IV. Geen gedwongene bekeeringen; de West-Gothen en hunne bekeering; Theodolinde en Gregorius; overgang der Longobarden tot de Katholieke Kerk . . 334

Bladz.

Over vrouwelijke ingewijden in de Fransche vrijmetselaarsloges. 35

Waardigheid en onderscheidingsteekenen 42
Stoffering der zaal . . . . . —
Opening der loge en opneming. 43
Bij het overgeven van het schootsvel. 46
Bij de handschoenen . . . . . —

De St. Pieterspenning. 65
„De Kerk en de slavernij sedert de ontdekking van Amerika.„ 109
Kerkelijk Veere. — VI. (*Vervolg van Dl.* XLVII, *bladz.* 197.). 160
Eene hoofdonderwijzers-benoeming, fabelachtig-historische bijdrage tot de geschiedenis der wet op het lager onderwijs, van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), en het Koninklijk besluit van 20 Junij 1864 193
Van „Sunte Christoffels„ beelden. Eene proeve ter beantwoording der vraag: Hoe werden in de middeleeuwen de kolossale beelden van den H. Christophorus beschouwd, welke men alom binnen of buiten de kerken ontmoette, en dat wel ter plaatse, waar zij den binnentredende terstond in 't oog vielen? 225
Medegedeelde correspondentie. — I 298
De muurschilderingen en het autaar der kerk van Baarn . . 321
Wie is vrij in zijne wetenschap? 365

VERSCHEIDENHEDEN.

Examen voor het pastoraat te Keulen. 52
De opvolger van kardinaal Wiseman 55
Werkelijkheden 58
Krisis van het Protestantisme. 61
Nieuwe bewerking van J. Cramer's „Eeuwige zaligheid„ . . 63
Het „Algemeen Evangelisch Nationaal Zendingsfeest„ te Maarsbergen 113
De Katholieke Kerk in Schotland 122

Bladz.
Kerkelijke berigten uit Noord-Amerika 123
Kerkmuziek 184
Jongste verkondiging van het materialisme 191
Overlijden van Hurter 192
Onnoozele driestheid van „de wetenschap.". 310
Nog iets dergelijks. 314
Een woord van den H. Thomas van Aquino aan de wonderbestrijders. 379
Het instituut Victoria. 380

SPROKKELINGEN.

Dr. Pichler's onderwerping 124
Statistiek der Nederl. Herv. Kerk. . . . . —
Opbrengst der Protestantsche genootschappen in Engeland. 125
De Kerk in Anam 316
Lijden der Polen. 381
Ellende der vrijgemaakte slaven in Amerika. . . 382
Protestanten in Hongarije. . . . . —
Protestantsche zendinggenootschappen. 383
Gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk . . . . . —

LETTERLOOVER,

Lofzang aan de XIX HH. Martelaren van Gorkum 126
De zalige dood 318

Bl.	348	reg.	13	staat:	princessen;	lees:	prinsessen.
„	„	„	„	„	Frankiesch;	„	Frankiesch.
„	350	„	2 v.o.	„	vcor;	„	voor.

HISTORISCHE STUDIËN

OVER

DE ZESDE EEUW.

I.

ALGEMEEN OVERZIGT DER ZESDE EEUW; EERSTE JAREN VAN GREGORIUS' OPENBAAR LEVEN.

Bij het begin der zesde eeuw hadden al de groote ketterijen uitgewoed en zich verbrijzeld tegen de onvergankelijke rots, waarop Christus zijne Kerk heeft gesticht. Zedeleer en openbaring waren beurtelings op de onbeschaamdste en stoutste wijze aangevallen, maar al deze aanvallen, hoe hevig en hardnekkig ook, hadden, in plaats van de Kerk eenigzins te benadeelen, in de hand van God gediend om voor al de volgende eeuwen een voordeel aan te brengen, dat èn in zijne naaste èn in zijne verwijderde gevolgen onberekenbaar is: de zedeleer namelijk was naauwkeuriger omschreven, de waarheid duidelijker toegelicht. Het Manichaeïsme had de zedeleer in hare eerbiedwaardigste geheimen, in het huwelijk en in de familie aangetast; het Arianisme had de Godheid des Zoons bestreden en poogde daardoor het

verlossingswerk des Zaligmakers te vernietigen; het Pelagianisme wilde den mensch verheffen en hem tot een halven god maken: — de begeerlijkheid des vleesches, dat zich tegen elken band verzette, de verwaande trotschheid van het verstand, dat zich tot regter opwierp over de driewerf heilige betrekkingen der goddelijke Personen, de hoogmoed van den geest, die zich zelven genoeg waande, deze drie afdwalingen hadden alle krachten, waarover onzedelijkheid, hoogmoed en eigenwaan kunnen beschikken, opgeroepen om aan de Kerk den laatsten stoot toe te brengen, door onder hare voeten de grondslagen van haar bestaan weg te nemen: de godheid van haren Stichter, den heiligen band der familie, de ongenoegzaamheid van s menschen krachten. Werd de familie vernietigd, de Kerk zou geene leden meer tellen; was Christus geen God, zij zou tot eene denkbeeldige instelling vervallen; had de mensch in zich zelven kracht genoeg om zijne zaligheid te bewerken, haar bestaan was doelloos. Deze drie beproevingen overwon de Kerk door de kracht van den haar inwonenden H. Geest en met onfeilbaar gezag sprak zij haar doemvonnis over deze ketterijen uit.

Het dogma van Christus' Godheid en menschheid moest echter nog naauwkeuriger omschreven, de gevolgtrekkingen er uit scherper aangegeven worden; en God liet toe, dat twee nieuwe ketterijen het goddelooze drijven der vorige in een anderen vorm herhaalden: het Nestorianisme dwaalde omtrent de persoonlijkheid, het Eutychisme omtrent de naturen van den Christus. Het eerste leerde, dat de Zoon van Maria niet God was, maar slechts mensch, die Θεοφόρος (die God draagt) of Θεοδόκος (die God ontvangt) moest genoemd worden; dat er niet

één maar twee personen waren; dat de goddelijke en de menschelijke natuur van Christus niet in één persoon, maar slechts voor het uiterlijke en door zedelijke banden, met elkander vereenigd waren. Het geheim van Christus' menschwording werd alzóó vernietigd, daar de menschelijke persoon geleden en voor ons den dood ondergaan zou hebben; — eene voldoening, die van slechts eindige waarde en diensvolgens ongenoegzaam was voor 's menschen verlossing.

De H. Cyrillus, bisschop van Alexandrië, trad op als verdediger der Katholieke waarheid en als bestrijder van Nestorius' dwaalleer. Op eene synode, in zijne bisschoppelijke stad gehouden, vatte hij de leer der Apostolische overlevering in weinige punten zamen om ze aan Nestorius ter onderteekening voor te leggen; de voornaamste dier punten laten wij hier volgen: „De Emmanuël is „waarachtig God en de Maagd Maria dus moeder van „God; het Woord des Vaders heeft zich *hypostatiesch* „(persoonlijk) met de menschelijke natuur vereenigd en „maakt nà die vereeniging één Christus uit, die God „en mensch tevens is. Christus is niet slechts een mensch, „die God draagt of God ontvangt, maar waarachtig „God; het Woord heeft niet alleen gewerkt in den mensch „Jesus en de heerlijkheid van den Eeniggeborene is den „mensch Christus niet als iets vreemds toegevoegd, maar „Christus, God en mensch te gelijk, is één persoon en de „heerlijkheid van God is Hem van nature eigen, omdat Hij „God is." De H. Augustinus had reeds vroeger, in nog kortere woorden, dezelfde waarheid geleerd: „Één Zoon „Gods en dezelfde is Zoon des menschen; één Zoon des „menschen en dezelfde is Zoon Gods; onze Heer Jesus „Christus is alzóó God zonder begin en mensch met een

„begin." Het algemeen concilie van Ephese, in 431 gehouden, verklaarde deze leer als geopenbaarde waarheid en veroordeelde Nestorius.

In eene tegenovergestelde dwaling verviel de ongelukkige Eutyches. In zijn al te voortvarenden ijver om de éénpersoonlijkheid van Christus te verdedigen, loochende hij de twéé naturen en leerde, dat in Christus, nà zijne vereeniging met de menschelijke natuur, deze met de goddelijke tot ééne zamengesmolten of in de goddelijke overgegaan was, of dat uit die twéé naturen nà hare vereeniging ééne nieuwe natuur was voortgekomen. Welke uitlegging aangenomen worde, óók deze dwaling vernietigde het geheim van 's menschen verlossing: bleef de goddelijke over, dan was Christus onlijdelijk en kon voor ons niet sterven; was de menschelijke alleen in Hem blijven bestaan, Christus' lijden en dood zou geene oneindige, dus geene genoegzame kracht gehad hebben om voor den gevallen mensch te voldoen; was eene nieuwe natuur uit de vereeniging der goddelijke met de menschelijke natuur voortgekomen, dan moest òf het goddelijke òf het menschelijke het overwigt hebben, en bij gevolg òf Christus onlijdelijk òf zijne voldoening van eindige waarde geweest zijn. De groote Paus Leo I omschreef in zijn beroemden brief aan Flavianus, bisschop van Constantinopel, de Katholieke waarheid in korte maar duidelijke woorden: „De Zoon Gods is in niets van den „Vader onderscheiden; Hij is mensch geworden in den „tijd en geboren uit de Maagd Maria. Deze tijdelijke „geboorte heeft aan de eeuwige uit den Vader geen „afbreuk gedaan noch voordeel aangebragt, en het eenige „doel daarvan was de verlossing des menschen. Hij heeft „uit het ligchaam der heilige Maagd niet de *gedaante* van

„een mensch, maar een *waarachtig ligchaam* aangenomen,
„want de wonderbare geboorte (uit eene Maagd door de
„werking des Heiligen Geestes) heeft de eigenaardigheid
„des menschelijken geslachts niet opgeheven. De eigenaar-
„digheid alzoo der beide naturen, die tot één persoon zijn
„vereenigd, is gebleven en de Majesteit heeft het nederige,
„de Magt het zwakke, de Eeuwige het sterfelijke
„aangenomen. De onlijdbare, goddelijke natuur heeft,
„om onze schuld te betalen, zich vereenigd met de
„menschelijke natuur, die lijden kon, opdat de Midde-
„laar tusschen God en den mensch — zooals onze red-
„ding het vereischte — van den eenen kant sterven en
„van den anderen kant niet sterven kon. Elk der beide
„naturen behoudt hare eigenaardigheid onverlet en onver-
„minderd, en gelijk de Godheid de menschheid niet ver-
„nietigt, vermindert ook de menschheid de Godheid niet.
„Zoo treedt Gods Zoon de wereld in, terwijl Hij, in
„zich onzigtbaar, in onze natuur zigtbaar wordt, God,
„die niet lijden kan, niet versmaad heeft een mensch
„te worden, die lijden kon, en de Onsterfelijke zich aan
„de wetten des doods heeft onderworpen. Hij, waarachtig
„God, is waarachtig mensch geworden; en gelijk God
„niet verandert door zijn erbarmen, zoo ook gaat de
„menschheid niet verloren in de Godheid. Het is god-
„deloos te zeggen, dat de Eeniggeborene des Vaders
„vóór zijne menschwording twee naturen had; het is
„even goddeloos te zeggen, dat Hij slechts ééne natuur
„had na zijne menschwording."

Deze klare en duidelijk omschreven geloofsbelijdenis van het bewustzijn der Katholieke Kerk, hier sprekende door den mond van haren heiligen Opperherder, werd op het talrijke concilie van Chalcedon (451) — vijf hon-

derd vijf en twintig bisschoppen uit alle deelen der wereld te zamen gekomen, waren er tegenwoordig — als goddelijke openbaring en leer der Kerk aangenomen en onderschreven. Eutyches en zijn aanhang, voor geen wettig en onfeilbaar gezag buigende, maar liever eene dwaze inspraak van trotschen eigenwaan volgende, werden buiten de gemeenschap der Kerk gesloten.

Wij gelooven niet, dat we voor deze korte uitweiding op theologiesch gebied verschooning hebben te vragen. De leer over Christus' Godheid hangt zóó naauw met de geschiedenis der Kerk zamen, dat zij niet slechts haar vruchtbaar werken en haren invloed ter zaliging der menschen, ter beschaving van de maatschappij, ter hervorming van het geheele menschdom uitlegt en begrijpelijk maakt, maar zelfs eene noodzakelijke en volstrekt vereischte voorwaarde van haar bestaan en voortduur is. Verbeelden wij ons voor een enkel oogenblik het onmogelijke, dat de Kerk namelijk tegenover het Arianisme de waarheid van Christus' Godheid prijs gegeven en aan de grillen van een verwaand Caesarisme opgeofferd had; wat zou hetzelfde jaar, waarop de Kerk dat verraad aan Christus gepleegd had, gezien hebben? Een kunstmatig opgetrokken en uiterlijk hecht gebouw eensklaps ineengestort, doordat of de grondslag, waarop het rustte, vernietigd, of de eenige spil, die al de gelederen onderling verbond, weggenomen was; een elk, die dien kus des verraads afgesmeekt had, als om strijd zich beijverende, om wat der Kerk voor den schijn nog overbleef omver te halen; allen, die haar vijandig waren, den buit onderling verdeelende, en wie haar tot dus verre hoog vereerd en geëerbiedigd hadden, vol schaamte over

hare lafheid en vreesachtigheid zich verwijderende: de Kerk in één woord vernietigd en de wereld gedoemd om tot den vorigen toestand van barbaarschheid terug te zinken. Maar nu zij de eer en de oneindige waardigheid van haren goddelijken Stichter voor waanwijze keizers en trotsche dwaalgeesten in veelvuldig lijden en harde ballingschap beleden en luide verkondigd heeft, schittert zij als het hemelsch Jerusalem, in welks koesterende stralen volkeren en geslachten wandelen, waar de menigte heenstroomt, als het heilig Sion, dat door geen zon of maan maar door het eeuwig licht des Heeren beschenen wordt; nu vertoont zij zich als de levende afbeelding van haren goddelijken Stichter, die altijd met haar is, in haar werkt, in haar overwint. Nu zij steunt op den onvergankelijken goddelijken grondslag, die Christus is, blijft zij wat zij volgens hare instelling zijn moest — de leermeesteres der geheele wereld, de uitdeelster van Gods onuitputtelijken genadeschat ter zaliging van elken mensch, de bovennatuurlijke maatschappij, die ware beschaving schenkt aan een ieder, welke zich bij haar aansluit; nu zij Jesus' Godheid handhaaft en met onverwinbare standvastigheid verdedigt, zet zij met onverstoorbare kalmte, maar ook met wissen tred haren zegetogt over de geheele wereld voort, overwint alle hinderpalen en schept zich een geestelijk rijk, dat geene andere grenzen dan die der aarde kent.

Wel ontmoet zij moeijelijkheden en zal bij hare zegepraal nog menigen druppel bloeds moeten vergieten; zij is immers de altijd levende afbeelding van haren Stichter, die slechts door lijden en dood de glorie der overwinning verworven heeft; maar dat lijden zal voor haar eene glorie, dat kruis voor haar een troost wezen, omdat zij daardoor

de wereld overwinnen, en alle menschen in den band van één geloof, van ééne hoop en ééne liefde, onder de hoede van haar goddelijk gezag, vereenigen zal.

Onder dit gezigtspunt wenschten wij het zoo zegenrijk en in alle opzigten zoo hoogst verdienstelijk leven van Paus Gregorius, wien de geschiedenis met het volste regt den eerenaam van „de Groote" heeft geschonken, te beschouwen. Wij gevoelen zeker de groote moeijelijkheid, om het veertienjarig bestuur van dezen heiligen Paus naar waarde te schetsen, of liever om den schitterenden stralenkrans, dien anderen om zijn eerbiedwaardig hoofd gevlochten hebben, en dien hij zich zelven door zijne hooge deugd en uitgebreide geleerdheid verworven heeft, niet door onze onvolledige en vlugtige voorstelling te verduisteren. Zijn leven toch en zijne daden hebben niets gewoons; weinigen hebben hem geëvenaard, geen enkele welligt is hem voorbij gestreefd. Hij vertegenwoordigt al wat de vorige eeuwen der Kerk heiligs en bewonderenswaardigs hebben opgeleverd, en is tevens het voorbeeld voor al zijne opvolgers. De deugden en de geleerdheid van den Grooten Leo, van een Ambrosius, van een Augustinus, van een Hiëronymus — de vier Latijnsche kerkvaders, naast wie hij zelf eens als de vijfde met eere zoude genoemd worden — zien wij in hem schitteren; zijne vastberadenheid is het voorbeeld geweest derzelfde deugd van een zijner grootste opvolgers, van Gregorius VII; zijne liefde voor de Kerk en zorg voor het heil der wereld werd nagevolgd door Innocentius III; zijne onverwinbare kalmte en onwrikbare standvastigheid, ook onder de zwaarste beproevingen, vinden wij in den zoo onregtvaardig verguisden Bonifacius VIII terug. Hij, op den Pauselijken stoel verheven, in weerwil van zich zelven,

toen eene schrikkelijke pest Rome teisterde, stuit de ziekte in haren vernielenden loop door zijn gebed; hij onderrigt de keizers en doet hun tegelijk de onderwerping bewijzen, waarop zij aanspraak mogten maken; hij troost Afrika en versterkt het, bevestigt de tot de Katholieke Kerk teruggekomen Visigothen in het geloof, bekeert Engeland, en hervormt de tucht in Frankrijk, weet de woeste Longobarden tegen te houden en redt Rome, dat de Grieksche keizers niet konden helpen; hij bestuurt het Oosten en het Westen met evenveel kracht als nederigheid en geeft aan de wereld een volkomen voorbeeld van kerkelijk bestuur.

Voordat wij echter den heldenmoed en het omvattend genie van den Grooten Gregorius, zij het dan ook in te zwakke trekken, schetsen, moeten wij een vlugtigen blik slaan op de geschiedenis, die zijnen tijd voorafging, ter betere waardering én der verbazende werkzaamheid, die hij ten toon spreidde, én der menigvuldige moeijelijkheden, welke hij te overwinnen had; want de gevolgen van dien toestand werden ook nog in Gregorius' tijd gevoeld. Diep toch was de grond rondom den Pauselijken troon omgewoeld, en zoo ver de blik eens menschen reikte, heerschte overal verwoesting; rijken waren even spoedig vernietigd als gesticht, en beurtelings waren nieuwe troonen op de puinhoopen van anderen, die geen vroegere dagteekening kenden dan van eenige jaren, opgerigt om niet minder spoedig vervangen te worden door den zetel van een anderen vorst. Italië vooral, maar ook de omliggende landen, bijna het geheele Westen scheen als de inzet te zijn van het bloedig spel, dat volkeren, allen even barbaarsch en even wreed, onder elkander dreven.

De oude stam der Bourgondiërs zakte uit het Oosten af naar het westelijk gedeelte van het Zuiden van Frankrijk, en stichtte aan den voet van het Jura-gebergte een nieuw rijk, terwijl de even woeste West-Gothen meer westwaarts in de met het bloed der bewoners doorweekte landen zich eene vaste woonplaats kozen, en de Sueven het noordelijk gedeelte van Spanje innamen. Ook het rijke Afrika ging voor het Romeinsche rijk verloren en werd een buit der trouwelooze en bloeddorstige Wandalen. Rondom Italië vormde zich alzoo eene magt, die niet alleen geducht was voor het reeds lang vermolmde Westersche keizerrijk, maar ook een strijd op leven en dood zou leveren aan de Kerk, die zich door hare belijdenis van Christus' Godheid met den haat en vloek van al die Ariaansche volkeren beladen had. Slechts éénmaal zouden deze oorlogzuchtige volkeren zich voor een enkel oogenblik onder het opperbevel van een Romeinsch veldheer vereenigen, om een gemeenschappelijken vijand te verslaan, maar even spoedig wederom vijandig tegen het Westersche keizerrijk overstaan. Attila, die zich zelven den geesel Gods noemde en den keizers van Ravenna en Constantinopel schreef: „bereidt mij een paleis, want mijn „plan is u te bezoeken," rukte aan het hoofd zijner honderd-duizenden in Gallië, alles verwoestende en zijn togt kenmerkende door brand en moord. Een strijd van drie dagen, bij Chalons geleverd, schonk de overwinning aan den bekwamen Aëtius, den bevelhebber der Romeinsche keurbenden en der hulptroepen van de omliggende volkeren, en dwong Attila terug te wijken. Doch het volgende jaar (452) trok de koning der Hunnen in Italië en spaarde geene stad, die op zijn weg naar Rome lag. Geen leger bood hem nu wederstand, geen veldheer

durfde hem te gemoet treden, zelfs Aëtius niet, daar het rijk uitgeput was, zijne beste troepen in de laatste overwinning verloren had, en de andere volkeren de plannen van Attila begunstigden. Rome stond op het punt van in de handen van Attila en zijne troepen, nog woedend over de geledene nederlaag, te vallen, toen het gered werd door een zwak maar eerbiedwaardig grijsaard. De H. Paus Leo, door de Grieksche Kerk „de Wijze", door de Latijnsche „de Groote" genoemd, ging, vergezeld van twee Romeinsche Patriciërs, Trigetius, oud-prefekt van Rome, en Aviénus, afstammeling van den beroemden Valerius Corvus, naar het kamp der Hunnen. Attila's hoogmoed werd door het denkbeeld, dat hij Rome smeekend aan zijne voeten neêrgeknield, de Romeinsche toga in den afstammeling van den beroemden Valerius en de tiara der opvolgers van den H. Petrus in den persoon van Leo vernederd zou zien, niet weinig gestreeld en hij ontving de gezanten in zijne legerplaats bij Mantua. De Paus verscheen in zijn hoogepriesterlijk gewaad: hij droeg een myter van zijde met goud omzoomd en op de Oosterste wijze afgerond, een kasuifel van bruinachtig purper en een pallium versierd met een klein rood kruis op den regter schouder; een grooter kruis hing af op de linker zijde van de borst. De geschiedenis, die ons zoo menigmaal hare geheimen met een sluijer bedekt, heeft het ook verborgen gehouden, door welke waardige taal de H. Paus een vrede zonder strijd heeft afgesmeekt van een barbaar, die voor een enkel oogenblik meewarigheid toonde om zich in bitterder spot te kunnen verlustigen. Maar genoeg: Attila trok dadelijk af naar het verwijderde Pannonië en Italië was gered van zijne invallen. Intusschen verkocht Bonifacius, 's keizers be-

velhebber Afrika aan de Wandalen en werd vermoord door Aëtius. Deze viel onder den dolk van Valentiniaan, veroordeeld om zelf eens te sneven door de hand van Maximus, wiens echtgenoot hij onteerd had. Maximus volgde hem op den troon en in het huwelijksbed, totdat de weduwe van Valentiniaan, de misdaad van haren tweeden echtgenoot kennende, Genserik uit Afrika riep. Dit was het teeken van eene nieuwe verwoesting. Hij zeide aan zijnen stuurman: „wend den steven naar hen, „die door God bedreigd worden", en Gods toorn bedreigde dien dag Rome; op voorbede van Leo den Groote alleen werd het leven der inwoners gespaard. Genserik werd opgevolgd door Odoacer, die een einde maakte aan het verouderde en nietswaardige Westersche keizerrijk, doch om veertien jaren later zijn troon en schepter te moeten afstaan aan Theodorik, koning der Oost-Gothen, later de Groote bijgenaamd.

Onder de regering van dezen vorst, die, ofschoon Ariaan, in den beginne met zachtheid en regtvaardigheid regeerde, scheen Italië eenige verademing te zullen scheppen en zich te herstellen van de herhaalde slagen, welke het verduurd had. De handel herleefde en voerde eenigen rijkdom naar het verarmde land; de stedelijke en gewestelijke vrijheid werd den Romeinen verzekerd; de regtsbedeeling steunde op billijke wetten, terwijl aan de overwonnenen evenveel invloed werd verleend als aan de overwinnaars; slechts een derde gedeelte van den grond namen de Gothen voor zich, het overige aan de Italianen latende; zelfs de letteren namen eene hoogere vlugt en het hof van Theodorik was eene verzamelplaats van geleerde en uitstekende mannen. De wijsgeer Boëtius en zijn schoonvader Symmachus bekleedden gewigtige be-

dieningen in het rijk, zonder zich daardoor van hunne geliefkoosde studiën te laten afhouden, of te dulden, dat de ijver voor de wetenschap bij anderen verflaauwde. Boven allen muntte de beroemde Cassiodorus uit, die onder de geleerden van zijn tijd misschien de eerste plaats inneemt en tot in het jaar 539 de binnenlandsche staatsaangelegenheden bestuurde. Doch had hij de grootheid en den roem van het Oost-Gothische rijk gezien, in de stilte van zijn klooster, waarin hij, na zijn veeljarigen arbeid, rust gezocht had, zou hij getuige zijn des ondergangs van hetzelfde rijk, dat nog voor weinige jaren door de West-Gothen en Franken in het westen, door den Donau ten oosten begrensd werd en eene vloot van duizend schepen telde. En wonderbaar verschijnsel! Zoodra Theodorik de Katholieken begon te vervolgen, zijne vorige vrienden Boëtius en Symmachus, beiden Katholiek, liet onthoofden, eene heiligschennende hand aan Paus Joannes durfde slaan, zonk zijne magt ineen en zijn nog kortelings zoo geducht rijk werd reeds twintig jaren na zijn dood (526) vernietigd door Belisarius en Narses, veldheeren van Justinianus. Hetzelfde lot trof een ander Ariaansch koningrijk, het Wandalenrijk in Afrika, dat zich naauwelijks eene halve eeuw had kunnen staande houden en door zijne wreedheid en vervolging tegen de Katholieken berucht is geworden.

Nogtans, dit alles waren slechts voorbijgaande rampen, zoo wij ze vergelijken bij de vreeselijkste, die Italië meer dan twee eeuwen onafgebroken teisteren zou. Narses, eens de steun van het Byzantijnsche rijk, hij, die Italië bevrijdde van de ontaarde Oost-Gothen, zou een anderen Ariaanschen volksstam, de Longobarden, alleen om zich over eene beleediging te wreken, in Italië gebragt heb-

ben. Is de beschuldiging, die hem voorgeworpen wordt, waar, dan moet hij als de aanleidende oorzaak geschandvlekt blijven van al de onheilen, die nu meer dan twee honderd jaren het droevig lot van Italië zijn zullen, van al de moordenarijen en verwoestingen, door de heerschzuchtige en meineedige Longobarden aangerigt.

Wij zouden de geschiedenis vooruitloopen, wilden wij nu reeds beschrijven, wat de Pausen in al die afwisselende en elkander onafgebroken opvolgende rampen gedaan hebben, nu eens om het verwoeste te herstellen, dan weder om de verwoesting van geheele steden en uitgestrekte landstreken te voorkomen ; hier om met milde hand aan de van haven en goed beroofde bewoners uit de nog schaars overgeblevene schatten der Kerk ondersteuning te bieden, ginds om geheele scharen van gevangenen, die reeds met ketenen beladen hun hard lot te gemoet traden, uit de handen van wreede barbaren los te koopen. Later zullen wij genoodzaakt zijn, dit roemrijk tijdperk van de milddadigheid en zegenrijke werking der Kerk vlugtig na te gaan.

Nog op een enkel feit — in den beginne oogenschijnlijk van gewone beteekenis, later van zulk een diep ingrijpend gevolg op de geschiedenis der Kerk en der geheele maatschappij, dat deze duister en onverstaanbaar blijft, als dat feit buiten rekening gelaten wordt — moeten wij met een woord de aandacht vestigen. Geheel Italië was omringd van Ariaansch-gezinde volkeren; weldra zou het andere stammen, van dezelfde ketterij aangestoken, op zijn bij uitstek Katholieken bodem moeten dulden; de Kerk werd voortdurend door hen aangevallen en de Pausen meermalen vervolgd. In dien nood kwam God op wonderdadige wijze te hulp en schonk aan het

ongelukkige Italië een verdediger, aan de Kerk een Christelijk vorst, die in zijne opvolgers haar niet enkel beschermen, maar ook met grootere wereldsche magt bekleeden zou.

Van het Noorden van Frankrijk tot aan de boorden van de Rhône strekte zich het rijk uit van Clovis, vorst der Franken. Hij gebood over een dapper, geestig en hooggeroemd volk; weldra heerschte hij ook over het naburige Germanië, en de gelofte, die hij in den slag van Tolbiac had afgelegd, van Christen te worden zoo hij overwon gaf aan Frankrijk een Katholiek vorst, aan de wereld een nieuw Christelijk-Germaansch rijk, aan de Kerk een hechten steunpilaar, een getrouwen verdediger. De trotsche Sigambiër aanbad wat hij vroeger had verbrand en verbrandde wat hij vroeger aanbad; hij geloofde in de Godheid van Christus, den God van de H. Clotilde, en gaf aan zijne opvatting des Christendoms eene duidelijke uitdrukking in zijne bekende woorden, die hem uit het hart vloeiden, toen hij het lijden des Zaligmakers hoorde voorlezen: „Was ik met mijne Fran„ken toen in Jerusalem geweest, wij zouden de Joden „in stukken gehouwen hebben." De algemeene vreugde der Kerk, toen zij deze blijde gebeurtenis vernam, was zonder twijfel gewettigd. Paus Anastasius schreef aan Clovis brieven van gelukwensching: „Wees, zeide hij, „voor de Kerk, uwe nieuwe moeder, een kroon van „ijzer." Ook de geestelijkheid betuigde hare blijdschap; Avitus, de beroemde bisschop van Vienne, sprak tot Clovis: „De Voorzienigheid kiest voor onzen tijd in u „een scheidsregter; gij beslist voor ons; uw geloof is „onze zegepraal."

Naast deze nieuwe, Christelijk-staatkundige magt rees

nog eene andere, in schijn zwakker, doch inderdaad krachtiger dan het geduchtste rijk. Waar de scherpte des zwaards zich niet mogt doen gelden en met eerbiedige bescheidenheid terug moest deinzen, daar zou de kracht des woords van liefde en van waarheid zich een weg banen, het medeslepend voorbeeld van deugd en zelfopoffering overtuigend tot het hart spreken. Het gebied des gewetens is onbereikdaar voor woest geweld, maar is de kampplaats voor het woord der goddelijke waarheid tegen afdwaling en ketterij. God stichtte daarom niet alleen een wereldsch rijk, dat in last ontving de Kerk te verdedigen: Hij riep ook eene orde in het leven, die met het zwaard des levenden woords doordringen zou tot de harten der afgedwaalden, en nieuwe kinderen schenken aan de moeder der Christenheid. Clovis staat aan het hoofd van het wereldlijk rijk, Benedictus voert de schaar der geestelijke strijders aan. Deze heilige, uit een oud adellijk geslacht gesproten, had eene grootere liefde voor de eenzaamheid, de kweekster van deugd en wetenschap, dan voor het gewoel van wereldsche grootheid, waar ingekeerdheid en een aandachtig nadenken zich slechts zelden eene kleine plaats kunnen verzekeren; hij koos zich eene afgelegene en duistere grot, later een hoogen, moeijelijk te beklimmen berg tot woonplaats, en schiep daar dien bewonderenswaardigen regel, waarvan stipte gehoorzaamheid en diepe verootmoediging de grondslagen waren; den regel, door bijna alle monniken van het Westen gekozen, door bekwame wetgevers steeds bewonderd als eene kostbare en onuitputtelijke bron van grondstellingen, welke geschikt zijn om de menschen te vormen in de zoo moeijelijke kunst van te regeren; den regel, dien de beroemde Cosmo de Medicis altijd met een nieuw genoegen herlas. En

van den top diens bergs zond hij naar alle bekende landen een tal van mannen uit, die, gevormd door hunnen grooten meester, weldra met hunne hooge deugd en uitgebreide wetenschap een nooit genoeg te waarderen invloed uitoefenden op de ware beschaving van de toenmaals nog grootendeels woeste Gothen, Franken, Germanen en Longobarden; die de Christelijke waarheid door woord en voorbeeld uitbreidden en der Kerk tot steun, der maatschappij tot sieraad strekten. De H. Augustinus stichtte kloosters in Engeland, de H. Maurus in Frankrijk, de H. Gallus in Zwitserland, de H. Willibrordus in de Nederlanden, de H. Bonifacius in Duitschland, en die „ kloosters „ werden van nu af weldadig voor het menschdom. Onder „ de hand hunner bewoners werden wouden en heidevelden „ vruchtbare akkers. Zij waren de voornaamste beoefe„ naars der mechanische kunsten en op het voorbeeld van „ Cassiodorus (stichter eens kloosters in Bruttiën omstreeks „ 538) ook der wetenschappen, vlijtige afschrijvers der „ belangrijkste geschriften van vroeger dag, die in hunne „ kronijken de geschiedenis aan de latere nakomelingschap „ overleverden." [1])

In deze maatschappij, ten deele nog Ariaansch, voor het meerendeel Katholiek, waarin twee elkander vijandige magten om de overwinning streden, waarin de Katholieke Kerk, voor den stoffelijken aanval van woest geweld verdedigd door den dapperen vorst der getrouwe Franken, in haren liefdevollen werkkring ter verovering der zielen krachtdadig ondersteund door de orde der

---

[1]) Prof. Moll, *Geschiedenis van het kerkelijk leven*, 1ste D., blz. 73.

Benedictijnen, alle haar inwonende kracht aanwendde om binnen den kring van haar gebied ook de ketterschgezinde volkeren op te nemen: — in die maatschappij werd GREGORIUS, waarschijnlijk in het jaar 540, geboren uit ouders, wier adeldom nog verhoogd werd door den glans der deugden, die zij beoefenden. Onder zijne verwanten telde hij den H. Felix, derden of vierden Paus van dien naam; zijn vader Gordianus, senator van Rome, mogt onder zijne drie zusters op twee wijzen, die door een heilig leven uitschitterden en later onder het getal der heiligen geplaatst werden. Zijne moeder Silvia, eene dochter uit een der edelste Romeinsche geslachten, wijdde zich later — het is onzeker of zij reeds tijdens het leven van haren echtgenoot den sluijer aannam — aan het afgezonderde leven en bereikte dien graad van volmaaktheid, dat de Kerk haar als heilige vereert.

Van de eerste jaren onzes Heiligen heeft de geschiedenis niets opgeteekend; slechts getuigen de schrijvers van zijn leven, dat zijn geest reeds vroegtijdig ontwikkeld was en dat hij wat opmerking verdiende, niet der vergetelheid prijs gaf, maar aan zijn vasthoudend geheugen ter bewaring toevertrouwde; dat hij zich gretig aan de bronnen der wetenschap laafde, om de vergaderde kennissen ten gepasten tijde en tot voordeel van anderen te verspreiden. In de Dialectiek en Rhetorica was hij zoo ervaren, dat geen ander in Rome hem daarin evenaarde; met de Grieksche taal echter bleef hij, volgens zijne eigene getuigenis, ten eenenmaal onbekend, maar zijne regtskennis was des te grondiger en uitgebreider. En niet slechts zijn aanleg en zijne veelomvattende geleerdheid, maar boven alles zijne inborst en zijne menigvuldige deugden maakten hem weldra tot een der meest geëerde burgers

zijner vaderstad, en openden hem den weg tot alle waardigheden, hetzij van den Staat of van de Kerk.

Gedurende eenigen tijd weifelde Gregorius, welken weg hij zoude inslaan; of hij zich in eene wereldlijke betrekking aan het heil zijner medeburgers zou wijden, of in de stilte eens kloosters uitsluitend de dienst der Kerk en de beoefening der wetenschap als levenstaak zou kiezen. De keuze was ook moeijelijk en welk zijn besluit zijn mogt, hij zag overal gevaren en groote zwarigheden. De Kerk was in rouw gedompeld over een dier inwendige twisten, die het gevolg zijn van wederregtelijke inmenging van keizers en magthebbende personen in zaken geheel en al buiten hunne bevoegdheid, en waarover hun nooit een oordeel toekomt. Omtrent het midden der zesde eeuw herleefde de strijdvraag over de leer en dwalingen van Origenes, vooral in de kloosters van Palestina, en wel zóó hevig, dat de monniken, die zich aan de Katholieke leer hielden, bittere vervolging van hunne dwalende broeders te verduren hadden. Keizer Justinianus, overigens de roem zijner eeuw, maar ook behebt met de overerfelijke neiging der keizers van het Byzantijnsche rijk om zich in godsdienstzaken te mengen en over theologische vraagstukken een oordeel te vellen, greep deze gelegenheid gretig aan en sprak met zijne keizerlijke magt eene veroordeeling van Origenes uit. Toen echter een zekere Ascidas, aanhanger van Origenes en ook van Eutyches' dwaling, vooral door tusschenkomst der keizerin, des keizers aandacht van bovengenoemde vraagstukken wist af te leiden op die geschriften, waarin eenige dwalingen van Nestorius vervat waren, de geschriften namelijk van Theodorus van Mopsueste, van Ibas aan den Pers Maris en van Theodoretus aan Cyrillus — gewoonlijk de drie kapittels

genoemd — en hem onophoudelijk herhaalde, dat de Eutychianen minder moeijelijkheden zouden maken om zich te hereenigen met de Kerk, zoo deze schriften veroordeeld werden, bragt de keizer over die drie werken zijn doemvonnis uit. De Oostersche bisschoppen onderwierpen zich aan dat keizerlijk dekreet; maar de Westersche, minder aan hoofsche slavernij gewend, weigerden het als geldig te erkennen, omdat het afkomstig was van eene magt, welke in geestelijke zaken niet als gezaghebbend mogt beschouwd worden, en noch de drie genoemde schrijvers op het Oecumeniesch concilie van Chalcedon — zij hadden hunne dwalingen herroepen, behalve Theodorus van Mopsueste die toen reeds overleden was — noch de drie geschriften, met welker onderzoek het concilie zich niet had beziggehouden, veroordeeld waren. Toen nu Paus Vigilius, bewogen door des keizers bedreigingen, vooral door de vrees, dat het schisma tusschen de Oostersche en de Westersche Kerk hernieuwd zou worden, eerst in zijn brief „*Justificatum*" aan den patriarch Mennas, later op het Oecumeniesch concilie van Constantinopel in 553, de drie geschriften als kettersch veroordeeld had, maar met de uitdrukkelijke bepaling: „*Salva in omnibus reverentia Synodi Chalcedonensis*, zonder „in iets te kort te doen aan den eerbied aan het concilie „van Chalcedon verschuldigd", scheurden zich zeer vele bisschoppen van het Westen, vooral in Afrika, Illyrië, en in de twee kerkelijke provinciën, Istria en Venetia, van zijne gemeenschap af. Blinde ijver, onberaden verdediging van het concilie van Chalcedon, maar geen ontkenning van 's Pausen gezag, veel minder nog de zucht om tegenover de algemeene Kerk eene nationale of gewestelijke kerk te stichten, waren de drijfveeren van

den ondoordachten stap dier bisschoppen. Vigilius had geenszins gefaald, evenmin het concilie van Chalcedon veroordeeld; hij had de schrijvers der drie kapittels in 't minste niet als ketters gebrandmerkt, maar alleen verklaard en bij monde van het concilie van Constantinopel uitgesproken: dat de drie kapittels stellingen inhielden die veroordeelenswaardig waren — wat door allen werd toegegeven. De bisschoppen streden voor den eerbied aan het concilie van Chalcedon verschuldigd, voor de eer der schrijvers van de drie kapittels; maar hun ijver miste zijn doel, daar het concilie evenzeer geëerbiedigd werd door den Paus als door hen, en de schrijvers evenmin door Vigilius als door hunne vereerders veroordeeld waren. Paus Vigilius kan dus om deze wijze van handelen volstrekt niet gelaakt worden, integendeel is hij om zijne voorzigtigheid te prijzen: hij wederstond des keizers inmenging in kerkelijke zaken én om het beginsel, dat geen Paus, zelfs niet in schijn, kon aannemen, én om het hooge gezag van het concilie van Chalcedon, dat de schrijvers niet veroordeeld en de drie geschriften niet besproken had; maar toen hij, om 's keizers hardnekkig volhouden, voor groote rampen beducht moest wezen, gaf hij toe in zooverre zijn geweten dit veroorloofde: hij veroordeelde de geschriften, maar wierp geen smet op den naam der schrijvers; hij gaf geene verklaring, die in strijd was met de besluiten van het concilie, maar getuigde van zijn hoogen eerbied voor die algemeene kerkvergadering. Hoezeer een ieder, wien geen onberaden ijver den geest verwarde, de feiten op deze wijze moest beschouwen, hield echter het schisma onder Pelagius, vroeger vriend en geheimschrijver van Vigilius, en na diens dood zijn opvolger, nog stand en breidde zich naar

Italië uit, waar de bisschoppen van Istria, Liguria en Venetia onder leiding van den bisschop van Aquileja zich van den Roomschen stoel losscheurden. Maar genoeg hierover; later moeten wij zien, hoe Gregorius die afgevallenen tot de eenheid der Kerk terugbragt.

Niet geringer waren de moeijelijkheden, waarmede Gregorius zou te kampen hebben, wilde hij zijne talenten en edele hoedanigheden aan den staat toewijden. De woeste en kettersche Longobarden waren van bijna geheel Italië meester: alleen Rome en Ravenna met de naastbij gelegene streken en de zeekusten erkenden nog het gezag van den Byzantijnschen keizer en maakten een deel uit van het verzwakte Grieksche rijk, onder den naam van *Exarchaat*; het overige gedeelte van het ongelukkige Italië was ten prooi aan de wreedheid en hebzucht zijner nieuwe onderdrukkers. Het tafereel, dat de H. Gregorius en andere schrijvers van dien tijd ons van hunne woede en vernielingszucht voorhouden, is dan ook met de akeligste kleuren geschilderd: „Wij tellen reeds „zeven en twintig jaren — schrijft onze heilige — „die „wij tusschen de zwaarden der Longobarden doorbrengen"; „gedurende vijf en dertig jaren — schreef hij in een zijner latere brieven — „worden wij door hen onder„drukt. Zij woeden tegen ons en de menschen, die hier „in groot aantal wonen, verkwijnen als afgemaaid koren. „De steden zijn ontvolkt, de sterkten verwoest, de „kerken verbrand, kloosters van monniken en nonnen „vernield; de landhoeven zijn verlaten en vinden geen „bearbeiders meer; de grond ligt braak, en wordt door „geen sterveling bewoond; beesten wonen daar, waar „voorheen een groot aantal menschen hunne woningen „hadden." En niet slechts ruw geweld en onstuimige

vernielingszucht maakten het heerlijke Italië tot eene woestenij; niet alleen werd den bewoners van dezen zegenrijken bodem het genot van den grond, die een weinig inspanning met woeker beloonde, ontzegd, en hun streelend uitzigt op eigen bezit en op eene familie verijdeld: ook wat den redelijken mensch als een der dierbaarste panden geldt, hunne vrijheid was hun ontnomen, en zij verzonken spoedig tot den lagen stand van halfvrijen, van onderhoorigen. En nog mogten zij zich gelukkig rekenen, zoo zij als onderhoorigen onder de bescherming stonden van een Longobardischen heer, die zich met het twee-derde gedeelte van de opbrengst der landerijen vergenoegde, die zij moesten bearbeiden. Anderen waren nog meer te beklagen, zoo zij als *servi rusticani* op het land, of als *servi ministeriales* in de steden, gelijk weleer de slaven hunner voorouders, aan al de grillige wreedheid van een barbaar waren overgeleverd. De fiere Romein had dus alles verloren; geene vrije beschikking over hetgeen hij van zijne voorouders geerfd had, bijna geen bezit, geen regt, geene vrijheid bezat hij meer, en hij was slaaf geworden van Germanen, wier voorouders zoo dikwijls gezucht en gebloed hadden onder de Romeinen uit het tijdperk der keizers.

Onder dit vreeselijk wapengekletter en de verwoestingen des oorlogs werd Gregorius praetor van Rome. Wat hem bewogen heeft die gewigtige en daarom moeijelijke betrekking, waarvan de last nog verzwaard werd door de tijdsomstandigheden, op zijnen jeugdigen leeftijd aan te nemen, meldt ons geen zijner tijdgenooten en openbaart ons ook geen zijner brieven. Welligt dwalen wij niet, zoo we in hem dezelfde edele bedoeling bij het aanvaarden van die magistratuur veronderstellen, als die

hem bewoog om ze langer te bekleeden dan hij gewenscht had: aan zijne medeburgers meende hij van nut te kunnen zijn, als hij het praetorschap, dat de magt gaf over het openbaar en persoonlijk regt, en den drager dier waardigheid met de volmagt bekleedde om nieuwe wetten te maken en oude af te schaffen, uitoefende in billijkheid en gematigdheid; aan den staat meende hij groote diensten te kunnen bewijzen, als hij die taak volgens de inspraak des gewetens en niet volgens de inblazing eener ijdele eerzucht vervulde. Dat hij zich met allen ijver van zijne groote verpligtingen kweet, mogen wij met zekerheid opmaken uit zijn edel karakter en zijne regtschapenheid, uit zijn regtskennis en rijp oordeel, uit zijne voorzigtigheid en kloekheid, in één woord, uit die vele en groote hoedanigheden, waardoor hij meer dan door het purper en de kenteekenen zijner waardigheid schitterde; wij mogen voor zeker houden, dat hij in zijn gedrag getoond heeft, hetgeen hij op lateren leeftijd aan Justinus, praetor van Sicilië, voorschreef: „geen winst mag u tot „onregtvaardigheid verleiden; geen bedreiging noch vriend„schap van wie ook mogen u den weg der geregtigheid „doen verlaten. Overweeg hoe kort het leven is, overweeg „voor welken regter gij, die nu regtsmagt bezit, eens „zult verschijnen. Wij moeten alzoo zorgvuldig bedenken, „dat wij al onze winst hier achterlaten en slechts „datgene in de eeuwigheid medenemen, wat ons nadeelige „winst bezorgd heeft."

Ofschoon de H. Gregorius, zooals zijn naamgenoot van Tours verhaalt, „in zijde gekleed, schitterend van „edelgesteenten, in staatsiekleederen gedost, de stad door„trok," vergat hij geenszins zijne hoogere bestemming; noch de luister zijner waardigheid, noch de veelzijdige

moeijelijkheden zijner ambtsbetrekking konden den drang zijner ziel naar eenzaamheid en afzondering onderdrukken; ofschoon hij de wereld en de tijdelijke belangen zijner medeburgers diende en met al die zorg waartoe hij zich verpligt achtte, kon hij de inspraak zijns harten, die God alleen en diens glorie in het geestelijk heil van anderen zoekt, niet smoren. Ondanks zijne menigvuldige en dringende bezigheden onderhield hij eene innige vriendschap met den heiligen Constantinus, leerling van den H. Benedictus en zijn opvolger in het beroemde klooster van Cassino; met Valentinianus, abt van het klooster van St. Lateranen, met Simplicius, derden abt van Cassino, en met Honoratus, abt van het klooster Sublaco. Door die mannen even uitstekend in deugd als in wetenschap, werd hij meer en meer versterkt in de zucht naar een uitsluitend ascetiesch leven; eene zucht die hem van jongs af eigen was en weldra de heerlijkste vruchten zou opleveren. Vroeger meende hij zich, onder een wereldsch kleed en in wereldsche bemoeijingen gewikkeld, aan de godsdienst te kunnen wijden; maar door de zamenspraak met zijne vrienden aangemaand, door Gods genade voorgelicht, begreep hij, dat ijdele voorwendsels hem zoo lang terughielden, en hij niet enkel met het ligchaam, gelijk hij zich voorgespiegeld had, maar ook met de neiging zijns harten aan de wereld gehecht was. Naauwelijks was dit licht voor hem opgegaan, of „hij verliet alles wat van de wereld was, en „vlugtte ontbloot uit de schipbreuk des levens naar de „veilige haven des kloosters." Zijne goederen, die zijne rijke ouders hem in overvloed geschonken hadden, verkocht hij, bouwde van de opbrengst zes kloosters op Sicilië en een zevende te Rome, het overige den armen schenkende.

Wij mogen het leven van den H. Gregorius in het klooster van den H. Andreas op den Palatijnschen heuvel te Rome in al zijne bijzonderheden niet volgen om niet te wijdloopig te worden; liever vatten we zijn heilig en werkzaam leven aldaar in enkele trekken zamen, die ons vergunnen een helderen blik te werpen op de verbazende vorderingen, die hij in zijne stille cel maakte in deugd en wetenschap.

Welk een zalig genot, wat zielrust en bevrediging van de buitensporigste wenschen zijns harten hij in de armoede en onder het nederig gewaad van een Benedictijner monnik vond, schildert hij ons, als hij op lateren leeftijd, gebukt onder allerlei zorgen, zich in den geest naar dat geliefkoosd verblijf verplaatst, en weenende uitroept: „helaas! mijne ongelukkige ziel getroffen door de „wond van hare bezigheden, herinnert zich, hoe zij eens „in het klooster was; hoe zij zich alles wat hier voorbij„vliegt, onderworpen had; hoe verre zij zich verhief „boven alles wat veranderlijk is; dat zij aan niets anders „dacht dan aan de dingen des hemels, en ofschoon nog „door het ligchaam teruggehouden, reeds de kluisters „des vleesches door overweging verbrak, dat zij den „dood, die voor allen eene straf is, als de belooning „van haren arbeid en als het binnengaan in een beter „leven beminde. Maar nu moet zij zich aan de be„moeijingen eener herderlijke bediening onderwerpen en „wordt bezoedeld door het stof van aardsche bezighe„den." En niet alleen aan het zielverheffend bespiegelen van hemelsche dingen gaf hij zich over; het ligchaam, dat de ziel niet zelden in hare vlugt belemmert, bragt hij onder bedwang door vasten en ligchamelijke verstervingen, zoodat hij al spoedig na zijne intrede in het worstelperk

der Christelijke deugd een graad van volmaaktheid bereikt had, die hem bij dezen tot voorbeeld, bij genen tot aansporing, bij allen tot een voorwerp van bewondering maakte, maar dat hij ook toen reeds de noodlottige kiem legde voor de kwaal, die hem tot aan zijnen dood met smarten overlaadde. En hoe ver hij in wetenschap en veelzijdige kennis, na slechts weinige jaren van studie, gevorderd was, getuigen zijne schriften en uitleggingen der H. Schrift, die hij reeds vóór zijn Pausschap vervaardigde. Geen wonder alzoo, dat Rome's inwoners den toenmaligen Paus met een oproer dreigden, toen zij vernamen, dat de heilige en geleerde Gregorius, hun aller vriend en trots, zich op reis begeven had om aan de Angel-Saksen het Evangelie te gaan prediken. „Gij „hebt den H. Petrus beleedigd, gij hebt Rome ten gronde „gerigt", riepen zij hem toe en waren niet tevreden, voordat Gregorius, op schriftelijk bevel van Pelagius, binnen Rome's muren was teruggekeerd.

Doch haasten wij ons den H. Gregorius in het openbaar leven voor te stellen: de tijdsomstandigheden, de stormen die van alle zijden tegen de Kerk en haar opperhoofd losbarstten, eischten dringend, dat een moedig en wakker strijder den Paus ter zijde stond. Reeds stipten wij aan, dat Italië geteisterd werd door de wreede Longobarden, en de Kerk te strijden had tegen het ongelukkige schisma der bisschoppen van noordelijk Italië, die in misplaatsten ijver dachten te strijden voor de eer des concilies van Chalcedon. Paus Pelagius II wilde tegen de Longobarden hulp vragen, waar hij het eerste hulp verwachten moest, en het schisma daar bestrijden, van waar het was uitgegaan. Hij zond waarschijnlijk om die

redenen onzen heilige, dien hij eerst tot diaken wijdde, met den titel van apocrisiarius [1]) naar Constantinopel, in de zekere hoop, dat de godvruchtige keizer Tiberius Constantinus de eenheid der Kerk en het geluk van Italië ter harte zou nemen.

Hiermede nog niet tevreden, zond de Paus ook een schrijven aan den bisschop Annacharius van Antifiodunum, die den Koningen van Frankrijk als raadsman ter zijde stond, om door zijn invloed en aanzien te bewerken, dat Frankrijks koning, als een blijk van dankbaarheid voor het geloof van Rome's Kerk ontvangen, den Longobarden den oorlog aandoen en hunnen broeders in het geloof eenige verademing schenken zou. Daar wij koning Childebert reeds het volgende jaar ten strijde zien trekken, en hem de Longobarden, die onder zes en dertig verschillende opperhoofden verdeeld en daardoor verzwakt waren, zien overwinnen, mogen wij met zekerheid aannemen, dat 's Pausen bede op het gemoed der Franken indruk gemaakt had, en God hen in dezen strijd voor het heil der Kerk en het welzijn van geheel Italië gezegend heeft.

Minder gelukkig slaagde de H. Gregorius in zijne zending. De keizer van het Byzantijnsche rijk kon zijne schoonste provincie niet ter hulp snellen; vele en moeijelijke oorlogen, vooral de voortdurende invallen, althans de dreigende houding der Persen, ook de gedurige gisting onder de volkstammen, die zijn rijk begrensden,

---

1) Deze dienaars der Kerk, gewoonlijk tot de geestelijkheid behoorende, woonden in het paleis des keizers om de aangelegenheden der Kerk te verdedigen bij het hoofd van den staat en diens antwoord aan hunne lastgevers te berigten. Krüll, *Alterthumskunde*, 1, p. 70.

eischten al zijne aandacht en maakte het hem onmogelijk een leger naar Italië af te zenden om de Longobarden te beoorlogen. Misschien kon Gregorius om dezelfde redenen ook niet bewerken, dat de keizer door zijne tusschenkomst het schisma vernietigde, hetwelk zijn voorganger Justinianus, door zich in kerkelijke zaken te mengen, in het leven geroepen had; de brieven van Gregorius ten minste melden er niets van, evenmin als de geschiedschrijvers zijns levens.

Nogtans was het vijfjarig verblijf van onzen heilige in Constantinopel niet geheel vruchteloos; behalve dat hij ten laatste van den keizer de verzekering ontving, dat binnen korten tijd aan Italië hulp zou worden verleend, — eene belofte in 584 vervuld, toen Smaragdus als exarch naar Italië gezonden werd — knoopte hij naauwe vriendschap aan met den H. Leander, bisschop van Hispalis, die zich toen als afgezant van Hermenegildus, prins der Visigothen, aldaar bevond. en bij zijnen vriend zooveel vermogt, dat Gregorius zijne ledige uren besteedde aan de uitlegging van het boek Job, „datgene niet voor onmogelijk houdende, „waartoe de liefde van een broederlijk hart hem aan„spoorde". Boven alles echter was zijn verblijf zegenrijk voor de Kerk, daar hij eene nieuwe kettersche leer, die eene van de grondwaarheden der openbaring aantastte, door zijne liefdevolle teregtwijzing en wetenschappelijke wederlegging reeds bij haar ontstaan overwon. Eutychius, bisschop van Constantinopel, overigens een eerbiedwaardig kerkvoogd, had een werk geschreven over de opstanding der dooden en leerde daarin, dat de ligchamen der verrezenen niet tastbaar, dat ze fijner dan lucht en wind zijn zouden. Zoodra de H. Gregorius hiervan kennis droeg, bewees hij én door de rede én door het voorbeeld

van den verrezen Zaligmaker, dat deze leer met de Katholieke waarheid in strijd was, die verklaart, dat het menschelijke ligchaam in de glorie der onsterfelijkheid wel verheerlijkt zal zijn door Gods magt, maar tevens tastbaar krachtens zijne natuur. — „Maar Christus behield „een tastbaar ligchaam, antwoordde Eutychius, om bij „zijne leerlingen allen twijfel over zijne verrijzenis weg te „nemen." — „Gij zegt daar iets zeer wonderlijks, hervatte „de H. Gregorius; wij zouden dan moeten twijfelen juist „om die reden, waardoor de harten der leerlingen voor „allen twijfel bewaard werden; om dezelfde reden, waarom „zij geloofden, zouden wij moeten aarzelen?" — „Maar „Christus toonde hun eerst een tastbaar ligchaam, doch „dit werd, zoodra de Apostelen overtuigd waren van „Christus' verrijzenis, tot eene door de zintuigen onwaarneembare fijne stof herschapen?" — „Neen, antwoordde „Gregorius, Christus veranderde na zijne verrijzenis niet; „Hij, die van den doode opstond, stierf niet meer en de „dood had geen magt op hem." — „Maar er staat geschreven: vleesch en bloed zullen mijn rijk niet be„zitten" — „In de H. Schrift wordt vleesch nu eens ge„nomen voor vleesch volgens de natuur, dan wederom „voor vleesch der zonde en des bederfs; als nu de „H. Paulus in de aangehaalde woorden van vleesch spreekt, „bedoelt hij het vleesch volgens de schuld, zooals hij „ook in deze woorden zegt: „het bederf zal het onbedorvene „„niet bezitten." Ons vleesch derhalve zal het rijk Gods „bezitten, niet het vleesch volgens de begeerlijkheid, maar „dat volgens de natuur." Eutychius verklaarde zich overtuigd en toen hij kort daarop zijn einde voelde naderen, riep hij uit, terwijl hij het vel van zijne hand vasthield: „Ik belijd, dat wij in dit vleesch zullen verrijzen." Mogt

dus de H. Gregorius niet naar Rome terugkeeren in het bewustzijn dat het Italiaansche schisma spoedig zou geëindigd zijn, hij smaakte het genoegen, aan de Kerk een nieuwen strijd te hebben bespaard.

In 585 vinden wij hem in het klooster van den H. Andreas terug en wel als abt, daar Maximianus, zijn voorganger, tot bisschop van Syracuse benoemd was. Hij mogt dus op nieuw al de zoetheden smaken van de eenzaamheid en stille overweging, die hij slechts uit gehoorzaamheid had vaarwel gezegd en waarin hij zijn geluk had gevonden. En toch riep het gebod van den Opperpriester hem weldra in de beslommeringen der kerkelijke aangelegenheden terug, en droeg hem de gewigtige taak van Sekretaris op, om, evenals de H. Hiëronymus Paus Damasus, de H. Prosper Leo den Groote in het verdedigen der Katholieke leer ter zijde gestaan hadden, Pelagius II door zijn raad en zijne geleerdheid in het handhaven der Katholieke eenheid te ondersteunen. Met regt vermoedt men, dat Gregorius de schrijver is der drie brieven — wij zouden ze even goed verhandelingen noemen — van Paus Pelagius aan Elias, bisschop van Aquileja, en aan de andere bisschoppen van Istria, die de hoofden van het schisma waren, dat de Kerk van Italië verscheurde. Al deze brieven beoogden slechts een doel: het herstel der kerkelijke eenheid. De Paus schroomt daarin niet, zijne toevlugt tot smeekingen te nemen, maar hield tevens den wankelenden het onwankelbaar geloof van Petrus, den twijfelmoedigen de hechtheid voor van Petrus' Stoel, waartegen geen helsche magten iets zullen vermogen. Zijne hooge vereering en onvoorwaardelijke aanneming van de vier algemeene conciliën, en daaronder ook van het concilie van Chalcedon, welks gezag

door de veroordeeling der drie kapittels, zooals de afgescheidenen valschelijk voorgaven, zou verworpen zijn, geeft hij in krachtige woorden te kennen. Hij noodigt hen zelfs uitdrukkelijk uit, om in persoon of door hunne gevolmagtigden, hetzij te Rome of in eene andere stad, zoo eene verre reis hen afschrikte, eene zamenkomst met zijne afgezanten te houden en hen te hooren. Doch alle pogingen van den Paus leden schipbreuk op de hardnekkigheid der bisschoppen; zij verstoutten zich zelfs, hem „na rijp beraad te bevelen de veroordeeling der drie kapittels te herroepen". Nog verliet de Paus den weg der zachtmoedigheid niet; hij wilde alle pogingen beproeven om de afgedwaalden op den regten weg terug te brengen, en liever hen door overtuiging terugvoeren dan door kerkelijke straffen dwingen. Hij rigtte tot hen een derde schrijven, waarin hij uit de schriften van Theodorus van Mopsueste en Ibas gezegden en meeningen aanhaalde, die hoogst lasterlijk voor Christus waren en het gift der Nestoriaansche ketterij met klare woorden verkondigden; en wat Theodoritus betrof, getuigt hij, „niet al zijne „schriften te veroordeelen, maar slechts die welke tegen „de twaalf kapittels van den H. Cyrillus en tegen het „ware geloof aandruischen." Pelagius moest echter den strijd aan zijnen opvolger overlaten en daalde in het graf voordat de afgescheidenen in den schoot der Kerk waren teruggekeerd.

Nog was deze ongelukkige twist niet geëindigd, toen Italië door eene nieuwe ramp geteisterd werd. In 589 trad de Tiber buiten zijne oevers en zette, zooals de H Gregorius van Tours verhaalt, de geheele stad onder water, deed de oude huizen instorten en berokkende aan de Kerk een verlies van eenige duizenden maten koren —

het voor de armen bestemde onderhoud. Zelfs steeg het water tot eene hoogte, dat het de muren der stad bedekte en over eene ontzaggelijke uitgestrektheid de velden en landerijen voor langen tijd onbruikbaar maakte. Deze ramp sleepte een nog grooter onheil na zich: de overstrooming veroorzaakte eene pest, die duizenden en duizenden in het graf stortte en waarvan Italië nog geen voorbeeld kende. Een der eerste slagtoffers was Paus Pelagius, die na eene kortstondige ziekte bezweek.

Het baart ons geen verwondering als wij lezen, dat de geestelijkheid en het volk, die reeds een treffend blijk van eerbied en liefde voor onzen heilige gegeven en hem bij zijne terugkomst uit Constantinopel met uitbundige vreugde ontvangen hadden, die hem als geleerde hadden leeren hoogschatten en als ijverig verdediger van de belangen der Kerk kenden, geen oogenblik aarzelden om Gregorius tot Pelagius' opvolger te kiezen. Te vergeefs bood hij wederstand en bezwoer hen zijne ongeschiktheid voor zulk eene moeijelijke taak in aanmerking te nemen; hoe meer hij zich tegen de keuze verzette, des te krachtiger drongen allen op zijne wijding aan en bewaakten de poorten der stad om zijne ontvlugting te verhinderen; te vergeefs ontkwam hij verborgen in een wijnvat aan de zorgvuldige hoede zijner vereerders: een heldere straal van den hemel tot boven zijne schuilplaats afdalende, openbaarde hem aan de nasporingen der Romeinen: te vergeefs ook rigtte Gregorius een smeekschrift aan keizer Mauritius en riep den vermogenden invloed des patriarchs van Constantinopel bij den keizer in, opdat hij de keuze der geestelijkheid en des volks niet zou bekrachtigen: zijn broeder zelf, prefekt van Rome, onderschepte de brieven en drong van zijnen kant bij den keizer aan,

dat Gregorius en geen ander tot Paus zou verheven worden. Niets baatte Gregorius: God had hem voorbestemd om in die droevige dagen, dat er schisma in de Kerk, verwoesting in het schoone Italië, verwarring en ketterij in geheel Europa heerschte, de eenheid te herstellen, om orde te scheppen waar vroeger wanorde de bovenhand had, om ongeloovigen en ketters onder het zoete juk der waarheid te doen bukken, en Italië hulp te bieden, door zijne woedendste vijanden tot kinderen der Kerk te maken.

Evenwel nam hij, zoodra de dood van Paus Pelagius den Apostolischen stoel ledig liet, slechts geleid door het beginsel: „de kudde van Christus kan niet zonder herder wezen", het bestuur der Kerk op zich, ofschoon hij het plan koesterde om zoodra het gevaar der pest afgeweerd was, zijne keuze door de vlugt te verijdelen. Dadelijk riep hij Rome's bevolking bijeen in de Kerk van de H. Sabina, om allen tot boete over hunne bedrevene zonden, die Gods toorn opgewekt hadden, en tot vertrouwen op Gods goedheid, die wel slaat maar ook heelt, aan te manen. Al de kloosterlingen van beiderlei geslacht, de geheele geestelijkheid, de geloovigen, kinderen zoowel als bejaarden, zouden in plegtigen optogt, elke afdeeling uit een der zeven hoofdkerken, onder gebeden en smeekgezangen Rome's straten doorkruisen naar de basiliek van den H. Petrus; en ofschoon er bij een der optogten meer dan tachtig in één uur bezweken, hield de H. Gregorius niet op, het ongelukkige volk tot een onwankelbaar vertrouwen op Gods barmhartigheid aan te vuren. Hij smaakte dan ook de voldoening zijne dierbaren van de heerschende ziekte bevrijd te zien; en toen hij met de processie bij de plaats, waar nu het fort

St. Angelo staat, genaderd was, zag hij volgens he verhaal eener geloofwaardige legende eenen engel, di het zwaard in de scheede stak. Al schenkt men geen geloof aan de legende, toch kan niemand de getuigenis der geschiedenis wraken, die ons verzekert, dat van dat oogenblik af Rome van de pest verlost was.

Toen Gregorius de stad gered zag en de burgers wederom vrij adem haalden, besloot hij zich door de vlugt aan de zware taak te onttrekken, hem door de keuze der geestelijkheid en des volks op de schouders gelegd. Doch alles te vergeefs; zijns ondanks moest hij den Pauselijken stoel in een van de moeijelijkste tijdvakken der geschiedenis beklimmen.

(*Wordt vervolgd.*)

OVER VROUWELIJKE INGEWIJDEN

IN DE

FRANSCHE VRIJMETSELAARSLOGES.

Thans nu ook vrouwen, ten minste meer dan voorheen [1]), tot de Nederlandsche vrijmetselaarsloges toegang schijnen te vinden, zal welligt de mededeeling van eenige bijzonderheden uit een *Manuel des Franches-Maçonnes*

1) Op den 29 Maart 1801 vergaderde de loge *La Bien Aimée* te Amsterdam met dames.

niet geheel zonder belang zijn. Het is bekend, dat op het eind der vorige eeuw de vrouwen in de Fransche loges eene groote rol gespeeld hebben. Onder het grootmeesterschap des hertogs van Chartres (naderhand den beruchten Philippe Egalité, gekozen 1771,) werden vele vrouwen tot de bijeenkomsten toegelaten; de zoogenaamde *Maçonnerie d'Adoption*, waarin zij onder de opperleiding van mannen als vrijmetselaressen optraden, en zelfs tot de hoogere graden opklommen, werd in 1774 door het Groot-Oosten van Frankrijk vormelijk erkend, en telde spoedig zeer vele loges. De volle titel van het boekje, waaruit onze mededeelingen genomen zijn, luidt dan ook: „*Manuel des Franches-Maçonnes ou la vraie Maçonnerie* „*d'Adoption dédiée aux Dames par un Chevalier de tous* „*les Ordres Maçonniques. A Philadelphie, chez Philarethe,* „*rue de l'Equerre, à l'A-plomb*, 1786." Als derde gedeelte, is het een vervolg op eene volledige handleiding voor de mannelijke ingewijden der Adonharimitische vrijmetselarij, welks titel deze is: „*Recueil Précieux de* „*la Maçonnerie Adonhiramite, contenant les Catéchismes* „*des quatre premiers grades, l'Ouverture et Clôture des* „*différentes Loges, l'Instruction de la Table, les Santés* „*générales et particulières, ainsi que les devoirs des* „*premiers Officiers en Charge etc., dédié aux Maçons in-* „*struits, par un Chevalier*" enz.; het overige is hetzelfde als voor het derde gedeelte. De geheimzinnige titel, de bloot maçonnieke aanduiding van de plaats der uitgave en des uitgevers, en ook de vele bijzonderheden bijv. over de herkenningsteekenen, toonen, naar wij meenen, genoegzaam aan, dat deze handleidingen alleen voor de ingewijden bestemd waren. Zij zijn door het Groot-Oosten van Frankrijk noch uitgegeven, noch goedgekeurd;

evenmin als voor de mannen, bestond er op den tijd der uitgave een officiëel ritueel der Fransche vrouwenloges. De schrijver klaagt over de menigte van onverklaarbare en belagchelijke gebruiken die in vele maçonnieke werkplaatsen tegen den geest der orde werden opgevolgd, en schrijft dit voor de *Maçonnerie d'Adoption* vooral aan de omstandigheid toe, dat er meestal geene betere regels voorhanden waren, dan die door ooggetuigen van geheel geregelde bijeenkomsten en opnemingen in de orde, bloot uit hunne herinnering waren opgeschreven. Deze gebrekkelijkheid der riten was vooral in de irreguliere loges, gelijk hij ze noemt, te vinden; hij bedoelt er vermoedelijk de vrijmetselaars mede, welke zich niet, gelijk hij zelf, aan het grootmeesterschap des hertogs van Chartres onderwierpen. Want in 1773 en 1776 hadden zich talrijke afdeelingen van het *Grand Orient de France* afgescheiden, die daartegenover twee nieuwe Groote-Loges stichtten.

Om aan zoovele wanordelijkheden en ongerijmdheden ten minste perk te stellen, ging de schrijver aan den arbeid en bragt met vele moeiten, zegt hij, de ware beginselen der vrijmetselarij in dezen katechismus bijeen, die alles bevat wat op de *Maçonnerie d'Adoption* betrekking heeft.

Hij onderwierp zijn geschrift aan het onderzoek van vele *vénérables*, „broeders nog eerbiedwaardiger door „hunne deugden dan door den rang, dien zij in de „orde bekleedden", en kon het nu als eene getrouwe uitdrukking van den geest der orde, en als eene daaraan beantwoordende beschrijving harer plegtige verrigtingen aan de Fransche vrijmetselaressen aanbieden.

Al mogen zijne regels eenigermate van de gebruiken,

in verscheidene loges opgevolgd, verschillen, dit onderscheid is, naar hij verzekert, slechts op enkele punten die den vorm alleen betreffen, van eenig belang; en het blijkt voorts uit zijn geschrift, dat iedere loge met hem in de hoofdzaak overeenstemde.

Hij doet den oorsprong der orde tot de Egyptische wijzen van Memphis en Heliopolis, de leermeesters van Moses, opklimmen; evenzeer verzekert hij, met allen ernst, dat de *Maçonnerie d'Adoption*, hoewel onder verschillende benamingen, bijna vier duizend jaren bestaat: in Frankrijk, schrijft hij, is zij eerst onlangs ingevoerd, toen de ware vrijmetselaars de meening hadden afgelegd, dat de genietingen der deugd boven het bereik der vrouw waren, en dat deze zich met andere zaken dan met ligtzinnigheid kon bezighouden. Het is verwonderlijk, dat iemand, te midden eener Christelijke beschaving, hieraan ooit kon twijfelen; en toch hadden de vrijmetselaars in Frankrijk een geruimen tijd noodig om over dit punt tot voldoende zekerheid te komen; immers de Schotsche vrijmetselarij was waarschijnlijk reeds in 1688 derwaarts overgeplant en in 1754 was er een kapittel der hooge graden (*Chapitre de Clermont*) opgerigt, terwijl de *Maçonnerie d'Adoption* eerst in 1774 hare regeling ontving. Zouden ook de Nederlandsche ordesleden zulk eene overtuiging eerst nog hebben moeten afleggen?

Het doel dat de orde zich voorstelt, geeft het *Manuel* op deze wijze aan: „De vrijmetselarij werd ten allen „tijde door de bedilzucht en de onwetendheid als eene „ergerlijke bijeenkomst aangezien, waar de losbandigheid „en de ondeugden heerschten; doch zij is integendeel niets „anders dan eene zedelijke uitspanning (*récréation morale*),

„ welker eenige bestemming is, de maatschappelijke deug-
„den door het vermaak (*par le plaisir méme*) te doen
„kennen. De opnemingen in de orde, die geheel sym-
„boliesch zijn, dienen alleen om onderrigt over de ge-
„schiedenis en de godsdienst te geven."

Er kan met regt gevraagd worden, of deze zedelijke uitspanning wel niet in zedelijke uitspatting ontaardde. Want het *Manuel des Franches-Maçonnes* zegt, dat na de opnemingen het feestbanket of de *Tafelloge* wordt gehouden, „waar de matigheid en wederkeerige voorkomendheid „naauwgezet in acht te nemen zijn; niet die valsche wel-„voegelijkheid, dat uiterste van beuzelarij en kleingeestig-„heid, dat het gezonde verstand en de rede beleedigt, maar „eene gepaste vrijheid, de vriendin der zedelijkheid en „der wijsheid. Kortom, al wat het genoegen, op be-„tamelijke wijze, kan vermeerderen, wordt aangewend; „gezangen, dansen, onschuldige spelen vullen den tijd, „dien men te zamen doorbrengt." Dientengevolge heeft het aan de vrijmetselaressen opgedragen boekje achteraan een *Recueil de Cantiques Maçonniques*; de reeks wordt geopend met dit koeplet:

„*A une soeur nouvellement initiée, qui demandoit ce „qu'étoit la Maçonnerie, et ce que les Francs-Maçons „faisoient dans leurs Loges.*

„Dans nos Temples tout est symbole;
„Tous les préjugés sont vaincus;
„La Maçonnerie est l'école,
„De la décence et des vertus.
„Ici nous domptons la foiblesse,
„Qui dégrade l'humanité;
„Et le flambeau de la sagesse
„Nous conduit à la *volupté*".

Eenige volgende, niet eens meer dubbelzinnige gezangen, te schandelijk om ze hier meê te deelen, verklaren den waren zin van dit koeplet.

Het is opmerkelijk, welk een veelvuldig gebruik er van de H. Schrift in dit ritueel bij de hoogere graden gemaakt wordt; de voorrede merkt er bij aan: „Er zijn „vele gedeelten der H. Schriftuur in dezen katechismus; „maar het scheen voegzaam, aan eene vereeniging, welke „alleen de deugd ten doel heeft, alles ten grondslag te „geven wat tot de liefde voor het goede, de beoefening „der goede zeden kan aanzetten." Doch deze en dergelijke verklaringen, die sommigen misschien voor uitingen van geloof in de Christelijke openbaring zullen houden, moeten toch in dien zin niet worden opgevat; de schrijver verhaalt in zijn *Recueil Précieux de Maçonnerie Adonhiramite*: „de tijd, de godsdienst en vooral de deug„den maken de orde eerwaardig in de oogen der wijs„geeren;... zij telt onder hare leden de grootste vorsten „van Europa, *de grootste geniën* (*les plus beaux génies*) „*der wereld*, als Frederik den Groote, Helvetius, Voltaire, „Lalande, enz." Voorwaar eene godsdienst, welke de orde in de oogen dier verklaarde vijanden des Christendoms eerwaardig kon maken, is de Christelijke godsdienst niet; en een Christen, die hen onder de grootste geniën der wereld rangschikt, verstaat niet wat hij zegt, of is een huichelaar. Welligt wordt deze redenering thans niet door ieder begrepen; het is immers niets ongewoons, als wij in hedendaagsche geschriften mannen als prof. Moleschott, Ern. Renan, Dr. Zaalberg Christenen, misschien nog wel Christenen bij uitnemendheid, hooren noemen. De laatste is zelfs nog *Christelijk predikant*. Is het verstand verzet? Het Christendom der vrijmetselarij

volgt verder, naar de voorstelling dezer handleiding, den grooten adept Voltaire al zeer getrouw na. In een gezang, dat wij om wille der welvoegelijkheid niet kunnen overnemen, wordt de geluksstaat der eerste menschen in het paradijs en de verleiding van Eva onmiskenbaar ten spot gesteld. Is de H. Schrift hier wel iets anders dan een middel om de onnoozelen te verschalken?

Het *Manuel* deelt over de onderscheidene graden zeer omstandige onderrigtingen mede. Vier worden er opgeteld:

Apprentissage, eerste graad,
Compagnonnage, tweede,
Maîtrise, derde,
La Maîtrise Parfaite, vierde graad [1]).

De waardigheidsbekleeders der orde, die bij de verleening der graden tegenwoordig moeten zijn, worden opgegeven; de onderscheidingsteekenen der adepten, de wijze van inrigting der zalen, de opening der loges, de eigenlijke opneming zijn beschreven; ten laatste volgt voor iederen graad een afzonderlijke katechismus, bestaande uit vragen en antwoorden, waarvan de *vénérable*, die de werkzaamheden der loge leidt, eenige vragen, naar zijn goeddunken, kan uitkiezen.

„De *loges d'Adoption*" [d. i. die waarin vrouwen worden toegelaten] „moeten", zegt het *Manuel*, „altijd door „grootmeesters der orde worden bijeengeroepen. Geen „gast mag er aan deelnemen, die niet ten minste den

---

1) Voor de loges die alleen uit mannen bestaan, dragen de twaalf graden, volgens het *Recueil Précieux*, deze namen: *Apprentif*, *Compagnon*, *Maître*, *Maître-Parfait*, *Premier Elu*, *Second Elu*, *Troisième Elu*, *Petit Architecte*, *Grand Architecte*, *Maître Ecossois*, *Chevalier de l'Epée*, *Chevalier Rose-Croix*.

„ graad van *compagnon* heeft, en niemand de onder-
„ scheidingsteekenen van eenen hoogeren rang, dan die
„ in deze loge wordt verleend, behouden. De vergade-
„ ring wordt telkens met vijf hamerkloppen geleid."

Deze regels zijn voor alle graden dezelfde; voorts heeft elke graad eigene bepalingen. In het kort nemen wij die van den eersten graad, *Apprentissage*, over.

WAARDIGHEDEN EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN.

„ Een *vénérable* grootmeester en eene grootmeesteres,
„ een spreker, *orateur*, in een capucijnenkleed, een
„ broeder *inspecteur*, eene zuster *inspectrice*, een broeder
„ en eene zuster *dépositaire*, en eene zuster *introductrice*;
„ maken het bestuur uit; allen dragen een op de borst
„ afhangenden band van blaauwe gewaterde zijde, waar-
„ aan een gouden troffel hangt. De zusters verrigten
„ meerendeels de werkzaamheden, behalve de groot-
„ meesteres, die weinig te spreken heeft. Al de broeders
„ en zusters die de loge uitmaken, moeten een schootsvel
„ en witte handschoenen hebben."

STOFFERING DER ZAAL.

„ Dat vertrek moet door gordijnen in drie deelen ge-
„ scheiden en de grootste afdeeling met rood bekleed zijn;
„ daar is een verhemelte en een troon voor den groot-
„ meester en de grootmeesteres; vóór hen een altaar, en
„ aan hunne zijden acht allegorische afbeeldingen van
„ deugden. Dit vertrek moet slechts weinig verlicht we-
„ zen. De broeders en zusters der loges zijn in twee rijen
„ van den ingang naar den troon geschaard; de broeders
„ met uitgetogen degens."

„ Deze graad heeft [evenals de andere] eene schil-

„derij; voor de aanneming zijn er vier figuren, de „vier werelddeelen voorstellende, op afgebeeld. De „Kamer van Overdenking, eene der afdeelingen, moet „met zwart behangen en alleen verlicht worden door „eene lamp, die boven eene tafel hangt; deze tafel is „met een zwart kleed bedekt, een doodshoofd moet er „op rusten."

OPENING DER LOGE EN OPNEMING.

Terwijl de bijeenkomst in de grootste zaal plegtig wordt begonnen, leidt alleen de broeder *redenaar* de inwijdelinge in de Kamer van Overdenking; hij blinddoekt haar en houdt eene pathetieke toespraak (*discours pathétique*) over de deugd en de naastenliefde (*charité*); dan laat hij haar aan hare eigene overwegingen over. Onderwijl legt de zuster *introductrice* voor den grootmeester eenen eed af, dat de inwijdelinge alle eigenschappen bezit die voor eene goede vrijmetselares noodig zijn; na eenige minuten wordt de proseliete geblinddoekt in de groote zaal binnengebragt; de grootmeester ondervraagt haar over de beweegredenen die haar de opneming hebben doen verzoeken. Nadat de zusters zich achter de rij der broeders hebben verborgen, die hunne degens opheffen en er een gewelf van maken, wordt de blinddoek afgenomen. De inwijdelinge is verwonderd slechts mannen te zien, waarop de grootmeester haar onder het oog brengt, hoe onvoorzigtig zij gehandeld heeft met eene vereeniging in te treden, die haar onbekend was. Doch hij laat er troostend op volgen, hoezeer hij overtuigd is, dat zij zich slechts uit opregten eerbied voor de vrijmetselarij heeft aangeboden, en dat zij de pligten, die hare opneming haar zal opleggen, getrouw zal vervullen. Zij moet nu voor het altaar knielen, en

met de regterhand op het Evangelie, dezen eed uitspreken:

„In tegenwoordigheid van den Grooten Bouwheer des „Heelals, dat is van God, en voor deze doorluchtige „vergadering, beloof en zweer ik plegtig, dat ik al de „geheimen der vrijmetselaars en der vrijmetselarij, die „mij zullen worden toevertrouwd, naauwgezet in mijn „hart zal bewaren en behouden, op straffe dat ik onteerd „en veracht, en daarenboven geslagen zal worden door „het zwaard van den verderfengel; maar dat een gedeelte „(*portion*) [1]) van den goddelijken geest in mijne ziel „nederdale om mij daarvoor te bewaren, en mij den „hoogsten trap der deugd te doen bereiken. Zoo waar „helpe mij God. Amen."

Een soortgelijke eed wordt voor de andere graden afgelegd, waardoor de inwijdelinge belooft, dat zij aan de lagere leden niets zal ontdekken van hetgeen zij in haren nieuwen rang te vernemen heeft.

Welke zijn deze zoo zorgvuldig te bewaren geheimen? De handleiding geeft er in de katechismussen eenig antwoord op, maar stelt ze alle in een zoo onverklaarbaar symbolisme voor, dat er de ware geheimen niet uit te kennen zijn [2]). Genoeg, deze eed legt de dure verpligting op, om alles wat de vrijmetselarij en de vrijmetselaars betreft voor een ieder te verbergen; eene hoogst onvoorzigtige en reeds daarom zeer ongeoorloofde belofte; of

---

1) Volgens het Materialisme heeft de Godheid ook gedeelten (*portions*).

2) Vergl. voor de kennis der vrijmetselaarsgeheimen in het algemeen: *Eckert*, *Der Freimaurerorden*, Dresden, 1852, en zijn *Historisch-Politische Zeitschrift*, Schaffhausen, in 1860 begonnen.

welken waarborg hebben de inwijdelingen gevonden om redelijkerwijze zulk een onbeperkt vertrouwen aan de hun nog onbekende ordesoversten te kunnen schenken? Zullen zij nimmer iets vernemen, nimmer iets ontmoeten, of ondervinden, wat hunne pligten jegens bijzondere personen, den staat, of de godsdienst hun gebieden te openbaren? Zulk een geval is op verre na niet onmogelijk, of zijn alleen de oversten der orde vrij van menschelijke hartstogten en ondeugden? Het is waar, de eed zal dan niet tot stilzwijgendheid verpligten; maar het is niet geoorloofd eenen eed af te leggen, die zoo ligtelijk onhoudbaar is. — Hierom, voorzeker, is deze eed een der redenen geweest, die de Pausen tot de veroordeeling der vrijmetselarij hebben aangezet.

Na het afleggen van den eed rigt de grootmeester de inwijdelinge op, plaatst haar aan zijne regterhand en spreekt: „Mevrouw, ontvang de zekere bewijzen onzer „achting. Wij hebben teekenen, een paswoord en eene aan„raking, die door ons vastgesteld zijn, opdat wij elkander „kunnen herkennen. Het teeken wordt gemaakt door den „wijsvinger en den derden vinger der linkerhand op den „mond te brengen, evenals of wij een teeken gaven om „te zwijgen; de duim moet onder de kin zijn. Dit teeken „wordt beantwoord door met den pink der regterhand „het regteroor aan te raken, zóó dat de andere vingers „op den wang rusten. De aanraking geschiedt als men „wederkeerig de palm der regterhand vasthoudt en den „middenvinger op de voorhand uitstrekt."

„Het paswoord is *Féix Féax*, dat beteekent: school „der deugd.

„Ik verander nu uwen naam van mevrouw in dien van

„zuster, door u den vredekus te geven [1]). De hemel sta „u bij, opdat gij nimmer een der pligten vergeet, die u „een zoo teedere naam oplegt. Welaan, mijne geliefde „zuster, laat u door de zusters *inspectrice* en *dépositaire* „erkennen, door haar de teekenen, het paswoord en de „aanraking, die ik u gegeven heb, over te brengen; „keer daarna tot mij terug.

„De nieuw ingewijde gehoorzaamt, en de *vénérable* „geeft haar een schootsvel en een paar handschoenen „van wit leder ten geschenke.

BIJ HET OVERGEVEN VAN HET SCHOOTSVEL.

„Laat u met dit schootsvel tooijen; de koningen, de „vorsten en de doorluchtigste vorstinnen hebben er altijd „eene eer in gesteld het te dragen; want het is het zinne- „beeld der deugd. [*sic!*]

BIJ DE HANDSCHOENEN.

„De kleur dezer handschoenen leert u, dat de reinheid „van geweten en de waarheid onafscheidelijk zijn van „het karakter eener ware vrijmetselares. Neem onder ons „plaats, en gewaardig u een oplettend oor te schenken aan „de onderrigting, die wij om uwentwil zullen houden."

De redenaar geeft eene onderrigting, of, om op maçonnieken trant te spreken, „draagt een bouwstuk voor" over de voortreffelijkheid der vrijmetselarij, die, wat giftige laster er ook tegen haar verspreid wordt, toch niets anders is dan de school der betamelijkheid en der deugd. De loges heeten tempels der deugd, omdat deze er in oefening wordt gebragt; want de geheimenissen,

---

1) „De *vénérable* omhelst de zuster vijf keer, zeer eerbiedig."

daar gevierd, bestaan in de groote kunst van de overwinning der hartstogten; en „de eed van onschendbare „geheimhouding die wordt afgelegd, geschiedt om de „eigenliefde en den hoogmoed bij het goede, dat wij „moeten verrigten, uit te sluiten." (Deze beweegreden is zeker niet geheel zonder kunst aangevoerd.) Na het uitspreken der redevoering doet de broeder *hospitalier* eene algemeene inzameling voor de armen; daarna begint het onderrigt van den Katechismus. De *vénérable* ondervraagt de twee zusters *inspectrice* en *dépositaire*.

„Vr. Zijt gij *apprentie?*

„Antw. Ik geloof, dat ik het ben.

„Vr. Als gij het gelooft, waarom antwoordt gij dan niet: ja?

„Antw. De vrijmetselarij is eene vereeniging van alle „deugden, daarom moet geen goed vrijmetselaar of vrij„metselares meenen, dat zij volmaakt zijn; vooral past „dit niet aan eene *Apprentie*, wier gezindheid nog niet „zeker is"

Hier zijn eenige vragen over de toelating tot de loge, het herkenningsteeken, het paswoord; wij vermelden slechts deze:

„Vr. Hoe zijt gij tot de vrijmetselarij gekomen?

„Antw. Door een hulpvaardigen broeder, die mij „ten gids geweest is, en mij aan de poort van den „tempel der deugden heeft gevoerd; haar luister heeft „de duisternissen die mij als ongewijde omringden, „verdreven.

„Vr. Zijt gij den tempel ingetreden?

„Antw. Ja, *très-vénérable*, door een gewelf van ijzer „en staal.

„Vr. Wat beteekent dit gewelf?

„Antw. Gelijk de hechtheid van een gewelf" [men denke zich hier de losse, gladde, glijdende zwaarden als hecht aaneengemetselde steenen] „afhangt van de zamen-„voeging en het verband der steenen, die alle op een „middenpunt uitloopen: evenzoo moet ieder lid onzer „orde dingen naar de eer, dat is, naar de hoofdzaak „die onze kracht uitmaakt, en die wij bij de opregte „en deugdzame vriendschap moeten voegen, welke de „ware vrijmetselaars kenmerkt.

„Vr. Waarom is dat gewelf van ijzer en staal?

„Antw. Om ons te herinneren, dat wij de misdadige „vermaken der ijzeren eeuw moeten vlugten, als wij „aan de onschuldige genieting (*volupté*) der gouden „eeuw willen deelnemen.

„Vr. Waarom wordt eene profane" [„duisterlinge" in vrijmetselaarstaal] „bij hare aanneming geblinddoekt?

„Antw. Om haar te doen begrijpen, hoe blind haars „gelijken (*ses semblables*) over de vrijmetselarij redeneren.

„Vr. Welke zijn de verpligtingen eener *apprentie?*

„Antw. Gehoorzamen, arbeiden en zwijgen. De *véné-„rable* voegt er bij: „Wij hebben gehoorzaamd, ge-„arbeid en wij zwijgen; daarom zullen wij deze loge „sluiten, en ons officie in vijven uitoefenen." [1])

„Al de broeders en zusters geven hunne goedkeuring „te kennen; daarop zegt de *vénérable*: De loge is ge-„sloten, mijne broeders.

„De twee officieren, de *orateur* en de *inspecteur*, her-„halen deze laatste woorden."

Zoo loopt de plegtigheid ten einde. Onmiskenbaar is

---

1) Waarschijnlijk door de vijf hamerkloppen, waarmede de *loges d'Adoption* geleid worden.

de overeenkomst van vele dezer riten en der geheele wijze van beschrijving der plegtigheden met die van het *Pontificale Romanum.* Men vergelijke bijv. *De ordinatione presbyteri.* Doch juist deze uiterlijke overeenstemming doet het wezenlijke verschil des te scherper uitkomen; niets van hetgeen de H. Kerk voorschrijft, geen enkel woord van den bisschop of den aartsdiaken of den wijdeling, geene enkele ceremonie of zij zijn de zeer bepaalde, juiste uitdrukking eener volle waarheid die in de Kerk leeft en telkens overal in haar uitkomt; maar deze riten der vrijmetselarij vinden zulk eene toepassing niet: de vage uitdrukkingen, die zij voorschrijven, de meestal geheel willekeurige beteekenis, aan de gebaarden verbonden, bijv. de kinderachtige verklaring van het schootsvel als het zinnebeeld der deugd, en van het zwaardengewelf als het zinnebeeld van eenheid en hechtheid der vrijmetselarij, toonen genoeg, dat er geene bepaalde gedachten, veel minder eene concrete, levende werkelijkheid aan ten grond ligt; alles wijst slechts naar eene zwevende vaagheid heen, die in haar halflicht gelaten, uitnemend geschikt is om de ware bedoelingen der orde voor de oningewijden en de lagere graden te verbergen.

Wat is er te verstaan onder de deugd, de betamelijkheid, de naastenliefde, de deugdzame vriendschap, de eer, waarvan deze riten spreken? waar vinden wij eene juist afgebakende bepaling? Wilt gij weten hoe iemand dergelijke woorden verstaat, onderzoek dan zijne daden; daaraan is zijne opvatting te kennen. Doch als wij de praktijk dezer loges onderzoeken, dan bevindt men, wat er schuilt: de eerbied, wij herhalen het, aan onze lezers en ons zelven verschuldigd, vordert, dat wij de wulpsche liederen, waarin genoemde deugden bezongen worden, niet nader doen kennen.

Welke God is het, wiens altaar in den tempel dezer deugden staat opgerigt? Een God, die wel den schijn moet hebben de God der Christenen te wezen, maar toch in gedeelten (*portions*) kan verdeeld worden, en dien de atheïst Frederik van Pruissen, de Christushater Voltaire, de materialist Helvetius en de openbare godloochenaar Lalande, als zijne meest verlichte aanbidders vereeren: tot wiens eer een eed gezworen wordt, die in zich zelven reeds eene zonde is.

Onbestemde holle klanken zijn het, en ijdel dwaas gebarenspel, zonder zin en zonder leven; of liever, het zijn schaapskleederen, door den wolf verkeerd omgehangen, en die zijne hatelijke huid niet verbergen.

De vrijmetselarij is niet eene bloot nationale vereeniging, maar de loges der verschillende volken maken allerwaarschijnlijkst, onder één hoofd, één geheel, één ligchaam uit; dat moeten wij wel uit de verklaringen der orde zelve besluiten. Reeds hertog Ferdinand van Brunswijk, die in 1772 tot Magnus Superior Ordinis in Duitschland gekozen werd, schreef in zijn manifest: „Een enkele keten omslingert het gansche, nu zoo ver „uitgebreide net van alle geheime graden en van alle „systemen (riten) der wereld."

Hetzelfde besluit trekken wij uit een nieuwer stuk, in het jaarboekje van het Groot-Oosten van België te vinden, waar wij niet slechts lezen, dat de orde *cosmopolite* is; maar ook, dat zij in België in 1721 is ingevoerd, onder het bestuur van Jan, hertog van Montaigu, den Grootmeester van de „Soevereine Metropool" der loges die over de oppervlakte der aarde en der wateren verspreid zijn [1]).

1) *Annuaire Maçonnique du Gr.·. Or.·. de Belgique, pour l'an* 5840, *Bruxelles, des presses du Gr.·. Or.·.* 5840.

Doch is de orde één geheel, één ligchaam onder één hoofd, hebben wij dan geen reden om te vreezen, dat een ritueel, zooals het *Manuel des Franches Maçonnes*, niet alleen den geest der Fransche loges in de vorige eeuw doet kennen, maar ook grootendeels dien der geheele vrijmetselarij wedergeeft? [1])

---

1) *De Tijd, N.-H. Courant*, levert in haar nommer van 13 Julij ll. een bondig artikel, waaruit men ziet, hoe het volslagen ongeloof, de godloochening, in de Fransche loges thans niet slechts uitdrukkelijk wordt toegelaten, maar er zich meer en meer uitbreidt. Ook in de Nederlandsche loges zijn er velen die het geloof aan het bestaan van eenen God niet meer als een vereischte voor het lidmaatschap willen behouden. Welke beteugeling blijft er tegen de hevigheid der hartstogten in geheime bijeenkomsten van godloochenaars over? De woorden van den epicuristischen Fourier, die in het begin dezer eeuw aanried, weder vrouwen in de loges te brengen en zoo in den geheimen en als gewettigden wellust een steun aan het ongeloof te geven, zullen er wel spoedig herhaald worden en weêrklank vinden. De oorzaken hebben immers altijd hare gevolgen.

VERSCHEIDENHEDEN.

EXAMEN VOOR HET PASTORAAT TE KEULEN.

Het is zeker niet moeijelijk, uit de volgende opgave de rigting en gang der kerkelijke studiën onder de met zielzorg belaste geestelijkheid van het Keulsche aartsbisdom in 't algemeen te beoordeelen. Het onderzoek naar de vereischte bekwaamheden voor het vervullen eener pastoorsplaats werd er dit jaar van den 30ⁿ Mei tot en met den 1ⁿ Junij op de gewone wijze gehouden. Men begon met het schriftelijke examen; dit nam twee dagen in, de laatste dag was voor het mondelinge bestemd. Wij kunnen de vragen voor het eerste examen met de namen der voor ieder vak aangewezen examinatoren mededeelen:

I. DOGMATIEK.

(Dr. Dieringer, professor en kanunnik van het domkapittel.)

1. *Quae sunt praecipuae veritates naturales a scholasticis praeambula fidei dictae?*

2. Uiteenzetting der betrekking van het zoogenaamde *„Leven van Jesus"* tot de Christelijke Openbaring.

3. Staving der leer over het onuitwischbare merkteeken van sommige sakramenten.

II. KERKELIJK REGT.

(Dr. Munchen, domproost.)

1. Wat is *potestas* en *imperium* in regtszin; welke werkzaamheden sluiten ze in, en in hoever kan er op kerkelijk gebied van *imperium* spraak zijn? Welke functiën vallen onder den term *„jurisdictio"*, en hoe is het te verklaren, dat er in het Kanonieke Regt meestal van *jurisdictio* en zelden van *imperium* gesproken wordt?

2. Welk is in 't bijzonder het bij de wet erkende letsel, waaruit het *impedementum matrimonii „vis et metus"* ontstaat, en hoe is het uit te leggen, dat zij wettelijk deze uitwerking hebben?

3. *Exponatur c. sententia* l. C. 11. qu. 3: *„Sententia pastoris, „sive justa sive injusta fuerit, timenda est.„*

III. Exegese.

(Dr. Roth, professor.)

1. *Exponatur Psalmus* XXII: *„Dominus regit me„* etc.
2. Men verklare Joan. V, 17—23.
3. Men verklare Tit. III, 3—7.

IV. Moraal.

(Dr. Westhoff, president van het seminarie en kanunnik van het domkapittel.)

1. Wat is van de zoogenaamde *compensatio occulta* te houden?

2. *Linus instituens confessionem generalem totius vitae, confitetur se habuisse copulam carnalem cum consanguinea uxoris suae. Quid confessarius inquirere et judicare debet de valore et usu matrimonii Lini?*

3. *Mulier in confessione manifestat, se duobus cum viris Titio et Cajo peccasse et quidem gravidam esse factam, simulque addit certum sibi non esse per quem; probabilius Cajum patrem prolis sibi videri. Obstetrix, quam adjunctis expositis in consilium vocaverat, suasit ei, Titium ceu patrem nominare: inter Cajum enim et obstetricem vinculum quoddam intercesserat, ex quo haec optabat, ut ei pareeretur. Quamvis poenitens consilii pravitatem intelligeret, nihilominus tamen obsecuta Titium indicavit, qui proinde, illegitimam cohabitationem negare non valens, prolis sustentationem suscipere debuit. Igitur oritur quaestio, num poenitens isthaec ad restitutionem ei praestandam sit obligata.*

V. Kerkelijke geschiedenis.

(Dr. Heuser, subregent.)

1. *Romani Pontificis Gregorii* I *vita et merita enarrentur.*
2. Geschiedkundig overzigt van den Investituurstrijd.
3. Korte geschiedenis van het Eemser Congres (1786), en hoofdinhoud der daar ontworpen Punctuatiën.

VI. Pastoraal.

(Pastoor Schumacher, assessor van het ordinariaat.)

1. *Quaeritur, quae sint parochi partes quoad praedicationem verbi divini et quid in eo exponendo praesertim vitandum sit.*

2. *Quaeritur, an, quando, et quo modo absolutio sacramentalis sub conditione danda sit.*

3. *Sempronius, sacro confessarii munere obiter perfungens, varios commisit errores ac* 1mo *mortalis peccati reos dispositos ex oblivione, distractione, vel errore non absolvit;* 2do *ad restitutionem obligatos neglexit monere de restitutione facienda;* 3io *ad restitutionem obligatos pronuntiavit liberos, non obligatos eidem obnoxios;* 4to *vero obligatos obligavit tantum ad dandam eleemosynam. Quaeritur* 1mo: *quo modo errores illi corrigendi sint;* 2do *ad quid teneatur Sempronius ad damna compensanda*

Voor den katechismus en de preek, die door de examinandi reeds te voren te huis moesten bewerkt zijn, werden als onderwerpen opgegeven:

1. Katechismus over het vagevuur.

2. Preek over de voortreffelijkheden van den maagdelijken staat.

De meeste en belangrijkste vakken der theologie komen hier voor; uit den aard der zaak konden zij slechts op enkele punten worden aangeraakt, en moesten de overige bijv. de Isagoge, de Liturgie, stilzwijgend voorbijgegaan worden. De indeeling en wijze van voorstelling der quaestiën is soms wat eigenaardig Duitsch.

Zeker is het, dat geen examinandus, zonder eene de gansche theologie omvattende, en degelijke voorbereiding aan de universiteit of in het seminarie, zonder eene steeds voortgezette, en met den tijd gelijken tred houdende ijverige studie gedurende de praktijk, op dergelijke ondervraging een voldoend antwoord heeft kunnen inleveren. Als nu de examinatoren, onder welke mannen zijn van algemeen erkende geleerdheid en ondervinding, zulke eischen durven stellen, dan voorzeker handhaaft de jongere Keulsche geestelijkheid, in de behartiging der kerkelijke wetenschap, den ouden roem van het *Colonia Sancta*. Laat ons dit hierbij voegen: de in het vorige jaar overledene geleerde kardinaal-aartsbisschop von Geiszel, onder wiens opperherderlijke leiding deze

priesters, althans voor het meerendeel, hunne theologische vorming ontvingen, moedigde hen niet alleen tot de studie der theologie aan; maar nadrukkelijk wilde hij daarenboven, dat zij zich, waar het kon, ook op andere wetenschappen toelegden. Het door hem in 1860 gehouden provinciale concilie zij ons hiervoor ten bewijze; de verceuigde vaders spreken er alzoo: „Ongetwijfeld is de geestelijke „aan de kerkelijke studiën zijne eerste zorg verschuldigd. Doch wij „zien, hoe men de ongewijde letteren, vooral de geschiedenis en de „natuurkundige wetenschappen door een veelvuldig vergift van „dwaling besmet, waardoor den geloovigen dikwijls grootere ge„varen, dan door andere slechte boeken bereid worden; voorts „openen de ongewijde letteren niet zelden den weg, om hen die „verkeerdelijk eenen strijd tusschen godsdienst en wetenschap „meenen te zien, van hunne dwalingen te bevrijden: en hierom „zijn ook de ongewijde letteren voor den geestelijke niet alleen „tot een uitstekend, maar ook tot een allernuttigst, ja zeer dik„wijls tot een noodzakelijk sieraad en hulpmiddel. Derhalve moeten „zij die tijd en geschiktheid hebben, er van overtuigd wezen, dat „zij eenen Gode behagelijken en voor de Kerk en het zielenheil „allernuttigsten arbeid verrigten, wanneer zij zich in dien geest, „waarvan gesproken is, ernstig op de ongewijde letteren toeleg„gen.“ (*Conc. Prov. Col.* Tit. III. De vita et honestate Clericorum.)

Wie erkent niet, dat deze aanbeveling volkomen in overeenstemming is met de behoeften van onzen zoo ongeloovigen en gevaarlijken tijd?

DE OPVOLGER VAN KARDINAAL WISEMAN.

De Kerk in Engeland heeft weder een metropoliet, Londen een Katholieken aartsbisschop, de geleerde en waarlijk groote Wiseman eenen zijner niet onwaardigen opvolger erlangd: onze H. Vader heeft den domproost van Westminster, Dr. Manning, tot aartsbisschop van Westminster benoemd. Den 8n Junij ontving

hij in de kathedraal van Moorfields (City) de H. Wijding, welke door den bisschop van Birmingham, Dr. Ullathorne, onder mededienst van Dr. Browne, bisschop van Newport, en Dr. Turner, bisschop van Salford, naar het voorgeschreven ceremoniëel verrigt werd. Mgr. Amherst, bisschop van Northampton hield de feestrede. In 't geheel waren er tien bisschoppen bij tegenwoordig, die aan beide zijden van het hoogaltaar nederzaten; ook zag men er de gezanten van Oostenrijk, Frankrijk, België en Italië, bij wie zich de gezant van Rusland, alsmede de hoofden van den Engelschen Katholieken adel hadden aangesloten. Er was eene groote pracht ten toon gespreid; het inwendige der veel te kleine kathedraal was uitnemend getooid; scharlaken, goud en wit maakten de hoofdversierselen der zuilen, ramen en kroonlijsten uit.

Mgr. Henricus Eduardus Manning is in 1809 in het graafschap Hertford geboren en sedert het Pinksterfeest van 1851 Katholiek. Hij werd in 1857 domproost van Westminster; in 1858 superior der Oblaten van den H. Carolus Borromaeus in Bayswater (Westeinde van Londen); in 1860 *Protonotarius Apostolicus*. Zijne benoeming tot aartsbisschop werd door alle Katholieken van Engeland met groote vreugde ontvangen, doch de Anglikanen vernamen het niet zonder vrees. Want Manning heeft al de beschaving van het moderne Engeland in haren ganschen omvang. Zoon van een lid des Engelschen parlements, deed hij schitterende studiën in het collegie van Harrow, hetwelk van de vijf openbare scholen in Engeland het meest aristokratiesch is; toen nam hij de graden in het collegie van Balliol te Oxford. In 1834 werd Manning Anglikaansch predikant van Lavington en Graffham in het graafschap Sussex, in 1840 aartsdiaken van Chichester, waar hij een tiental jaren werkzaam was. Men hield Manning voor den voornaamsten kanselredenaar der Anglikaansche kerk; zijne preken werden inderdaad in gansch Engeland gelezen; de hoogste kerkelijke waardigheden wachtten hem. Hij omhelsde het Katholieke geloof, — en de Koningin heeft, naar men verhaalt, zijnen overgang tot de Katholieke Kerk op het levendigst betreurd.

Sedert 1851 leefde Manning deels te Londen, deels te Rome, in de school van Pius IX en van kardinaal Wiseman. Ook in de laatste jaren, toen hij als domproost zeer veel voor de Katholieken

van Engeland te doen had, bezocht hij Rome van tijd tot tijd; hield daar verhandelingen, en bereidde zich tot verdere werkzaamheden op Engelschen bodem voor. De nieuwe aartsbisschop neemt een rijk erfdeel van het verledene over, en heeft eene groote toekomst te vormen; vele kiemen zijn gelegd, welke nog ontwikkeld, en tot rijpheid gebragt moeten worden. Als aartsbisschop van Westminster neemt hij in de Kerk eene hooge plaats in; hij is primaat van Engeland en heeft als metropoliet twaalf bisschoppen onder zich. Londen, de grootste stad der wereld, met drie millioen inwoners, met meer dan driemaal honderduizend Katholieken, met zijne groote kloosters en voortreffelijke instituten, door alle volken der wereld bezocht, de plaats van waar zoo vele Katholieke zendelingen naar alle landen der aarde uitgaan, is een uitgestrekt, onmetelijk arbeidsveld voor den nieuwen opperherder, en het steunpunt tevens, van waar hij met onvermoeiden ijver en heilige geestdrift het werk der bekeering over geheel Engeland zal willen uitbreiden.

Ofschoon Manning zich al wat men te Oxford en te Cambridge kan leeren, geheel eigen gemaakt heeft, is hij niet uitsluitend een geleerde als Dr. Newman, zeker de grootste geleerde van Groot-Brittannië; hij is niet zulk een vruchtbaar schrijver als de godvruchtige P. Faber het was; doch zijne geestelijke briefwisseling doorliep geheel Engeland, en wij hebben van hem eenige voortreffelijke verhandelingen. De nieuwe aartsbisschop is niet zulk een indrukwekkend persoon als kardinaal Wiseman, die van Iersche herkomst, in Spanje geboren, in Rome gevormd en in Engeland werkzaam, reeds door zulke treffende omstandigheden veel uitnemends in zich vereenigde; Manning echter is Engelschman, de volmaaktste Engelschman van vorming en houding, van levenswijze en omgang, in zijne voordragt zoowel als in zijn schrijven, en met al zijne gaven, door de ascese en in de dienst der Kerk en des Heeren gelouterd, verschillende charismata in zich vereenigend. Zoo werkt hij met onweêrstaanbare kracht op zijn volk. Want hij verstaat het, en meer dan iemand, in zijne taal en voordragt altijd den regten toon aan te slaan, elke vergadering te boeijen, voor zijne denkbeelden te ontvlammen, en in zijne zienswijze over te voeren. De Anglikaan, die met hem in ernst een

godsdienstig onderhoud begint, moet spoedig de wapenen strijken, der waarheid getuigenis geven en de valschheid van zijn eigen stelsel erkennen; duizenden reeds heeft hij voor de Kerk gewonnen. Een der uitstekendste advokaten van Engeland heeft eene dochter; zij bezocht Manning's conferentiën, wordt van de waarheid overtuigd en laat zich in de Kerk opnemen. Zij voelt roeping tot het klooster en Manning raadt haar den sluijer aan te nemen. Wat doet de vader? ontvlamt hij in toorn? Integendeel; hij schenkt een deel van zijn vermogen, om een klooster voor zijn kind te stichten, en zegt over Manning: „Die priester maakt van mij „wat hij wil."

De vrees der Anglikanen voor den nieuwen aartsbisschop is alzoo niet ongegrond. Reeds als superior der Oblaten van den H. Carolus Borromaeus, en als domproost heeft hij zijnen werkkring verre buiten Londen uitgebreid, kerken en kapellen gebouwd, kloosters en konventen opgerigt, scholen en verbeteringsgestichten in 't leven geroepen, aan de vorming van eene inlandsche geestelijkheid zijne aandacht gewijd. Al die arbeid zal nu van te grooter omvang worden. Reeds is te Londen het plan opgezet, om ter gedachtenis van kardinaal Wiseman eene groote kathedraal te bouwen; moge met den voortgang van dien dombouw het nog grootere werk van Engelands bekeering gelijken tred houden [1]).

WERKELIJKHEDEN.

De welbekende Wassenaarsche predikant L. J. van Rhijn kondigt in het jongste nummer der *Vereeniging* de redevoering aan, welke Prof. J. I. Doedes „bij het neêrleggen van het bestuur der akademie" heeft gehouden. Deze *oratio*, door Ds. van Rhijn als eene „schoone en boeijende professorale rede" geroemd, loopt, naar

[1]) Zie *der Katholik*, aflevering voor Junij.

zijne vertaling, „over de vrijheid, zoowel voor de godge-„leerdheid, als voor de Christenkerk met nadruk te handha-„ven"[1]). „Die hoofdgedachte", zegt hij, „wordt op levendige „en boeijende wijs door de geheele rede breeder ontwikkeld." Maar vraagt hij verder, „is de theorie: „*volle vrijheid voor de „Kerk, volle vrijheid voor de theologie*," in de praktijk uitvoer-„baar?" Men denke eene *vrije wetenschap*, als der modernen, die het *wonder*, het *bovennatuurlijke*, dus ook de menschwording, opstanding en verheerlijking van Christus bestrijdt, en eene Kerk, die van haren kant vrijheid, regt en pligt heeft, om alle zoodanige moderne theologen, leeraars en hoogleeraars van hun kerkelijk ambt te ontzetten! Ter verdere veraanschouwelijking der praktische onuitvoerbaarheid van zulk eene theorie, stelt hij deze wel ondeugende vragen:

„Zou b. v. prof. Doedes, als hij in het hoogste kerkelijk col-„legie, de synode, zitting heeft, en een moderne leeraar bij dat „collegie wordt aangeklaagd, dien man uit kracht zijner kerk-„regtelijke verpligting helpen ontzetten van zijn ambt?.... Maar „wanneer deze nu eens een collega, prof. Rauwenhof b. v.. „ware?.... Nog erger, wanneer nu die collega, zoo als ligt ge-„beuren kan, zelf ook zitting hadde in de synode? Dan zou „immers de vrijdenkende theoloog den dwalenden kerkleeraar, „d. i. zich zelven moeten veroordeelen en ontzetten van zijn „ambt?.... Wij vragen: is hier de zeer geachte Doedes niet door „onjuiste afgetrokken voorstellingen van vrijheid, Kerk en theo-„logie geleid? Ligt bij zijne hoofdgedachte, hoe aardig zij klinke, „niet eene zeer onpraktische, met de tastbare werkelijkheid lijn-„regt strijdige opvatting van Kerk en godgeleerdheid ten grondslag?

„De modernen, gaat Ds. van Rhijn voort, hebben „een harts-togt naar werkelijkheid," zeggen zij; goed, ik ook," Maar, vraagt hij nu, „*wat is de werkelijkheid ten onzent?*" En zijn beknopt antwoord, dat de *werkelijkheid* én van het *heden* én van het *verleden* omvat, verdient ook dáárom dat wij er akte van nemen, wijl het zoo onbewimpeld het noodlottig verloop der

1) „Oratio de libertate cum theologiae, tum etiam ecclesiae christianae strenue vindicanda." — Utrecht, Kemink en Zoon. 1865.

theologische wetenschap in het Nederlandsch Protestantisme voor oogen stelt.

„De leeraaren en voorgangers onzer Kerk, zegt hij, worden „naar de bestaande landswetten en instellingen gevormd en op- „geleid door professoren, die niet door de Kerk, maar door „ministers buiten de Kerk worden aangesteld. Deze professoren „zijn als zoodanig geheel vrij van het kerkgeloof. Zij maken van „die vrijheid ook ruimschoots gebruik. Zij bestrijden voor een goed „deel dat kerkgeloof met alle hun ten dienste staande middelen. En „die middelen zijn niet gering. Het voornaamste middel is hun „rang en titel, de overgeleverde meening omtrent het gezag van „een professor, hun invloed eindelijk bij de examina en in de „hoogste kerkelijke collegies. Wat er van kerkgeloof in de harten „hunner onmondige kweekelingen was, dat roeijen zij uit, daar- „voor prenten zij hun hunne eigene moderne dwaalleeringen in. „en dan leveren zij hen als aanbevelenswaardige voorgangers aan „de Kerk over. De leden der Kerk worden nu door hen, als in „Duitschland voor 80, 90 jaren, op hunne beurt niet geëvange- „liseerd, maar gerationaliseerd en allengs ontchristend. Eindelijk „staat de Kerk ledig. Alle piëteit voor het heilige is weg. De „bestaande Kerk is door de vrijdenkende kerkleeraars verwoest, „van haar goddelijk karakter ontdaan; wat er van goddelijk leven „in haar was, is in de woestijn, in de sekten weggevlugt."

Dat is, verzekert onze Wassenaarsche predikant, de *werkelijkheid* van het *heden*; en de *werkelijkheid* van het *verleden* was „in het Hervormde Nederland":

„Dat de lands-universiteiten hoofdzakelijk ten dienste der (Her- „vormde) Kerk zijn opgerigt, bijzonder die van Leiden en van „Groningen. Zekerlijk geldt zulks van de godgeleerde faculteit. „Zoo is de dienende maagd nu zelfstandige meesteres, ja be- „heerscheres, om niet te zeggen ondermijnster en verwoesteres „van het huis haars heeren geworden, en dat in schreijende „tegenspraak met het duidelijk uitgesproken doel harer opneming."

Deze *werkelijkheden*, meent de predikant van Rhijn, doen genoeg zien, dat de stelling van prof. Doedes, „hoe schoon ze „ook klinke, in den grond der zaak op eene chimère berust."

Ons dunkt, dat hij tot dit besluit volkomen geregtigd is, niet

enkel op grond der gansche geschiedenis van de zoogenaamde hervorming. hoezeer dit genoeg bewijst; maar ook uit den aard, den diepsten aard zelven van het Protestantisme, dat eigenlijk eene loochening is van alle gezag. Elk Protestant toch is zich zèlf ten hoogst gezag; ook bij zijn beroep op den bijbel, zoo hij aan die oorkonde nog hecht, beslist hij voor zich, en hij alleen, over den zin van dat boek. Waar elk individu, en uit beginsel, zoo oppermagtig te werk gaat: hoe kan daar nog van *vrijheid* voor hetgeen men kerk noemt, sprake zijn? Eene kerk zonder éénig eigen gezag, en wel tegenover individuën, elk met onbeperkt oppergezag, zou nog *vrij* mogen heeten! De predikant van Wassenaar heeft wel gelijk: prof. Doedes' theorie: „*Volle vrijheid voor de Kerk, volle vrijheid voor de theologie*," is eene „chimère", een hersenschim, niets meer!

KRISIS VAN HET PROTESTANTISME.

De Leidsche hoogleeraar A. Kuenen schrijft in het jongste nummer van „*De Gids*" in dezer voege over het tegenwoordig tijdperk van het Protestantisme:

„Het Protestantisme verkeert in eene periode van strijd en krisis. Overal in de kerken van Protestantsche belijdenis oorlogen of geruchten van oorlogen. Dat in ons vaderland de onderscheidene rigtingen zich allengs scherper afteekenen en de partij van het behoud tegen de „modernen" eene meer aggressieve houding aanneemt, is aan ieder bekend. Maar ook daarbuiten is de spanning groot. De verkiezingen in de Hervormde gemeente te Parijs bragten niet lang geleden, den telegraaf in beweging. In Duitschland geeft zich de geloofsijver der regtzinnigen lucht in zalvende adhaesiën aan het protest van eenige Badensche geestelijken tegen Schenkel, den schrijver van het *Charakterbild Jesu*: die groote behoefte om „te getuigen" zal immers wel mogen worden aangemerkt als

bewijs, dat het ook buiten Baden niet zuiver is? In Zwitserland wordt op kleine schaal dezelfde strijd gestreden. En in Engeland?

„Wij leven zoo verbazend snel in onze dagen, dat de gebeurtenissen van den vorigen dag ons reeds toeschijnen „tot de geschiedenis te behooren." Het is naauwelijks vier jaren geleden, dat de *Essays and Reviews* het licht zagen. Maar sedert dien tijd is er zoo veel gebeurd, dat men bijna verschooning moet vragen, als men dat feit nog eens ter sprake brengt. Toch is het niet alleen in zich zelf, maar ook in zijne gevolgen die voortduren tot op dezen dag, belangrijk genoeg om ook nu te worden overwogen door ieder, die het gewigt der godsdienstige en kerkelijke questiën beseft. In Engeland zelf zijn de *Essays and Reviews* nog niet vergeten. Colenso's kritiek van den Pentateuch, zijne veroordeeling door den Bisschop van de Kaapstad, de vernietiging van dat vonnis door „the Privy Council" [*den Bijzonderen Raad der Koningin*] hebben veeleer gediend om de beteekenis van de daad der Essayisten helderder te doen uitkomen, dan om haar in de schaduw te plaatsen. De Bisschop van Natal heeft wel in hooge mate den toorn van de orthodoxie op zich geladen, maar dien niet afgewend van het hoofd zijner onmiddellijke voorgangers. Veeleer is door zijn optreden de kerkelijke strijd heftiger en meer ingewikkeld geworden.

„Om meer dan ééne reden verdient de kerkelijke beweging in Engeland onze aandacht. Het is, in den grond der zaak, dezelfde vraag, die dáár en op het vaste land de gemoederen in rep en roer brengt. Reeds om deze reden kunnen wij niet onverschillig zijn ten aanzien van hetgeen daarginds plaats heeft: *mutato nomine de te*..... Doch daarbij komt, dat het Engelsche volk, wanneer het zich eenmaal in vollen ernst met eene questie inlaat, zijne stem pleegt uit te brengen op eene wijze, die opmerkzaamheid afdwingt. Nog wordt het belang der beweging verhoogd door de eigenaardigheid, die de vereeniging tusschen Kerk en Staat haar bijzet; tot nog toe heeft, vreemd genoeg! de vrijere rigting de vruchten daarvan ingeoogst: als van zelve rijst de vraag, hoe dat komt? en, of het zoo blijven zal?"

Aldus Prof. Kuenen ter inleiding van zijn opstel over „de kerkelijke beweging in Engeland". Die schets is eene opmerkelijke

bijdrage voor hetgeen we herhaaldelijk schreven over de „woelingen, spanningen en schokken" in de Protestantsche kerk, als zoovele kentcekenen der algemeene „krisis" waarin het Protestantisme verkeert; en we dachten onwillekeurig aan deze regelen, welke dien toestand zoo juist voorstellen:

„En nu! — Het woelt er in die kerk,
„Waarom wij bidden gaan:
„Het schokt bij ontij: en 't gezucht
„Duidt boezemspanning aan.

„En velen van dat broedrental,
„Ontvoerd aan onze borst,
„Gaan zoekend om, en vinden niet
„Ter lessching van hun' dorst." [1])

Voere het gebed, het eenparig gebed, hen naar die ééne bron, waaraan zij hunnen dorst kunnen lesschen!

NIEUWE BEWERKING VAN J. CRAMER'S „EEUWIGE ZALIGHEID".

Voor meer dan vijf en twintig jaren, bij het verschijnen van Cramer's Lijdensoverwegingen in 1839, hoorden wij dikwerf den wensch uiten, dat zijne overwegingen op de eeuwige zaligheid, toen reeds herhaaldelijk uitgegeven, op nieuw, doch in eenigzins gewijzigden en vernieuwden vorm het licht zouden zien. Sedert dien tijd verscheen er (in 1860) een tweede onveranderde druk dier „*Overwegingen van het Lijden van Jesus Christus* [2]); maar de nieuwe bewerking van „*De eeuwige zaligheid*", enz. liet zich nog altijd wachten. Nu echter is die arbeid, door wijlen den Eerw. Hesseveld ondernomen, doch „op verre na niet voltooid", door

---

[1]) Zie „De Bedegang" in de „*Gedichten*, bij het Vijfde Eeuwgetij van het Mirakel van Amsterdam", bl. 31.

[2]) „Bijeenverzameld en uitgegeven door J. Brinkman, Professor in het Seminarie te Warmond. — Amsterdam, H. A. Winkelhagen." — Twee deelen. Met kerkelijke goedkeuring.

de bekwame hand van een zijner leerlingen, den Eerw. J. A. van den Akker, ten einde gebragt [1]).

Degelijkheid van inhoud en gepastheid van vorm bevelen deze bewerking aan. Na een goed onderrigt over het „mediteren", heeft men hier niet minder dan LXV Overwegingen met hare verschillende punten: over het doel onzer schepping; — over de zonde; — het belang onzer zaligheid; — over den dood; — het oordeel; — de hel; — den hemel. Elk dezer onderwerpen is in een aantal overwegingen behandeld. — Dan volgen eenige Dagelijksche Gebeden, o. a. ook die van „verschillende Broederschappen", hier tot groot gemak bij elkaâr geplaatst; deze *Gebeden* zijn mede afzonderlijk verkrijgbaar [2]).

Die rijkheid en verscheidenheid van inhoud wordt in eenen daaraan geheel passenden vorm aangeboden, welke zich door eenvoudigheid, duidelijkheid, bondigheid aanbeveelt. Niet de geest alleen, maar ook het hart wordt voldaan; zoo welgemeend, opregt en innig voelt men zich toegesproken. Overal komt het uit, dat het mannen zijn van rijpe ondervinding, die dit voortreffelijke boek of eerst zamengesteld, of zoo wijselijk in den thans gevorderden vorm overgebragt hebben. Dringe ook deze uitgave in vele gezinnen tot veler „eeuwige zaligheid" door!

---

[1]) „*De eeuwige Zaligheid*, overwogen door J. Cramer, Proton. Apost., enz. enz. Op nieuw bewerkt en met Dagelijksche Gebeden vermeerderd door J. A. van den Akker, R. K. Pr. en Rektor te Amsterdam. — Te Amsterdam, bij J. Beerendonk. 1865." — Met kerkelijke goedkeuring.

[2]) „*Dagelijksche Gebeden*, verzameld door J. A. van den Akker, R. K. Pr., enz. — Te Amsterdam, bij J. Beerendonk. 1865." — Met kerkelijke goedkeuring.

DE ST. PIETERSPENNING.

Een van de vele merkwaardige verschijnselen der negentiende eeuw is ongetwijfeld de herleving van den Sint Pieterspenning; we achten het daarom niet ongepast, van tijd tot tijd de aandacht onzer lezers op die gewigtige gebeurtenis te vestigen. Het herleven van den Sint Pieterspenning is een krachtig bewijs, hoe diep het Katholieke geloof nog wortelt in de harten; hoe bijzonder in tijden van groot gevaar voor de H. Kerk, zich allen innig vereenigen en te zamen trekken om het groote en eene middenpunt, dat dan vooral bedreigd wordt, ten einde het te beschermen en te beveiligen, en tevens voor zich zelven daar kracht en steun te vinden. In zijn oorsprong was de St. Pieterspenning eene daad van geloof en liefde; door vorsten en hunne onderdanen werd hij vrijwillig gegeven als eene hulde aan den H. Petrus

en zijne opvolgers, het zigtbaar hoofd der Kerk, als een bewijs van afhankelijkheid en innige gemeenschap met het middenpunt der eenheid; maar nog nimmer misschien is hij sedert zijn ontstaan met zoo levendig geloof en zoo innige liefde als in onze dagen gebragt. Naauwelijks werd, bij de groote en dringende behoefte van onzen heiligen Vader, de naam uitgesproken, of het godsdienstig gevoel maakte er zich meester van; de harten van geestelijken en leeken, van bisschoppen en priesters werden er door bewogen; allen beijverden zich, om hunne gift aan te brengen, en uit de kleine beekjes vormde zich de groote stroom, die nog altijd, als uit eene onuitputtelijke bron gesproten, zijne gaven aan den H. Vader toevoert; gaven van veel geloof en liefde, en die daarom, zoolang de behoefte blijft, niet zullen ophouden, en later nog van dat levendig geloof en die vurige liefde zullen getuigen.

Hoe vreemd het ook moge schijnen, de geringe gift van den St. Pieterspenning, door de geloovigen voor den Paus geofferd, is eene daad van groot *geloof*, waarover wij van God overvloedigen zegen te wachten hebben. Geen bewijs is hier meer overtuigend en duidelijk dan de tegenwerking en belemmering, welke die kleine en eenvoudige offerpenning van den kant der booze wereld en des duivels ondervindt. Die booze wereld, die zooveel geld nutteloos en losbandig voor hare vermaken en uitspattingen, voor haren weelderigen hoogmoed verspilt; die booze geest, die nog altijd gewoon is, door het voorspiegelen van aardsche bezittingen en grootheid (Matt. IV, 8, 9) de voor God geschapene zielen van haren Schepper af te trekken: zij haten die gave van het Katholieke hart, en leeren ons daardoor, hoe aangenaam zij is aan God,

hoe voordeelig voor onze zaligheid. En waarom vooral zoo aangenaam aan God en voordeelig voor ons? omdat het eene daad is van groot geloof.

De St. Pieterspenning is eene vrijwillige gift, door de geloovigen geschonken aan den Paus van Rome, om in de behoeften der Kerk te voorzien. Dat offer is bijgevolg eene belijdenis van ons geloof aan het opperherderschap van den Paus van Rome, als stedehouder van Christus op aarde, als opvolger van den heiligen Petrus, op wien Christus zijne Kerk gebouwd heeft; het is eene belijdenis: dat wij ledematen zijn van dat geheimzinnige ligchaam van Christus, hetwelk wij Kerk noemen; dat wij in innige gemeenschap met dengene, dien Christus als zigtbaar hoofd van dat ligchaam heeft aangesteld, willen leven, en afhankelijk zijn van hem, aan wien Christus het weiden zijner lammeren en schapen heeft toebetrouwd; dat wij willen gevestigd blijven op die Steenrots, tegen welke de poorten der hel niets vermogen.

Is dit levend Katholieke geloof niet de eigenlijke verklaring van dat grootsche schouwspel, zoo eenig in zijne soort?

De geheele heilige Katholieke Kerk, uit allerhande natiën en volken zamengesteld; in zich alle onderscheid van staat en stand, van ouderdom en geslacht bevattende; uit de meest verschillende bestanddeelen tot een geheel vereenigd: die geheele heilige Kerk wendt zich eenstemmig naar het middenpunt der eenheid, wat thans zoozeer bedreigd wordt, en biedt eene uit vrije beweging en uit vereenigde bijdragen verzamelde gift tot steun en hulp aan dengene, op wien zij allen steunen en van wien zij allen hulp verwachten Is dat niet eene getuigenis van het geloof aan den alleruitstekendsten voorrang van den

heiligen Petrus? Hier, ja, erkennen wij dat geloof, zoo oud als de Kerk zelve; immers wat de geschiedenis van geen ander apostel vermeldt, verhalen de *Handelingen der Apostelen* van den apostel Petrus als een bewijs, hoe levendig reeds toen onder de geloovigen het geloof aan zijnen voorrang was. Herodes had Jacobus, den broeder van Joannes, met het zwaard gedood, en ziende, dat dit den Joden aangenaam was, ging hij voort ook Petrus gevangen te nemen. Wegens het Paaschfeest moest de voltrekking van het vonnis aan Petrus uitgesteld worden, en bleef hij onder strenge bewaking gevangen. Doch wat gebeurde er? *Er werd een aanhoudend gebed tot God door de Kerk voor hem gedaan.*

Ziet eens, welk gewigt er aan de bevrijding van dien apostel gehecht werd; een *niet onderbroken* gebed, dat dag en nacht aanhoudend voortduurt, wordt tot God opgezonden; nog in den laatsten nacht, dien zijner bevrijding, vinden wij velen in het huis der moeder van Joannes, bijgenaamd Marcus, te zamen vergaderd en wel in het gebed; en dat *aanhoudend* gebed geschiedt niet door eenigen of velen, maar door *de Kerk*, d. i. de vereeniging der geloovigen.

En op welke wonderbare wijze verhoorde God dat gebed der Kerk en verloste Hij Petrus uit de hand van Herodes en uit al de verwachting van het Joodsche volk?

Eerst in den nacht, waarop Herodes hem zoude ter dood brengen, in het laatste, het uiterste oogenblik (zóó lang stelde God uit, om zijn welbehagen in het aanhoudende en eenparige gebed der Kerk) zendt Hij eenen Engel, geene aardsche, maar hemelsche hulp, om Petrus te verlossen. Een wonderbaar licht straalt in de duisternis van den kerker; de ketenen vallen van zijne

handen; de wachten merken niets, en de ijzeren poort, die naar de stad leidde, gaat van zelve open. Dat vermogt het geloovige gebed: wat zal dan deze daad, die door de geheele Kerk met zooveel geloof geschiedt, niet uitwerken? Toen beleed men zijn geloof door het aanhoudende en eenparige gebed voor de bevrijding des apostels: nu, behalve door ons gebed, belijden wij ons geloof ook door de eenparige en aanhoudende giften, om den opvolger van den H. Petrus bij te staan in al hetgeen hij voor het bestuur van de Kerk en den Kerkelijken Staat behoeft.

Wat hiertoe noodig is, kan iedereen ligt bij vergelijking opmaken. Indien onze kleine staat in een tijdperk van rust en vrede ruim zeventig millioen gulden voor zijne uitgaven vordert, om in alle behoeften te voorzien; indien grootere staten, bij hunne ruime inkomsten, nog tot ontzettende leeningen hunne toevlugt moeten nemen: wat wordt er dan niet vereischt alleen voor het bestuur der geheele Kerk, over de gansche aarde verspreid? En toch, is dat geen wonderbare zegen Gods? De Paus heeft met de ondersteuning dier geringe giften van den St. Pieterspenning in die groote behoeften kunnen voorzien, terwijl men hem zijne beste provinciën ontroofd, en voorname bronnen van inkomsten vernietigd heeft. En daarover behoeven wij ons niet te verwonderen; want de Kerk steunt op de goddelijke Voorzienigheid, die haar nimmer verlaten heeft en nooit verlaten zal; die steeds voor de tijdelijke behoeften der Kerk gezorgd heeft en ook nu nog de geloovigen tot milde en gezegende gaven opwekt. De kracht der Kerk is haar geloof en haar vertrouwen op God; is het levendige geloof en het vaste vertrouwen, waarmede al hare kinderen bezield zijn. In

die kracht heeft zij niets te vreezen, is zij onverwinnelijk en in 't bezit van alle magt en alle rijkdommen.

Is het niet zonderling: die schatten, welke de Kerk met zorg verzamelde en bewaarde als aan God gewijde zaken, worden haar door den Staat ontnomen; en diezelfde Staat, welke zich daardoor meende te redden, gaat door de overmaat van schuld zijnen ondergang te gemoet; terwijl voor de Kerk zelve de gaven der geloovigen op nieuw mildelijk beginnen te vloeijen, en haar verzekeren, dat God haar niet verlaten heeft, en overeenkomstig de behoeften steeds nieuwe bronnen weet te openen.

Wel hebben de aardsche vorsten den Paus eene vergoeding voor hetgeen verloren is aangeboden; wel heeft Italië de bestaande schuld willen overnemen, indien hij de voldongen feiten wilde erkennen; doch Pius weigert alle goedkeuring van het gepleegde onregt, en werpt zich liever met het grootste vertrouwen in de armen der Voorzienigheid. En niet te vergeefs. De St. Pieterspenning, in vorige eeuwen ontstaan en weder te niet gegaan, herleeft; en niet dit of dat volk, dit of dat rijk: maar de geheele Kerk vereenigt zich, om hare giften aan den H. Vader toe te brengen.

En wonderbaar werkt hier alles te zamen: de berooving, waaruit men de vernietiging der Kerk verwachtte, strekt juist om haar geloof, hare kracht te verlevendigen, en de waarheid te bevestigen van hetgeen de H. Joannes schreef: *haec est victoria quae vincit mundum, fides nostra* (I Joan. V, 4): ons geloof overwint de wereld.

Men zegt wel, dat die giften ontoereikend zijn; men vreest, dat de blijvende behoefte eindelijk den Paus door geldgebrek zal noodzaken, zich aan de magten der aarde over te leveren; maar men vergeet hier, dat het geloof,

waardoor de Kerk leeft, juist onder zoodanige omstandigheden zich verheft en de blijvende behoefte ook bij anderen, die nog niet gaven of te weinig gaven, het bewustzijn dat de Paus hun aller Opperherder en Vader is zal verlevendigen en hen tot verhoogde offervaardigheid opwekken.

Zoo moge het der wereld te meer blijken, dat de Kerk niet steunt op het bezit van tijdelijke goederen, en niet groeit door overvloed, noch vergaat door gebrek aan geld; maar dat zij overwinnen moet door haar geloof, en door ongeloof alleen kan te gronde gaan.

De Sint Pieterspenning is eene daad van geloof en daarom zoo gewigtig; dáárnaar vooral moeten wij die gift schatten, niet bloot naar hetgeen zij oplevert; ofschoon de bijeengebragte gelden niet onaanzienlijk zijn.

Blijven wij dan door den penning dien wij offeren, met onverflaauwde geestdrift belijden: dat de Paus is de zigtbare Opperherder der Kerk, de Stedehouder van Christus op aarde; verzamelen wij ons eendragtig om dat middenpunt der eenheid, waarin de kracht is die ter overwinning voert. Verlaten wij Christus' Plaatsbekleeder niet, en ook God zal ons niet verlaten; ten zijnen tijde zal Hij toonen, dat ons geloof en vertrouwen niet ijdel waren, en, mogt er zelfs een wonder voor gevorderd worden, ons doen zien, dat Hij de magt heeft om te verlossen „*uit „de hand van Herodes en alle verwachting van het Jood-„sche volk*".

Is de gift van den St. Pieterspenning een bewijs van het levendig geloof der Kerk aan het Opperherderschap van Petrus en zijne opvolgers; wordt hij met geloof gegeven en niet minder met geloof ontvangen: te verhevener nog wordt ons dit offer, wanneer wij het beschouwen

als eene daad van vurige liefde, waardoor de band van eenheid te sterker wordt zamengeknoopt, en de Kerk zich aan de wereld in haar geheel eigenaardig leven en werken vertoont.

Het is genoeg bekend, en wij behoeven het daarom slechts te herinneren, hoe de liefde Gods het beginsel is van al wat de Kerk werkt. De Heilige Geest, de derde Persoon der Heilige Drieëenheid, de liefde van den Vader en den Zoon, heeft hare stichting op den Pinksterdag voltrokken; Hij bezielt en bestuurt haar en stort in alle harten de liefde Gods, waaruit wederom de broederlijke liefde allen door denzelfden band vereenigt. Daarom zeide Christus aan zijne leerlingen: „*Een nieuw gebod geef ik u: dat gij elkander lief hebt; dat, gelijk ik u heb lief gehad, ook gij elkander lief hebt. Hieraan zullen allen erkennen, dat gij mijne leerlingen zijt, zoo gij liefde hebt tot elkander*" (Joan. XIII, 34, 35); en „*dit is mijn gebod: dat gij elkander lief hebt, gelijk ik u heb lief gehad*" (Ibid. XV, 12). Is er nog verklaring noodig? Het is *een nieuw gebod;* het is *mijn gebod;* het teeken, waaraan men *de leerlingen van Christus* moet en kan *erkennen*. Het werken der Kerk is liefdedaad; een aanhoudend geven en ontvangen; maar geen gedwongen geven en ontvangen: het is geheel vrije daad en gave der liefde.

Dezelfde geest van liefde toont zich in al wat door de geloovigen voor de behoeften der Kerk en harer dienaren wordt bijgedragen; het is eene gift, een offergeschenk; het zijn *oblationes*, die, vrijwillig door de geloovigen gebragt, door de gewoonte als kracht van wet verkregen hebben. Zelfs van de tienden is de juiste oorsprong niet

aan te wijzen; zeker is het, dat zij in de eerste tijden der Kerk niet bestonden. Zoodra echter de offers der geloovigen zeldzamer en geringer begonnen te zijn, hebben de Vaders der Kerk de Christenen vermaand tot het geven van tienden, als onder de wet van Moses; doch niet als een voorschrift, maar als een voorbeeld [1])

Alhoewel de Kerk, krachtens de magt haar door Christus verleend, het regt bezit om de geloovigen te verpligten tot bijdragen voor hare behoeften en die harer dienaren, is zij echter niet gewoon dit te doen, maar vraagt slechts giften, opdat de liefde met vrijheid zoude schenken, wat de regtvaardigheid kan vorderen.

Zoo houdt de apostel Paulus den Corinthiërs voor, dat hij regt had van hen te vorderen wat hij tot onderhoud des levens noodig had, omdat hij hun apostel was:

„*Wie*, vraagt hij, *dient ooit op eigen kosten? Wie plant een wijngaard en eet niet van diens vrucht? Wie weidt eene kudde en eet niet van de melk der kudde?*

„*Indien wij voor u het geestelijke gezaaid hebben, is het dan iets groots als wij uwe vleeschelijke (aardsche) zaken maaijen?*

„*Weet gij niet, dat zij die in het heiligdom werken, ook van het heiligdom eten; en dat zij die het altaar bedienen, met het altaar deelhebben?*

„ZOO HEEFT OOK DE HEER VERORDEND, DAT ZIJ DIE HET EVANGELIE VERKONDIGEN VAN HET EVANGELIE LEVEN" (1 Cor. IX).

Doch Paulus, ofschoon er regt op hebbende, had van dat alles geen gebruik gemaakt en van de geloovigen te Corinthe niets voor zich gevorderd.

---

1) Zie L. Ferraris, *Prompta bibliotheca*, v. *Decimae* 1, n°. 36.

Ook de St. Pieterspenning is geen bevel, geene belasting, die gevorderd wordt; het is eene gave der liefde, een vrijwillig offer, waartoe ieder zich zelven verpligt uit erkentelijkheid en dankbaarheid voor al de groote geestelijke genaden en gaven, welke wij van den Vader der Christenheid ontvangen

Het is niet overbodig, dat wij ons van tijd tot tijd te binnen brengen wat wij al voor ons geestelijk heil aan den Paus, wien Christus de zorg voor de geheele Kerk heeft toebetrouwd, te danken hebben; om des te beter te begrijpen, wat wij hem verschuldigd zijn, en hoe gering het is wat wij geven in vergelijking van hetgeen wij ontvangen.

„Gelijk de goede en verstandige huisvader zijn huis-
„gezin, gelijk de zorgvolle herder zijne kudde bewaakt,
„zoo ook de Paus de gansche aan zijne opperste hoede
„toevertrouwde Kerk. Als de opperste Bisschop is hij,
„gelijk het woord *Episcopus* zelf aanduidt, bij uitne-
„mendheid tot het *Opper-toezigt* verpligt. Op den Apos-
„tolischen Stoel, den hoogsten troon der strijdende Kerk
„verheven, is hij evenzeer op den hoogsten wachttoren
„des Heeren, op den top van den berg geplaatst, om
„van hier als wachter des huizes Israëls, den blik naar
„alle zijden heen, naar omlaag aan zijne voeten, van
„nabij en in de verte te wenden, Rome, den Kerkelijken
„Staat, Italië en het geheele rijk der Kerk te overzien."

„Door zoodanig rond te zien stelt zich de Paus in
„staat, die maatregelen te verordenen, welke de behoeften
„zijns tijds en het verschil van betrekkingen mogten
„vorderen" [1]).

---

[1]) Zie Phillips, *Kirchenrecht*, V Band, S. 34.

Wij kunnen hier niet alles gedenken wat wij aan onzen H. Vader, den thans nog regerenden Paus, te danken hebben. Slechts op twee bijzondere gaven willen wij wijzen, omdat ze ons van zoo nabij aangaan, en wij de heilrijke gevolgen er nog steeds van ondervinden: de Encykliek van den 8n December 1864 met den Syllabus, en de herstelling van de hiërarchie en het bisschoppelijk bestuur in ons vaderland.

Reeds in den aanhef van de Encykliek gewaagt Zijne Heiligheid van „de groote zorg en herderlijke waakzaam-„heid der Roomsche Opperpriesters, waarmede zij zich „altijd beijverd hebben, om de gansche kudde des Heeren „met de woorden des geloofs te voeden, van de heilrijke „leer te doordringen en van de giftige weiden te weren." En inderdaad hunne eerste zorg is: het onderpand des geloofs ongeschonden te bewaren; de Paus is de steenrots; hij is gesteld om zijne broeders te bevestigen, en allen met het heilzame voedsel der waarheid te versterken; van zijnen hoogen troon veroordeelt hij voortdurend alle dwalingen, en licht ons voor in de duisternissen, die ons omgeven. Wat zoude er van de zoo fel bestreden Katholieke Kerk geworden zonder dat ééne en onwrikbare middenpunt? Wie zoude in den onmetelijken doolhof, waarin de wereld door de dwaling herschapen is, zonder leiding van die onfeilbare uitspraak nog den waren weg kunnen vinden? Wie nog het licht kunnen onderscheiden van de duisternis, waarin men ons tracht te wikkelen, terwijl men de duisternis voor licht, de dwaling voor onomstootelijke waarheid, den weg des verderfs voor den weg des heils uitgeeft? Ja, wie zou zonder de onfeilbare leiding en beslissing van den Paus en de H. Kerk zijne eigene feilbare rede niet gaan wantrouwen, wanneer

men zoovele uitstekende en geleerde geesten, wien toch ook het bezit der waarheid ter harte moet gaan, voor de magt der dwaling ziet bukken en hen als waarheid hoort verkondigen wat toch door onzen H. Vader als dwaling bevattende veroordeeld wordt?

Groot alzoo is de weldaad, door Paus Pius aan ons en allen betoond met de jongste veroordeeling en *korte opgave der voornaamste dwalingen van onzen tijd.* Met volkomene gerustheid kunnen wij ons daaraan houden, gansch zeker als wij zijn, dat wij, door hem te volgen, ons op den veiligen weg bevinden, en van het pad des heils niet zullen afwijken.

En wie dankt en bewondert niet den grooten moed van Pius IX bij het uitspreken eener veroordeeling, welke hem veel lijden, der Kerk nieuwe vervolging kon veroorzaken? O het behoeft ons niet te verwonderen, dat onze H. Vader, „*wiens hulp is in den naam des Heeren*", lang en véél gebeden en met God geraadpleegd heeft, voordat hij dit gewigtig schrijven onderteekende en uitvaardigde? Wat gevaar toch Pius te trotseren had en wat de vijand beoogde, kan men opmaken uit den brief des Ministers van Justitie en Eeredienſten aan de Hoogwaardige aartsbisschoppen en bisschoppen van Frankrijk, die daarop met zulk een krachtig protest hebben geantwoord:

„Wat betreft het eerste gedeelte van de Encykliek en „het daaraan toegevoegde document, onder den titel van „„*Syllabus complectens praecipuos nostrae aetatis errores*, „„etc.": Uwe Hoogwaardigheid zal begrijpen, dat er „geene magtiging kan verleend worden tot het ontvan„gen en afkondigen van deze akten, WELKE STELLINGEN „BEVATTEN, IN STRIJD MET DE BEGINSELEN, WAAROP „DE CONSTITUTIE VAN HET KEIZERRIJK RUST. Zij kun-

„nen dus niet gedrukt worden in de onderrigtingen, „welke gij wegens het jubilé of bij iedere andere gele- „genheid aan de geloovigen zoudt meenen te moeten „geven."

Indien het dan reeds zoover is gekomen, dat de dwaling tot beginsel der staatswetten van het keizerrijk, het Katholieke en aan den H. Stoel zoo gehechte Frankrijk verheven werd: hoe noodzakelijk is dan niet de waarschuwing van Zijne Heiligheid, om den voortgang en de ontwikkeling der dwaling tegen te gaan; hoe noodzakelijk niet de herinnering, dat er geene tweevoudige, noch veelvoudige waarheid is, maar slechts ééne waarheid, waarnaar ook de staatslieden, koningen en keizers zich moeten regelen en gedragen.

„Iedere bladzijde in de annalen der volken en natiën „van het Oosten en Westen", schrijft prof C. Schrader [1]), „leert ons, met welke liefde en waardigheid, met welke „vrijheid en kracht, met welke standvastigheid en vol- „harding de Pausen hun opperst herdersambt onder „voortdurenden en meest afwisselenden strijd tegen het „rijk van de vijanden Gods en der menschen uitgeoefend „hebben."

„Maar nimmer nog was het zigtbaarder, dat de „Roomsche bisschopsstoel de zetel van den Rotsman is, „op wien de Christenheid, ja de menschheid, staan moet, „om niet in den afgrond van de tijdelijke barbaarschheid „en het eeuwige verderf neêr te zinken, dan juist in „den tegenwoordigen tijd. Wel nimmer nog openbaarde „zich zoo duidelijk en bepaald de sleutelmagt des Pausen, „het gezag van zijne hoogste regtsspraak en zijne authen-

---

[1]) *Der Papst und die modernen Ideen*, II Heft. Vorwort, S. XIII.

„tieke beslissing, zijne magt om de leeringen, grond-
„stellingen, beginselen der duisternis en des verderfs
„van die des lichts en des heils voor de menschen te
„scheiden en te verwijderen, als in onze dagen. Wel
„nimmer nog trad de Opperherder te Rome in zoo be-
„naauwde en gevaarvolle omstandigheden zoo ernstig en
„krachtig op, om in het aanschijn van hemel en aarde
„de hem toevertrouwde kudde van het bederf en gif der
„weide, waarop de bestrijder van God en zijne kinderen
„ze wil lokken en drijven, af te houden en te weren,
„als wel nu door de eeuwig gedenkwaardige akte van
„den negenden Pius, van den 8 December 1864.

„Wel nimmer schitterde zoo helder de kracht en be-
„teekenis van 's Heeren woord aan Petrus, die in den
„Roomschen bisschop leeft: *Simon, Simon! zie de satan*
„*heeft ulieden zeer begeerd, om ulieden te ziften als de*
„*tarwe; maar ik heb voor u gebeden, opdat uw geloof*
„*niet bezwijke. En gij, eens u bekeerd hebbende, versterk*
„*uwe broederen.* Beide wordt voor onze oogen voltrokken"
(Luc. XXII, 31—32).

„De zifting, welke de Satan met Gods toelating in
„alle rangen en standen der menschheid houdt, is vreese-
„lijk. Doch tegenover hem staat onder bescherming der
„Onbevlekte Maagd, die verschrikkelijk is als een in
„slagorde geschaard leger, bekleed met den rotsaard van
„den heiligen Petrus, vast en onverschrokken de grijze
„bisschop van Rome; en door Christus gesterkt, komt
„hij de leeraars en herders der volken met zijn licht en
„zijne magt te hulp, opdat aan allen, die naar waarheid
„verlangen, bij de heerschende duisternis de paden des
„doods ontdekt en de weg des levens getoond, en hun
„bij de heerschende zwakheid moed en kracht ingestort

„worden, opdat zij naar het woord des Verlossers ge-
„weld gebruiken, om het rijk der hemelen te rooven."

„Biedt nu het aanschouwen der bovenmenschelijke
„vastheid van dezen rotsman aan de kinderen Gods in
„hemel en op aarde het verhevenste schouwspel der ver-
„heerlijking van Hem, die sterk is in de zwakken: zoo
„schenkt het in deze moeijelijke dagen van beproeving
„en loutering aan den geloovigen Christen der Katholieke
„Kerk oneindig veel troost en vertrouwen, versterking
„en volharding; ik meen het bewustzijn, lid te zijn van
„een ligchaam, welks waakzaam Opperhoofd door stormen
„en stroomen des tijds noch misleid noch overweldigd
„kan worden, en te gelijk de magt bezit, om de stormen
„met eene onomstootelijke beschutting, de golven met
„een ondoordringbaren dam te keeren; zoodat geen lid,
„dat van goeden wil is, en zich niet vrijwillig van zijn
„hoofd losrukt, medegesleept en ten ondergang gevoerd
„kan worden."

Hoe grootsch en verheven echter die daad ook moge zijn. wij kunnen verzekerd wezen, dat Pius IX er zich een nieuw kruis door heeft bereid; maar hetwelk hij gaarne wil torschen, om het heil der Kerk en het behoud der onsterfelijke zielen.

De tweede zoo uitstekende weldaad, welke wij aan onzen H. Vader te danken hebben, en die ons zeer bijzonder aangaat, is de herstelling der hiërarchie in ons vaderland. Voor drie eeuwen, bij de invoering der hervorming, werd het bisschoppelijk bestuur in deze gewesten vernietigd, en van dien tijd droegen de Pausen zorg, de overblijfselen der verstrooide kudde te verzamelen en de Katholieken, die door den geweldigen, vreeselijken storm in de uiterste verlegenheid gebragt waren, hetzij

door Apostolische vikarissen met bisschoppelijk karakter, hetzij door Nuntiussen van den H. Stoel, met herderhulp op te beuren en te bemoedigen, totdat eindelijk Zijne Heiligheid Paus Pius IX den tijd gunstig oordeelde, om de eens vernietigde hiërarchie weder te herstellen, en het onderbroken bisschoppelijk bestuur terug te voeren [1]).

De grootheid dier weldaad kan hij beseffen, die weet, hoe de goddelijke genade in de Kerk langs de verschillende trappen der hiërarchie tot de geloovigen afdaalt, en het alles uitgaat van het middenpunt der eenheid. Door den Bisschop zijn wij in de innigste gemeenschap met den Stoel van Rome en met de gansche heilige Kerk; door hem worden onze priesters gewijd, die ons de heilige Sakramenten toedienen en Gods woord verkondigen; hij zendt de pastoors, om voor ons zielenheil te zorgen; in één woord, als de eerste herder waakt de bisschop voor ons allen met de teederste zorg, overal met zijne gedachten en zijn hart tegenwoordig.

Het is treffend, onzen H. Vader van de groote vertroosting te hooren spreken, waarmede dit herstel hem vervulde, te midden der zware bedruktheid, waaronder hij gebukt ging:

„Daar het den Vader der erbarmingen", zoo spreekt hij tot de Eerwaardige Broeders in het consistorie, „en „den God van alle vertroosting behaagd heeft, te midden „van zware bedruktheid Ons eene groote vertroosting te „brengen, zoo haasten Wij Ons, Eerwaardige Broeders! „U daarvan mededeeling te geven, wel overtuigd als

---

[1]) Zie de *Allocutie* van Z. H. Paus Pius IX, in het geheim consistorie gehouden den 7 Maart 1853; en den *Apostolischen Brief*, waarbij het Bisschoppelijk bestuur in Holland wordt hersteld. *De Katholiek*. D. XXIII. bl. 204.

„Wij zijn, dat Gij niet minder dan Wij te dier oorzake „U zult verblijden. Immers Wij mogen U aankondigen, „dat door bijzondere gunst van den goedertierenen God „de gewenschte dag is aangebroken, waarop Wij in staat „gesteld zijn, in het bloeijend koningrijk Holland en „Braband de gewone Bisschoppelijke Hiërarchie op den „voet der algemeene kerkelijke wetten te herstellen, en „*zoo doende in het behoud en in de welvaart van dat hoogst „dierbaar gedeelte van 's Heeren kudde in ruimere mate „te voorzien*"

En verder: „Grootelijks verheugen Wij Ons, dat de „goddelijke goedertierenheid het voor Ons, ofschoon on- „waardigen, schijnt te hebben weggelegd, eene taak, „waaraan Onze Voorgangers zoo groote zorg en zooveel „ijver besteed hebben, in volvoering te brengen. Wij „voor Ons, zoo ras Wij door Gods ondoorgrondelijk „raadsbesluit tot den verheven zetel van den Prins der „Apostelen gevoerd waren, hebben aanstonds met opge- „wekten zin en met de innigste belangstelling Onze ge- „dachten en zorgen tot de kerkelijke aangelegenheden „van meergemeld Rijk gerigt, en, zoowel opdat Wij aan „de eischen van Ons Apostoliesch dienstwerk niet zouden „te kort schieten, als om aan bijzondere liefde voldoening „te geven, welke Wij aan de geloovigen van dat Land „toedragen, heeft niets ten minste Ons nader aan het „hart gelegen, dan al datgene in werking te brengen, „wat aan de belangen van onze H. Godsdienst, en aan „het heil der geloovigen van die gewesten het meest „voordeelig wezen kon. Ongeloofelijk groote vertroosting „is het dan ook Onzer ziele geweest, toen Wij zien „mogten, dat de zoo vurig gewenschte tijd eindelijk ge- „komen is, waarop met aanmerkelijke baat voor het

„Katholicisme, en ten nutte der geloovigen, de Bisschop
„pelijke Hiërarchie naar de algemeene kerkelijke wetten
„aldaar kan hersteld worden." [1])

Dat is wel eene alleruitstekendste gave, waarover het liefdevolle hart van den grooten Pius zoo innig verblijd is en hij in zijne bedruktheid met zulk eene zoete vertroosting vervuld wordt.

Van hoe groot belang voor de geloovigen het bisschoppelijk bestuur is, leeren ons ook de vijanden der H. Kerk, die steeds beginnen met het verdrijven, verbannen en inkerkeren der bisschoppen, opdat de schapen, zonder herder zijnde, te gemakkelijker zouden kunnen verstrooid worden; terwijl de Paus, gelijk de laatste berigten meldden, met den meesten ijver werkzaam is, om de Kerken van Italië, wier bisschoppen verbannen, verdreven of gestorven zijn, weder in het bezit te stellen van opperherders, als het grootste heil wat hij aan die Kerken kan schenken.

Wij danken aan den moedigen Pius het herstel der bisschoppelijke hiërarchie.

En wat heeft hij van ons voor al die weldaden verlangd? Niets, niets anders dan dat wij zijne gaven zullen erkennen en gehoorzaam aannemen.

Doch zie: dagen van beproeving komen voor den Stedehouder van Christus. De duivel wil de Kerk verscheuren, en ondankbare kinderen staan tegen hem op, ontrooven hem al het noodige om door het gebrek zijnen onwankelbaren wil te buigen. Men biedt hem vergoeding aan, indien hij slechts het gepleegde onregt wil erkennen en van de regten der Kerk afstand doen. Pius weigert, hij

---

1) Zie de boven aangehaalde *Allocutie*.

zal gaarne voor het regt der Kerk gebrek lijden, in de gevangenis, ja in den dood gaan.

Doch zullen de getrouwe kinderen niets gevoelen bij het lijden van hunnen Vader? Zullen zij hunnen hulpbehoevenden weldoener niet te hulp snellen? Voorzeker, het hart der Kerk wordt bewogen, en van alle kanten stroomen de gaven, als zoovele bewijzen van liefde, toe; als een blijvend liefdeoffer wordt allerwege het broederschap van den St. Pieterspenning ingesteld, en geestelijken en leeken storten hun offer, als een bewijs hunner liefde en hartelijke genegenheid, als dank voor de geestelijke gaven, van zijne hand ontvangen.

Is het te verwonderen, dat onze groote Paus aan die gave zijner kinderen de voorkeur geeft boven alle verleidelijke aanbiedingen, hem door de regeringen gedaan? En opdat het te meer eene gave der liefde blijke, wordt, niet door Zijne Heiligheid, maar door de bisschoppen aan de geloovigen slechts „één cent" in de maand gevraagd. Hoe gering hoe belagchelijk; waarom niet honderd of meer centen; wat kan zulke gift den heiligen Vader baten voor de behoeften der Kerk? Het is eene gave der liefde en moet ook eene gave der liefde blijven, waartoe zelfs de armste moet kunnen bijdragen; ja die vooral ook zal bestaan uit den penning der armen; eene gave, die God moet zegenen en tot millioenen laten aangroeijen, als een bewijs van de kracht der Kerk en zijne bijzondere bescherming.

Gaan wij dan voort, met onze giften te storten, en wel met een blijmoedig hart, doch vooral met een groot geloof en eene vurige liefde. Niemand onttrekke zich daaraan; ieder brenge zelf zijne gave, als belijdenis van zijn geloof, als bewijs zijner liefde; en mogen de ouders

hunne kinderen leeren, dien penning te sparen en zelf in de offerbus te werpen. Het herleven van den St. Pieterspenning in deze dagen is ons geen gering bewijs, dat God nog over zijne Kerk waakt en haar niet zal verlaten. Hij zal die vele akten van geloof, die zoo dikwerf herhaalde bewijzen van liefde voor zijnen Stedehouder overvloedig zegenen, en de Kerk zal op nieuw over al hare vijanden zegevieren door haar levend en standvastig geloof en hare offervaardige liefde.

HISTORISCHE STUDIËN

OVER

DE ZESDE EEUW

(*Vervolg van bladz.* 35.)

II.

GREGORIUS DE GROOTE, HERSTELLER DER KERKELIJKE TUCHT EN EENHEID.

Overeenkomstig het reeds toen in gebruik zijnde ceremoniëel, werd Gregorius naar de kerk van den H. Petrus geleid om de bisschoppelijke wijding te ontvangen en het opperbestuur te aanvaarden Tot een openlijk bewijs,

op wat grondslag hij zoude voortwerken, sprak hij ten aanhoore van Rome's geestelijkheid en de talrijke zamengestroomde menigte een geloofsformulier uit, hetwelk een weerklank is op dat van Nicea zonder het woordelijk te volgen, en om zijne eerbiedwaardige oudheid en volledigheid onze aandacht verdient.

„Ik geloof in God almagtig, Vader, Zoon en H. Geest, „drie Personen, ééne zelfstandigheid; in den Vader, die „van niemand is voortgekomen, in den Zoon, die van „den Vader is geboren, in den H. Geest, die eeuwig „is als de Vader en de Zoon en van beiden voortkomt. „Ik belijd een éénigeboren Zoon, medezelfstandig en „zonder tijd uit den Vader geboren, Schepper van al „het zigtbare en onzigtbare, licht uit het licht, waarachtig „God uit den waarachtigen God, den luister van de „glorie des Vaders, het afbeeldsel van zijne zelfstandigheid, „die *het Woord* blijvende, hetgeen hij voor eeuwen was „als volmaakt mensch geschapen is in den tijd, ontvangen „en geboren uit den H. Geest en van de Maagd Maria; „die onze natuur heeft aangenomen zonder de zonde; „die gekruist is onder Pontius Pilatus, en begraven „zijnde, den derden dag uit de dooden verrezen is, den „veertigsten dag ten hemel is opgeklommen en ter reg- „terhand des Vaders zit. Van daar zal Hij komen om „te oordeelen de levenden en de dooden, voor het oog „van allen de geheimen van een ieder openbarende, den „heiligen zal Hij de eeuwige belooning van het rijk der „hemelen geven, maar de goddeloozen tot de straffen „van het eeuwig vuur verwijzen. Ik belijd één geloof, „één doopsel, ééne Apostolieke en algemeene Kerk, in „welke alleen de zonden kunnen ontbonden worden in „den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes."

Hij stelde zich echter met deze geloofsbelijdenis, in de beperkte ruimte eener kerk uitgesproken, niet tevreden: geheel Italië, de geheele wereld moest weten, dat hij de gewigtigste waardigheid, waartoe een mensch verheven kan worden, aanvaardde en de grootste moeijelijkheden te gemoet ging, gewapend met het schild des geloofs in de Godheid des Zoons en in de onfeilbaarheid zijner openbaring. Hij riep de naburige bisschoppen tot eene algemeene synode bijeen, sprak in hunne tegenwoordigheid nogmaals zijne geloofsbelijdenis uit en voegde er aan toe, dat hij de vier algemeene conciliën „als de vier boeken „van het H. Evangelie" aannam en onderschreef, gelijk ook het vijfde concilie, „waarin de brief van Ibas, als „vol dwaling, veroordeeld is; waarin Theodorus, die den „persoon des Middelaars tusschen God en de menschen „in twee zelfstandigheden (personen) scheidde, overtuigd „werd tot goddeloosheid vervallen te zijn; waarin ook „de schriften van Theodoritus, die het geloof van den „H. Cyrillus afkeuren, wederlegd werden als de vrucht „van eene onzinnige roekeloosheid."

De akten dier synode zond hij in den vorm van een Pauselijken zendbrief aan de patriarchen van Constantinopel, Antiochië, Jerusalem en Alexandrië, en noemde zich daarin „*servus servorum*": een titel, dien de Pausen zich later altijd hebben gegeven. Hij onderrigtte hen tevens, hoe zij de hun toevertrouwde kudde moesten weiden, en in trekken zoo grootsch en juist, dat men er met regt den grondslag in ziet van zijn beroemd werk: „*Regula „Pastoralis*".

Naauwelijks was de blijde mare verspreid, dat Gregorius, om zijne geleerdheid en hooge deugd evenzeer geacht als bemind, den Pauselijken Stoel beklommen had, of

allen beijverden zich om hunne vreugde te doen blijken. Van alle kanten der wereld werden hem gelukwenschingen toegezonden: de patriarchen der vier hoofdzetels spraken in naam van al hunne onderhoorigen; de met den H. Stoel vereenigde bisschoppen van Italië begroetten hem als toekomstigen hersteller der kerkelijke eenheid; zijn vriend Leander achtte zich gelukkig hem zijnen eerbied te mogen bewijzen en schreef hem een brief, waarin het heilig gevoel der vriendschap zich in de schoonste bewoordingen uitstortte, en hij zijne blijdschap te kennen gaf over de eer, aan het voorwerp zijner liefde te beurt gevallen; keizer Mauritius en zijn exarch Smaragdus lieten niet na, hem te verklaren, welke vruchten zij én voor de Kerk én voor den staat van zijn bestuur verwachtten. Die eenstemmige getuigenis, die algemeene blijdschap moest zonder twijfel voor den H. Gregorius even streelend als opbeurend wezen; en toch kon hij bij het lezen dier brieven zijne tranen niet bedwingen; hij antwoordde op die loftuitingen met geween en gezucht. „Als „zij die mij vreemd zijn," schreef hij aan een zijner vrienden, „mij toejuichen wegens de eer mijner priesterlijke „bediening, acht ik dit niet veel; maar ik treur niet „weinig, als ook gij, die mijne verlangens zeer goed „kent, mij om dezelfde reden geluk wenscht. Had het „vervuld kunnen worden wat ik wilde, had ik mijn wensch, „dien gij reeds sedert lang kent, kunnen volvoeren door „het verkrijgen der gewenschte rust: dat zou mijne „grootste verheffing geweest zijn." En later, aan den patriarch van Constantinopel antwoordende, zegt hij: „zoo „ons bevolen is, den naaste als ons zelven te beminnen, „bemint gij mij niet als u zelven. Ik weet toch, met „welke drift, met welken ijver gij den last der bisschop-

„pelijke bediening hebt willen ontvlugten, en echter hebt „gij niet belet, dat aan mij dezelfde last werd opgelegd." Zelfs ontleent hij aan de H Schriftuur de krachtigste bewoordingen, om de smart zijner ziel uit te drukken: „Noemt mij niet Noëmi, d. i. de schoone, maar noemt „mij Mara, omdat ik vol bitterheid ben; ik ben ter neêr- „gebogen en van alle kanten gedrukt; met smart heb ik „den last van die eer op mij genomen; maar omdat ik „mij niet kon verzetten tegen Gods raadsbesluit. heb ik „uit noodzakelijkheid mijne ziel blijder gestemd." De hulp van de gebeden zijner vrienden kan hem ondersteunen; die roept hij met allen drang in: „Mogten wij „den troost van uw gebed genieten; ik bid God, dat „gij mij in dit gevaar de behulpzame hand van uw gebed „moogt toereiken" [1]).

Deze betuigingen van diepe droefheid, opwellende uit een door smart en angst gebroken hart, kunnen ons, die reeds bekend zijn met den toestand der Kerk en den deerniswaardigen staat van Italië, niet bevreemden. Geen Christen hart, veelmin dat eens Pausen, kon ongevoelig blijven, toen nog duizenden of voor afgodsbeelden nederknielden of de Godheid des Zaligmakers loochenden; toen een geheel land, vroeger een lusthof gelijkend, en altijd als een der vruchtbaarste gewesten geroemd, door wreede overheerschers was herschapen in eene woestenij; toen de Kerk door tweedragt verscheurd, elders door hare dienaren zelven onteerd werd. Met regt mogt de

---

1) Wij hebben gemeend, deze getuigenis uit Gregorius' brieven te moeten aanhalen, om te doen zien, hoe strijdig met de geschiedenis de bewering van eenige schrijvers is, dat Gregorius naar de waardigheid van Paus gedongen en slechts in schijn getracht zou hebben zich daaraan te onttrekken.

H. Gregorius aan zijnen vriend Leander schrijven: „Ik „word door zoovele stormen geteisterd, dat ik het oude „vermolmde scheepje, waarvan ik door Gods verborgen „raadsbesluit het bestuur op mij genomen heb, geenszins „naar de haven sturen kan. Nu eens werpen zich de „golven op den voorsteven, dan weder verheft zich het spattend zeeschuim ter zijde van het schip, eene andere maal vervolgt de storm ons in den rug." Spreekt in deze woorden een toon van weemoedigheid, toch liet zich Gregorius, zelfs door de moeijelijkste omstandigheden, niet nederslaan. In het bewustzijn, „dat God te hulp „komt waar menschelijke kracht te kort schiet", wapende hij zich met diepe nederigheid, met eene onbegrensde liefde voor Christus' Kerk en zijne armen, met eene onwankelbare standvastigheid, en vatte het roer van het scheepje met kracht in de hand om het de veilige haven binnen te leiden. In de volgende bladzijden zullen wij in 't kort zijne vruchtbare werkzaamheid schetsen ten opzigte van de inwendige regeling der Kerk, van het herstel harer eenheid en het terugbrengen der afgedwaalden. Later wijden wij eenige regels aan de invoering des Christendoms onder de Ariaansche Gothen en Longobarden, en de heidensche bewoners van Brittannië.

Niet alleen tot een antwoord op de herhaalde en lastige beschuldigingen van Joannes, bisschop vn Ravenna, die het Gregorius niet vergeven kon, dat hij de waardigheid van Paus had willen ontvlugten; maar vooral om aan zijne medebroeders in de bisschoppelijke bediening en zich zelven een zekeren en veiligen regel in het bestuur der Kerk voor te houden, schreef onze heilige reeds in den

aanvang van zijn Pausschap zijne „*Regula Pastoralis*" [1]). En wij haasten ons er bij te voegen: de regels die hij anderen en zich zelven had voorgeschreven, volgde hij getrouw op. Wetende, dat hij anderen voorlichten en hun ten voorbeeld zijn moest, begon hij met zich zelven en zijne huishouding. Al wat naar overdaad of weelde geleek, werd verre van zijn paleis verwijderd gehouden. Overal en in alles zag men de stiptste orde en eenvoudigheid; hij duldde noch rijken tooi van kleederen, noch schitterend huisraad; rondom hem heerschte de armoede eens kloosterlings, de stilte eens kloosters. Onder zijne vrienden en in zijnen naasten omgang werden alleen die geestelijken en monniken opgenomen, die door wetenschap en strenge deugd uitmuntten. Zoo werd hij een voorbeeld voor allen, en kon hij ook van anderen de naleving der kerkelijke wetten met strengheid eischen.

In het bestuur der Kerk ging hij van het gronddenkbeeld uit, hetwelk ook zijnen voorgangers tot rigtsnoer was geweest, dat de Stoel van Petrus de rots is, waarop Christus zijne Kerk heeft gebouwd, en daarom alle andere kerkvoogden, van welken rang ook, eerbied en gehoorzaamheid aan den bisschop van Rome verschuldigd zijn. Niet de minste inbreuk op dit onvervreemdbaar regt des Pausen duldde hij, en wist de weerspannigen, zoo de noodzakelijkheid hem daartoe dwong, met gestrengheid te straffen. De geschiedenis heeft ons daarvan een tref-

---

[1]) Om eenig denkbeeld te geven van de hooge waarde, die algemeen aan „dit gulden boekske" toegekend werd, behoeven wij slechts te vermelden, dat keizer Mauritius het door den patriarch van Antiochië in het Grieksch liet vertalen; dat Alfred de Groote het in het Angel-Saksiesch overzette; dat een concilie van Mainz in 806 het als het nuttigste boek verklaarde na de H. Schrift en de Canones.

fend bewijs overgeleverd. Joannes, patriarch van Constantinopel, om zijne buitengewone ligchamelijke verstervingen „de Vaster" bijgenaamd, had den titel van „algemeene Bisschop" aangenomen. Reeds Pelagius II had zich met kracht tegen deze aanmatiging verzet, en zelfs de akten van het concilie, waarop die titel door genoemden bisschop voor het eerst aangenomen was, in zooverre ze deze zaak betroffen, voor nietig verklaard. Toen Joannes, die met al zijne verstervingen den prikkel des hoogmoeds nog niet had overwonnen, in zijn opzet volhardde, schreef Gregorius aan den patriarch en den keizer twee brieven, waarin edele vrijmoedigheid en onwrikbare standvastigheid om den voorrang dingen. Hij herinnert Joannes de regtmatige tegenkanting, die hij reeds van Pelagius ondervonden, en de vermaningen, welke zijn gezant hem reeds herhaaldelijk gegeven had. Hij vraagt hem, of hij onkundig is van het besluit der algemeene kerkvergadering van Chalcedon (451), waarbij die titel aan den bisschop van Rome geschonken werd. Mauritius herinnerde hij, dat de leiding van het bestuur der Kerk aan den Paus toevertrouwd is, „Ik verdedig „niet mijne zaak, maar die der geheele Kerk; ik ben „de dienaar der bisschoppen, zoolang zij zich als bis„schoppen gedragen; zoo een hunner tegen God op„staat, hoop ik, dat hij mijn hoofd niet verlagen zal, „zelfs niet door het zwaard. Wil Joannes mij hooren, „dan is hij mij een getrouwe broeder; zoo niet, dan „wordt hij een tegenstander van Hem, die den trotsche „weerstaat." Tegen Cyriacus, die Joannes in zijne waardigheid en tevens in zijne aanmatiging opvolgde, verzette hij zich even krachtig en met te meer klem en volharding, wijl hij uit diens hardnekkig volhouden be-

sluiten moest, dat niet enkel trotschheid de oorzaak van die aanmatiging was, maar er ook eene diepere oorzaak aan ten grond lag, en hij in het aannemen van dien titel bij de patriarchen van Constantinopel eene streving moest zien, om naast den troon des keizers den pauselijken stoel op te rigten.

Een ander voorbeeld van 's Pausen zorg voor de eer en voorrang van den Stoel des H. Petrus, geeft ons het gebeurde met Maximus, bisschop van Salona, een metropolitaan-zetel in Dalmatië. Deze had zich door kuiperijen, en vooral door het uitdeelen van geld, op dien zetel weten te verheffen. Zoodra Gregorius daarvan kennis droeg, verbood hij, onder bedreiging van de kerkelijke straffen, aan de naburige bisschoppen den indringer te wijden en beval aan Maximus den bisschoppelijken zetel te ontruimen. Wel verre van aan dit uitdrukkelijke bevel te gehoorzamen, wist Maximus een of ander bisschop door geld over te halen om hem de wijding toe te dienen, handhaafde zich vervolgens op den metropolitaan-zetel, gaf zich aan allerlei misdaden over, en durfde zich verstouten den Paus te beschuldigen, dat hij zekeren bisschop in Lombardye, Malchus geheeten, had laten ombrengen. Te vergeefs vermaande Gregorius hem met vaderlijke gestrengheid; te vergeefs verbood hij hem het opdragen der heilige geheimen; te vergeefs ook sloot hij hem buiten de gemeenschap der Kerk. Maximus, die den eersten stap op den weg der misdaad gezet had, deinsde nu voor geen gruwel meer terug; openlijk loochende hij het gezag des Pausen en verscheurde diens brieven onder het oog der inwoners van Salona; ook had hij zich de gunst van keizer Mauritius en diens echtgenoote, de huichelachtige Constantia, weten te verwerven, om te beter aan het

bevel van Gregorius weerstand te kunnen bieden. De Paus echter week voor geene moeijelijkheden terug; noch de voorspraak des keizers, noch de valsche bede van Constantia kon hem overhalen, Maximus in de kerkelijke gemeenschap op te nemen en hem in zijne wederregtelijk toegeëigende waardigheid te erkennen. Eerst toen Maximus zich volledig aan 's Pausen oppergezag onderworpen en openlijk in de hoofdkerk van Ravenna boete gedaan had, nam Gregorius hem weder in de Kèrk op en schonk hem vergiffenis.

Handhaafde Gregorius aldus den voorrang en het gezag des Pausen over alle Kerken, onverschillig of zij metropolitaan-zetels of patriarchaten genoemd werden: met geen mindere belangstelling en naauwlettende zorg waakte hij over het goede bestuur der bisdommen en over de keuze der kerkvoogden. In elke kerkelijke provincie van zijn patriarchaat stelde hij, en met den wensch dat de patriarchen van het Oosten zijn voorbeeld zouden volgen, een Pauselijken legaat aan, gewoonlijk in den persoon van den aartsbisschop, die den Paus vertegenwoordigde en wien al de bisschoppen van die provincie gehoorzaamheid verschuldigd waren. De verpligtingen en regten van zijnen vikaris heeft hij met zijne gewone naauwkeurigheid opgegeven in een openbaar schrijven aan alle bisschoppen van Frankrijk, waaraan wij het volgende ontleenen:

„Zoo er onder onze broeders en medepriesters eenig „verschil ontstaat, zal onze vikaris, die namelijk de „plaats des Pausen vervult, door de magt van zijn „gezag, den twist met voorzigtige gematigdheid bijleggen. „Wij hebben hem ook bevolen om, zoo er eenig geschil „ontstaan is waarbij de tegenwoordigheid van anderen

„ gevorderd wordt, onze broeders en medepriesters in een „ genoegzaam getal te vergaderen en de zaak, met inacht- „ neming van alle billijkheid, te onderzoeken en in alle regt- „ vaardigheid overeenkomstig de canons te beslissen. Mogt er „ echter, wat God verhoede, een geschil ontstaan over „ punten het geloof rakende, of eene zaak zich voordoen, „ waarover een groote twijfel heerscht, en die wegens hare „ belangrijkheid het oordeel van den Apostolischen Stoel „ vordert, dan zal hij, na de waarheid naauwkeurig onder- „ zocht te hebben, er ons berigt van zenden, opdat wij „ daarover een met de waarheid overeenkomend oordeel, „ en zonder eenige twijfeling, uitspreken. En dewijl het „ noodig is, dat bij hem die ons vertegenwoordigt, zoo „ dikwijls hij zulks noodzakelijk oordeelt, de bisschoppen „ op gepaste tijden zamenkomen om te vergaderen, zoo „ vermanen wij u, dat niemand zich verstoute aan zijne „ bevelen niet te gehoorzamen, tenzij zwakte van ligchaam „ of eene of andere reden iemand niet toelate te komen. „ Dan echter moet hij in zijne plaats eenen priester of „ diaken zenden, opdat hem al wat door onzen vikaris „ bepaald is, getrouw worde berigt. Ook meenen wij u „ te moeten vermanen, dat niemand uwer zich naar ver- „ wijderde plaatsen begeve, zonder toestemming van onzen „ vikaris."

Moeten wij in deze regeling de wijsheid en het doorzigt des Pausen bewonderen, die met een enkel woord en met eene enkele verordening in eene geheele provincie de gewenschte orde en de noodzakelijke afhankelijkheid van het oppergezag des Apostolischen Stoels verzekert: niet minder wekt het onze verbazing, als wij zien, hoe Gregorius reeds toen ter tijd de vrijheid van de keuze der bisschoppen tegen alle inmenging van den Staat ver-

dedigt, alsof hij, met een profetischen blik begaafd, een voorbeeld meent te moeten geven aan zijne opvolgers voor het geval, dat een sluw despotisme de hand zou willen leggen op de Kerk en haar tot deszelfs slavin vernederen. Zoodra een bisschop overleden was, moest de geestelijkheid en het volk te zamen komen, om zijnen opvolger te kiezen; aan de tijdelijke magt werd op die keuze niet de minste invloed toegekend; enkel kon de magistraat der stad het volk en de geestelijkheid te zamen roepen, als er eene keuze moest gedaan worden. De Pauselijke legaat zat krachtens zijne waardigheid in die vergadering voor, en zond aangaande de keuze en den gekozen persoon verslag aan den Paus, om diens bewilliging en toestemming te verkrijgen. Eerst als de Paus berigt teruggezonden had, dat er bij hem geene bezwaren tegen den gekozene gerezen waren, mogten de naburige bisschoppen tot de wijding overgaan. Kon de geestelijkheid en het volk zich omtrent den opvolger niet verstaan, dan moesten zich drie mannen uit de stad naar Rome begeven, om, onder het oog en met toestemming des Pausen, een bisschop uit de talrijke Romeinsche geestelijkheid te kunnen kiezen.

Wij hebben zooeven Frankrijk genoemd en moeten daarop terugkomen, om Gregorius' werkzaamheid onder een ander opzigt te schetsen. Dat hij een verklaarde vijand van simonie was, behoeven wij naauwelijks nog aan te stippen. Het gebeurde met Maximus, bisschop van Salona, is hiervoor reeds een afdoend bewijs. Van daar dan ook, dat Gregorius, wanneer hij aan iemand het pallium had gezonden, niet het minste geschenk wilde ontvangen, om zelfs den schijn te vermijden, alsof hij eenige geldelijke belooning voor het verleenen van eenige ker-

kelijke waardigheid aannam. Aldus zouden wij, al had de geschiedenis er niet de geringste melding van gemaakt, met volle zekerheid kunnen vaststellen, dat Gregorius zich tegen dat euvel, hetwelk meer en meer in Frankrijk veld won, met al zijn gezag verzet heeft. We willen echter een en ander voorbeeld aanhalen en behoeven daarvoor slechts een blik in de rijke verzameling zijner brieven te slaan. Zoo sluit hij den brief aan de bisschoppen van Frankrijk, waarvan wij hierboven eenige zinsneden aanhaalden, met de volgende woorden: „Er is ons berigt, „dat eenigen tot de heilige wijdingen zijn toegelaten door „middel van simonie; wij hebben aan onzen vikaris „gelast, dit met alle kracht te verhinderen. Opdat ook „gij dit weet en navolgt, zal u deze brief voorgelezen „worden." Om met te meer kracht en spoed dit euvel uit te roeijen, spoort hij koning Childebert aan, de bisschoppen in het tegengaan der simonie behulpzaam te zijn: „Daar wij vernomen hebben, dat in uw rijk din„gen geschieden, die de eer van de priesterlijke waar„digheid en den eerbied aan dien stand verschuldigd, „kwetsen, bidden wij u, dat die verbeterd worden door „de straffen uwer magt, opdat, wat God verhoede, uw „rijk of uwe ziel niet bezwaard worde door de schuld „van anderen, terwijl dit roekelooze en snoode bedrijf „tegen uwe prijzenswaardige godsvrucht strijdt." „De „simonie is eene pest," — schreef hij aan de koningen Theodoricus en Theodobertus en aan den bisschop van Augustodunum, — „een doodende kanker, die langzaam „voortvreet en allengs de nog gezonde ledematen aantast. „Zij is het eerste bederf, dat de duivel in de Kerk heeft „weten te brengen, en een ieder die zich daaraan schuldig „maakt, zal deel hebben in de straf, welke den eersten

„ Simonist getroffen heeft. Een priester, een bisschop moet „ God dienen en het heil zijner kudde behartigen; maar „ welke vruchten kan men van een boom verwachten, „ die in zijne wortels is aangestoken; als de herder gewond „ is, wie zal voor de kudde zorg dragen? De simonie „ is de vernietiging der kerkelijke tucht, zij is eene schande „ voor het priesterschap. Al wie zich met dat slijk be- „ zoedeld heeft, moet van het altaar verwijderd worden. „ Wij vermanen en bidden u derhalve, dat gij dit vloek- „ waardig euvel uit uw gebied verdrijft; geene veront- „ schuldiging kan u van dien pligt ontheffen, en hij die „ nalatig is om te verbeteren wat onder zijn bereik is, „ wordt schuldig aan hetgeen hij niet voorkomt." Nog is hij met deze algemeene bepalingen niet tevreden; hij daalt ook tot bijzonderheden af, en met eene juistheid en scherpe onderscheiding, dat de beroemdste canonisten zich er niet over geschaamd zouden hebben: „ Overeenkomstig „ den ouden regel verbied ik iets te nemen voor het „ toedienen der wijdingen, voor het geven van het pallium, „ of voor de brieven, zelfs onder het nieuwe voorwendsel „ van een kleinen maaltijd te houden, dien men *pastellum* „ noemt. Want gelijk de bisschop de oplegging der han- „ den, en de diaken het voorlezen van het Evangelie, „ zooals bij de wijding plaats heeft, niet mag verkoopen, „ evenmin mag de schrijver het bewijsschrift, hetwelk hij „ daarvan afgeeft, verkoopen. Zoo derhalve iemand iets „ voor dit alles geeft of ontvangt, zal hij daarvan reken- „ schap verschuldigd zijn in het oordeel Gods. Maar „ wanneer, zonder eenige voorafgaande vraag, of afpersing, „ of overeenkomst, hij die de wijdingen ontvangen heeft, „ na het pallium en de brieven ontvangen te hebben, „ aan den een of ander uit de geestelijkheid welwillendheids-

„halve iets wil geven, verbieden wij niet het aan te „nemen."

Boven alles schonk onze Heilige eene onvermoeide zorg aan die kerkelijke provincie, waarvan hij den last der bisschoppelijke bediening torschte. Geene voorliefde echter voor zijn geboortegrond, noch ingenomenheid met zijne medeburgers was de drijfveer van zijne daden: het ongelukkige Italië was diep gezonken onder de wreede overheersching der Longobarden, en de staatkundige verlaging was, zooals meer gebeurt, door verslapping der kerkelijke tucht gevolgd. Een heilige pligt derhalve dwong den H. Gregorius om met meer dan gewonen ijver over zijne kudde te waken en met vaste hand den herderstaf te voeren. Eene zijner eerste bemoeijingen betrof de geestelijkheid en, daar hij oordeelde, dat de herstelling der kerkelijke tucht met de hoogere rangen beginnen moest om allengs tot de lagere af te dalen, wijdde hij dadelijk zijne opmerkzaamheid aan het episcopaat. Vele Kerken waren door de Longobarden van hare herders beroofd, die zij of vermoord, of in de gevangenis geworpen hadden: Gregorius benoemde nieuwe bisschoppen in hunne plaats en koos hen uit die mannen, wier moed aan de moeijelijkheden van die tijden weerstand kon bieden, en wier deugd en wetenschap een krachtigen invloed op hunne onderhoorigen konden uitoefenen. Andere bisschoppen hadden hunne pligten vergeten en waren ontrouw aan hunne roeping geworden: hen vermaande de Paus met vaderlijke zorg, waarin geen bitterheid maar evenmin eene schuldige toegevendheid zich openbaarde; werden de woorden van den Opperpriester met eerbied en onderwerping aangenomen, dan konden de schuldigen

verzekerd zijn, dat eene spoedige vergiffenis op hun berouw volgde. Maar had de verleiding van den hartstogt meer invloed op hen dan het woord eener belangstellende liefde: geen straf, door de Canons der Kerk vastgesteld, noch schorsing in hunne waardigheid, noch ontzet van hunne bediening, noch uitsluiting uit de kerkelijke gemeenschap scheen Gregorius eene te strenge boete toe, waar het gold de Bruid van Christus aan alle smet te ontheffen. Geen fout ook noch nalatigheid onder de geestelijkheid ontging het naauwlettend oog van den grooten Paus; de bisschop Basilius, die zich met wereldlijke zaken bezig hield en zich te veel met regtszaken inliet, moest binnen vijf dagen naar zijn diocees terugkeeren; Pimenius van Amalfi, die nu eens op deze, dan op geene plaats buiten zijn bisdom verbleef, moest door 's Pausen vikaris tot de gewone residentie verpligt, of anders tot boete naar een klooster verwezen worden; Sergius, de bestuurder der kerkelijke goederen, werd scherp berispt, omdat hij nalatig was in derzelver beheer; de bisschop Paschasius, omdat hij geen zorg droeg voor zijne kerk en kerkgewaden; de bisschoppen van Campanië, omdat zij de zorg der kloosters en kerkelijke gebouwen, der weezen en armen verwaarloosden; Serenus, bisschop van Massilië (Marseille), ondervond 's Pausen tuchtiging, omdat hij bedorven menschen onder het getal zijner vrienden opnam. Om te gelijkertijd in de behoeften te voorzien der bisschoppen, die van hunne zetels verdreven, en der Kerken, wier herders of vermoord, of in boeijen geworpen waren, nam hij maatregelen, die zoowel van zijne deelneming in het lot van ongelukkigen, als van zijne belangstelling in het geestelijk heil zijner kudde getuigden. Indien de omstandigheden het

veroorloofden, verplaatste hij den bisschop, wiens kerk verwoest was, naar een anderen zetel, waaraan men den herder ontrukt had. Liet eene of andere reden zulk eene verplaatsing niet toe, dan vermaande hij de bisschoppen, die nog in het genot van hun zetel waren, om met broederlijke liefde het dekreet van keizer Mauritius op te volgen, waarbij hun bevolen werd, aan hunne beroofde medebroeders in het bisschopsambt huisvesting en het noodzakelijk onderhoud te verschaffen. Om aan de behoeften der verlatene Kerken te gemoet te komen, vereenigde hij die met de naastbij gelegene, of droeg aan de naburige bisschoppen de taak op die te bezoeken en te besturen.

Wat hij van de bisschoppen vorderde, eischte hij ook, naar gelang van hunne verpligtingen, van de lagere geestelijkheid en kloosterlingen. Hun leven moest een leven van opoffering en liefde, hun gedrag een voorbeeld voor het volk zijn. Waren zij ontrouw aan hunne roeping geworden, zij moesten dan in een klooster, waar strenge tucht en armoede heerschten, jaren lang boete doen, en konden alleen aanspraak maken op hetgeen voor hun onderhoud noodig was. Zelfs konden zij, ook na eene veeljarige boetedoening, met moeite weder onder de werkende dienaren der Kerk opgenomen worden: een uitdrukkelijk verlof, door hunnen bisschop na een streng onderzoek over hun gedrag gegeven, kon hen wederom in de priesterlijke bediening brengen. Ook duldde de Paus niet, dat er vreemde priesters onder de geestelijkheid werden aangenomen, zonder schriftelijke toestemming van hunnen eigen bisschop. (*Litterae demissoriales* waren toen reeds bekend.) Vernam hij, dat een der geestelijken in eene of andere fout ver-

viel, hij aarzelde dikwijls niet den schuldige eene openbare straf op te leggen, opdat hij door boetedoening de gegevene ergernis zou herstellen. Zoo moest de diaken Liberatius, omdat hij zich aan trotschheid en onedel dingen naar eerambten pligtig maakte, „de laatste plaats „onder de diakens innemen om zich aan nederigheid en „onderwerping te gewennen"; en de onderdiaken Laurentius, die Gregorius als gezant te Constantinopel was opgevolgd, werd om zijn hoogmoed van zijn ambt ontzet. Omtrent het coelibaat der geestelijkheid behoefde hij zich slechts te beroepen op de reeds lang bestaande wetten [1]), die door de geheele Westersche Kerk aangenomen en met kracht gehandhaafd werden. Eene enkele uitzondering op dezen algemeenen regel treffen wij en dan nog alleen op Sicilië aan, waar ten tijde van Gregorius nog gehuwde *subdiakens* aangetroffen werden; maar die uitzondering had bij de Pausen steeds de sterkste afkeuring gevonden. Paus Pelagius II onder anderen had bevolen, dat alle gehuwde subdiakens zich van hunne echtgenooten moesten scheiden. Gregorius echter matigde dit besluit van zijn onmiddellijken voorganger in zooverre, dat de gehuwde subdiakens hunne echtgenooten mogten behouden, onder voorwaarde dat zij nooit tot eene hoogere orde zouden verheven worden; den bisschoppen beval hij verder, in het vervolg niemand tot die wijding toe te laten, tenzij hij beloofde ongehuwd te zullen leven. — Dit was het laatste nieuwe dekreet, dat in de Westersche Kerk omtrent het ongehuwde leven der geestelijken uitgevaardigd werd: alleen werd in latere tijden op de

1) Zie *de Katholiek*, Deel XLV, bl. 223 vv.

onderhouding van vroeger genomen besluiten met nieuwe kracht aangedrongen.

Hoe vlugtig en onvolledig deze schets van Gregorius' werkzaamheid en zorg voor de reinheid der kerkelijke tucht en den voorrang van den Apostolischen Stoel moge wezen, — eene zorg overigens die hem den titel van „hersteller der tucht" waardig maakte, — wij moeten ons hierbij bepalen, om onze aandacht te wijden aan 's Pausen bemoeijingen tot herstel der kerkelijke eenheid.

De groote ziel van Gregorius, zijne zachtzinnigheid, wanneer het boetvaardigen betrof, maar ook zijn nooit verminderde moed, als hij door partijzucht of staatkunde in zijne opregte pogingen gedwarsboomd werd, schitteren bij deze gelegenheid in hunnen schoonsten luister. Reeds onder Pelagius had hij die hoedanigheden ten toon gespreid; nu hij als Opperherder handelend moest optreden, toonde hij ze in volmaakten graad. Evenwel behoefde hij niet jegens allen, die zich van de Kerk hadden afgescheurd, dezelfde gedragslijn te volgen; door zich te schikken naar den eisch der omstandigheden en de verschillende schakeringen der partijen, welke onder de aanhangers van het schisma gevonden werden, bragt hij de meesten tot den schoot der eenheid terug. Geven wij ter opheldering een en ander voorbeeld.

Eenigen der Schismatieken, indien men hun dien naam mag geven, hadden zich geenszins uit trotsche afgekeerdheid van de Kerk gescheiden, maar alleen uit vrees, dat zij door de onderteekening van het Constantinopolitaansch concilie in den eerbied, aan dat van Chalcedon verschuldigd, zouden te kort schieten. Zoodra een hunner,

Stephanus, vernam, dat Gregorius den Pauselijken Stoel had beklommen, reisde hij van Napels naar Rome, begaf zich naar den Paus en legde hem zijne gewetensbezwaren bloot, met de verzekering, dat hij in den schoot der Kerk zou terugkeeren, zoo Gregorius zich voor het billijke van dien stap aansprakelijk wilde stellen. Zonder aarzeling nam de Paus die verpligting op zich, schreef tegelijk aan Demetrius, aartsbisschop van Napels, „om „in zijnen naam aan allen, door gelijke gewetensangsten „als Stephanus gekweld, overeenkomstig hunne eischen, „te verzekeren: dat hij (Gregorius) zich voor hunne „onderteekening van het vijfde concilie bij God borg „stelde." Door deze toegevendheid won hij alle Schismatieken, die in het diocees van Napels gevonden werden.

Door dezelfde welwillendheid bragt hij de geestelijken der kerk van Coma tot de eenheid terug. Deze namelijk waren reeds herhaaldelijk door Constantius, aartsbisschop van Milaan, aangemaand om zich met de Kerk te verzoenen, doch weigerden de gehoorzaamheid aan den Paus, voorgevende door hem verongelijkt en van een landgoed, dat aan hunne kerk behoorde, beroofd te zijn. Naauwelijks had Gregorius dit vernomen, of hij schrijft aan Constantius: „De geestelijken der kerk van Coma zeggen, „dat zij door geen enkel blijk van liefde van onzen kant „aangespoord worden om tot de Kerk terug te keeren, „en dat een hunner goederen, de villa Mauritana ge„heeten, door ons in bezit gehouden wordt. Maar wij „dulden niet, dat genoemde bezitting, zoo ze hun regtens „toekomt, door ons teruggehouden worde, ook al stellen „zij hunnen terugkeer tot de Kerk uit. Doch zoo zij „terugkeeren, hetgeen wij hopen, zijn wij bereid hun „die bezitting te schenken, zelfs al hebben zij daarop

„regtens geen aanspraak." Ook deze handelwijze bragt genoemde geestelijken terug.

De hoogste voorzigtigheid beveelt hij denzelfden Constantius aan tegenover de geestelijkheid van Brixia en tegenover drie naburige bisschoppen, die hem als hunnen metropolitaan weigerden te erkennen, tenzij hij onder eede verklaarde, dat hij de drie kapittels niet veroordeeld had. „Zend hun een schrijven," raadde Gregorius hem aan, „waarin gij onder eede verklaart, dat gij in geenen „deele in den eerbied, aan het concilie van Chalcedon „verschuldigd, wilt te kort schieten, en hen niet in uwe „gemeenschap wilt opnemen, die tegen dien eerbied „misdoen; dat gij allen veroordeelt, die door het concilie „veroordeeld, dat gij allen vrijspreekt, die door hetzelfde „concilie vrijgesproken zijn. Op die wijze, meen ik, „zullen zij gemakkelijk bevredigd kunnen worden." En in deze verwachting werd de Paus niet teleur gesteld; want na dien tijd vindt men noch in de brieven van Gregorius noch in die van Constantius eenig gewag meer gemaakt van genoemde bisschoppen en geestelijken, zoodat wij veilig mogen besluiten, dat zij zich met Constantius in gemeenschap gesteld hebben en door hem in de Kerk zijn teruggevoerd.

Door deze even voorzigtige als liefdevolle maatregelen had de H. Gregorius het treurig schisma tot binnen de enge grenzen van twee metropolitaan-zetels, die van Istria en van Venetia, teruggebragt; terwijl het in Afrika en Illyria reeds onder zijne voorgangers te niet gedaan, en in Spanje en Gallië, welke beide landen van den Griekschen keizer onafhankelijk waren, niet doorgedrongen was.

Evenwel maakte het kleine getal afgedwaalden den strijd voor Gregorius niet gemakkelijker, omdat zij door

partijzucht en tevens door inblazingen, van het keizerlijk hof uitgaande, in hun hardnekkig verzet geleid werden. Wij zouden gaarne wenschen, over de staatkunde, door Mauritius in deze gewigtige aangelegenheid gevolgd, een gunstiger oordeel te kunnen vellen; maar de feiten spreken volgens onze meening te duidelijk. Als erfgenaam van den troon van Justinianus meende hij in den beginne diens werk, de veroordeeling der drie kapittels, te moeten afdwingen van alle bisschoppen in zijn rijk. Van daar dat hij nog voordat Gregorius Paus was, aan Smaragdus, zijn exarch in Italië, den uitdrukkelijken last oplegde, om alle bisschoppen, vooral Severus, bisschop van Aquileja, den hoofdleider der Schismatieken, tot de veroordeeling der drie kapittels zelfs door dwangmaatregelen te brengen. Maar geweld of dwang geeft geen overtuiging en verhardt veeleer dan het doet buigen: voor een oogenblik week dan ook Severus voor het geweld, hem te Ravenna aangedaan; doch naauwelijks had hij na een gevangenis van een jaar zijne vrijheid herkregen, of hij toonde zich even hardnekkig gestemd als te voren.

Gregorius had zoodra hij op den stoel van Petrus gezeten was, een geheel anderen weg, dien der overreding ingeslagen en schreef aan de bisschoppen van Istria en Venetia: „Er is een groot verschil tusschen hetgeen in „dwaling en hetgeen wetens misdreven wordt. Wij waren „verheugd, toen gij in den schoot der eenheid terug„gekeerd waart; nu gij u wederom van de Kerk ver„wijderd hebt, zijn wij beschaamd. Wij wenschen, dat „gij u met uwe volgelingen naar Rome begeeft, opdat „op eene synode, met Gods hulp te houden, over het „tusschen ons bestaande geschil geoordeeld worde." Zij

weigerden echter, misschien in het geheim opgezet door den patriarch van Constantinopel, die liever zag, dat zij in het schisma volhardden dan aan den Paus onderdanig werden, en zij verklaarden den keizer, dat zij den dood boven de onderwerping aan Gregorius verkozen. Of die stoute taal den keizer ontzag inboezemde, of wel de vrees, dat de schismatieken met zijne vijanden, de Longobarden, gemeene zaak zouden maken, durven wij niet beslissen, ofschoon wij tot het laatste overhellen. Hoe dit zij, de keizer veranderde van gedragslijn, beval den Paus, „de Istrische bisschoppen niet verder te veront-„rusten, totdat de vrede in Italië hersteld zou zijn." Zelfs schijnt hij aan zijne bevelvoerende legerhoofden in Italië gelast te hebben, de Schismatieken te verdedigen; althans wij vinden onder de brieven van Gregorius een schrijven aan den exarch Callinicus, waarin hij zegt: „Wat het bevel des keizers betreft, waarvan gij mij mij „een afschrift hebt willen zenden, om de Schismatieken „te verdedigen: gij moet dit niet zóó verstaan, dat gij „degenen die tot de eenheid der Kerk terugkeeren, „verstoot en afwijst, maar dat gij hen die niet willen „komen, niet moogt dwingen."

Gregorius liet zich door den keizer geenszins voorschrijven wat hij als Paus, in zuiver kerkelijke aangelegenheden, te doen, of te laten had. Onverschrokken ging hij op den eens ingeslagen weg voort, en oogstte de rijkste vruchten van zijne vastberadenheid in, terwijl de bovengenoemde Callinicus en ook Gulfaris, een bevelhebber der ruiterij, zijne pogingen krachtig ondersteunden.

De inwoners van het eiland Caprita, aan den aartsbisschop van Istria onderhoorig, keerden met hun bisschop

tot de Kerk terug en bleven, ofschoon hun bisschop op nieuw in het schisma verviel, aan den Paus getrouw; ook Terminus, bisschop van Sergestina, scheurde zich van de Schismatieken los, en werd door den Paus tegen zijne vervolgers verdedigd; een ander bisschop van Istria vlugtte naar Sicilië, om daar in de kerkelijke gemeenschap te worden opgenomen. Zelfs uit de bisdommen, waarvan de bisschop nog in het schisma volhardde, begaf zich een groot aantal geloovigen naar Rome, om in handen van den Paus hunne dwaling af te zweren. Tot dezen gelukkigen omkeer schijnt ook de droevige omstandigheid, dat de Schismatieken zich aan vele misdaden overgaven, veel bijgedragen, en anderen de oogen geopend te hebben. Gregorius maakte hun van zijnen kant de verzoening met de Kerk zoo gemakkelijk mogelijk; zij behoefden slechts te zweren, dat zij in alle opregtheid het schisma verlieten en zich niet meer met de overblijvende Schismatieken zouden verbinden. Aldus smolt hun getal allengs weg, en bij den dood van Gregorius waren er nog slechts weinigen over. De laatste sporen echter verdwenen eerst onder Paus Sergius in 699, toen de Lombardische Schismatieken zich op de synode te Aquileja met de Kerk vereenigden.

Omtrent den arbeid van Gregorius ter uitroeijing van de laatste overblijfselen der Donatisten in Afrika, kunnen wij met een enkel woord volstaan. 't Was hem niet genoeg, de bisschoppen en priesters van Afrika, die aan den Paus van Rome gehoorzaamden, tot waakzaamheid jegens de Donatisten, „die wolven, onder Christus' kudde woedende", aan te sporen, hen op overtuigende wijze tot terugkeer op te wekken, met kerkelijke straffen te treffen, zoo zij het vermanend woord van den algemeenen opper-

priester hardnekkig weêrstonden: hij verzocht ook den patriciër Gennadius, exarch van Afrika, hunne oproerige bewegingen te onderdrukken, hunne trotschheid te buigen en hen te beletten der Kerk schade toe te brengen. En toen Pantaleon, de bevelvoerder in Afrika, door zijne schuldige toegevendheid den euvelmoed der ketters nieuw voedsel had gegeven, zoodat zij tegen de regtgezinde priesters geweld pleegden en de door hen gedoopte kinderen overdoopten, gaf Gregorius hem eene berisping, even vereerend voor den Paus, die ze deed, als voor Pantaleon, die haar met kinderlijke onderwerping ontving. Eindelijk bewerkte Gregorius door zijne vermaningen aan bisschoppen en staatsbeambten gezonden, dat er in Afrika een concilie werd gehouden, waarop de bisschoppen zich onder verbeurte hunner waardigheid verpligtten, de ketters op te sporen en hen vooral door zachtmoedigheid en overtuiging tot de waarheid terug te voeren. Dit is het laatste voorname feit wat omtrent de Donatisten vermeld wordt; van dien tijd af verdwijnt hun naam uit de geschiedenis, en wij mogen als zeker vaststellen, dat Paus Gregorius aan die ketterij, welke gedurende drie eeuwen zooveel leed aan de Kerk berokkende en zoovele zielen ten verderve sleepte, den laatsten slag heeft toegebragt.

Met weerzin eindigen wij deze beknopte en ineengedrongene voorstelling van Gregorius' werkzaamheid ten opzigte van de kerkelijke eenheid en tucht. Hij toch is het schitterendste toonbeeld van een besturend en alles regelend vernuft; hij is het schoonste voorbeeld van meêwarige liefde voor ongelukkige afgedwaalden, zoowel als van onverzettelijken moed in het trotseren van allerlei moeijelijkheden. Het heil van allen is hem dierbaar; voor

de eer en reinheid van Christus' Bruid spant hij het uiterste in. Zijne zorg omvat evenzeer de meest verwijderde landen als de verschillendste zaken; zijne milde hand lenigt den nood, zijn woord ondersteunt de zwakken en rigt de gevallenen op; zijne vermaning verteedert, en zijne bedreiging jaagt den schuldigen schrik aan. Hij vertegenwoordigt zes eeuwen der Kerk en brengt wat zijne voorgangers onder Gods leiding begonnen hebben, tot rijpheid; maar vertrouwt tevens aan den vruchtbaren grond der Kerk een ander zaad toe, hetgeen eerst na vele jaren tot volkomen wasdom zal komen. En hoe onvolledig, hoe onwaardig is deze schets van den uitstekenden Paus? Wij bekennen het volgaarne: onze teekening biedt slechts enkele onvolkomen lijnen, terwijl de hand eens bekwamen meesters gevorderd wordt om aan de schilderij de vereischte waarde te geven. Wij hopen echter in het vervolg nog eenige trekken aan deze schets toe te voegen, om haar zoo al niet te volmaken, toch minder onvolledig te laten.

(*Wordt vervolgd.*)

„DE KERK EN DE SLAVERNIJ SEDERT DE ONTDEKKING VAN AMERIKA."

De theologische fakulteit van Munchen schreef in 1862 als prijsvraag uit: Wat heeft de Katholieke Kerk sedert de ontdekking van Amerika deels tot verzachting deels tot opheffing der slavernij gedaan? Daarop leverde

J. Margraf een antwoord in, hetwelk door gezegde fakulteit bekroond, en dezer dagen door den schrijver onder bovenstaanden hoofdtitel uitgegeven is [1]). Bij de nadere bewerking voor den druk heeft de auteur zich hoofdzakelijk binnen de gestelde historische grenzen gehouden, en de beginselen aangaande de slavernij niet opzettelijk of afzonderlijk behandeld. Het zou ook moeijelijk zijn, meent hij, iets nieuws onder dat opzigt te zeggen, sedert Möhler in zijne „*Bruchstücke aus der Geschichte der Aufhebung der Sklaverei*", en Balmes in zijn werk: „*Protestantisme en Katholicisme*", het wezen der slavernij zoo grondig en zoo uitvoerig uit het kerkelijk oogpunt hebben besproken.

Margraf heeft zich voor zijn antwoord véél moeite getroost, en waarlijk een niet gering aantal werken en geschriften geraadpleegd. Behalve die menigte boeken, die slechts kortere of toevallige mededeelingen over zijn onderwerp behelsden, en veelal aan den voet der bladzijden vermeld worden, geeft hij eenige hoofdbronnen op, die hem van bijzonder veel nut geweest zijn, en waarop hij de algemeene aandacht wil gevestigd hebben.

Voor zijn doel diende op de eerste plaats Cochin's: „*L'abolition de l'esclavage*", Paris, 1862, 2 voll. Daar vond hij o. a. de belangrijkste statistieke opgaven over de latere pogingen tot vrijmaking der slaven. Het grondige werk van Arthur Helps: „*The spanish conquest and colonization*", enz., Londen, 1855 vv., is vooral met het oog op Las Casas en de slavernij onder de Indianen geschreven. Het ontleent zijne grootste waarde daaraan,

---

1) „*Kirche und Sklaverei seit der Entdeckung Amerika's*" enz. Tubingen, H. Laupp. 1865. — X en 230 blzz. gr. 8°.

dat het veel uit de handschriften van Las Casas bevat, waarvan men tot heden toe te vergeefs, naar het schijnt, de openbaarmaking verwacht. Ook Peschel: „*Das Zeitalter der Entdeckungen*", 1858, schenkt mededeelingen uit dezelfde handschriften. Labat's reisbeschrijvingen: „*Voyage aux îles de l'Amérique*", 's Gravenhage, 1724, zijn hoogst leerrijk en boeijend, en geven ook zeer rijke inlichtingen over het slavenleven in de Fransche koloniën op het einde der vorige eeuw. Pater Zuchelli schetst in zijne „*Merkwaardige berigten*" (vertaling van Frankfort. 1715) een levendig maar treurig beeld van den voortgang des Christendoms aan de Negerkusten, terwijl Cruikshank-Brodie: „*Eighteen years on the Gold-Coast*", London, 1853, ons de menigvuldige vormen en het hardnekkig karakter der negerslavernij aldaar doet kennen. Copley's algemeene geschiedenis der slavernij: „*A history of slavery and its abolition*", Londen, 1844, heeft vooral waarde om de uitvoerige berigten over de opheffing der slavernij door het Engelsche Parlement. Door aanschouwelijkheid en beknoptheid onderscheidt zich het jongste werkje van een Katholiek missionaris: „*Die Sklaverei in den Südstaaten Nordamerika's*", Frankfort, 1865 [1]). Jammer slechts, dat die bevoegde ooggetuige niet méér over de verhouding van de Katholieke Kerk tot de slaven opteekende.

We laten het bij de optelling dezer enkele der vele door Margraf gebruikte grootere en kleinere werken. De hoofdverdeeling van zijn historischen arbeid gaf de prijsvraag zelve aan. Na eene inleiding over de betrek-

1) *De Tijd*, N.-H. Courant, heeft meermalen zeer belangrijke plaatsen uit dit geschrift medegedeeld.

king van het Christendom en de Kerk tot de slavernij in 't algemeen, beschouwt hij in de eerste afdeeling: wat de Kerk bepaaldelijk ten opzigte van de slavernij der Indianen deed, en hoe zij doorloopend ter wering dier slavernij werkzaam was. Daaraan zijn XXII langere of kortere hoofdstukken gewijd. In de tweede afdeeling beschouwt hij de Kerk ten opzigte van de slavernij der Negers, of hoe zij vooral de regtmatig erkende slavernij heeft pogen te verzachten. Dit geschiedt in vijf hoofdstukken, gevolgd door een „Besluit", en een „Aanhangsel", hetwelk het schrijven over de slavernij bevat van verschillende Pausen, als Paulus III, Urbanus VIII, Benedictus XIV en Gregorius XVI.

Margraf heeft, door leermeesters en vrienden ondersteund, buitengewone vlijt aan zijn eersteling besteed; hij geeft de bewijsplaatsen zeer zorgzaam en naauwkeurig aan; zijn even degelijk als tijdig boek laat zich met veel genoegen lezen. Wij laten het heden bij deze voorloopige aankondiging, en denken later op zijn werk terug te komen.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET „ALGEMEEN EVANGELISCH NATIONAAL ZENDINGSFEEST" TE MAARSBERGEN.

Een onpartijdig ooggetuige geeft in nº. 8 van „*Europa*" verslag van de indrukken, welke bovengenoemd feest van den 6 Julij jl. op hem maakte. Hij wilde zelf zien, wat er was „van de zooveel „geruchtmakende feestviering, door den eenen met blijde inge„nomenheid verbeid, door den anderen met een medelijdend „schouderophalen of bittere spotternij begroet." Op gezegden dag sloot hij zich „bij de bedevaartgangers [!] van Maarsbergen" aan. Te Rotterdam aan het station ging alles, ondanks den grooten toevloed, geregeld en ordelijk toe; zoodra de trein zich in beweging had gesteld, werd er een psalm aangeheven; doch men zweeg, wanneer men eenig station naderde. „Dit geschiedde op „uitnoodiging der directie van het feest, die in het programma „verzocht, dat men zich, even als vroeger, zou willen onthouden „van zingen in de nabijheid der verschillende stations, om geen „aanleiding tot spotternij te geven."

Te ruim negen uur kwam men te Maarsbergen, waar reeds een digte massa menschen was van allerlei rang en stand en leeftijd, van den vroegen morgen af langs verschillende wegen, met allerlei middelen van vervoer aangebragt. Over het geheel heerschte er, zegt de berigtgever, „eene opgewekte, prettige stemming. Ik had „gedacht eene menigte bleeke, door sluike haren omkranste „troniën te zullen aanschouwen, waarop somberheid of fanatisme „te lezen stonden: het eigenaardig kenmerk van vele leden der „afgescheidene gemeenten, die aldus, als het ware, hun geloofs„belijdenis op het gelaat geschreven dragen. Over het geheel zag „ik echter niets dan vroolijke gezichten; en menig aardig kopje, „dat niets dan levenslust ademde, menig bevallig toilet, dat aan „de eischen der mode stiptelijk voldeed, ontwaarde mijn oog."

In kleinere of grootere afdeelingen trok men allengs, doch zonder eenig psalmgezang, naar het afgesloten feestterrein, door den heer A. Dubois op zijn schoon landgoed *Maarsbergen* afgestaan. Niet ver van den ingang was „een zeer nette cantine „aangericht, waar men geboterde broodjes, drooge krentenkoekjes, „bier, koffij, thee, limonade en saucijzen tegen matige prijzen „bekomen kon. Men mocht er evenwel niets met geld betalen. Op „een kleinen afstand kocht men aan een soort van bureau *bons* „van een stuiver, die men in de cantine inruilde tegen de spijzen „of dranken, welke men begeerde. Waarom dat aldus geregeld „was, weet ik niet. Zou, gelijk sommigen vermoedden, de reden „hiervan geweest zijn, dat men de leden der jongelings-vereeni„gingen, die er dienst (of gelijk in het programma stond: die „het werk der dienende liefde) verrichtten en die men te weinig „kende en niet behoorlijk controleeren kon, niet in verzoeking „wilde brengen? of wel, gelijk ik meen dat veeleer het geval „was, dat met het wisselen en teruggeven van geld, bij eenigen „aandrang van hongerigen en dorstigen, te veel tijd zou verloren „gaan en te veel last zou verwekt worden?" — Digt bij de cantine bood men ook kersen te koop, die bij de drukkende warmte veel aftrek vonden.

Het ruime feestterrein zelf had vier afdeelingen; in elke afdeeling stond een eenvoudig spreekgestoelte met eenige banken er rondom. Boven die katheders las men in groote letters den naam van het werelddeel, dat het tooneel was van den zendingsarbeid, waarover dien dag op dat punt zou gesproken worden.

Van verre hoorde men liederen klinken, door vroeger gekomen feestelingen aangeheven. Dit maakte op een afstand een eigenaardig effekt en deed onzen berigtgever weldadig aan. „Maar hoe „spoedig", schrijft hij, „vervloog die indruk, toen ik naderde! „Dat gezang was weinig harmonisch; sommige zangers hielden „daarenboven de laatste noten veel te lang aan; ook scheen men „het soms niet eens over de keus van het aan te heffen lied, „zoodat deze dien psalm, gene een anderen begon; of wel de „tonen van de eene groep kwamen in conflict met die van een „tweede. Het gevolg van dit alles was dan ook, dat, met uit„zondering van enkele feestliederen, die geaccompagneerd werden

„door het muziekkorps, het zingen, waarvan ik mij veel had „voorgesteld, veel te wenschen overliet en mij niet zeer geschikt „voorkwam om de stichting te bevorderen. Daar komt nog bij dat „ik mij niet kan voorstellen, hoe het godsdienstig gezang, - - - „wanneer het onnadenkend en werktuigelijk aangeheven wordt, „met eenige mogelijkheid stichtelijk kan zijn voor den zanger „zelf of voor den hoorder. Want dit durf ik beweren, onnaden- „kend en werktuigelijk werd er telkens gezongen, zoowel op „den trein als op het feest in de pauzen. „ - - - „Ik verlangde „dan ook maar dat er een einde kwam aan al dat zingen."

Men schatte het getal aanwezigen op 10,000; anderen spreken van twaalf of veertien duizend; zeker is het, dat er vóór den 1ª Julij reeds 8000 toegangsbewijzen genomen waren. Het was bij de hoofdspreekplaats (spreekgestoelte nº. 3), te midden der opeengepakte menigte, ondragelijk benaauwd; men zag er meer dan één persoon bezwijmen en wegleiden. Te elf uur trad daar Ds. Heldring op, die, na een kort gebed, een lied (uit het progamma) aanwees, dat echter slecht en weinig stichtelijk gezongen werd. Toen riep hij allen een „welkom" toe, wees op de plaats der zamenkomst, gelegen in het Sticht, waar voor ons vaderland het eerst de vaan des Christelijken geloofs werd opgeheven; hij sprak over de verdere vestiging en uitbreiding der Christelijke Kerk in Nederland; over de daaraan verbonden moeijelijkheden; wekte de aanwezigen op, om moed te houden in den strijd voor Christus' naam, en eindigde met den wensch: „dat het te Maarsbergen „gevierde zendingsfeest in de eerste plaats deze vrucht mogt „voortbrengen: dat op dezelfde plek, waar het eerst in ons land „een psalm Sions ruischte, een bedehuis verrees, waaruit door „de in den ganschen omtrek verspreide geloovige bewoners van „hutten en stulpen, op nieuw een Sionslied wierd opgezonden."

Daar traden vervolgens de drie buitenlandsche afgevaardigden op, wier toespraken door Ds. Cohen Stuart van Rotterdam terstond werden vertolkt; Chr. Alferd vertegenwoordigde *the British-Church's Mission-Society*, welker inrigting en werkzaamheden hij schetste; zij telde 206 zendelingen over de gansche aarde verspreid, zoodat men niet behoefde te vragen waar zij arbeidde, maar wel waar zij dit *niet* deed!! Wegens haren streng regtzin-

nigen geest had zij, volgens hem, aanspraak op de warme sympathie der Nederlandsche broeders. Dr. Duff, die sedert 35 jaren als zendeling in Britsch Indië, met name te Calcutta, was werkzaam geweest, verhaalde het een en ander van zijne ervaringen en zijn werk onder Hindoes en Bramienen. Leenhardt, van Minden, was de eenige aanwezige der Duitsche broeders, daar de anderen juist dien dag het gouden feest van het Bazelsche genootschap bijwoonden. Met Luther's lied: „*Een vaste burg is onze God*," werd het eerste gedeelte van het programma gesloten.

De berigtgever zegt, dat hij den korten inhoud der verschillende toespraken niet kan mededeelen: de meeste toch heeft hij niet gehoord, wijl er op vier plaatsen tegelijk werd gesproken. Buitendien zullen ze ook wel, gelijk de beide vorige keeren, gedrukt worden. Hij noemt echter eenige woordvoerders en hun onderwerp, en verwijlt iets langer bij een hunner, den Oost-Indischen ambtenaar, met verlof, F. W. H. van Straaten, die over de zending op Java handelde en wezenlijk door de originaliteit en populariteit zijner toespraak aller aandacht boeide. Zij was echter allerscherpst en zeer heftig tegen de moderne predikanten op Java, en overschreed hier en daar alle grenzen der welvoegelijkheid en kieschheid. Hij verhaalde o. a., na den geestelijken nood die op Java heerschte, geschetst te hebben, „dat alle pre-„kanten in Oost-Indië, met uitzondering van slechts drie hunner, „modern waren, hetgeen wil zeggen (altoos volgens v. d. Str.) „dat zij niet geloofden aan de godheid van Jezus en aan diens „zoendood. Maar zij waren nog daarenboven lui en hebzuchtig. „Zij moesten van tijd tot tijd zendingsreizen doen en gemeenten „bezoeken. En waarin bestond dat bezoek? Zij kwamen des Zaturdags avonds aan, predikte dan des Zondags morgens en vertrok-„ken terstond daarna, tenzij dat zij bij een partikulier logeerden. „Dan bleven zij langer, want dit langer verblijf kostte hun geen „geld. Doch als zij voor eigen rekening ergens vertoefden, hoe-„wel zij behoorlijk gedefrayeerd werden voor reis- en verblijf-„kosten, dan gingen zij zoo spoedig mogelijk heen om het op die „wijze bespaarde geld in den zak te steken. Hij zelf had eens „in zijn ambtenaarsloopbaan zulk een bezoek gehad in zijne resi-

„dentie. Toen wilde de predikant ook vertrekken na de dienst, „maar hij had hem *gedwongen* te blijven om het avondmaal te „bedienen, en niet dan op de bedreiging van aangeklaagd te zul„len worden bij het hooge kerkbestuur, was deze over te halen „geweest om aan den uitgedrukten wensch gehoor te geven. En „hij had toen het avondmaal bediend, maar, voegde de heer v. d. Str. „er bij, op zulk een wijze, dat hij, de ambtenaar, nooit van zijn „leven zóó avondmaal begeerde te houden. Verder vermaande de „spreker zijne hoorders om den nood der Javanen ter harte te „nemen en toch vooral te zorgen, dat er door het gouvernement „geen moderne predikanten meer naar O. I. gezonden werden, „en omdat men het gouvernement niet feitelijk hiertoe dwingen „kon, de publieke opinie wakker te schudden. Tegen de publieke „opinie vermocht geene regeering iets hoegenaamd: zij zou daar„voor moeten zwichten!!„

Aangaande die woordvoeringen vinden we nog deze bijzonderheid aangeteekend:

„Elke toespraak werd ingeleid door een der bestuurders. Die „van Ds. Gerth van Wijk werd echter ook uitgeleid, wat met „die der andere heeren, naar ik meen, het geval niet is geweest. „Immers nadat hij over de Laplanders gesproken had, betrad Ds. „van Rhijn van Wassenaar wederom het spreekgestoelte en voegde „nog een hartig woordje tot toepassing bij die toespraak, welke „zeker niet in voldoende mate den rechtzinnigen geest geademd „had, dien de bestuurders verlangden. Er scheen nog iets bij te „moeten komen van de verdorvenheid van 't menschenhart enz. „enz. waarvan de jeugdige predikant niet gerept had, omdat het „ook volstrekt niet te pas kwam bij zijn onderwerp.„

De orde der gansche feestviering was als volgt. Na de eerste hierboven herdachte pauze voerden op de vier spreekplaatsen achtereenvolgens acht sprekers het woord; inmiddels de feestcollecte; en wederom pauze. Toen op de vier spreekplaatsen door vier sprekers, wederom toespraken; nog eene pauze. Tegen zes uur de slotrede door Ds. J. A. Schuurman Johz., van 's Gravenhage, „die het denkbeeld ontwikkelde, dat de liefde van Jezus „voor de menschheid de Christenen moest dringen zich te wijden „aan het zendingswerk.„

Die toespraken werden voorafgegaan, afgewisseld en besloten door gemeenschappelijk gezang, bestuurd door het muziekkorps van den heer van Lummel; dat echter te zwak was, om in de vier afdeelingen behoorlijk te worden gehoord en daar den zang te leiden.

De pauzen besteedde men aan kleine wandelingen, gezellig verkeer en aan het „versterken van den inwendigen mensch". Sommigen voegden er nog psalmgezang bij. Het schilderachtige gezigt, dat de op het mos nedergevlijde menigte aanbood, wordt aldus beschreven:

„Hier zaten de gezegenden naar de aarde zich te goed te doen „aan koude kippen en brood en rijnwijn, en al wat verder hun „volgepakte trommels en mandjes opleverden. Een weinig verder „knabbelde een eenvoudig handwerksman aan een stuk grof „brood. Elders weder dronk men bier en at men scharren. Bijna „alle feestelingen hadden zich voorzien van de noodige mondbe„hoeften. Wie te kort kwam of geene voorzorgen gebruikt had, „kon saucijzenbroodjes of krentekoeken koopen in de cantine. — „Bij het doorkruisen van die etende groepjes zag men menig „aardig tooneel en hoorde men menige aardige opmerking. Vroolijk„heid las men op ieders gelaat; maar eene kalme, waardige vroo„lijkheid."

De berigtgever brengt allen lof aan de gepaste wijze, de stemming en tevredenheid waarmede men dit feest heeft gevierd. Alleen heeft hij hooren zeggen, dat de beide voorgaande feesten te Wolfhezen beter voldaan hadden. Het terrein was daar meer heuvelachtig en boschrijk. Men had er minder last van de warmte, en vond er allerlei frissche beekjes en heldere bronnen, waaraan men zich naar hartelust kon laven. Te Maasbergen was totaal gebrek aan water. „En om een ganschen dag niet te drinken dan „limonade of koffij of thee of zoet bier, dat vond men niet (en hierin „had men gelijk) aanbevelenswaardig. Ook is het bij eene groote hitte „zoo recht verkwikkend, zich eens te kunnen wasschen in een „snelvlietend beekje. Van dit genot, dat men te Wolfhezen had, „was men hier geheel verstoken.! —"

De ooggetuige zegt nu meer bepaald zijn oordeel over dat feest en de indrukken die hij er van had.

Er mede den draak te steken, zooals menigeen, ligtzinnig genoeg, te vaak doet, dit kwam niet bij hem op, geen enkel oogenblik zelfs. Elkeen heeft niet dezelfde geestelijke behoeften: een ander, meent hij, kan genot hebben in iets wat mij koud laat en niet bevredigt... Maar ons zendingsfeest?

Is die naam een leus om aan die bijeenkomst een zekeren tint te geven? Dat schijnt. Immers wat men er hoort spreken, leest men ook in de maandberigten der verschillende zendelinggenootschappen, of verneemt men in de bidstonden; voor dergelijke mededeelingen alzoo behoeft men geene verre reis te doen. Als zendingsfeest beteekent die zamenkomst weinig.

Is het dan eene manifestatie tegen de liberale partij in de kerk? eene gelegenheid om eigene krachten te monsteren? Dit is niet aan te nemen; want de feestgangers behoorden bij lange na niet allen tot de orthodoxe partij. Buitendien, duizenden regtzinnigen in den lande waren er niet tegenwoordig, en hoevelen woonden er niet te ver af om zich met de broederen te vereenigen!...

Maar wat is het dan?

Het „Algemeen Evangelisch Nationaal Zendingsfeest" heeft op onzen ooggetuige „den indruk gemaakt van een *geestelijke kermis*. „een *godsdienstig volksfeest* te zijn. In plaats van naar straat-„muziek te luisteren of zien mastklimmen, zakloopen, goochelen, „koekhakken, enz., zingt men er een psalm en hoort men er „spreken over de bekeering van heiden en jood, maar in elk „geval is het bestemd tot een dag van uitspanning en vermaak. „Dit lag ook geheel in het plan en de wenschen der directie. In „het programma stond dit met even zoovele woorden geschreven. „Wij lezen daar: „Het feest zij nu ook voor menig Nederlander „„een dag van ontspanning en vreugde in den goeden, heiligen „„zin; een dag voor den Christen rijk aan verhoogd geestelijk „„genot!"„

Het eerste deel van dien wensch is zeker voor alle aanwezigen, ook voor mij, zegt onze verslaggever, vervuld; de schoone natuur, de vreugde, de orde, het betamelijk gedrag dier duizenden deed weldadig aan. Ook de toespraken, die van den heer van Straaten uitgenomen, „ademden geen ziekelijke dweepzucht en „maakten geen jacht op verdachtmaking en verkettering van anders-

„denkenden, maar bewogen zich op het afgebakende terrein van „het zendingsveld."

Hij wil ook aannemen, dat honderden en duizenden wezenlijk geestelijk genot gesmaakt hebben. Doch dit was met hem het geval niet. Hij was volstrekt niet bevooroordeeld, hij had zijn gemoed voor godsdienstige indrukken opengesteld: maar, verklaart hij, behalve dat eene oogenblik, „toen door het hooge geboomte „heen de toonen van een psalm tot mij doordrongen, ben ik in „het geheel niet aan het stof ontvoerd geworden." 't Was misschien, naar hij denkt, omdat hij de schoonheid van een onafgebroken en meestentijds weinig harmoniesch gezang niet beseffen kon, en omdat hij niet zeer ingenomen is met de wijze waarop men de zending drijft, „eene wijze die meestal hierin bestaat, dat men „den heidenen eenige dogmatische begrippen inprent, in stede „van hen tot ware menschen te maken."

Tot zoover de schrijver in „*Europa*", wiens vrijzinniger rigting genoeg uit zijn verslag blijkt. Dat evenwel zijne opvatting van het zendingsfeest als „godsdienstig volksfeest" niet onjuist is. vernemen we uit het laatste nummer van de orthodoxe „*Vereeniging*". Daarin spreekt de hoofdredacteur, O. G. Heldring, de hoofdijveraar voor die zamenkomsten, in denzelfden zin, en met zekere geestdrift over het genoegen dat er op dien dag in de Maarsbergsche bosschen van de erven du Bois werd gesmaakt. Zelfs bij hem komt de opwekking van den ijver voor het zendingswerk niet bijzonder uit. Ontspanning schijnt het hoofddoel. „Feest „te vieren", schrijft hij, „is eene zoo diepe behoefte van de „menschelijke natuur, als er ook slechts eene kan gedacht wor„den. Te rusten van den dagelijkschen arbeid, met zijne beste „vrienden te zamen te zijn, zich onbezorgd aan datgene over te „geven, wat men op zoodanig een dag als hoofddoel zich heeft „voorgesteld, — dit alles te zamen te vereenigen, schijnt ons toe „zoo betamelijk als eenvoudig te zijn, en kenmerkte geheel het „Maarsberger zendingsfeest." — „Het feest van Wolfhezen en „Maarsbergen", meent hij verder, „viel te zeer in den smaak „van ons Christelijk volk, dan dat het geene toekomst zoude „hebben." - - - „Het is ook geen feest voor wereldsche men-

„schen; voorts evenmin voor egoïsten, die slechts vragen: Wat „is het mij? Dat wat daar gelukkig zal wezen moet ook in volks- „vreugde kunnen deelen en zich zelven vergeten. Daarom geene „gereserveerde plaatsen. *Het zendingsfeest is een Christelijk volks- „feest.*„ - - - En aan 't einde roept hij uit: „Nog lang viere men „feest in de bosschen van Nederland. Steeds neme de wensch „onder de volken, die der zending zich toewijden, een der eer- „sten te zijn, bij ons ook toe.„

Men lette hier op die herhaalde en nadrukkelijke erkenning der *algemeene behoefte* aan Christelijke feestviering, en dit wel op eene andere wijze dan bij de gewone Protestantsche godsdienst-oefeningen. 't Is daar alles ook zoo koud, zoo eentoonig en eenerlei! Er ligt iets Katholieks in de openbare belijdenis en daadwerkelijke voldoening dier geestelijke behoefte in ons menschen. Maar wat is dit nu voor eene wonderbaar gemengde zamenkomst! In weerwil van al dat spreken, preken, en psalmzingen, mag men vragen: Wat is het doel? Een *geestelijk feest* te vieren? Of eens, gelijk Dr. Heldring het noemt, „een vrijen dag„ van verzet en ontspanning te hebben? Het een en het ander, zal men welligt zeggen. Maar komt er, in zooverre het „een godsdienstig feest„ heet, dan niet zóóveel vreemds, tweeslachtigs, min waardigs bij, dat dit afbreuk doet aan het *geestelijke*? En is het eigenlijk wel een *Christelijk feest*? is 't niet veeleer een uitspanningsdag voor zekere Christen menschen? Hierboven is van *bedevaart* gesproken: dát woord echter past er volstrekt niet op. Wolfhezen noch Maarsbergen heeft voor zich iets geestelijks waarom men er heen trekt. Beiden: én een Christelijk *feest* én eene *bedevaart* hebben *historische*, feitelijke gronden, en zuiver godsdienstige beweegredenen, waarom ze worden gehouden. Wat er ook van het zendingsfeest zij: zoo iemand dit medeviert, verdedigt, althans eerbiedigt en ieder op zijne wijze aan zijne „geestelijke behoeften„ wil laten voldoen: hij gunne dan ook aan ons Katholieken *onze* enkel-geestelijke, onvermengde feestelijkheden, gelijk wij die vieren God ter eer, onzen evenmensch tot opwekking, ons zelven tot heil.

DE KATHOLIEKE KERK IN SCHOTLAND.

De volgende bijzonderheden ontleenen wij aan de *« Correspondance internationale de la Revue Générale »*. — Zoo men eenige voorname familiën uitzondert, huldigt Schotland geenszins het Anglikanisme: de beruchte John Knox bezorgde aan zijn vaderland het Presbyterianisme, en nog voortdurend zucht het onder den last van dat opgedrongen geschenk. Het Katholicisme verheft zich echter langzamerhand en schiet nieuwe wortelen. Vóór 1829, het bekende tijdstip van de Katholieke Emancipatie, ontmoette men in Schotland ter naauwernood eenige kapellen en werden de Katholieken slechts bij honderdtallen geteld. Thans is het getal tot 150,000 gestegen en bezitten zij meer dan 160 kerken of kapellen. De geestelijkheid is in drie vikariaten verdeeld en telt, behalve de drie prelaten, 162 priesters. Ook de geestelijke orden zijn reeds het land binnengedrongen: de Jesuïeten hebben zich te Glascow, de Oblaten der H. Maagd te Leith en de Lazaristen te Lanark gevestigd. Daarenboven bevinden zich in het geheele rijk acht vrouwenkloosters. De Katholieken bezitten vier collegiën of seminariën, één in hun eigen land, in de nabijheid van Aberdeen, en drie in het buitenland: te Ratisbonne in Duitschland, te Valladolid in Spanje, en te Rome. Monseigneur Etienne, apostoliesch vikaris der Orkaden, der eilanden van Shetland, die met Groenland en IJsland de noordelijkste punten van Schotland vormen, heeft zich te Kirkwall nedergezet en werkt met zeer veel vrucht in die streken, waar hij bij zijne komst noch priester, noch kapel vond. « Deze wil ons bevrijden van onze zonden: de « dienaren van onze godsdienst ontnemen ons het geld, » zeggen de inwoners, en laten den bisschop in vrede zijnen apostolischen arbeid verrigten.

Het Presbyteriaansche Schotland geniet alzoo reeds de eerste vruchten der weldadige werking van het Katholicisme. Laten wij hopen en vooral bidden, dat het rijk van Maria Stuart allengs terugkeere tot de ééne ware Kerk, waarvan het afviel, en dit niet uit overtuiging, maar gedwongen door de wreede dwingelandij van een wulpschen Hendrik VIII en eene even bedorvene Elisabeth.

KERKELIJKE BERIGTEN UIT NOORD-AMERIKA.

Welke vlugt het Katholieke leven in Noord-Amerika neemt, kan men uit de volgende nadere bijzonderheden, door het *« Deutsche Katholisch Kirchenblatt »* medegedeeld, opmaken. In 1864 zijn daar niet minder dan 33 eerste steenen gelegd voor nieuwe kerken en 53 nieuwe kerken ingewijd. In dit jaar zijn daarenboven te Neubrunswik in het bisdom Newark, te Toledo in het bisdom Cleveland en te Chicago nieuwe kerken ingewijd. New-York telt nu 33 Katholieke kerken, dat is gemiddeld eene kerk op 8 of 10,000 Katholieken, Brooklin 21, Cincinnati met zijne voorsteden 30 en 8 kapellen, Philadelphia 38. De Duitsche gemeente van den H. Petrus, waarvan de Eerw. Paters Redemptoristen de zielzorg waarnemen, telt 1650, de parochie der H. Maagd te New-York, waar twee seculiere geestelijken aan het hoofd staan, telt 2500 schoolkinderen. De Engelsche Katholieken in Brooklin besteedden in het verloopen jaar voor 686 weeskinderen, die in twee weeshuizen verdeeld zijn, 37,658 dollars, eene som, die gelijk staat met ruim 94,000 gulden; in Nashville bragt eene tentoonstelling voor Katholieke weezen meer dan 25,000 gulden op. De gebroeders Benzinger, boekhandelaren, bragten in 1864 omstreeks 120,000 Kalenders voor Katholieken in omloop. In de militaire hospitalen te Philadelphia, waarin 18,740 bedden zijn, waren in den herfst van het vorige jaar 42 rusters van liefde werkzaam.

Treurig daarentegen is het schouwspel dat het Protestantisme ons aanbiedt. In de Vereenigde Staten worden 53 verschillende sekten gevonden; onder de Anabaptisten telt men 10 verschillende soorten, onder de Methodisten 9, onder de Presbyterianen 13, onder de Kwakers 2, — En al die sekten putten hunne leer uit één boek; voor hen allen is de bijbel de eenige bron van waarheid! Ziedaar een enkel staaltje van hetgeen het Protestantsche vrije onderzoek uitwerkt.

Intusschen blijft men er duizenden en duizenden bijbels drukken en verspreiden. Te New-York heeft het Noord-Amerikaansche bijbelgenootschap een groot steenen gebouw van zes verdiepingen, een zoogenaamd *bijbelhuis*! De enorme kosten voor dien bouw zijn, naar hetgeen berigt wordt, geheel door eene bijzondere in-

schrijving gedekt. Daar vindt men *vijftien stoompersen*, die voortdurend in werking zijn, en elken dag omstreeks 5000 boekdeelen afleveren: 383 personen hebben er hunne aanhoudende bezigheid. Dit genootschap bezit verder honderd stereotiepe platen der H. Schrift, en levert den bijbel in meer dan tachtig verschillende formaten, het Engelsche Nieuwe Testament in veertig, en over de honderd uitgaven van den bijbel in andere talen. Gedurende de 49 jaren van zijn bestaan heeft het 23,383,522 exemplaren der Heilige Schriften in het licht gezonden! In het laatste jaar ontving het nagenoeg *vijftien tonnen gouds* en gaf het 1,550,658 exemplaren der gewijde boeken uit, waaronder 800,000 gratis. Hiervan zijn er 686,852 onder de soldaten, en 33,754 aan vrijverklaarde slaven geschonken.

Uit het verledene te oordeelen, is het te verwachten, dat de Babelsche verwarring nog zal toenemen en de sekten te weliger zullen tieren, naar gelang de bijbel aldus in te meer Protestantsche handen komt.

SPROKKELINGEN.

DR. PICHLER'S ONDERWERPING. — Tot ons groot genoegen lezen we in den *Liter. Handweiser*, N°. 36, dat Dr. Pichler, wiens *Geschichte der kirchl. Trennung* op de lijst der verboden boeken geplaatst werd, zoodra hij dit vernam, onverwijld en uit eigen beweging aan zijne kerkelijke Overheid heeft geschreven: dat hij zich *opregt* en *onvoorwaardelijk* aan de gedane uitspraak onderwierp, en van de eerste gelegenheid zou gebruik maken, om de fouten, die door hem zelven reeds openlijk erkend waren, of hem in 't vervolg nog zouden aangewezen worden, te verbeteren.

STATISTIEK DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK. — Blijkens officiële opgave van den staat der Nederlandsche Hervormde Kerk, bedraagt het getal der leden 1,926,113, der gemeenten 1322,

der predikantsplaatsen 1582, der kandidaten 87. Het getal van studenten in de godgeleerdheid is aanmerkelijk verminderd, en beloopt thans 282.

OPBRENGST DER PROTESTANTSCHE GENOOTSCHAPPEN IN ENGELAND. — Volgens officiële opgaven hebben de verschillende Protestantsche genootschappen van Engeland in 1864 meer dan een millioen p. st. ontvangen. Die genootschappen of inrigtingen, 61 in getal, worden onder de volgende hoofden opgegeven:

	p. sterl.
Het Britsch en Buitenlandsch bijbelgenootschap. .	181,073
Buitenlandsche zendingen	598,772
Binnenlandsche zendingen	196,029
Genootschappen voor onderwijs en opvoeding . . .	89,880
Zending in de Koloniën en op het Vasteland. . .	48,016
Zending onder Israël	56,625
Onderscheidene genootschappen	156,638
Te zamen . . .	1,327,033

dat is over de *vijftien en een half millioen gulden*, alleen in Engeland in één jaar ter stoffelijke schraging van het Protestantisme bijeengebragt. Het cijfer is verbazend groot; maar hoe karig, gelijk we herhaaldelijk toonden, zijn naar evenredigheid de geestelijke vruchten welke men er van ziet.

LETTERLOOVER.

LOFZANG

AAN DE

XIX HH. MARTELAREN VAN GORKUM.

WIJZEN: O Moeder Gods, o reinste Maagd! — Creator alme siderum. — O Deus, ego ama Te; — en vele andere melodiën.

Hij die aan 's Vaders zijde troont,
Van eeuwig glorielicht omkroond,
Hij, Offer nog en Offeraar,
Woont in ons midden op 't altaar.

Alwie zijn godlijk woord gelooft,
Aanschouwt Hem ook in 't zigtbaar Hoofd
Der ééne Kerk, door Hem gesticht,
Die voor geen hellemagten zwicht.

In 't stil Geheim, aan Liefde's Disch,
Waar Hij der zijnen voedsel is,
Vereent Hij ze elk en onderling
In altijd hooger levenskring.

Hij, de Opperherder, die ons voedt,
Hij is 't, die ons onzigtbaar hoedt,
Door Petrus nóg diens broed'ren sterkt,
Door 't zigtbaar Hoofd onze eenheid werkt.

Dát, onverschrokken Heldental!
Wier lof heel de aard' nu zingen zal,
Dát, Heil'gen van mijn vadergrond!
Hebt gij door woord en dood verkond.

Van Gorkum's burg tot Brielle's stad,
Gingt gij uw gruwzaam martelpad,
Aan haat en moedwil als der hel
Ten langgerekt en bloedig spel.

Gekerfd, geblakerd, vuig bespot,
Gesleurd in alle kerkerkot,
Zaagt ge u de schandgalg vaak bereid,
Door dood aan dood u heengeleid.

Maar immer, tot het folterkoord
De veege stem en adem smoort,
Streedt gij voor 't zigtbaar Hoofd der Kerk,
En Liefde's blijvend Wonderwerk.

Dien ge in 't geloof op Petrus' troon,
En vóór u zaagt in de outerwoon,
Aanschouwt gij thans in 't glorielicht
Van aangezigt tot aangezigt.

O smeekt, dat Hij 't geloof versterk'
In 't zigtbaar Opperhoofd der Kerk,
En 't wonderzoet Geheimenis,
Waar Hij ons zelf ten voedsel is.

O smeekt Hem door uw martelbloed,
Dat Hij ons vaderland behoed',
En wie hier doolt om zijn altaar
In de eenheid zijner Kerk vergaâr'.

9 Julij 1865.

HISTORISCHE STUDIËN

OVER

DE ZESDE EEUW.

(*Vervolg van bladz.* 109.)

III.

UITBREIDING DER KERK; DE ANGEL-SAKSEN IN BRITTANIE EN HUNNE BEKEERING; EEN WOORD OVER DE HEIDENSCHE TEMPELS; DE BRITTEN.

De heer Thiers sprak onlangs in het Parlement te Parijs de volgende merkwaardige woorden: „gedurende „eene lange reeks van eeuwen heeft de Katholieke Kerk „de Europesche maatschappij beheerscht, zelfs in hare „magt gehad, en in de verleden tijden waren daarvoor „gegronde redenen. Toen het oude Rome overwonnen „was en geheel bebloed nederzeeg voor de voeten der „Barbaren, nam de Kerk den menschelijken geest op „als een verlaten kind, dat bij de verwoesting eener „stad stervende gevonden wordt op den schoot zijner „vermoorde moeder. Zij nam het op, bragt het in veilig-

„heid in de toevlugtsoorden door de godsdienst gesticht „en welker geheimzinnige en stoute bouworde zoozeer „door onze eeuw bemind wordt. Daar leerde zij het de „Grieksche en Latijnsche letteren; daar onderwees zij „het in alles wat zij wist, en niemand wist toen meer; „daar overlaadde zij het met hare zorgen, totdat het „kind, een volwassen mensch geworden, genoemd werd „Descartes, Baco, Galilëi."

De beroemde redenaar en staatsman had voor het volwassen kind voorzeker grootere namen in de geschiedenis kunnen vinden; doch hierover willen wij hem niet lastig vallen. Zijne gedachte is te schoon en te diep om ze door ontijdige kritiek, hoe weinig dan ook, in hare waarde te verminderen. Overigens meenen wij ze aan het hoofd der volgende bladzijden te mogen plaatsen als een zinrijk *motto*, dat toegepast op het zigtbaar hoofd der Kerk in den tijd, waarover wij handelen, en op de bijzondere omstandigheden van de drie volkeren, die wij bespreken, volkomen bewaarheid wordt.

De Kerk is volgens haren aard en hare stichting aggressief; zij wacht niet werkeloos af, dat volkeren en geslachten zich, door ik weet niet welke geheimzinnige kracht, aan hare voeten komen nederzetten om de stroomen der goddelijke waarheid, die van hare reine lippen vloeijen, op te vangen en daaraan hunnen dorst te lesschen; de Kerk gaat allen, die in den wijden omvang van haar geestelijk gebied zich bewegen, te gemoet, om hen in de armen harer moederlijke liefde op te nemen en hun het geloof te leeren, dat hen met eerbiedige bewondering op Gods mensch-geworden Zoon doet staren; om hun eene zalige hoop op zijne ondersteunende en tevens rijkelijk beloonende magt in te boezemen; om hun

de liefde in te prenten, die doet weenen van droefheid over eene beleediging, maar ook van smartelijk verlangen naar het bezit van het oneindig beminnelijk wezen. De Kerk is, volgens de schoone voorstelling van den H. Augustinus, de stad Gods, die voor een korten tijd met het heidensche Rome en Babylon vermengd, evenwel onder de puinhoopen van Babylon en Rome niet verdwijnt, maar zich zelve onder en door het lijden van vervolgingen uitbreidt en verheft, en bezield door de eeuwige kracht van liefde, van geloof en van hoop, haar gebied steeds verder uitstrekt, totdat allen binnen hare grenzen rust en veiligheid vinden. Rustig en ongestoord, maar tevens vol warmte en vol van eene onvergankelijke levenskracht, vervolgt zij haren dikwijls pijnlijken weg, altijd met onverminderde liefde en nooit falende overtuiging allen tot het middenpunt der eeuwige waarheid aantrekkende.

Wat het genie van den grooten Augustinus bevroedde en voorspelde, heeft de onwraakbare getuigenis der geschiedenis tot leering en beschaming van alle volgende eeuwen gestaafd. Op hetzelfde oogenblik dat het Romeinsche keizerrijk onder de herhaalde slagen van de barbaren ineenstortte, en de colossus van het Westen, die zijnen ijzeren schepter op alle toenmaals bekende volkeren zwaar had doen wegen, moest bukken voor eene hoogere magt, die zich „den geesel Gods", „of de wraak Gods" noemde, op dat zelfde oogenblik trad het Christendom, voorheen vervolgd en door tirannen van eene helsche wreedheid ten ondergang gedoemd, als eene veroverende magt op, om in zijnen zegetogt geheel de aarde te doorloopen, en bij het einde der eeuwen den blijden triomf over ontelbare verwonnelingen te vieren in het aanschouwen van den God, dien het gepredikt, en

in het beminnen van den God dien het gezocht had. De Romeinsche legioenen zochten volkeren onder het slavenjuk te krommen, de proconsuls en andere staatsbeambten van Rome wilden barbaren aan tucht gewennen en zelfs nader tot de Romeinsche beschaving brengen; maar de Kerk, de maatschappij, door Christus, wiens rijk niet van deze wereld is, gesticht, stelde zich als doel van hare werkzaamheid de verovering van het geweten voor, en beoogde voor zich het gebied over het verstand en den wil. Zij leerde aan volkeren, die hunne knieën voor wreede en wellustige afgoden bogen, eene zuiver geestelijke leer; om woeste karakters en ongetemde drift te breidelen, predikte zij vergevingsgezindheid en zachtmoedigheid; de menschen-offers verving zij door het gebed en een onbloedig offer. En deze beschaving, door geene Romeinsche wetgeving noch door een Romeinsch staatsbestuur aan te brengen, schonk de Kerk aan allen die hare stem volgden, en zoo verwierf zij het geestelijk gebied over het geweten. Tot die verovering echter stonden haar geen stoffelijke middelen ten dienste: ze zouden haar ook meer nadeel dan voordeel aangebragt hebben; zij moest en kon zich alleen bedienen van middelen, die geestelijk waren en al de kracht der waarheid, welke zij predikte, ten toon spreidden. „Toen „Constantijn zich naar Constantinopel begaf, bragt hij „derwaarts ook al de stoffelijke kracht over, en liet te „Rome slechts de zedelijke magt. Voor een korten tijd „leende het Oosten aan het Westersche keizerrijk het „overwinnend zwaard van Narses en Belisarius; en toen „de barbaren aanrukten, verdedigde zich Rome, van de „stoffelijke kracht beroofd, met de zedelijke magt: zij „maakte de barbaren tot Christenen. En wat alle op-

„merking verdient, die barbaren, welke niet meer ge-
„diend waren met het staat- en krijgskundig gezag van
„het Westersche keizerrijk, onderwierpen zich aan het
„godsdienstig gezag der Kerk, en men mag zeggen,
„dat de Katholieke Kerk niets anders is dan het Wester-
„sche keizerrijk voortgezet in de zielen" [1]).

De heidenen en de ketters leverden een laatsten strijd tegen de zegevierende magt der Kerk; zij bezweken, maar tot hun geluk: hunne nederlaag was hunne bekeering. De H. Gregorius de Groote was de aanvoerder in dien krijg der ware beschaving tegen de barbaarschheid en tegen het ongeloof, en van zijn legerstede van smarten, welke hij ter naauwernood drie uren op den dag kon verlaten, overwon hij de Angel-Saksen, de Longobarden en de Visigothen. Wij willen het wagen, die overwinning der Kerk te schetsen en haar op dien *zegetogt* te vergezellen.

Op zekeren dag trad Gregorius, nog eenvoudig kloosterling in het klooster van den H. Andreas, over Rome's Forum en zag daar knapen van eene verwonderlijke schoonheid aan de Romeinen als slaven te koop aangeboden. Het waren kinderen van Angel-Saksische afkomst en moesten, zoo dacht de heilige kloosterling, tot engelen gemaakt worden. Gregorius zou zelf de zee zijn overgestoken om hunne stamgenooten te bekeeren; doch eene onzigtbare hand hield hem voor nog uitgebreider werkkring terug. Naauwelijks had hij den Stoel van Petrus beklommen, of hij zond veertig zijner kloosterlingen af,

---

[1]) Thiers in zijne bovengenoemde redevoering.

om der Kerk eene zegepraai te verschaffen, welke hij gaarne zelf met zijn bloed had gekocht.

Augustinus, het hoofd der nieuwe apostelen, trekt met zijne medgezellen naar Frankrijk, om van daar naar Engelands onvrije kusten over te steken; aanbevelingsbrieven, door den Paus aan de Gallische bisschoppen gerigt, verzekerden hem en zijnen togtgenooten eene vriendelijke ontvangst. Doch reeds spoedig werd de ijver van Augustinus en de zijnen merkelijk verminderd en scheen geheel uitgedoofd door de vrees voor de reis en de daarmede verbondene gevaren. De verre togt over zee, vooral de schildering van het Angel-Saksiesch karakter maakten op hen, die aan de stilte en niet onderbroken rust eens kloosters gewend waren, zulk een pijnlijken indruk, dat zij den moed verloren en uit Aix in Provence naar Rome dachten terug te keeren. Daar zij echter hun plan niet buiten weten en zonder toestemming des Pausen durfden volvoeren, zonden zij Augustinus naar Rome met de bede: de Paus zou eene onderneming opgeven, die den Apostolischen Stoel en ook den Paus tot een voorwerp van spot zou maken; op een woest en onbeschaafd volk, welks taal zij zelfs niet verstonden, was immers geen overwinning te hopen. Gregorius leende naauwelijks gehoor aan de voorstellingen van Augustinus en zond hem spoedig naar zijne medgezellen terug met een brief, waarin hij hen ten krachtigste tot het voortzetten van hunne onderneming aanspoorde: „ Het ware beter ge-„weest, — zoo schreef hij, — het goede niet begonnen te „zijn dan het nu op te geven; laat u niet afschrikken noch „door de moeijelijkheden der reis, noch door de voor-„stellingen van kwaadwillige menschen, maar volvoert „hetgeen gij met Gods hulp begonnen zijt, wetende,

„dat de glorie der eeuwige vergelding den moeijelijken „arbeid volgt. De almogende God bescherme u en schenke „mij de genade, dat ik eens in den hemel de vruchten „van uwen arbeid moge zien. Want al kan ik in uwen „arbeid niet deelen, toch zal ik deel hebben in de vreugde „der belooning, omdat ik gewenscht heb met u te ar- „beiden." Na eenige aarzeling, maar toen ook met een moed, die geen moeijelijkheid noch gevaar meer kende, trokken de nieuwe geloofshelden door Gallië, scheepten zich naar Engeland in en landden op het kleine eiland Tanet van de provincie Kent. Voordat we Augustinus in zijn bekeeringswerk volgen, meenen wij een oogenblik onze aandacht op Brittania en zijne eerste geschiedenis te moeten vestigen.

Het is geschiedkundig zeker, dat het Christendom reeds in de eerste eeuw der Kerk in Brittania gepredikt is en vele volgelingen telde; doch aan wie de eer toekomt van op dien ongastvrijen bodem de eerste zaden te hebben uitgestrooid, is met geene volkomene zekerheid uit te maken. Mag men Eusebius van Caeserea volgen, en vele bewijzen geven aan zijn verhaal eene hooge waarschijnlijkheid, dan zou Josef van Arimathea, door de Joden uit Palestina verdreven, zich een korten tijd in Gallië hebben opgehouden, van daar naar Brittanië overgestoken en de eerste geloofsverkondiger der Britten geweest zijn [1]). Zelfs zou de H. Petrus, nadat hij zijnen

---

1) De H. Gregorius van Tours bevestigt dit verhaal in bewoordingen, die geen den minsten twijfel verraden. Ook de oude kronijkschrijvers van Engeland verzekeren hetzelfde. De kronijken der kerk van Glasterbory noemen Josef van Arimathea als haren stichter. Zijn naam was op twee koperen bladen gegrift, en Uster, een

zetel te Rome gevestigd had, niet slechts eenige zijner leerlingen naar het eiland der Britten gezonden, maar zelf zich derwaarts begeven en daar enkele jaren het Evangelie gepredikt hebben [1]). Overigens, wat er ook van den oorsprong en de geloofwaardigheid dezer overleveringen zij, zeker is het, dat men ze bij eenigen opgeteekend vindt.

Volgens Beda's getuigenis, die met geen regt gewraakt kan worden, werden er reeds in 170 of althans in 180 vele Christenen in Brittanië aangetroffen, en zonder eenigen twijfel kunnen wij vaststellen, dat koning Lucius (180) aan Paus Eleutherius het verzoek rigtte, hem in den schoot der Kerk op te nemen, en dat hij zich met een groot aantal zijner onderdanen door de van Rome gezondene priesters, Fugatius en Damianus, liet doopen. Tijdens de vervolging van Diocletiaan schonk het eiland vele martelaren aan de Kerk, onder welke de HH. Albanus, Julius en Aaron vooral bekend zijn.

Onder de bisschoppen, die op het concilie van Arles (314) de herhaalde veroordeeling van Donatus en de

---

Engelsch schrijver, verhaalt, dat een dier twee bladen tot op zijn tijd (zeventiende eeuw) nog was bewaard gebleven. William van Malmesbury, een schrijver van een scherp oordeel, en die omtrent het midden der 12de eeuw stierf, haalt de volgende woorden uit eene oude kronijk aan: „Ecclesiam Glastoniae non fecerunt aliorum „manus, sed ipsi Christi discipuli eam aedificaverunt", en voegt er bij, dat toen Philippus in Gallië predikte, hij Josef van Arimathea met elf discipelen zond om de Britten te bekeeren.

1) De bovengenoemde Gregorius deelt hetzelfde mede; dit feit steunt echter niet op zoo veler getuigenis als het voorgaande. Ook de Grieksche hagiograaph Simeon Metaphrastes verhaalt het, maar Baronius meent, dat aan zijne verhalen geen groot gewigt moet gehecht worden, daar hij dikwijls zijne verdichtselen voor waarheid opdischt.

hernieuwde vrijspraak van den H. Caecilianus onderteekenden, bevonden zich de Britsche bisschoppen Eborius van Eboracum (York), Restitutus van Londen en Adelfius van Colonia Londinensis. De namen van Brittanië's kerkvoogden, die in het concilie van Sardica zitting hadden (347), zijn door de geschiedenis niet bewaard; dat zij er evenwel tegenwoordig waren, wordt ontwijfelbaar gemaakt door de getuigenis van den kerkleeraar Augustinus. Jammer dat deze zoo heerlijk bloeijende Kerk door het gift der ketterij werd aangetast; de Britten, die, volgens getuigenis van Beda, gaarne iets nieuws hoorden en met moeite aan de oude leer gehecht bleven, als hun eene nieuwe, op welsprekende wijze werd gepredikt, leenden een gretig oor aan de ketterij van Pelagius, welke, behalve dat zij nieuw was, ook nog 's menschen hoogmoed streelde en zich gemakkelijk een weg baande in een onhewaakten en op nieuwigheden belusten geest. Doch naauwelijks vernamen de bisschoppen van Gallië dien afval van de Katholieke waarheid, of zij zonden op de bede der trouw gebleven Britsche herders en naar de aanwijzing van Paus Coelestinus, de bisschoppen Lupus van Trier en Germanus van Auxerre naar Brittanië, om de ketterij te beschamen en de gegeloovigen in de waarheid, door Christus' Kerk verkondigd, te bevestigen. Deze heilige kerkvoogden bragten door hunne prediking, vooral door hunne wonderen, de afgedwaalden terug: een blind kind werd bij den H. Germanus gebragt om het te genezen; „brengt het bij de Pelagianen," antwoordde hij; doch toen deze weigerden het te beproeven, hield de bisschop een doos met heilige relieken aan de oogen van het blinde kind, en genas het.

Een grooter gevaar bedreigde de Kerk van Brittanië,

toen de Angel-Saksen, door de inwoners tegen de Picten te hulp geroepen, de wapenen tegen de Britten keerden, hen naar de westkust verdreven en het geheele oostelijk gedeelte van het eiland veroverden. Deze Angel-Saksen waren een woest en roofziek volk, zonder eenige beschaving, alleen van buit levende. Aan groote ligchaams kracht paarden zij een scherp doorzigt en eene onoverwinnelijke dapperheid, zoodat Juliaan hen de meest gevreesde vijanden van het Romeinsche rijk noemde onder al de volken, die aan gene zijde van den Rijn woonden. Alle gevaar, zegt Sidonius, de welsprekende bisschop van Clermont, verachtten zij, waren gewend aan stormen en schipbreuk, steeds bereid om met gevaar van hun leven op buit uit te gaan. Zij vereerden of het vuur en het hout, of de oude Germaansche goden Thor en ook Wodan, van wien de koningen hun geslacht afleidden. De godsdienstige plegtigheden werden binnen geheiligde heggen of door de koningen zelven als opperpriesters, of door dienaren van minderen rang verrigt. Niet slechts lijfeigenen en krijgsgevangenen, ook hunne eigene kinderen verkochten zij dikwijls als slaven.

Toen de H. Augustinus met zijne medearbeiders op de kusten van Brittanië landde, hadden de Angel-Saksen hunne heerschappij meer en meer uitgebreid en zeven onafhankelijke koningrijken gesticht. Ethelbert was koning van Kent en droeg den titel van *Bretwalda*, ten bewijze dat zijn oppergezag door allen, of ten minste door de meesten der andere koningen erkend werd. Hij was reeds eenigzins bekend met het Christendom, daar hij gehuwd was met Bertha, dochter van den Frankischen koning Cherebert, die bij haar huwelijk de uitdrukkelijke voorwaarde gevoegd had, dat haar de vrije uitoefening der

Katholieke godsdienst zou toegestaan worden, en tot dat einde den bisschop Luidard naar Brittanië had medegenomen. Zij werd alzoo een apostel onder de heidensche Angel-Saksen [1]).

Augustinus deed dadelijk na zijne aankomst den koning weten, dat hij gezonden was om hem eene blijde tijding te brengen en eene eeuwige vreugde en een rijk zonder einde toe te zeggen. Hij moest echter eenigen tijd op het eiland verblijven, voordat hij bij den koning werd toegelaten; deze scheen met zijne raadslieden de gewigtige tijding te bespreken en kwam eerst na lang toeven naar Tanet om Augustinus zelven te hooren. De voorzorg, door Ethelbert genomen, getuigt van zijne slaafsche dienstbaarheid aan heidensche begrippen: niet in een huis, maar in het open veld wilde hij de geloofsverkondigers ontvangen, ten einde niet, zooals hij vreesde, door hunne tooverkunsten bedreigd te worden. Daar trok hem Augustinus met zijne medgezellen, het kruis dragende en litaniën zingende, te gemoet. De koning ontving de geloofsverkondigers met de grootste welwillendheid en gaf hun ten antwoord: „Uwe redenen en beloften zijn schoon, maar „als twijfelachtig en onzeker, kan ik er nog niet mede „overeenstemmen om de dienst der goden, die ik met mijne „Angel-Saksen vereer, te laten varen. Evenwel, omdat

---

1) Het is opmerkelijk, welk een belangrijken en uitgebreiden invloed de vrouw in het verbreiden der Katholieke godsdienst heeft uitgeoefend. Bijna bij alle heidensche volkeren treft men onder de eerste verkondigers eene prinses van koninklijken bloede aan. Om een enkel voorbeeld te noemen: Clotilda bragt Clovis en door hem de Franken, Ingundis den prins Herminigildis met de West-Gothen, Theodolinda den Longobardischen koning Agilulph en duizenden zijner onderdanen tot de belijdenis der Katholieke godsdienst.

„gij van verre gekomen zijt, en ik voor zeker houd, dat „gij ons deelgenoot wilt maken van hetgeen gij als het „ware en het beste beschouwt, wil ik, wel verre van „u te mishandelen, u goed ontvangen en u geven wat „gij voor uw onderhoud noodig hebt; ik belet u niet, „hen die gij kunt overreden, tot uwe godsdienst over te „halen." Aan deze welwillende woorden, die onze geloofspredikers met hoop op eene schoone toekomst moesten vervullen, voegde de koning eene daad, die hen versterkte in den goeden dunk, dien zij van zijne welwillendheid reeds hadden moeten opvatten: hij schonk hun namelijk in zijne hoofdstad, toen Doroverne, nu Cantorbory geheeten, eene geschikte woning. In processie trokken de missionarissen derwaarts en namen onder het zingen dezer woorden: „Wij bidden U, o God! deze „stad en dit huis van uwe gramschap te bevrijden," bezit van hun nieuw verblijf.

Daar leefden zij volgens de regels van hunne strenge kloostertucht: koorzang, bidden en waken waren hunne dagelijksche oefeningen; het vasten onderhielden zij stipt volgens den regel van den H. Benedictus en vergenoegden zich met het noodzakelijkste; ook toonden zij zich steeds bereid, voor het heil der heidenen alles, zelfs hun leven veil te geven; bovenal trachtten zij, wat zij anderen leerden in hunne eigene levenswijze in beoefening te brengen. In de nabijheid der stad bevond zich eene kleine kerk, aan den H. Martinus toegewijd, de gewone bidplaats der godvruchtige koningin Bertha. Daar droegen de ijverige geloofsverkondigers het ontzaggelijk offer op, predikten en doopten allen die het woord des heils geloovig aannamen. Weldra plukten zij de rijkste vruchten van hunnen onvermoeiden arbeid: de

indrukwekkende plegtigheden der godsdienst, de deugden der kloosterlingen, hunne prediking maakten indruk op het volk, en velen, die uit nieuwsgierigheid kwamen om die buitengewone menschen te zien en te hooren, keerden als Christenen terug. Dagelijks groeide hun getal aan; allengs bogen duizenden hunne knieën voor den God der Christenen en verzaakten hunne afgoden. Ook Ethelbert en met hem vele rijksgrooten, opgetogen over de zuiverheid van het leven der missionarissen en overtuigd door hunne wonderen, lieten zich doopen, en de koning gaf zijne vreugde over de verworvene genade te kennen, door aan Augustinus eene geschikte plaats te geven om er een bisschopszetel op te rigten, en voegde daarbij de noodzakelijke bezittingen.

Augustinus haastte zich, de blijde tijding van zulk een gelukkig begin aan den algemeenen Vader der Christenen mede te deelen. Gregorius dankte God, prees den ijver der geloofspredikers en beval Augustinus naar Gallië over te steken, om de bisschoppelijke wijding te ontvangen. De bisschop van de beroemde stad Arles, Virgilius, bijgestaan door twee andere kerkoversten als getuigen, diende aan Augustinus de wijding toe. Deze keerde terstond naar den hem toevertrouwden wijngaard terug, om met nieuwe krachten en met apostolische volmagt voorzien, den bekeeringsarbeid voort te zetten. God zegende zijne pogingen en werkte door Augustinus op het hart der heidenen. Op het Kersfeest van het jaar 597 doopte de nieuwgewijde bisschop van Cantorbory (Kantelberg), de vrouwen en kinderen niet medegerekend, tien duizend Angel-Saksen in de kleine rivier de Swalve, en zond zijne priesters Laurentius en Petrus naar Rome, om den Paus verslag te geven en tevens, daar hij bij uitgebreider

werkkring de voorlichting van de hoogste kerkelijke overheid behoefde, om zijn raad in te winnen over belangrijke punten van kerkelijke wetgeving en tucht.

De vragen door den H. Augustinus aan den Paus voorgesteld, en het antwoord door den H. Gregorius aan den bisschop gegeven, werpen een te schitterend licht over de oude tucht en wetgeving der Kerk, getuigen te krachtig en van de nederige onderdanigheid van Augustinus en tevens van het scherp oordeel van den grooten Paus, dan dat we er hier geene plaats aan zouden inruimen. We moeten ons echter tot de voornaamste bepalen en de antwoorden van Gregorius inkorten.

— Welke bestemming, — zoo vroeg de H. Augustinus, — moet aan de offers, die de geloovigen op het altaar leggen, gegeven, en in hoeveel gedeelten moeten ze gescheiden worden?

— Het is de gewoonte van den Apostolischen Stoel, — luidde het antwoord des Pausen, — aan de bisschoppen te bevelen, dat zij die offers in vier deelen splitsen: een gedeelte zij bestemd voor den bisschop en zijne huishouding, opdat hij gastvrijheid kunne uitoefenen en vreemdelingen opnemen; het andere moet aan de geestelijkheid, het derde aan de armen gegeven worden, en het vierde strekke tot het herstellen der kerken.

— Dewijl het geloof één en hetzelfde is, hoe zijn er zoo verschillende gewoonten, en heerscht er in Gallië eene andere gewoonte in het vieren der H. Mis dan in de Romeinsche Kerk?

— Gij kent de gewoonte der Romeinsche Kerk, waarin gij zijt opgevoed. Vindt gij echter, hetzij in de Kerk van Rome of van Gallië of in eene andere Kerk, iets wat God behagelijker kan wezen, kies

het met zorg en breng het over in de Kerk van Brittanië [1]).

— Tot in welken graad van bloed- en aanverwantschap mogen de geloovigen onder elkander huwen, en wanneer moet hun het huwelijk verboden worden?

— Eene zekere menschelijke wet in het Romeinsche gemeenebest veroorlooft het huwelijk tusschen kinderen van broeders en zusters. Maar wij hebben door ondervinding geleerd, dat de kinderen uit zulk een huwelijk nooit voordeelig opgroeijen. Verbied het huwelijk in den derden of vierden graad niet, wel in den tweeden graad. Met zijne stiefmoeder te huwen is een gruwel; ook het huwelijk met de echtgenoote van zijn broeder is verboden. Omdat er echter onder de Angel-Saksen velen zijn, die zich vóór hunne bekeering tot het geloof in een dergelijk huwelijk hebben begeven, moeten zij aangemaand worden zich van huwelijksomgang met hunne echtgenooten te onthouden, en leeren, dat dit eene groote

---

1) Het zal niet noodig zijn hier in het breede aan te toonen, dat het verschil in het vieren der H. Mis, waarvan de H. Augustinus spreekt, geenszins in essentiële punten, maar slechts in zuiver liturgische voorschriften bestond. In de Westersche Kerk waren verschillende Liturgiën in gebruik, die slechts onder elkander verschilden in de gebeden, in de opvolging der gebeden en in de wijze, waarop de geloovigen hunne offers aan den bisschop of aan den priester bragten, vooral in het verschillend symbolum, dewijl hier het Apostolische, daar het Niceensche, ginds het Constantinopolitaansche gebeden werd, hetzij in het begin der H. Mis, of onmiddellijk voor het *„Pater noster"*. De meest bekende liturgiën waren de Romeinsche, Ambrosiaansche, Gallische en Mezorabische of Spaansche. De H. Augustinus vond, volgens getuigenis van Beda, bij de Britten de Gallische, en volgde die ook grootendeels bij de bekeerde Angel-Saksen. Doch zijne opvolgers op den zetel van Cantorbory voerden reeds spoedig de door Paus Gregorius verbeterde Romeinsche liturgie in.

zonde is. Nogtans moeten zij daarom van de deelneming in het ligchaam en bloed des Heeren niet geweerd worden, opdat wij den schijn niet op ons laden van datgene in hen te straffen, waarin zij zich vóór hun doopsel door onwetendheid hebben verstrikt. In dezen tijd verbetert de Kerk het eene door ijver, duldt het andere uit zachtmoedigheid, ziet ook veel voorbij, opdat zij het kwaad, hetwelk zij bestrijdt, door het te dulden en niet te willen zien, overwinne. Maar allen die het geloof aannemen, moeten onderrigt worden zoo iets niet te doen, en hebben zij dat kwaad bedreven, dan moeten zij van het ontvangen van Christus' ligchaam en bloed geweerd worden [1]).

— Verder won Augustinus den raad van Gregorius in, of het hem geoorloofd was, een bisschop te wijden, zonder dat twee of meer bisschoppen daarbij als getuigen tegenwoordig waren.

---

1) Welke Paus het eerst de huwelijksbeletselen vastgesteld en als kerkelijke wet voorgeschreven heeft, kan niet met zekerheid bepaald worden. De stem der natuur heeft zich eerst luide verzet tegen huwelijken tusschen bepaalde personen; vervolgens heeft het kerkelijk gezag, door het gevoel van hetgeen de kieschheid vorderde en door de rede geleid, eenige *impedimenta* vastgesteld, deels om een reeds bestaand gebruik te verbeteren, deels om het door eene wet te bekrachtigen. Evenwel werd niet in alle landen dezelfde regel gevolgd. Lang verkeerde men in het onzekere, en kwam men zelfs tot het uiterste, dat huwelijken tusschen bloedverwanten tot in den zevenden graad voor ongeldig verklaard werden. Innocentius III beperkte eindelijk in het beroemde concilie van Lateranen den graad van bloedverwantschap en aanverwantschap, die zich al verder en verder had uitgestrekt, tot den vierden graad. Ten tijde van Gregorius, schijnt reeds de zevende graad een huwelijksbeletsel geweest te zijn, zooals uit zijn antwoord aan den bisschop van Messana blijkt. (Ep. l. XIV, 17.) Hij gebruikte echter ten opzigte der Angel-Saksen buitengewone gematigdheid, „opdat het goede wat pas geplant was, niet geheel „uitgeroeid, integendeel het begonnene bevestigd en tot vol„maaktheid gebragt zou worden." (Epist. l. XIV, 17.)

— Daar gij de eenige bisschop in Brittanië zijt, antwoordde de Paus, kunt gij de bisschoppelijke wijding toedienen zonder voormelde getuigen. Komen er echter bisschoppen uit Gallië over, of zijn er bij u reeds gewijd, en het is te wenschen, dat de bisschoppen niet te ver van elkander verwijderd zijn, dan moet gij er, volgens het gebruik der Kerk, drie of vier bij de wijding uitnoodigen, en zonder hen mag de wijding niet geschieden. Om een voorbeeld aan het gebruik der wereld te ontleenen: bij huwelijksplegtigheden immers worden gehuwden genoodigd om deel te nemen aan de vreugde van het bruiloftsfeest [1]).

Door deze inlichtingen van den geleerden Paus omtrent eenige moeijelijkheden, welke Augustinus bij iedere schrede zou ontmoeten, onderrigt, betrad hij met nieuwen ijver het uitgebreide veld zijner werkzaamheid. Hij bepaalde zich nu ook niet langer bij Doroverne en deszelfs omstreken: aan alle Saksen, die over het oostelijk gedeelte des eilands verspreid waren, bragt hij de blijde boodschap en werd door zijne medegezellen krachtig ondersteund. Hunne prediking, waaraan eene hooge deugd en een heilig leven beantwoordde, oefende een beslissenden invloed uit op het voor indrukken ontvankelijk gemoed der Saksen; de mirakelen, die zij in naam van God werkten ter bevestiging van de verkondigde waarheid, overtuigden de heidenen van het belagchelijke hunner afgodendienst; het voorbeeld van Ethelbert, op wien de Saksen als op

---

1) Reeds het concilie van Arles (314) had in zijn 20sten canon vastgesteld: »Niemand veroorlove zich bisschoppen te wijden, tenzij met zeven andere bisschoppen. Zoo hij niet zeven bisschoppen kan vergaderen, moeten er ten minste drie bij tegenwoordig zijn.» Het concilie van Nicëa hernieuwde dit besluit in zijn vierden canon.

een toonbeeld van opregtheid en van edelen inborst met bewondering zagen: dit alles bereidde den missionarissen den weg tot het hart der bewoners, en bewerkte nog voordat zij hunne bezielende woorden van overtuiging deden hooren, den grond waarin het zaad des woords zou nedergelegd worden en ontkiemen. Weldra werd dan ook het geheele eiland in eene Christelijke gemeente herschapen en namen de Angel-Saksen de leer des kruises aan. De ondeugden, die hen vroeger tot een schrikbeeld maakten, ongetemde woestheid en onverzadigbare roofzucht, werden onder den verzachtenden invloed des Christendoms in deugden herschapen en vervangen door naastenliefde, vergevingsgezindheid, onwankelbare trouw en een voorbeeldeloozen eerbied voor het eigendom van een ander. Over het geheele eiland verrezen kerken en werden bisdommen gesticht: Justus werd eerste bisschop van Rochester en had tot kathedraal de kerk van den H. Andreas, door Ethelbert gebouwd; een ander missionaris Mellitus vestigde zich te London en werd bisschop dier stad. Zelfs verliet koning Ethelbert Doroverne, koos Reculver tot residentie-stad en schonk de stad Doroverne met hare omstreken aan Augustinus, na eerst de oude, reeds door de Britten gebouwde kerk van den Zaligmaker tot kathedraal van den bisschop ingerigt, en in de nabijheid een klooster onder bescherming van de HH. Petrus en Paulus gebouwd te hebben.

Naarmate de Christelijke godsdienst meer en meer veld won in het rijk, door Gregorius zoo bijzonder bemind, steeg ook zijne blijdschap; en toen hij die blijde tijdingen in de brieven des aartsbisschops van Cantorbory mogt lezen, zond hij vurige dankzeggingen hemelwaarts, dat onder zijne regering een geheel volk in den schoot

der Kerk was opgenomen. Ook anderen maakte hij deelgenoot van de vreugde, die hem bezielde en het was hem eene behoefte zijn hart voor hen uit te storten. Aan den H. Eulogius, patriarch van Antiochië, verhaalde hij de bekeering der Angel-Saksen. In de uitlegging van het boek Job, waaraan hij de weinige uren besteedde, die zijne ziekte en de menigte der bezigheden van zijne apostolische bediening hem vrijlieten, schreef hij in vervoering over den gelukkigen uitslag van Augustinus' zending: „De taal der inwoners van Brittanië, „die tot hiertoe geen andere toonen dan barbaarsche „kreten kende, herhaalt nu den lof des Heeren en zingt „het blijde Alleluja der Hebreën. De oceaan met zijne „woedende orkanen kromt zich nu onder de voeten der „heiligen, en het woord des priesters bedwingt de gol„ven, welke door het zwaard des keizers niet te beteu„gelen waren." Ook de doorluchtige Ethelbert ontving van den H. Paus den verdienden lof. „God roept", zoo schreef hij hem, „eenigen tot het bestuur der volkeren, „opdat Hij door hen aan diegenen die zij regeren, de „schatten zijner goedheid schenke. Dit is ook, naar wij „vernomen hebben, onder de Angel-Saksen geschied, „aan wier hoofd gij geplaatst zijt, opdat door de wel„daden, die u geschonken zijn, aan uwe onderdanen de „gunsten des hemels zouden gegeven worden. Bewaar „daarom, doorluchtige zoon, de genade die gij ontvangen „hebt. Beijver u het Christendom onder uwe onderdanen „te verbreiden, verdubbel uwen ijver, vervolg de dienst „der afgoden, bouw op door uw goed voorbeeld, opdat „gij Hem als belooner vinden moogt, wiens rijk gij in deze „wereld hebt uitgebreid. Wat onze eerbiedwaardige „broeder Augustinus, die onder den regel van een

„klooster opgevoed en vervuld is met de kennis der „H. Schriftuur, u leert en datgene waartoe hij u aan- „maant, hoor het gaarne; bewaar het zorgvuldig in uw „geheugen, volbreng het met ijver. De almogende God „moge in u voltrekken, wat Hij begonnen is, uw leven „verlengen en u in het hemelsch vaderland opnemen." De godvruchtige Bertha, die den eersten steen aan het nieuwe gebouw, onder de Angel-Saksen opgerigt, had aangebragt, werd evenmin door den Paus vergeten. „Wie, „na magt op aarde uitgeoefend te hebben, de glorie des „hemels wil verwerven, moet voor zijn schepper arbeiden; „wij verheugen ons, dat gij aldus gehandeld hebt. En „wij danken den almagtigen God, die de bekeering van „het volk der Angel-Saksen aan uwe verdienste heeft voor- „behouden. Want evenals Hij door Helena, de moeder „van den godvruchtigen Constantijn, de harten der „Romeinen in liefde voor het Christelijk geloof heeft „ontvlamd, zoo ook werkt zijne barmhartigheid door uwen „ijver onder de Angel-Saksen."

Alhoewel de H. Gregorius zich geregtigd achtte, die loftuitingen uit te deelen en eene groote blijdschap aan den dag te leggen; al bogen reeds duizenden en duizenden hunne knieën voor den God der Christenen, toch hield hij zich daarom nog niet van alle verpligting ten opzigte van Engeland ontslagen. Het begonnen en roemrijk voortgezette werk moest ten einde toe voltooid en bevestigd worden. Hij achtte het daarom een duren pligt al wat in zijn vermogen was ter verdere uitbreiding van het Christendom te doen. Vooreerst moesten Augustinus' medearbeiders niet slechts voltallig gehouden, maar ook naar gelang van het te grooter Christelijk gebied vermeerderd worden; hij zond dan, toen hij uit

Augustinus' brieven vernomen had, dat de oogst wel groot, maar de werklieden weinig in getal waren, aan den aartsbisschop nieuwe medearbeiders, allen gekozen uit hetzelfde klooster van den H. Andreas te Rome. Verder bedenkende, welk een krachtigen invloed de kerkelijke plegtigheden op het volk maken, vooral zoo ze gevierd worden met indrukwekkende pracht, deed hij hem wat tot de kerkelijke plegtigheden vereischt werd toekomen: gewijde vaten, linnen ter bekleeding en versiering der altaren, misgewaden, vele relieken van martelaren, en voegde daarbij verschillende codices van de H. Schrift. Den H. Augustinus zelven vereerde hij met het Pallium, deels om zijne verdiensten te beloonen, deels om hem in grooter pracht in het oog der nieuwbekeerden te doen schitteren, en droeg hem den last op om twaalf bisschoppen te wijden, die aan zijne regtsmagt zouden onderworpen zijn, doch met de bepaling, dat na den dood van Augustinus de bisschop van Londen het Pallium ontvangen en als primaat het hoofd der Engelsche geestelijkheid en der geloovigen zijn zoude.

Het heidendom werd aldus van verschillende kanten aangevallen en moest meer en meer voor de magt des kruises wijken. Zijne getrouwste aanhangers kozen de dienst van den God der Christenen voor die van Thor en Wodan, wiens onmagt zij hadden ingezien. Van Rochester, van Londen en van Cantorbory ging de herscheppende en beschavende invloed des Christendoms uit; de vorsten der zeven koningrijken erkenden, bij het zien van de wonderen die Augustinus en zijne medegezellen uitwerkten, de magt van de godsdienst der Christenen en lieten zich doopen. Hun voorbeeld en de eerbied, door hen aan de leer des Kruises bewezen,

bragten ook hunne onderdanen er toe, om niet langer zich neder te werpen voor hout of steen, of voor vuur, waarvan de ijdele flikkering hunne oogen voor eene wijle verblind had, maar vrijwillig hunne knieën te buigen voor het vleeschgeworden Woord en den luister van het eenwige en onvergankelijke licht, hun in de godsdienst van den gekruisten God mensch geopenbaard.

Zóó krachtig en onweêrstaanbaar werkt de overwinnende genade, welke de Kerk verkondigt en tevens uitdeelt, dat gemoederen, die voorheen geen ander doel dan voldoening van 's menschen lage driften kenden, nu wat zij vroeger niet slechts als een ondragelijken last van zich afwierpen, ja zelfs in anderen vervolgden, bereidvaardig op zich namen. Engeland, in één woord, de stoute en dappere Angel-Saksen bekeerden zich en werden getrouwe dienaars der Kerk. Het heidendom werd uit zijne vorige sterkten verdreven en vond alleen in eenzame wouden op de grenzen van het gebied der Angel-Saksen nog een ellendig toevlugtsoord, en kon niet dan zieltogend en in het geheim, daar het voor het daglicht vreesde, en door slechts weinigen gedeeld, zijne geheimzinnige, maar ook verafschuwde afgodendienst voortzetten. De drie genoemde steden, Cantorbory, Londen en Rochester werden allengs aartsbisdommen, die andere bisdommen in hunnen wijden kring omsloten, plantten de banier des Kruises al verder en verder en verspreidden met de kennis der waarheid ook de ware beschaving en verlichting.

Voordat de H. Augustinus, hij, die Engeland voor het Christendom en de beschaving won, zich aan een nieuwen werkkring toewijdde, moest er nog eene moeije-

lijkheid opgeheven, nog een steen des aanstoots uit den weg geruimd worden. Overal waar hij zijne overwinnende schreden zette, ontmoette hij tempels, door de Angel-Saksen, toen zij nog heidenen waren, uit eerbied voor hunne denkbeeldige goden en dikwijls met pracht en veel kosten opgerigt. Moesten die tempels of wel omvergehaald worden, omdat zij verontreinigd waren door de dienst van afgoden, of moesten zij herschapen worden in kerken ten dienste van den eenig waren God, opdat ze door hun voorbestaan getuigen zouden van den ondergang des heidendoms, en te gelijk door hunne herschepping van de overwinning des Kruises? Deze vraag is ook voor onzen tijd van groot belang, omdat er onder de felle bestrijders van de Katholieke Kerk velen zijn, die haar ten laste leggen, dat zij roekeloos en zonder redelijk beginsel niets van hetgeen zij bij bekeerde volkeren vond, heeft laten bestaan, maar alles ten gronde toe heeft vernietigd, om op de puinhoopen een geheel nieuw gebouw te kunnen optrekken; dat zij alzoo die volkeren in het dierbaarste, dat zij bezaten, gekrenkt en voor geen gevoel, hetwelk den mensch anders tot eer verstrekt, eerbied getoond heeft.

Om deze beschuldiging te wederleggen, laten wij hier eenige voorname bepalingen ten opzigte van heidensche tempels volgen; wie leeren wil, kan daaruit zien, welke de gedragslijn is, die zich de Kerk ten dezen opzigte voorgeschreven, en welke de beginselen waren, waarnaar zij gehandeld heeft.

Het valt niet te betwijfelen, dat de Kerk in de eerste tijden na Constantijns overwinning omtrent dit disciplinaire punt in hare praktijk wankelde. Over het algemeen kan men vaststellen, dat de zeer redelijke afkeer der Chris-

tenen tegen heidensche tempels, waar de grofste en onnatuurlijkste misdaden ter vereering van wellustige goden en godinnen gepleegd waren, hen er toe gebragt heeft, om die holen van zonde tot den grond toe te vernielen. Wel lezen we, dat de H. Athanasius in het jaar 353 te Alexandrië in een gewezen tempel van den H. Adrianus het Paaschfeest gevierd heeft; maar tegenover dit feit staan andere, in grooter getal en op grooter schaal geschied. Zoo liet Marcellus, bisschop van Apamea in Syrië, op verlangen van keizer Theodosius vele heidensche tempels omverhalen, en werd daarom te Aulon door de woedende heidenen in de vlammen geworpen. Het vijfde concilie van Carthago, in 401 gehouden, bepaalde in zijn tweeden canon, dat de keizer moest aangemaand worden om alle heidensche tempels die nog in Afrika waren blijven bestaan, te doen verwoesten; en in het zesde van hetzelfde jaar herhaalden de bisschoppen denzelfden wensch, maar nog algemeener: „De keizer moet gevraagd worden, dat „hij de overblijfselen van het heidendom overal doe „vernietigen." (can. 18.) Deze afkeer der Christenen tegen alles, wat ooit voor de dienst der schandelijke goden des heidendoms en voor de godsdienstige oefeningen van eene naar zingenot hakende menigte gediend had, ging weldra over op kerken die door ketters en afgescheidenen gebruikt waren. Het provinciaal concilie van Epaon, in 417 in Gallië gehouden, stelde, onder anderen, ook den volgenden canon vast: „Wij verafschuwen de kerken der ketters „zoozeer, dat we ze voor geene reiniging vatbaar achten „en nooit tot eenig heilig gebruik aanwenden. Alleen „wanneer ze vroeger Katholieke kerken geweest en ons „met geweld ontnomen zijn, reconciliëren wij ze." Tegen deze vrij algemeene strekking verhief zich echter eene

krachtige stem, die, omdat zij verdiende gehoord te worden, zich nooit liet hooren zonder een onberekenbaren invloed uit te oefenen. De beroemde H. Augustinus, bisschop en kerkleeraar, verklaarde zich tegen dit vernielingswerk en schreef in zijn brief aan Publicola: „Als de heiligdommen, tempels en beelden der heidenen „ter eere van den waren God worden hervormd, geschiedt „hetzelfde als wanneer heiligschenners en goddeloozen in „godvruchtigen worden veranderd." Ter loops zij hier herinnerd, wat zekere Theodoretus verhaalt, dat namelijk de tempels der heidenen wel vernietigd, maar de bouwstoffen tot het opbouwen van de kerken ter eere van martelaren gebruikt werden. Hij schijnt alzoo een middenweg te bedoelen. Doch welk der zoo even herdachte uiteenloopende gevoelens de H. Gregorius gevolgd is, kan aan geen twijfel onderhevig zijn. In den reeds boven vermelden brief aan Ethelbert had hij kortaf, zonder eenige reden aan te geven, gezegd: „Verwoest de tempels „der afgoden." Weldra echter veranderde hij van gevoelen; want toen hij over de vraag van Augustinus: wat er met de tempels van heidensche Angel-Saksen gedaan moest worden, rijpelijk had nagedacht, liet hij door Mellitus, abt van het nabij Cantorbory gelegen klooster, aan den aartsbisschop weten: „dat hij de „belangen der Angel-Saksen langen tijd bij zich zel„ven had overwogen en tot het besluit was ge„komen, dat niet de *tempels* der afgoden, maar de „*afgodsbeelden* moesten vernietigd worden." Vervolgens geeft hij den ritus aan, dien men houden moest in het herscheppen dier tempels, en voegt er de reden bij, waarom hij wil, dat ze niet vernield worden. „Men „zegene water en besproeije daarmede dezelfde tempels;

„ ook altaren moeten opgerigt en overblijfselen van heiligen „ en martelaren daarin gelegd worden; want men moet „ die tempels, als ze goed gebouwd zijn, herscheppen „ voor de dienst van den waren God, opdat het geslacht „ der Angel-Saksen, als het zijne tempels niet vernietigd „ ziet, alle dwaling aflegge en den waren God kennende „ en aanbiddende, te gereeder zich verzamele in die plaatsen, „ werwaarts het gewoon was zamen te stroomen."

Wil men uit het gezegde eene gevolgtrekking maken, het zou deze moeten zijn. In de eerste eeuwen na de overwinning des Christendoms was de gewoonte van de heidensche tempels te vernielen, algemeen gevolgd, zoowel om den natuurlijken afkeer voor die plaatsen van zonde, als om de vrees, dat het behouden dier tempels een ongunstigen indruk op de nieuwbekeerden en op de heidenen moest maken, als zij zagen, dat plaatsen, door de grootste gruwelen bevlekt, dienstbaar gemaakt werden aan het zuivere Christendom: de afstand tusschen het heidendom en het Christendom moest hun alzoo minder groot toeschijnen. Later, toen het Romeinsche en Griekssche heidendom verdwenen was, hield ook die vrees op, en werd de afkeer overwonnen door het nut, vooral door het voordeel, dat de nog onbekeerden zich te gemakkelijker naar de plaatsen ter aanbidding van den waren God zouden begeven, waar zij sinds hunne eerste jeugd voor andere goden hadden geknield: de Kerk toonde eerbied voor de verbeelding om zich van het geweten te verzekeren.

Nu de H. Augustinus het roemrijke werk dat hij in den beginne met vrees, later met al den heldenmoed, dien de waarheid en de liefde in het hart van een missi-

onaris aankweekt, bijna ten einde toe voltooid had, en wat er nog te doen overbleef aan den ijver zijner medearbeiders kon overlaten, wijdde hij zijne laatste zorg aan de Britten, de oorspronkelijke bewoners van het eiland, en beijverde zich, hen in de volkomene gemeenschap der Kerk in te leiden. Geschiedschrijvers van eene strekking, veeleer anti-Katholiek dan waarheidlievend te noemen, hebben over den twist van Augustinus met de Britten zaken verteld, die den toets der gezonde kritiek niet kunnen doorstaan. De Britten zouden eene nationale Kerk, onafhankelijk in hare leer en tucht, hebben gehad, met Pelagius, den bestrijder van de noodzakelijkheid der genade, een zuiverder Christendom geleerd, de erfzonde en de eeuwige straffen geloochend hebben. Altemaal sprookjes, of door eene te rijke verbeelding uitgevonden, of door eene al te groote goede trouw geloovig overgenomen, en dikwijls uit een geheimen afkeer tegen de Katholieke Kerk aan argelooze lezers opgedischt. Geestelijken uit Brittanië hadden zitting gehad in de conciliën van Arles en Sardica, alwaar zij de volgende bepalingen onderteekenden: „Geen bisschop zal op den zetel van een „afgezetten bisschop mogen geplaatst worden, voordat de „bisschop van Rome, na de zaak onderzocht te hebben, „zijn oordeel zal hebben uitgesproken"; en: „het is goed „en passend, dat de bisschoppen van elke provincie zich „wenden tot hun hoofd, d. i. tot den zetel van Petrus." Zij hadden de ketterij van Pelagius in hunne nationale synode van Verulam veroordeeld, en Gregorius was zoo overtuigd van hunne gemeenschap met den Apostolischen Stoel, dat hij hunne zeven bisdommen en vijf en twintig abdijen aan de jurisdictie van Augustinus had onderworpen.

De oneenigheid tusschen hen en den primaat van En-

geland betrof slechts enkele disciplinaire punten en zou gemakkelijk bijgelegd zijn, zoo staatkundige redenen de klove niet verwijd hadden. De Britten waren door de Angel Saksen van hun geboortegrond verdreven, hadden voor hunne overmagt naar onbekende oorden moeten wijken, en hunne bezittingen in handen zien vallen van hen, die zij als vrienden ter hulp geroepen, maar helaas! als hunne wreede vijanden hadden leeren kennen; de geestelijkheid der Britten konde het zich, zoo verhaalt ons Beda, niet als regtvaardig voorstellen, dat het woord Gods aan het Angel-Saksische volk, hetwelk hunne voorouders vermoord en hunnne goederen in bezit genomen had, verkondigd werd.

Deze moeijelijkheid schrikte Augustinus niet af. Met de hulp van Ethelbert overreedde hij de bisschoppen der Britten met hem eene zamenkomst te houden. De voorstellen van Augustinus waren weinig in getal en geven tevens een voldoend bewijs, dat de verschilpunten van zeer ondergeschikten aard waren en geenszins het dogma raakten. „Zoo gij mij in drie zaken wilt gehoorzamen: „dat gij Paaschfeest op zijn tijd viert, dat gij het Doopsel „toedient overeenkomstig het gebruik der heilige Romein- „sche Kerk, dat gij te zamen met ons het Woord Gods „aan de Angel-Saksen verkondigt, zullen wij het overige „wat gij gewoon zijt te doen, ofschoon strijdig met onze „gewoonten, dulden." Na eene lange en vruchtelooze woordenwisseling, stelde de H. Augustinus voor, dat een wonder zou beslissen, of de Romeinsche of de Britsche Traditie te verkiezen ware, en terstond werd een blinde in de vergadering gebragt. De priesters der Britten konden hem door hun gebed niet genezen; de H. Augustinus vermogt het, zoodat de Britten zich overwonnen

verklaarden, maar er bij voegden, dat zij zonder toestemming der hunnen niet konden besluiten hunne oude traditiën te laten varen. De verdere onderhandeling werd daarom tot den volgenden dag uitgesteld. Ongelukkig gingen de Britten de meening van een in de nabijheid wonenden eremiet vragen, die den raad gaf, hunne beslissing afhankelijk te maken van het gedrag van den H. Augustinus: „zoo deze bij hunne aankomst opstond, moesten zij hem „beschouwen als een man van geen aanmatigend karakter „en naar zijne voorstellen luisteren; bleef hij echter zitten, „dan moesten zij hem van trotschheid verdenken en zijn „gezag verwerpen" Met deze voornemens kwamen zeven Britsche bisschoppen en Dinoth, abt van het beroemde klooster van Bangor, ter vergadering. Ongelukkig rigtte Augustinus bij hunne aankomst zich van zijn zetel niet op; zijne voorstellen en zijn gezag werden alzoo verworpen. „Zoo hij ons nu reeds veracht," zeiden de Britten, „wat zal het zijn als wij eens aan hem onderworpen zijn." Toen de H. Augustinus hunne eigenzinnigheid niet kon bedwingen, sprak hij profetiesch: „dewijl gij geen vrede „met ons hebben wilt en evenmin ons helpen om aan „de Angel-Saksen het leven te verkondigen, zullen zij „u tot straf den dood brengen." Hierop ging de heilige naar zijne bisschopstad terug met weemoed in het hart, dat hij de zoo vurig gewenschte eenheid niet had kunnen herstellen en zijne pogingen schipbreuk hadden geleden op den dwazen raad van een eremiet, en meer nog op de hardnekkige trotschheid der Britten. God spaarde hem echter de droefheid van de vervulling zijner profetie te moeten zien; eerst na zijn dood trok Edelfried, koning van Northumbrië verwoestend in het land der Britten en liet, behalve de andere slagtoffers van zijne wraak over

den hem aangedanen oorlog, twaalf honderd monniken uit het klooster van Bangos (hun getal bedroeg 2100), nederhouwen, omdat zij de wapenen tegen hem gevoerd hadden. Deze straf schijnt de Britten tot inkeer te hebben gebragt: onder den vierden opvolger van Augustinus namen zij de Romeinsche traditie aan en beschouwden de Angel-Saksen als hunne broeders in het geloof.

De H. Augustinus was naar zijn diocees teruggekeerd, om den zijnen en den bekeerden Angel-Saksen voor het laatst zijne vaderlijke vermaningen en zijn zegen te schenken. Op den zes en twintigsten Mei van het jaar 607 (anderen geven 604, 610 of 614) stierf hij, na zijn leerling Laurentius tot zijn opvolger te hebben gewijd.

In de noorderzijbeuk der kerk van de HH. Apostelen Petrus en Paulus werd hij begraven; het volgende grafschrift, door Beda medegedeeld, versiert zijn stoffelijk overschot:

> *Hier rust Augustinus, eerste Aartsbisschop van Cantorbory, die herwaarts gezonden door den gelukzaligen Gregorius, opperpriester van Rome, en ondersteund van God door het werken van wonderen, den koning Ethelbert en zijn volk van de dienst der afgoden tot het geloof van Christus heeft bekeerd en den tijd zijner bediening vervuld hebbende, onder de regering van denzelfden koning op den zevenden der Kalenden van Junij is gestorven.*

Onder de vele kinderen alzoo, die de Kerk stervende op den schoot eener vermoorde moeder gevonden en

opgenomen en opgekweekt heeft, moet het edel Angel-Saksische volk gerekend worden. De Kerk heeft hen gered en deel doen nemen aan de onuitputtelijke bron van haren genadeschat; zij heeft hen verzorgd met moederlijke teederheid, opgevoed en rijkelijk deelgenoot gemaakt van de beschaving en ware verlichting, die zij in wijden omvang overal verspreidt, waar zij slechts haren invloed kan doen gelden. En dat kind — om de woorden van den heer Thiers, die wij aan het hoofd van dit opstel plaatsten, te herhalen — werd weldra genoemd Beda, Willibrordus en Bonifacius, stichter van het klooster te Fulda; Alfred de Groote, de beroemde Alcuinus, de heilige Thomas van Cantorbory, en andere door de geschiedenis hoog-vereerde namen, die allen de getuigenis afleggen: de Kerk van Christus predikt het ware geloof, verbreidt de eenig ware beschaving; al wat hoogere wetenschap, wat Christelijke verlichting mag genoemd worden, is geput uit de schatten, die zij vergaderd, en door de handen harer kinderen voor het nageslacht bewaard heeft.

(*Wordt vervolgd.*)

KERKELIJK VEERE.

(*Vervolg van* Dl. XLVII, *blz.* 197.)

VI.

In de groote kerk hebben, naar wij met eenige zekerheid gissen kunnen, 23 altaren gestaan, waarvan er drie door de kerk onderhouden werden, terwijl de overige ten laste waren van de stichters der kapellen of van de gilden. Het hoofd-altaar in het groote koor was aan de H. Patrones der kerk toegewijd en uit marmer gehouwen. Op de Maria-dagen was daaraan een aflaat te verdienen. In het koor en naast het pulpitum stonden groote koperen kandelaars, zoo ook op het altaar; maar als er hoogtijd werd gevierd, dan waren de laatste van zilver. Nog verhieven zich voor het hoog-altaar twee koperen pilaren, waarop kunstig bewerkte engelen knielden. „Alle paesschen zoe moetmen de groote candelaers „int choor zuuer ende schoon maecken, de twee pilaren „metten ingelen voort hooge outaer, die cruycen diemen „inde processiën draecht, die candelaers opten hooghen „outaer ende de wywatersvaten, ēn voorts alle andere „metaelwerck doen schuren, ende ooc te pijncxsteren „ēn Kersmisse de meeste vuylicheit afdoen ēn vaghen, „ende ooc ten voornoemden dagen moet ment siluer schoon „doen maecken" [1]).

1) *Ordonnantie*, tusschen de jaren 1547 en 1567. MS. Stadh. Veere.

Aan de regterzijde hing de zilveren godslamp en wee het altaar van het Allerheiligste Sakrament aan. Daar was meestal een overvloed van waslicht op de blakers; want daar werden veel kaarsen geofferd, en bijna geen schuldige werd veroordeeld, of hij moest ook „met een „bernende toorse jn zijn hant de hoochmesse vute gaen „hooren voor theijlich sacrament op beijde zijn knijen, „en laten aldaer de selue toorse [1]).

Aan de overgestelde zijde verhief zich het prachtig altaar van den H. Perpetuus, bisschop van Turijn, wiens feestdag den 8en April plegtig werd gevierd [2]). Daar prijkte het zilveren hoofd met de kostbare relikwie van genoemden Heilige, en de groote koperen kandelaar met vijf armen; en als het feestdag was, zag men daar ook de koorkap met goud en juweelen belegd, en al de rijke kostbaarheden, welke door heer Hendrik IV als oorlogsbuit uit Dinant waren herwaarts gevoerd.

Het zilver der kerk kunnen wij naauwkeurig opgeven, want de inventaris van het jaar 1507 is bewaard gebleven.

„Hier naer volcht de kercke siluer gewoghen op
„den IXen februarij XVc. zeuen,

„Sinte Perpetuus hooft van ziluer, xxx mark ij ingels,
„Twee pronidores stocken . . . xj — vj onchen v ingels.
„De groote Syborie va Sacrament. xij — iiij —

---

1) *Register vanden criminelen zaken.* MS. Stadh. Veere. Op bijna iedere bladzijde.

2) *Historia Episcop.* Dl. IV, blz. 27.

„ De cleyn Syborie dat men tSondaechs draght iij mark vij onchen.

„ De cleyne Monstrancie daer men mede syt [1]) metten aflaten — xiij onchen.

„ De zilueren lampe diemen inden choorn hangt iiij mark j onchen xv ingels.

„ Het wyroockvat. . . . . v mark v onchen.

„ De twee olie vaten ende silueren croes ij — v ingels.

„ De vergulden paes . . . — xj onchen vij ingels.

„ ij pullen. . . . . j — mark.

„ De vergulden Spanne . . — v onchen ij —

„ De silueren spanne . . . — viij — ij —

„ De spanne van Schotlant . — iij — xiij —

„ De zes kelcken wegen tsamen xiij mark.

„ Item noch ij swarte cleere mit veelder ander ziluer „ diemen aende deure v̄a Maria hinck te omegangen etc. „ es niet gewogen.

„ Noch twee nyeuwe silueren cruycen wegen [2]).

„ Noch een groot vergulden cruyce" [3]).

Het schijnt dat men bij den beeldenstorm het zilver heeft kunnen bergen, want het grootste gedeelte is 3 December 1572 in de munt te Dordrecht gebragt en aldaar verkocht. Aan verguld zilver was er 22 mark, 5 oncen en 10 ingelsen, dat opbragt 52 ℔, 18 sch. 9 gr.; het onvergulde zilver woog 65 mark, 7 oncen, en gold 142 ℔, 14 sch. 7 gr. Nog verhaalt men dat er den 26ᵉⁿ Mei des volgenden jaars een „Miter" (een mijter van het beeld des heiligen Perpetuus?) verkocht

---

[1]) Zegent.

[2]) Bij deze twee laatste regels staat het gewigt niet vermeld.

[3]) MS. Stadhuis Veere.

werd voor 18 ℔, 10 sch. en 8 gr., het ons zilver tegen 5 schell. 5 groot berekend [1]).

Om de inkomsten der kerk te kennen, hebben wij slechts de „rekeninghen ēn blaffaerts" te doorloopen, die op het stadhuis aanwezig zijn. Deze gaan van het jaar 1534 tot en met 1572; zijn prachtig geschreven op groote perkamenten bladen en net gebonden. In de „Rekeninghe Andries van Werchter Bouckhouder, van „den ontfanck ēn vuytgeuen by hem gehadt vān kercke „der stede vander Vere. Begonnen mette eersten Januarij „anno xv^{c} lxvj ende eyndēn den lesten Decembris int „zelue jaer lxvj." lezen wij:

„Innecomēn.

„Vanden aflaet voor tchoor.

„Van onse Lieue Vrouwe aflaet voor tchoor sichtent „dat onse Lieue Vrouwe gestelt is in thooge choor. [2])

„Vande sepulturen vande dooden binnen der Kercke „te begrauen. [3])

„Staende metten berderen achter thooge outaer de vier „hoochgetyden ende den ommeganck iij ℔. iiij sch. iiij gr.

„Vanden geleyden die van wegen mijnen genadige „Heere gegeuen worden, daer af der kercke compt vier „groote van elcke geleyde.

„Van dat men in de blocken geuonden heeft. [4])

„Vanden Godspenninc vanden harinc die men ter

---

1) J. Ermerins. Dl. II.

2) In de rekening van het jaar 1547 staat te lezen:
„Ontvanck vande Aflaten voor tchoor ende inde capelle „opde hauen."

3) Deze drie posten konden zeer verschillen, en bragten doorgaans maar eenige weinige ponden op.

4) Beide posten zijn niet ingevuld.

„puye afslaet voor 't stadhuys daer aff de kercke compt „voor elck last ton harinc vier groote vls. ende vanden „verschen ende corf-harinc den monster die den stierman „voor de puye brengt; ende vanden harinc die by de „canne verkocht wordt, vanden ton harinc vier grooten, „ende voor den monster vanden verschen harinc vier „grooten vlaems... xx ℔. ij sch. iiij gr. [1])

„Vande Godspenningen die de kercke heeft van myns „heeren Domeynen als wyn- ende bier-assys, molens, „crane, balance, vischtol, etc.... ij ℔. j sch. viij gr.

„Vanden grooten vischtol vanden dagelicxsen vis- „schers... v ℔.

„Vanden wynexcys der stede vander Vere, daer de „kercke vut heeft den xx penninck [2]) ouer de porcie „ende deel van myn genadich heere de Marquis; ende „nog daer en bouen xx schell. voor elcke pype mis- „wijn .. vj ℔. xvj sch x gr.

„Vanden bierexcys der stede vander Vere, daer af de „kercke vut heeft alle maende xvj ℔. vij sch. ij gr. vls. „gerekent twaalff maenden voor tjaer... cxcvj ℔. vj. sch.

„Huur vande vischmarckt... xij ℔. xv. sch.

„Vande Gildebroeders die in Sinte Clemens gilde [3]) „commen, die elck schuldig zijn van Incompste twee „schell. ende vande schuyt luyde xij groten. [4])

---

1) „*Tvoorbot van den Teelt.* xlvij: De cooper van alle harinck „js gehouden den kerckmeesters te betalen van elcke last harinck „ter puijen vercocht vier groō ende en sal de stierman nyet „voorts vercoopen, de kerckmeesters en zullen eerst vanden „voorsz. Godspenninck te vreden ēn voldaen wesen op de boeten van „xxvj groote vlm̄s.„ *Ordonantien der Stad Veere.* MS. Stadhuis Veere.

2) Rek. van 1547 zegt „den XXV^{en} penninck v̄schynēn telcken „vier maanden„ en van den miswijn: „v̄schynende telcken kers- „misse„ 3) Het schippers-gilde. 4) Niet ingevuld.

„ Vande verhuuringe vanden waslichte binnen der kerke...
„ v tt. xj. sch. vj gr.

„ Metten berderen tsondaechs ende sheylichsdaechs ronts-
„ omme der kercke ende onder de hoochmisse voor tge-
„ heel jaer. [1])

„ Vande waslichte dat de kereke ancompt vande dooden
„ die binnen de kercke ofte op tkerckhof begrauen
„ wordden, te weten vander dooden, die op tkerckhoff
„ begrauen wordden daer misse noch vutvaert ouer ge-
„ daen en wordt, twee kerssen zulcx als op te lichter
„ commen alsser nu misse en vutvaert ouer gedaen wordt;
„ opt kerckhoff leggen heeft de kercke vier kerssen
„ zulcke alsser op de lichter coomen diemen neempt nae
„ de misse. Ende wordt daer vantzelue lijck zeuendach
„ ende dertichste gedaen, zoe heeft de kercke telken
„ reyse noch twee kerssen. Roeren de lycken die jnder
„ kercken liggen, zoe wanneer die een half koor hebben
„ (daer zy ten minsten toe vbonden zijn) heeft de kercke
„ (die misse vanden vutvaert gedaen zijnde) vier keerssen
„ zulcxs als op te lichter coomen. Ende opt zeuendach
„ ende dertichste, daer zy gehouden worden te stellen
„ vier stellichten, elck ten minsten van een half pondt
„ wasche daer off heeft de kercke twee opt zeuendach
„ ende twee opt dertichste. Item die met den heel choor
„ begrauen wordden, daer off heeft de kercke naer de
„ misse gedaen zijnde vanden vutvaert acht kerssen van
„ der lichter; ende opt zeuendach ende dertichste daer
„ off zy gehouden zijn telken reyse te stellen vier stel-
„ lichten, ten minste van een half pondt wasche doff
„ heeft de kercke telcken reyse de twee. Ende van elcken

---

1) Niet ingevuld.

„jaergetyde tzy halve oft heele chooren, oick van oude „gefondeerde jaergetyden, daer off heeft die kercke „telcker reyse twee stellichten. [1])

„Vande vrouwen die haer kerckganck doen, die elck „der kercke schuldig zijn twee groote... xvij sch. [2])

„Vande genen die int weuersgilde comen, die der „kercke schuldich zijn, volgende huer selfs brieff van „elcke gildebroeder thien grooten. [3])

„Vanden Heyligen Geest deser stede [4])... — vij sch.

„Vant Scot van drie quartieren lants dat de kercke „jaerlicx aencompt daer de vetterie van pauwels vander „beken op plach te staen, ende zijn de twee cameren „aenden zandyckschen steenwech metten boomgaert, die „nu Andries van Werchter toebehooren, verschynende „telcke decollatie van Sint Jan — j sch. viij gr.

„Vande Capittele deser kercke ende van wiens wegen „tselue gefondeert is... — xv sch. iiij gr.

„Vanden Stierluyden ende Coopvaerders die der kercken- „huys gebruycken met touwen, zeylen ende andere ge- „reetschappen, daer de kercke van elck buysse aff heeft

---

1) Deze post is niet ingevuld.

2) Dus 102 kraamvrouwen in dat jaar.

3) Niet ingevuld. „Item soe wye noch jn tuoorsz gilde comen „wil ende tambacht doen, ēn meesterien houden, dye sal moghen „stellen twee getouwen voor eenen philips gulden, ende voor „tderde geuen noch eenen philips gulden, ende sullen nyet meer „getouwen moghen stellen, ende noch de kercke hebben sal jn „alles twelf grōon.“ Aldus in 't „*priuilegium Annae van Borsselen*, „anno xv^{c}xvj.“ MS. Stadh. Veere.

4) „De kercke comt van den heylegen Geest deser stede van „tfestum cp̄ositum de transfiguratio Dn̄i, gefondeert by Heer „Gilles Marties die kanonick deser kercke was, omdat men die „roede damaste cappen op dien dach andoet, xij gr.“ MS. Stadh. Veere.

„een tonne harincx ende vander boots een halve tonne „harincx... xvj ℔, xv sch.

„Van huyshuyren vander kerken huysen.., iij ℔.

„Van Erffelicke losrenten... vij ℔.

„Van Extraordinaris zaken... liiij ℔, j sch. vj gr.

„Totalis ontfanck .. iij^{c} xxxvij ℔, xj sch. viiij gr."

Men heeft gemeend dat dit al zeer zuinige inkomsten waren voor eene kollegiale-kerk, die alle andere van de Nederlanden moest overtreffen; maar als men de waarde van het geld dier dagen in het oog houdt, en daarbij niet vergeet, dat het bouwen en versieren, zoo ook het onderhouden des gebouws, en al wat daarvoor werd geofferd en bijgedragen, niet tot deze rekening behoort, en vooral ook, dat het kapittel en de gilden in zeer vele H. Diensten voorzagen, dan zal niemand betwisten, dat deze inkomsten zeer aanzienlijk moeten genoemd worden. Zij konden dan ook de gewone uitgaven der kerk overvloedig dekken, zooals blijken mag uit de volgende

„Uytgaeff

„Eerst van ordinaris uytgeven .. xiiij ℔, xij sch.

„Van diuersche jaergetijden daer de kerck mede be-„last es, ende tot tyde men die hier inde kercke doet .. „iiij ℔, viiij sch. viij gr.

„Vanden koster .. ij sch.

„Vanden Heyligen Olie ende Chrisma ... iij sch.

„Vanden kercken kleeren te wasschen ... x sch.

„Vanden elf uure misse ... vj ℔.

„Van Sinte Martens pardoen.

„Vanden Bedel of Bailliu deser kercke,.. vj sch., iiij gr.

„Vanden organist deser kercke,.. xv ℔, xvij sch. iiij gr.

„Den last van Sinte Pauwels capelle gefondeert bij „wijlen Heer Pauwels van Borssele, die Bailliu vander „Vere was ... xvj ℔, vj sch.

„Vanden dienst, die men plach te doene inde capelle „op de hauene, die men nu doet op Sinte Annen Autaer „inde kercke, als men de voorz. capele afgebroken heeft „i ℔ xij sch.

„Vanden last die tcapitle angenomen heeft, ende wat last „die kercke wederomme angenomen heeft vanden cappitle [1]).

„Den last van Nelle Loys die t cappitle angenomen „heeft vande kercke daer de voirn. Neele de kercke mede „belast hadde [1]).

„Nieuwe fondatie [1]).

„Nopende thorologie binnen der kercke te stellen xv sch.

„Van ons Lieue Vrouwen misse, die men alle Sater- „dage doet voor thooge autaer in thooge choor, ende „voerts vande missen die men doet van onser lieuer „vrouwendach in den aduent tot kersmisse ij ℔, xiiij sch.

„Van was ende gaidgen vander kercke [1]).

„Van t mandaet opden witten donderdach j ℔, xvj „sch. viij gr.

„Van olie diemen in de lampe voort Heylige Sacra- „ment brant, ende van roete kaerssen diemen opden „croonen brant, ēn inde sacristie ende anders tot behouff „vander kercke iij ℔, xj sch. j gr.

„Vanden wijn daer men tjaers deser rekeninghe Misse „mede gedaen heeft v ℔, xviij sch.

„Costen van Misbroot ende wieroock . iij sch. iiij gr.

„Costen van was xxvj ℔, xvij sch. vj gr.

„Van turf, hout ende colen .. ij ℔, j sch. iij gr.

---

1) Oningevuld.

„ Vande candelaers ende siluerwerck schoon te maken „j ℔.

„ Vanden last vanden groote ende andere clocken te „luyden alle hoochtijden ende feestdagen vj ℔, xij sch. „viij gr.

„ Vanden clockspeelder ofte baingnerman viiij ℔.

„ Vande lyfpencen die de kercke jaerlicx schuldig is, „ende niet langer en loopen dan de persoonen en leven [1]).

„ Van erffelicke losrenten. ende die de kercke jaerlicx „schuldig is . xiij ℔, xvij sch.

„ Vanden nieuwen last van drie ponden grooten vlams „tsjaers, die de kercke jaerlicx betaelt Sint Jorisgilde, „omme den dienst Gods te onderhouden op Sint Joris „autaer; alvolghende sekere acte van condempsatie in „date den xxx^a Septembris xv^c liiij. Daar of den oor- „spronck men vinden sal in troobouck op t stadhuys „fol xcv. . . . iij ℔.

„ Van gaigen geduerende tot der kerckmeesters weder- „seggen iiij ℔, v sch.

„ Van calck, zant en andere oncosten van dien ij ℔, „j sch. j gr.

„ Vanden inkoop van hout . nihil.

„ Van stroodack ande kerckenhuysen en zyn toebe- „hooren . nihil.

„ Van tichelen, plauuysen, pannen en anders . nihil.

„ Van schalien ende behouff vandien, als loot, sou- „dure, nagelen ende dachhuyren . . xxv ℔, xiij sch. vij gr.

„ Vande kercken glasen xiiij ℔.

„ Van alle diuersche yserwerck xj ℔, x sch.

„ Nopende de dachhuyren zoe wel vande timmerluyden

---

1) Oningevuld.

„als metsers met heuren dienaers ende arbeyders ge-
„wrocht hebbende ande kercke xj ℔, xvj sch. viij gr.
„Van diuersche oncosten lxxx ℔, viij sch. xj gr.
„Oncosten verschoten voor tHeylige Sacrament j ℔,
„iij sch. ij gr.
„Vutgegeuen totter sisterne daertoe mijn genadige
„Heere ende die stadt elck een derdepart toe geuen
„moeten vj ℔, xvij sch. viij gr.
Oncosten van desen bouchouder vj ℔, xj sch. viij gr.
„Extraordinaire vuytgeue . viiij ℔.
„Totalis uytgaeff iij^{c}xv ℔, viij sch. vj gr.
„Batelick slot xxxvj ℔, xvj sch. i gr. v̄ls."

De pastoor, die later de deken van het kapittel was, bezat 8 gem. 28 roeden [1]) lands in de parochies van Zandijk en ter Gapingen. Overigens ontving hij van de kerk jaarlijks 13 schell. 4 gr.; namelijk 6 gr. iedere maand van het waslicht, dat bij de uitvaart gebruikt werd, en het overige voor zekere kerkelijke diensten des Zondags. Het zingen der Hoogmis werd betaald met 5 pond in 't jaar, en het kapittel ontving daarenboven alle maanden uit de kerkekast 4 schell. Viermalen ter week moest een kanunnik des morgens ten 6 ure de H. Mis lezen, voorheen op het hoofd-altaar, later op dat van Sint Anna, des Maandags en Dingsdags voor Pieter Coppesmits zaliger, Donderdags voor de ziel van zaliger Katharina „tlichtwijf", en Zaturdags voor Mr. Cornelis Biesselinge, waarvoor het kapittel van de kerk ontving alle maanden vijf schellingen 4 groot. Nog moest de kerk alle Zaturdagen eene H. Mis doen lezen ter eere van

---

1) Het gemet werd op 300 roeden gerekend.

Onze-Lieve-Vrouwe op 't groot-altaar, en van 8 December tot Kersmis alle dagen eene gezongene H. Dienst.

Daarentegen moest het kapittel op ieder festum compositum, en die waren er vier in het jaar, aan de kerk betalen 4 groot, voor het gebruiken van de witte of roode zijd-damasten koorkappen; ook op den feestdag van Paulus' Bekeering voor de blaauwe damasten kappen; en „de kercke comt vanden heylegen Geest deser stede „van tfestum c̄positum de transfiguratio D̄ni, gefondeert „by Heer Gilles, die canonick deser kercke was, omdat „men die roede damaste cappen op dien dach andoet, „xij gr." [1])

In de week voor kersmis werd in de kapel van Sandenburg het plegtig jaargetijde gezongen voor heer Wolfaert van Borsselen, dat door de kerk van Veere moest bekostigd worden. „De kercke es gehouden jnde „weecke voor kersmisse vande oude jaergetijde vanden „ouden Heer Wolfaert vander Vere, diemen thoue doet, „daer voiren der kercke jaerlick heeft ende ontfanckt „vanden grooten vischtol vanden dagelycksen visschers „vijf ponden groōn vlaems; ēn es erst vande voorn. jaer- „getijde daermede de kercke belast es. Ende te besor- „gene vier toortsen, tstuck van drie pondt, ēn twee „pondt offerwasche, die alle jaer nade hoochmisse de „kercke weder anvaert. Item es noch de kercke ge- „houdèn te betalen hier n̄volcht:

„den priester die de hoogmisse singt van Requiem — „viij gr.

„den vier prouideerders elck zes gr.

„den pastoirs vander Vere, Zandyck, Zandenb. ēn „den polder elck xij gr.

1) *Kerkreken.* 1556. MS. Stadh. Veere.

„den vier costers aldaer elck zes gr.

„den capellaen vander Vere vi gr.

„den schoelmre vander Vere met zijne kinderen xij gr.

„noch twaswijf vander Vere iij gr.

„Ende voorts alle andere priesteren, die helpen sijngen „tsauondts de vigilie en tsanderdaechs die misse, elc „vier groon.

„Ende die ter vigilie nyet en compt en heeft maer „half gelt naer ouder costume.

„Ende de kercke deelt twee achterdeelen broots den „armen voor de poorte van thof.

„Ende mijne heere plach daerneffens byden kerckmrs „te deelen, twelck hy selue betaalde, acht achterdeelen „broots." [1])

In de rekenboeken, waaruit het bovenstaande is afgeschreven, vinden wij nog 12 andere jaargetijden gefundeerd. In Juli geschiedde dat voor Mr. Cornelius Croesen, waarvan de onkosten ix schell. beliepen — Verders betaalde de kerk het waschlicht op 't hoofd-altaar, op de kandelaars in het koor, op den zevenarmigen kandelaar voor Sint Perpetuus en op de kroonen.

De koster der kerk werd aangesteld door den heer van Veere, en schijnt een ruim bestaan gehad te hebben. Dit had ten gevolge dat de koster vaak zich onafhankelijk beschouwde van het kerkbestuur en niet zelden daartegen in verzet kwam, het dienstwerk in de kerk, zoowel als de gewaden en sieraden veronachtzaamde en verzuimde, of wel door anderen liet waarnemen, op eene wijze die veel te wenschen overliet.

Toen nu Maximiliaan van Bourgondië aan zijne goede

---

1) *Kerkerek.* 1547. MS. Stadh. Veere.

stad eene gift van twaalf duizend carolus gulden ter huldiging zijner blijde inkomsten had gevraagd, werden hem acht duizend toegestaan onder zekere voorwaarden, die hem schriftelijk werden te kennen gegeven. Daarvan was: „ende ten sesten: dat mijne Heere gelieue, om „redenen hem int lange verhaelt, te laten vortaen vol- „gen de costrye aan die kercke vander Vere ende ter „dispositie vanden kerckmrs." Maximiliaan moest de billijkheid der klagten en eischen erkennen, en liet daarop antwoorden:

„Ende opt vj ar^le roerende de costerije, alsoe mijn „voorsz Heere, aenmerckende de schoone cappen, or- „namenten ende juweelen vander kerke, die tot noch „toe seer qualick ende vuylick geregeert hebben geweest, „mitsgaders van veele andere faulten gecommitteert by „telle quelle huerlinge oft pachters vander costrye, dwelck „de kerckmrs tot noch toe niet en hebben konnen re- „medieren, duerdien sylieden geen gebot ouer den costers „en hebben gehadt: Soe eest dat myne voorsz Heere „willende hier jnne voersien, heeft gegonnen ende ge- „genen, gont gheeft ende accordeert midts dezen van nv „voirtaen den kerckmrs vander Vere nv jegenwoirdich „ende namaels altyd wesende, tot behouff van onzer lieuer „vrouwe kercke vander Vere de gifte, dispositie, prae- „minentie, overheyt ende eygendom vander seluer cos- „terije, die altijt te mooge verhueren ende laten be- „dienen, alsulcke bequame persoenen tot costers alst „henlieden nut ende oirbaer duncken sal te wesen, opte „condicien hiernavolgende, te weten:

„Alsoe deselue costerije nv by gifte van wylen Heeren „Adolf van bargong". mijns Heeren Heer vader toebe- „hoort eenen Franck vanden Amstel, daervan Willem

„ Wolfaerts als jegenwoordich coster ende pachter van-
„ dien [1]) hem jaerlicx uytreyct dartich scell̄ gron̄ vl̄s
„ tsjaers, ende bouen dien reyct hy noch uyt den capit-
„ tele vander Vere vier ponden grn̄ vl̄s totter cleedinge
„ vanden vier cooraelen na ouder costume, soe es expres-
„ selick geconditioneert ende bevorwaert dat de voorsz
„ kercke vander Vere jaerlicx sal uytreycken uyt saecke
„ vander costerye de somme van seuen ponden grn̄ vl̄s,
„ eerst vier pond̄ grn̄ vl̄s den capittele vander Vere vuer
„ de cleedinge vande vier coraelen naer ouder costume
„ ende bouendien noch drie pond̄ grn̄ vl̄s tot behouff van
„ van Ste Joris gilde vander Vere, met laste van een
„ maendaechse singende solempnele messe met baigneren
„ orgel ende musycke smorgens nade mettenen, ende
„ bouen dien sal de kercke vander Vere noch jaerlicx
„ uytreycken dartich scell̄ gr̄ vl̄s tot behouff vanden
„ voorsz franchs van aemstel zyn leuen lanck geduerende
„ maer neyt langer." [2])

De pedel, ook wel baillu genoemd, de eigenlijke kerkeknecht, ontving alle jaren te kersmis vijf schellingen, waarvoor hij de kerk moest openen, sluiten en schoonhouden; te Paschen, Pinksteren, Allerheiligen en Kersmis de gansche kerk uitvegen, en ook voor het kerkeregt zorgen. dat wil zeggen, voor het waslicht, dat der kerk toekomt van de uitvaarten, maandstonden en jaargetijden. Wanneer hij daarvoor behoorlijk zorg

---

1) Men ziet hieruit dat de koster, aan wien de geheele kosterij met al hare inkomsten toekwam, het waarnemen zijner bediening aan een ander uitbesteedde, of liever het aan den meest biedende verpachtte.

2) *Privilegien en octroijen der Stad Veere*, blz. 113. MS. Stadh. Veere.

gedragen en het altijd na de H. Dienst aan den koster had overhandigd, dan werd hem met de hoogtijden nog uit „sonderlinge gracie" weleens 4 groot geschonken.

De organist had eene drukke bediening, want hij moest het orgel bespelen alle avonden onder het lof, op heiligen-dagen, ook in de vespers, en alle zondagen, hoogtijden en apostel-dagen in de hoogmisse, terwijl op de Maria-dagen de metten, mis, vespers en het lof gezongen werden. Hij ontving daarvoor jaarlijks 14 pond, behalve hetgeen hij nog verdiende met te spelen onder de H. diensten, die in de kapellen geschiedden, en waarvoor hij door de gilden werd betaald. De orgeltrapper verdiende 33 schellingen in een geheel jaar. De klokkenist ontving jaarlijks 4 pond, omdat hij allen morgen ten 7 ure, op alle hoogtijden en ook des Zaturdags voor het lof de klok luidde en „alle liedekens op de clocken „speelde". Voor het kleppen des middags ten 12 ure waren hem nog vier schellingen toegewezen, en voor het kleppen en spelen bij het vrijdagsche lof, twee schellingen. Voorts vermaakte Maximiliaan hem nog 3 pond, om alle avonden voor het lof te beijeren, terwijl er ook alle avonden met de klok „Anna" moest geluid worden.

De kerk keerde jaarlijks in Juli aan het kapittel van Sint-Maarten te Utrecht twaalf philips-stuivers uit voor het „Sint-Maertens-pardoen". Daarvoor mogt de kerk behouden al de gelden, die de gemeentenaren op de hoogtijden achter het groot-altaar kwamen offeren ter eere van Sint-Maarten, en ook ontvangen al het onregtvaardig geld, dat niet meer aan den regten eigenaar kon worden teruggegeven, en daarom aan de Kathedraal van Utrecht verviel. In de ordonnantie, hierover jaarlijks te Utrecht uitgevaardigd, werd tevens uitdrukkelijk

gelast, dat de pastoor en de kapellaans der kerk in hun testament ook Sinte-Maartens-pardoen moesten gedenken, op straffe van nietigheid [1]).

Op Witte-Donderdag geschiedde ook de voetwassching of het mandatum, doch ging vergezeld van eene ons vreemde plegtigheid, namelijk het wijden en uitdeelen van brood en zekere konfituren, zooals blijkt uit meer genoemde kerkerekeningen.

„ Van tmandaet wat jaerlicx cost.

„ Opten witten donderdach zoo moet de kercke besorgen „ tmandaet inden manieren nvolgend.

„ Eerst betaelt den apotheker tot middelburch voor vijf „ pont dragie oft gewrochte confituren tot xxiij gr. vls „ tpondt, die gedistribueert zijn naer ouder costume „ hiernaervolcht, comt — ix sch. vij gr.

„ Dese dragie wordt gedaen in acht dooskens, waeraff „ de kerckmeesters elc een gehadt hebben, ende ander „ viere zijn gedeelt in twee siluere schalen ende gestelt „ opde tafelen daermen tbrood wijdede ende die handen „ waschte, en in elcke schale een siluere lepele, waer- „ mede canonicken onder malcander gedeelt hebben, den „ capellanen ende andere dienaers des choors; Ende als „ dat broot geconsacreert [2]) es, zoe gaen twee kerck- „ meesters met een stadtbode met een mande broots aen „ deen zijde, ende dander twee kerckmeesters met een „ stadtbode aen dander zijde, ende deelen alsoe tcleene „ broot dengene die dagelicx der kercke aelmoessen „ geuen.

„ Betaelt jooris de Backer voor twee hondert achtent-

---

1) J. Ermerins, Dl. II.

2) Gewijd of gezegend, gelijk uit het voorgaande blijkt.

„sestich kerspet brooden tot een groon tstuck, die den „canonicken, Bailliu, Burgmeesters, scepenen, kerkmrs, „Rentmrs, fortificatiemrs ende andere notabele persoonen, „gedeelt zijn, comt — xxij sch. iiij gr.

„Betaelt denseluen voor hondert en vyftich brooden „van twaelf mythen tstuck, die den capellanen, officieren „en andere notabele persoonen, mannen en vrouwen ge- „deelt zijn geweest: comt — vj sch. iij gr. [1])

Een der kanunniken ging de H. Olie en het Chrisma halen te Middelburg, waarvan de kerk de onkosten droeg, als twee schellingen voor den „prouisoir" te Middelburg en twaalf groot voor den kanunnik.

Op H. Sakramentsdag, O. L. Vrouwe-hemelvaart en Kruisvinding trok de groote processie uit de kerk door de stad, waarbij de regering, zoowel als de vele gilden met hunne vanen en wastoortsen zich aansloten. Dan werd daags te voren de klok van het stadhuis overgehaald en van de puije de volgende publicatie afgekondigd:

„Men geeft te kenen en gebiet van wegen mijn heer „de baill, burchm en scepe deser stede, dat omme morgh „die processie te dragen bin deser stede, na cost [2]) alle „die gulden [3]) bin deser stede, huer kerss [4]) doen bring „mit huer volk, goet tijts voor tsacreren vanden hoog- „misse, in die kerckstrate elc voor dat huys, daer zy „een briefken vinden zull, staende, daerin gescreuen „wordt die name van elk gulden, en dat zij heurl bereet „maken mit huer waskerssen, van daer te porren en „gane voor die vorsz processie terstont als men heurl

---

1) MS. Stadh. Veere.
2) Costume, oude gewoonte.
3) Gilden.
4) Kaarsen.

„zal laten weten op die correctie deser stede, die dōf [1])
„in gebreke worden."

In lateren tijd werd daar bij gevoegd:

„Voort is geordent, dat die guldebroeders van St Joeris
„ēn St. Sebastiaens gulden van nv voortaen niet meer
„alsdan de dachwake doen en zullen, ēn hierōme beuelt
„men eenen yegeliken poorter ēn jnwoner deser stede,
„dat sy van nv vortaen vulcōme ēn gehorsaem zy te
„doene elc jnt zijne ambacht tgene hem by last ēn
„uutgeuen van buerch ēn scepēn geseyt wordt, zond
„dōf te zijne jn gebreke, op de correctie deser stede" [2]).

Soms ook, op buitengewone tijden, als er groote gevaren dreigden of een jubilé werd gevierd, dan luidde de stadsklok weder, en

„Men cundicht eenen ygelicken, dat ouermits den
„grooten storm en onweder, daer duer te beduchten is
„tlant in grooten perijkel van Inondacie, ten zij dat God
„almachtich duer zijne Godlicke gracie ēn genade dat
„vorsie ende bescherme; Ende want daer wel voor te
„bidden es, soe es geordonneert ende besloten ter eere
„Gods, dat men te clocke negen vren sal doen eene
„solempnele Misse van deuotie, ende na de Misse sal
„men dragen processie generale metten waerdigen heylige
„Sacramente, daer men in horteert ende versoect de
„goede gemeente vander Vere, ende alle anderen goeden
„christenmenschen, dat zij hen poogen ende vougen,
„dezelve Misse met deuotie te commen hooren, oick de
„processie deuotelick na te volgen, ende bidden God
„almachtich om gracie, dat hy ons en tlant duer zijne

---

[1]) Daaraf.

[2]) *Registre van publicaties.* MS. Stadhuis Veere.

„ Godtlicke genade wil bewaren van Inondacie ende quade „fortune. Voorts wordt geordonneert, dat een ygelick „wel naerstelick sorge drage voor sijn vier ende licht „wel te bewarene, ende gheenderhande assche vut te „ghieten heet noch cout, ende maecken voor de duer „te stellen een ladder, op de boete daertoe staende, ende „bouendien swaarlick gecorrigeert te worden. Aldus ge- „publiceert mette clocke Swoensdaechs den xxiij^e januarij „anno xv^c lij a nativitate" [1]).

Toen de geheele Christen wereld door den H. Vader werd opgeroepen om Gods zegen over de wapenen van het Christen leger tegen de Turken af te smeeken, kondigde het godvruchtig bestuur van Veere wederom af:

„ Alzoe onse alderheylichste Vader de Pauws gesonden „heeft ouer geheel christenryck eene gnale aflaet, opdat „alle christenen hen seluen stellen souden in state van „gracie om God almachtich deuotel te bidden, dat het „Zijne godlicke genade zy, den christenen te vleenen „victorie tegens dongeloouige turcken, die den voet „grootelick jn christenryck gestelt hebben, daartoe Zijne „Heyligheyt begheert heeft datmen doen soude deuote „processien gnalen: Soe eyst dat de bailliu, b en s ad- „uerteren, datmen op morgen nade Hoochmisse gaen „sal pcessie gnale, beulen daerom allen officianten vander „Stadt, den drie schutterijen, alle andere gilden en „ondersaten vander Stadt, henl aldaer te vinden en mede „om te gane, want die vander wet selue mede omgaen „sullen met toortsen. Aldus gepubliceert den xxiiij De- „cembris lxx" [2]).

---

1) *Placcaten*, enz. blz. 43 dorso. MS. Stadh. Veere.
2) Aldaar, blz. 78 dorso.

De regering zorgde bij die gelegenheid voor het reinigen der straten en het versieren der pleinen; ook gaf de rethorika-kamer veelal, op stadskosten, des namiddags een „esbattement" of eene openbare vertooning op de markt; terwijl er muziekanten, harnassen en trommelslagers werden gehuurd om de processie op te luisteren.

De hierboven vermelde processie van het jaar 1552 kostte aan de stad:

„Item gegeuen van die strate schoon te maken, doemen „ommeganck deed — ij sch.

„Betaelt opten ommegancks dach een trommelslager, „die voor der stede harnassen ghinck — ij sch.

„Betaelt Adriaen Domissen, dat hij heeft gespeelt „opten omeganck jnde processie voorden ghenen, die „jnder stadt harnaschen ghingen — xvj gr.

„Betaelt voor een paer hantschoen voorden vaendrager „van den zwarten hoop [1]) — vj gr.

„Betaelt ouer fluel voorden voorsz. vaendrager — „j sch. iiij gr.

„Betaelt vier busschieters, die alle de haecken vander „stadthuys opten omeganckdach afschoten, elck een scell „thien gr facit — vij sch. iiij gr.

„Betaelt Henrick van Vreden, voor dat hij de schutters „ende de gemeente jn oorder stelde opte omeganckdach, „drie poortcannen — vij sch. gr.

„Betaelt Raes de busschieter vande harnassen ende „spitien [2]) thuys te halen ende weder vp te hangen, „iij½ dagen — ij sch. xj gr.

„Betaelt den ouden sleman met een paert, die om „de stadt reet, om de harnassen te vergaderen — vj gr.

---

[1]) Die de stads-harnassen droegen. [2]) Spiesen, pieken.

„Betaelt Loy den harnaschmaker van de harnassen te „verzien — xij½ gr.

„Betaelt twee arbeyders, die de spijtsen in de schutters- „houen ende opt boshuys drougen — ij sch.

„Betaelt noch twee arbeyders, doen de omeganck ende „processie gedaen was van alle de spijtsen weder te ver- „gaderen ende opte helle weder te dragen — ij sch.

„Betaelt de huysvrouwe van Roel den dienaer, van „xx stoop bier, dier gehaelt was voor den zwarten hoop „— iij sch. iiij gr." [1])

Hadden de leden der Rethorica-Kamer eene openbare voorstelling gegeven, dan las men daarbij nog:

„Betaelt Jaspar Molre, als prince vander camere „Retorica, by ordonnan van burg en scepenen, ter cause „van seker oncosten, byden gildebroeders gesupporteert „jnt spelen seker spelen voor der stedehuyse — ij ℔, „iiij sch. iiij gr." [2])

Werd te Zandijk de groote en alom bekende processie van het H. Kruis gehouden, dan trok Veere daar ook in processie plegtig heen, voorafgegaan door muziek, en schonk den dorpers ook de openbare vertooning van een of ander spel, ten haren koste.

„Item geg die ghesellen, die dat spel speelden ten „omeganghe vande heleghe cruse tzandijc, van houte „dat sy brake en van ijsere — xx gr." [3])

Ook als de keizerin was overleden, bleef de stad niet in gebreke haren vromen pligt te vervullen, en liet door haren boekhouder aanteekenen:

„Betaelt seker oncosten totter exequie vander key-

---

1) *Stadsrekeningen* van dat jaar. MS. Stadh. Veere.
2) *Stadsrek.* 1542. MS. Stadh. Veere.
3) *Stadrek.* 1441. MS. Stadh. Veere.

„serinne, den xviij junij ano deser rekenn — iij ℔, „xiij sch." [1])

En bij den dood van keizer Karel voldeed zij streng aan het bevel van koning Philips, en deed „in de kercke „en cloosteren vander stede vander Vere, daermen van „gelycken gewoenl es van doene, die clocken luyden „dagelicx met continuatie van dien naer behoiren, doende „vuytvaerden ende begenckenisse mette solempniteyten „daer toe dienen..... doende oetmoedige bedingen ende „andere goede ende salige wercken voor de ziele van „wylen onse voorn Heere den Keyser, opdat den Al- „machtigen Heere duer zyn Godlicke goetheyt dezelue „ontfange wille int geselscap ende vergaderinge der ge- „loevige ende salige sielen in zijn Hemelsche Rycke" [2]).

Behalve de goederen en tienden, welke het veersche kapittel gedeeld had met het kapittel van Sandenburg, bezat het nog 16 gem. 200 roeden lands in de Oostwatering van Walcheren, die den 4den Oktober 1576 te Veere verkocht zijn [3]). Zijne bezittingen en tienden in 't Zuid-ambacht van Cloetingen (Zuid-Beveland) werden in 1617 door den staat verpacht voor de som van 211 ℔, 11 sch. en 7 gr. Uit de inkomsten der stad, van O. L. Vrouwe-polder en Domburg trok het eene jaarlijksche rente van 18 pond, aflosbaar met den penning 15; nog eene rente van 15 pond 6 schell., aflosbaar met den penning 16; eene rente van 1 pond 16 sch. 10 gr., afkomstig van den uitkoop van zeker stuk land in den „Pieter jansz block" te Zandijk; eene rente van 1 pond, staande op het huis, genaamd Sint Pieter, op de haven te Veere;

1) *Stadsrek.* 1539. MS. Stadh. Veere.
2) 1 December 1558. MS. Stadh. Veere.
3) *Vergaerbouck*, enz. MS. Abdy Middelb.

eene rente van 65 pond 10 sch. en 7 gr. ten laste der gravin van Arenberge, waarvoor 1200 gemet lands te Ouwerkerke in Duiveland waren verbonden, aflosbaar met den penning 25; en eindelijk nog eene rente van 28 pond 10 sch. 5 gr., rustende op de heerlijkheden van Oostland en 's Heeren-jansland [1]).

1) *Rekenboeken der Kerk* van verschillende jaren. MS. Stadh. Veere.

(Wordt vervolgd.)

VERSCHEIDENHEDEN

KERKMUZIEK.

Naar aanleiding van een werkje van den Eerwaarden heer A. G. Stein, pastoor der S. Ursula-Kerk te Keulen, deelden wij vroeger [1]) eenige algemeene aanmerkingen mede omtrent *Kerkmuziek* en trachtten vooral die grondwaarheid duidelijk te maken, dat de muziek in de kerk eene zeer ondergeschikte plaats innemen en niet onafhankelijk, maar dienend optreden moet. Van deze waarheid heeft ieder toonkunstenaar, hetzij als toonzetter, hetzij als uitvoerder van kerkmuziek zich wel te doordringen, indien hij niet tot stoornis veeleer, dan tot stichting wil wezen. De kerkzang staat in onmiddellijk verband met het offer, dat opgedragen, of het officie, dat verrigt wordt. Rondom het altaar schaart zich het zangerenkoor, om door hunnen zang het offer en het officie te begeleiden en daaraan allen luister en heerlijkheid ter eere van den Drievuldigen God bij te zetten; Christus is voorwerp en middenpunt der eeredienst, Hem volgen en vergezellen met hunne liederen en gebeden de Engelen en vrome zielen.

Ook is de keuze van den tekst voor het gezang niet aan ieders willekeur prijs gegeven, maar onveranderlijk door het officie, dat verrigt wordt, vastgesteld; gelijk zulks in missaal, brevier of ritueel wordt aangegeven. Paus Alexander VII heeft een dekreet uitgevaardigd, waarin hij voorschrijft: „dat men ten tijde van de „goddelijke officies GEENE ANDERE GEZANGEN OF WOORDEN ZINGE „dan die genomen zijn uit den Romeinschen Brevier of Missaal, „zooals zij in de officies *de proprio* of *de communi* volgens den

1) Zie het XLV^ste^ Deel, bladz. 188.

„vallenden feest- of heiligendag worden vastgesteld.“ [1]) Een voorschrift, dat door Innocentius XI [2]) op nieuw is aangedrongen, terwijl Innocentius XII [3]) nader verklaart; „dat bij het offer der „heilige Mis, behalve *Gloria* en *Credo*, slechts de *Introitus*, het „*Graduale*, het *Offertorium* en de *Communio* moest gezongen worden; „en in de *Vespers* zonder de minste verandering de *Antiphonen*, „welke men bij het begin of einde van iederen *Psalm* leest. Daar„enboven wil en beveelt hij, dat de *zangers geheel en al de wet „van het koor zullen volgen* en daarmede overeenstemmen, en gelijk „het ongeoorloofd is, in het koor iets aan het officie of de Mis „toe te voegen, zoo wilde hij ook niet, dat dit den zangeren zoude „vrijstaan.“

Men kan gemakkelijk uit deze voorschriften besluiten, welke afkeuring het verdient, als door de zangers sommige gedeelten van het kerkelijk officie willekeurig weggelaten, verminkt of verplaatst worden. De voorbeelden bij de zoogenaamde muziekkoren zijn genoegzaam bekend.

Indien dan het kerkelijk gezag bepaalt, wat gezongen moet worden: zal dan de vorm en voordragt van dat gezang minder van dat gezag afhankelijk zijn? En moet men het niet een te weren misbruik noemen, dat composities van welken meester ook zonder eenige erkenning van het kerkelijk gezag bij de kerkelijke officies ter eere Gods en tot stichting der gemeente worden voorgedragen?

Elk verstandig en onpartijdig beoordeelaar zal gaarne toestemmen, dat niet iedere muziek voor de kerk geschikt is; dat kerkmuziek eene eigene geaardheid heeft en in *melodie*, *harmonie* en *rhythmus* kerkelijk moet wezen. Over die geaardheid zullen wij uit Stein's werkje nog iets mededeelen.

De *melodie* is de ziel der muziek. In de melodie drukt de mensch zijne gevoelens en gemoedstemming uit, en bijgevolg rigt de verscheidenheid der melodie zich naar de verscheidenheid van gevoel en gemoedstemming. In de kerkmuziek is dan ook de melodie van een geheel anderen aard, dan in iedere andere soort van mu-

---

[1]) Constit. 36: „*Prae solicitudinis.*“ a. 1657.

[2]) Decretum van 3 Dec. 1678. [3]) Decretum van 20 Aug. 1692.

ziek, zelfs als men hier ook godvruchtige gevoelens wil uitdrukken.

Een eerste vereischte van kerkmuziek is, dat de *tekst* heerscht over de noten en dat de muziek dient. Die *tekst* is een heilige tekst, zamengesteld uit woorden, ontleend aan de heilige schriften van het Oude en het Nieuwe Verbond, of door den Heiligen Geest ingegeven; in dien *tekst* drukt de Kerk *hare* godsdienstige gevoelens uit: die *tekst* moet begrepen, gevoeld worden door de geheele gemeente. Die heerschappij van den tekst blijkt duidelijk uit de woorden, waarin de H. Augustinus ons de uitwerking van het kerkgezang in zijne ziel beschrijft: [1] „ Hoeveel heb ik geweend „ bij uwe hymnen en gezangen, door de stemmen uwer zoetklinkende „ Kerk hevig bewogen! Die stemmen vloeiden in mijne ooren, en „ *de waarheid* ontsprong in mijn hart; en hieruit ontgloeide het „ gevoel van godsvrucht, en de tranen vloeiden en het was mij „ goed met die tranen. „ .... „ Soms schijnt het mij toe, dat ik aan „ de *klanken* te veel eer geef, dewijl ik gevoel, dat *door de heilige* „ *gezegden zelve* ons gemoed godsdienstiger en vuriger tot de vlam „ der godsvrucht wordt opgevoerd, *als zij zoo gezongen worden*, „ dan indien *zij niet zoo gezongen werden.* „

Van daar dat de oorspronkelijke kerkmuziek niets anders was dan eene vrije voordragt; een op noten voorgedragen tekst; eene gemoduleerde recitatie: gelijk de H. Augustinus, Isidorus en anderen uitdrukkelijk zeggen: „ de oorspronkelijke Kerk psalmo- „ diëerde zoo, dat zij den zanger deed geluid geven met eene „ matige buiging der stem, zoodat hij meer geleek op iemand die „ voordroeg, dan die zingt. „ *Primitiva Ecclesia ita psallebat, ut modico flexu vocis faceret resonare psallentem, ita ut pronuntianti vicinior esset, quam canenti.* Zoo geeft een oude zangmeester het volgende voorschrift: „ men moet zorgen, dat de woorden, welke „ gezongen worden, duidelijk en volmaakt worden begrepen; men „ geve meer acht op den zin dan op de modulatie „; *curandum est, ut verba quae cantantur, plane perfecteque intelligantur; potius considerandus est sensus, quam modulatio.*

Vervolgens dient men voor de beoordeeling der melodiën van kerkmuziek wel in aanmerking te nemen, dat de kerkzang niet

---

[1]) S. Aug. Conf. IX, 6 en X, 33.

de subjectieve gedachten of gevoelens van den toonzetter, zelfs niet die van de gemeente moet uitdrukken; maar dat *de Kerk*, evenals zij in hare liturgie bidt en offert, zoo ook zingt ter eere Gods en tot stichting der gemeente, en in en door het gezang evenzeer *haar geloof*, *hare hoop* en *liefde* uitdrukt. De geloovigen nemen deel aan de godsdienst; zij komen naar de H. Mis, de Vespers, het lof. om zich te stichten, zich met den priester te vereenigen in de aanbidding en verheerlijking Gods, en om te putten uit de rijke bron van goddelijke genade, hun in de liturgie aangeboden.

„De wijze van moduleren in de kerkmuziek", zegt Stein, „moet dus eenvoudig, duidelijk en rustig zijn; zij moet zich hoofd-„zakelijk in de natuurlijke diatonische toonschaal en binnen de hier-„van afgeleide toonen bewegen; de chromatische toonen slechts bij „uitzondering daar gebruiken, waar men ze behoeft, om hardheid „en wangeluid in de intervallen te vermijden; zij mag deze chro-„matische toonen niet naar willekeur en ter verkrijging van bijzon-„dere uitwerkselen aanwenden, om treffende uitwijkingen naar „verafliggende toonsoorten te bewerken, of eene rijke menigvul-„digheid van wendingen in de melodie aan te voeren, of eene „zekere afbeeldende, den inhoud van de volzinnen des tekstes „in toonen schilderende uitdrukking te verkrijgen. De diatonische „toonschaal geeft de natuurlijke opvolging der toonen. De melodiën, „die zich in haar bewegen, hebben het karakter van eenvoud en „natuurlijkheid, zijn ook voor ongevormden verstaanbaar, terwijl „de ophooping van chromatische toonen aan de melodie hare „natuurlijkheid ontneemt en haar te gezocht doet schijnen."

„De melodiën der kerkmuziek mogen dus nimmer hartstogtelijke „gemoedsbeweging, noch van smart, noch van vreugde uitdrukken; „zij moeten vrij blijven van kunstige wendingen, onverstaanbaar „voor ongevormden, en mogen de gemoederen niet bewegen door „kontrasten, door voortdurende afwisseling der aandoeningen, naar-„mate de afdeelingen des tekstes daartoe aanleiding zouden kunnen „geven. In de melodiën van eene en dezelfde kerkelijke feest-„viering moet eene gelijke stemming heerschen; en deze stemming „regelen niet slechts de tekstwoorden, maar vooral het karakter „van het kerkelijk feest, waarbij deze melodiën moeten klinken."

„ Het Gregoriaansch choraal (het eigenlijke liturgische gezang) „ zij hier ten voorbeeld. Hier zijn de melodiën naar haar karakter „ doorgaans eenvoudig, bewegen zich met vermijding van groote „ intervallen in de natuurlijke toonschaal en in de daarvan afgeleide „ zoogenaamde kerktoonen. Men zingt met noten van bijna gelijke „ lengte; terwijl het korte of lange der noten niet dient, om een „ bijzonder muziekaal effekt uit te werken, maar slechts om den „ meerderen of minderen nadruk der syllaben te doen uitkomen. „ De melodische uitdrukking is voor allen begrijpelijk en in den „ grondtoon altijd gelijk, hoe verscheiden ook de inhoud der teksten „ moge wezen. Hoe vol uitdrukking en liefelijk zijn niet velen „ dezer melodiën? Hoe gemakkelijk laten zij zich met den tekst „ vereenigen! Hoe magtig treffen zij niet het gemoed bij bevredi- „ gende voordragt! Men denke aan de algemeen bekende choraal- „ melodie van de antiphoon: *Salve Regina, Mater misericordiae.* „ Welke moderne toonzetter acht zich in staat eene melodie uit „ te vinden zoo schoon, zoo vroom, zoo roerend en zoo vol uitdruk- „ king? En toch gaat deze melodie doorgaans in de eenvoudige wijze „ voort, gelijk wij die boven als regel voor de kerkelijke modulatie „ opgaven. Verder beschouwe men de choraalmelodie van den hymnus: „ *Pange lingua gloriosi*; is er eene nieuwe melodie te vinden, „ welke haar gelijk komt in verhevenheid, duidelijkheid, frisch- „ heid bij zoo grooten eenvoud? Men denke aan de melodiën der „ hymnen: *A solis ortus cardine. — Vexilla Regis prodeunt. — „ Crux fidelis inter omnes. — Ad regias agni dapes.* Verder de „ grootere antiphonen: *Hodie Christus natus est. — Tribus miraculis „ ornatum diem. — Montes Gelboë. — Alma Redemptoris mater. — „ Sancta Maria, succurre miseris*, en vele andere. Hoe eenvoudig, „ roerend en krachtvol wordt hier heilige vreugde en heilige smart „ uitgesproken! De grondtoon in deze melodiën is bijna overal „ dezelfde, en de uitwerking toch geheel verschillend.„

Zooverre A. G. Stein. Van waar komt het toch, zal men wel- ligt vragen, dat de echte, onvermengde choraal zoo weinig vrien- den meer vindt, dat men zijne edele, eenvoudig verhevene wijze meent te moeten voorzien van kunstige versieringen, om ze te doen genieten? De oorzaak daarvan moeten wij in niets anders zoeken dan in *de gebrekkige voordragt van het Gregoriaansche*

choraal, en in *den bedorven smaak der laatste tijden.* „De goede „uitvoering van het Gregoriaansch gezang", zegt de abt van Solesmes, „is voor hetzelve zoo noodzakelijk, dat, al waren wij „in het bezit van het antiphonarium, hetwelk de H. Gregorius „gebruikte, het tot niets zoude dienen, als wij zijne wonderbare „zangstukken zonder kennis des rhythmus, zonder de juiste uit- „drukking moesten hooren voordragen. Honderdmaal dragelijker „waren de slechtste en gebrekkigste van onze uitgaven, indien „slechts het gezang werd uitgevoerd volgens de regelen, welke de „oudheid kende en oefende."

De *harmonie* is slechts eene versterking van de melodie door de vereeniging van meerdere stemmen; wat men dus voor de melodie vordert, geldt niet minder voor de harmonie. Ook zij moet vol reinheid en rust zijn, vrij van menschelijke hartstogten; uitdrukking van den heiligen vrede, welken de Kerk door haren cultus in de gemoederen der geloovigen wil storten. Zij moet zoo duidelijk en eenvoudig zijn, dat zij in ieder Christelijk gemoed, ook in het ongevormde, hare uitwerking kan voortbrengen. „Op „welke wijze", vraagt Stein, „is dit te verkrijgen?" „Daardoor," zoo is zijn antwoord. „dat de harmonie vooral uit zuivere drieklanken bestaat en de dissonerende akkoorden slechts in ondergeschikte wijze gebruikt."

„De gevaarlijkste klip, waarvoor de componist van kerkmuziek „zich moet wachten, is de *rhythmus* der muziek of de maat", zegt Stein. En waarin bestaat dit gevaar? „Vooreerst, dat de „melodie een al te ligtzinnig, voor den ernst der kerk niet passend „karakter aanneemt; vervolgens, dat de melodie den tekst onder- „drukt, terwijl zij den rhythmus der woorden vernietigt, ze zelfs „met een menigte toonen overdekt en daardoor de uitwerking „belet. De ondervinding zal ieder leeren, dat bij willekeurige „behandeling der rhythmische elementen in een muziekstuk de „tekst, die in de kerkmuziek hoofdzaak moet wezen, geheel eene „bijzaak wordt."

Men denke echter niet, dat de Gregoriaansche zang zonder rhythmus is, omdat hij geen maat heeft en gewoonlijk zonder op rhythmus acht te geven gezongen wordt; integendeel: „het is „onmogelijk," gelijk de heer d'Ortigue zegt, „dat men het niet,

„voelt, welk leven de rhythmus aan het choraalgezang geeft;
„hoe deze verhevene perioden opstijgen en vol majesteit afdalen;
„hoe deze klanken zich, als de baren der zee, in hunne volheid
„bewegen, zich in de verte verliezen en aan de hooge tempelge-
„welven weerklinken. Welke aanhoudende wisseling van zingen
„en pauseren; welke majestueuse ebbe en vloed van zachte toonen,
„den fluisterenden zefier gelijk, dan weder van krachtige accenten,
„dan weder van stille zuchten! Dit alles is het uitwerksel van
„een rhythmus, die des te krachtiger werkt, omdat zich niets,
„wat symmetriesch geregeld is, daaronder mengt.„

Deze eenvoudige aanmerkingen bevelen wij der aandachtige overweging van allen, die in de kerkmuziek belangstellen en haar liefhebben. Mogen toch eindelijk hare ware beginselen de verlorene heerschappij hernemen en de zoozeer ingedrongene wereldsche muziek uit de kerk verbannen; dan voorzeker zal ook het zoo verwaarloosde kerkgezang, dat is het Gregoriaansche, in den rang hersteld worden, welke er aan toekomt. Wij twijfelen niet, of het goed begrip der ware geaardheid van kerkmuziek zal daartoe veel kunnen bijdragen [1]).

---

[1]) In de *Korte gronden van den Gregoriaanschen zang, voornamelijk voor den organist, bewerkt door H. F. Willenborg*, vinden wij een voorbeeld van de valsche begrippen, welke omtrent het Gregoriaansch heerschen en verspreid worden:

Bl. 4 wordt gezegd: „Er is in het Gregoriaansch maar *een* toonaard, „de diatonische of platte,„ en bl. 12: „Het plat zingen is afkomstig „van de eerste tijden in de kloosters; de orgels waren in de eerste „opkomst zeer onvolmaakt en hadden niet anders dan *een* zwarte „toets, namelijk de B-mol; maar bij het invoeren der nieuwe vier „kruisen of mollen verscheen er een zon voor de Harmonie, die on-„puttelijk is; DUS plat zingen, *geen orgel*, met orgel *kruis zingen* of „spelen, (maar niet te veel) althans bij sluitingen van hoofdzinnen.„ Ik geloof dat alle toelichting hier overbodig is.

JONGSTE VERKONDIGING VAN HET MATERIALISME.

De natuurkundige Carl Vogt, hoogleeraar te Geneve, is bekend door zijne geschriften, waarin hij den spot drijft met de onsterfelijkheid der ziel en hare zedelijke vrijheid bestrijdt; zeer onlangs heeft hij, onder den titel van: *„Lessen over den mensch, zijne „plaats in de schepping en in de geschiedenis der aarde"*, eene nieuwe proeve van hartstogtelijke verdediging der materialistische leer geleverd. Spoedig verscheen er, gelijk van goddelooze geestverwanten te verwachten was, eene Fransche vertaling van. De voorwaar niet te supranaturalistische *Revue des deux Mondes* (Juin 1865) kenschetst zijn geschrift aldus: „Ces leçons sont un „plaidoyer passionné en faveur de la parenté de l'homme et du „singe." „Ce livre est certainement d'une science profonde, mais „il est trop passionné. L'auteur paraît être plus préoccupé d'être „désagréable à l'église que de résoudre un problème spéculatif. „Il tombe lui-même sous les objections qu'il à faites à ses ad„versaires et on sent, qu'il est sous le joug d'une idée préconçue, „ce qui affaiblit beaucoup l'autorité de ses paroles." Hij ziet werkelijk in den mensch niets meer dan eenen wél ontwikkelden aap, en verklaart stoutweg, dat „de bent der wijsgeeren", die de apen alleen in menageriën of diertuinen gezien heeft, niet in staat is, om tegen zijne bewering een verstandig woord in het midden te brengen.

Naast dezen vurigen vereerder der apen, noemen we eene vrouw, die de apen voorbijgaat en de verwantschap van den mensch nog verder uitstrekt. Zij houdt hem voor een hoogeren trap, eene ontwikkeling van week- en plantdieren, welke in mannen en vrouwen zijn overgegaan. Deze verheffende theorie heeft *Mlle Clémence Royer*, de fijngevoelige spreekster op het nu twee jaren geleden te Gent gehouden kongres, voor weinige maanden in de groote zaal van het Lyceum te Turijn zonder blozen gepredikt. Een talrijk en uitgelezen publiek, naar men berigtte, woonde deze voordragt bij!

Terwijl we dit schrijven, ontvangen we de eerste tijding van het kongres te Bern. Daar heeft dezelfde beruchte kongresloop-

ster in denzelfden goddeloozen geest gesproken. Bij de Zwitsersche onderwijzeressen heeft zij iets onrustbarends opgemerkt, dat zich tegen alle beschaving en vooruitgang verzette, namelijk, iets *dogmatieks*! Alzoo iets dogmatieks, of nog éénige leer te hebben, baart mej. Royer onrust en schrik. Ook heeft die schaamtelooze vrouw, die te Gent het huwelijk eene inbreuk op de vrijheid durfde heeten, te Bern ten gunste van de weelde, dat is, van de onzedelijkheid, gesproken en haar een *voorregt* van onzen tijd genoemd!....

OVERLIJDEN VAN HURTER.

De beroemde geschiedschrijver Frederik von Hurter is den 27 Augustus jl. te Gratz overleden. Hij werd in 1787 te Schaffhausen geboren. Na de voltooijing zijner studiën te Göttingen werd hij als predikant geplaatst, en later tot deken der synode benoemd. In 1834 verscheen zijne »Geschiedenis van Paus Innocentius III en zijne tijdgenooten«, de vrucht van eene dertigjarige studie, een werk, alom in het buitenland bewonderd en toegejuicht. Doch in zijn eigen vaderland had hij de bitterste aanvallen van de onkatholieken te verduren, en wel van hoogst persoonlijken aard. De barmhartige God schonk hem intusschen de genade des geloofs; hij zwoer in 1844 te Rome het Protestantisme af, en de uitstekende geleerde leefde en overleed als een getrouw zoon der Kerk.

EENE HOOFDONDERWIJZERS-BENOEMING,

FABELACHTIG-HISTORISCHE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER WET OP HET LAGER ONDERWIJS, VAN 13 AUGUSTUS 1857 (STAATSBLAD N°. 103), EN HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 20 JUNIJ 1864.

In eene der Noordelijke streken van ons vaderland liggen twee dorpen, G..... en L..... geheeten, het eerste grooter, het andere kleiner in omvang en tal van haardsteden, en welker arbeidzame bewoners, door hunne digte nabuurschap en gelijkheid in zeden en gewoonten, slechts eene enkele gemeente schijnen te vormen. Beiden staan dan ook onder een zelfde burgerlijk bestuur, dat, uitgenomen de burgemeester en één lid van den raad, die Protestanten zijn, uit Katholieken is zamengesteld. Trouwens de bevolking, in beide dorpen, in 't geheel groot 1200 zielen, bestaat voor $\frac{5}{6}$ gedeelte uit Katholieken. Elk dier beide dorpen intusschen bezit eene eigene Katholieke en Protestantsche Kerk, alsmede eene gemengde school.

In het kleinste dier twee dorpen, te L., was de betrekking van hoofdonderwijzer door het overlijden van den Protestantschen schoolmeester opengevallen, en ofschoon de vacante school eene gemengde was, zoo was het toch zeer natuurlijk, dat de bijna uitsluitend Katholieke bevolking den billijken wensch koesterde en uitsprak, dat langs wettigen en regtmatigen weg een Katholiek tot hoofdonderwijzer mogt benoemd worden; al was het dan slechts om te voorkomen, dat meester aan de kinderen leerde: „*dat er vele fabeltjes in den bijbel staan, zooals „bijv. het Mozaïesch verhaal der schepping*," gelijk nog niet lang geleden was voorgevallen. Met achtte zich dus gelukkig, dat de pas ingevoerde vrijzinnige wet van 13 Augustus 1857 den weg openstelde om aan dien billijken wensch te voldoen.

Echter mogt het eene ongehoorde zaak heeten, daar, sedert de invoering der gezegende hervorming, zoowel te G. als te L., als bij regt van opvolging en soms zonder vergelijkend examen of dispensatie daarvan door de bevoegde magt, nooit anders dan een Protestant, tevens koster en voorzanger, tot onderwijzer was aangesteld. Doch ook juist dáárin meenden de Katholieken, onder de meer vrijzinnige wet, eene reden te meer te vinden om te mogen rekenen op de wederkeerige welwillendheid van den kant hunner andersgezinde medeburgers en op de medewerking van den onpartijdigen burgemeester en liberalen heer schoolopziener; te meer nog daar de hoofd- en hulponderwijzers aan de veel aanzienlijker school te G. beiden Protestanten waren. Het vervolg dezer kurieuse geschiedenis zal intusschen leeren, dat men zich ook hier een verkeerd denkbeeld had gevormd omtrent de Protestantsche verdraagzaamheid.

Menige verrassing had er bij de keuze en benoeming van den nieuwen hoofdonderwijzer plaats. Zoo verscheen zeer onverwacht en onvoorbereid de oproeping der sollicitanten naar de vacante school, in de *Opregte Haarlemmer Courant* en in de *Bijdragen*, (de kosten der advertentie in andere bladen kon men besparen) en — hetzij de beide Katholieke wethouders een oogenblik van distractie hadden gehad, hetzij de burgemeester, uit hoofde van de onaanzienlijkheid der vacature, die oproeping op weinig interessante wijze in de vergadering had besproken — op zekeren dag lazen de wethouders tot hunne groote verwondering het berigt der oproeping in de *Haarlemmer Courant.*

En toch ontbrak het niet aan sollicitanten, hetgeen, bij de weinige belangrijkheid der school te L., verwondering zou kunnen baren, ware men niet bekend geworden met de ijverige pogingen, welke, gedurende de schijnbare werkeloosheid der Katholieken, door belangstellende vrienden van een anderen kant waren aangewend om geschikte en gewilde personen aan te sporen tot deelneming aan het vergelijkend examen, opdat men uit velen een waardig leidsman der jeugd voor de school te L. zou kunnen kiezen.

Met klimmend ongeduld werd nu het vergelijkend examen te gemoet gezien; want — nadat een en andermaal door den gemeenteraad was aangedrongen op het bespoedigen van het examen, uit aanmerking dat het herfst-jaargetijde reeds zoover was gevorderd en enkele sollicitanten althans van gene zijde van het IJ moesten komen — nadat de burgemeester herhaaldelijk daarover mede zijne verwondering en spijt had te kennen gegeven, behaagde het eindelijk den heer districts-schoolopziener,

den dag voor het vergelijkend examen vast te stellen op een' der laatste dagen van November, en werd daarvan door het Edel-Achtbaar hoofd der gemeentë, bij monde van den veldwachter, aan heeren wethouders en raadsleden kennis gegeven.

Van de 22 sollicitanten hadden er *drie*, die toevallig alle drie Katholiek waren, boven de overigen het voorregt, op den 15n November eene uiterst belangstellende kennisgeving van den bezorgden burgervader te ontvangen; eene onderscheiding, waarvan zij eerst later al de waarde zouden leeren kennen. Die kennisgeving was van den volgenden inhoud:

G....., den 15n November 185..

„Het vergelijkend examen ter vervulling der vacante „school te L....., op Woensdag, den 24n dezer maand „bepaald zijnde, noodig ik u bij dezen uit, om, wanneer „gij aan dat examen wilt deelnemen, u op voorschreven „dag des morgens te 9 uur op het Raadhuis alhier te „laten vinden.

„Daar echter voor deze niet zeer belangrijke school „zich 22 sollicitanten hebben aangemeld, waaronder een „aantal uit den onmiddelijken omtrek, acht ik het niet „ondoelmatig, u, als verafwonende, en uit aanmerking „van het lastige en kostbare der reis, vooral in dit „jaargetijde, daarop attent te maken."

De Burgemeester der gemeente G. en L.
N. N.

Ondanks dien bezorgden raad en veelbeduidenden wenk lieten de drie bevoorregten zich niet afschrikken, maar wilden door hunne opoffering toonen, dat zij, niet min-

der dan het achtbaar hoofd der gemeente, er belang in stelden, dat er ruime keuze bleef om aan die, schoon *niet zeer belangrijke*, school toch eenen waardigen onderwijzer te geven. Welligt meenden zij ook daardoor nog meer in de gunstige gezindheid van den burgervader te rijzen.

Op den gewigtigen dag van het examen verschenen zij dan ook (niet met 19, maar) met 7 mededingers. Te 9 uur des morgens begon de kampstrijd, die, met eene korte tusschenpoozing, tot laat in den avond zou worden voortgezet. De Edel-Achtbare heer schoolopziener van het district plaatste zich op het voorzittersgestoelte; om hem bij te staan, en, immers voor zoover noodig was, te controleren [?], zetten zich ter regterzijde het achtbaar hoofd der gemeente, ter zijner linkerzijde een bevriende hoofdonderwijzer uit de nabuurschap en wiens hulponderwijzer aan den strijd mede deel nam; terwijl wethouders en verdere leden van den Raad als toeschouwers bij een spiegelgevecht figureerden. Den opziener was het aan te zien, dat hij in al het bewustzijn van zijne hooge magt en met al de naauwgezetheid des gewetens, aan zijne verhevene waardigheid passend, den strijd ging gadeslaan. Met indrukwekkenden ernst werd de onverbiddelijke puntenzetter gescherpt, die vreesselijker dan het noodlottig Damocles-zwaard de strijdenden dreigde, onzeker, ook bij den meesten moed en geoefendheid in den strijd, wien dat wapen sparen zou of treffen. En opdat de punten met de hoogstmogelijke zekerheid zouden worden gezet, liet de schoolopziener zich in moeijelijke oogenblikken voorlichten, niet slechts door den burgemeester, die eene meer dan gewone oplettendheid liet blijken voor zijne drie gunstelingen, maar ook door

den bevrienden hoofdonderwijzer, die, als geheel onzijdig en onbekend met de sollicitanten, een waarborg te meer was, dat er er een geheel onpartijdig oordeel zou geveld worden en men zich niet door 's burgemeesters voorliefde zou laten influënceren.

Het examen, waarbij de angst des gewetens bij den opziener en beide toezieners nog grooter scheen dan de onzekerheid der verwachting bij de toeschouwers en concurrenten, werd slechts onderbroken door eene korte schorsing om den strijders gelegenheid te geven, den inwendigen mensch te versterken, opdat zij, na den moeijelijken strijd met de pen, den laatsten en beslissenden kamp, met het zwaard der tong, zouden kunnen doorstaan. Te 10 ure in den avond werd eindelijk de lange, bange en onzekere strijd gestaakt; en afgemat en afgestreden trokken de strijders af, onzeker of — wat meer gebeurd was — de volgende dag niet op nieuw den strijd zou zien beginnen.

Alstoen verklaarde de voorzitter, dat men den strijd als geëindigd kon beschouwen, en, nadat de gewone leden van den Raad zich verwijderd hadden, begon het *overleg* van den schoolopziener met burgemeester en wethouders. De ranglijst der punten werd nu consciënciëus opgemaakt, en men kwam, voor zoover het den zwakken mensch gegeven is, tot de morele overtuiging, dat juist de drie door den burgemeester met meer onderscheiding behandelde sollicitanten (waarvan één vroeger, bij zijne benoeming tot hoofdonderwijzer, onder een groot getal mededingers, een schitterend examen had afgelegd), dat juist deze drie door — de schoolopziener kon zijn spijtgevoel niet verbergen — door een noodlottigen afloop, de eer der nominatie niet waardig bleken; terwijl juist de

persoon, wien de volksstem reeds vooraf als den toekomstigen onderwijzer had aangewezen, de meeste punten had bekomen.

Daar volgde een oogenblik waarin schijnbare spijt en verslagenheid en wezenlijke twijfel en ongeloovigheid zich teekenden op het gelaat der verschillend gestemde overleggers. Zeker om dien pijnlijken toestand spoedig te doen eindigen, maakte de schoolopziener, zonder in overleg te treden of men drie dan wel zes personen op de voordragt zou brengen, het *drietal* der gelukkige kandidaten op, en legde het aan burgemeester en wethouders ter teekening voor. De burgemeester erkende, ondanks zijne vooringenomenheid met de drie jammerlijk gevallenen, de billijkheid en regtvaardigheid der beslissing door de punten; en de zaak ware beëindigd geweest, zoo niet, tegen alle verwachting, de beide wethouders, wier oordeel over het examen minder puntig maar meer rond was, voor de zwakken, wien het lot zoo ongunstig was, waren opgetreden, en weigerden te teekenen, wanneer niet een der drie bewuste personen, die hun het best voldaan hadden en van wie zij bovendien de uitmuntendste getuigenissen hadden, mede op de kandidatenlijst wierd geplaatst.

De schoolopziener, een verstandig en gemoedelijk man, trachtte eerst langs den verstandelijken weg der overtuiging den niet-wetgeleerden wethouders uit Art. 22, 1ste lid, der wet van 13 Augustus 1857, bij wijze van inductie en deductie, te bewijzen: „dat uit den aard „der zaak alléén diegenen op de voordragt mogten „gebragt worden, die bij het vergelijkend examen het „best voldeden [1])." Doch toen het hem niet mogt

---

1) Het betreurenswaardig Koninklijk besluit, aldus luidende,

gelukken, de halstarrigen tot overtuiging te brengen, en deze voor zijne wetsverklaring even ongeloovig bleven als de edele van Nispen van Sevenaer, in zijne redevoering in de Tweede Kamer van 9 December 1864 over het Koninklijk besluit van 20 Junij, tegenover den Minister van Binnenlandsche Zaken; toen zij het voorstel deden van een zestal in plaats van het drietal, wat wonder, dat de gemoedelijke man zijne bedaardheid verloor? dat hij een oogenblik zelfs zijne waardigheid vergat, en beproefde, op het gemoed der wethouders te werken, toen hij in edele verontwaardiging hun toevoegde: „Wat d....r! denkt jelui dan, dat ik hier als kwade jongen „ben gekomen om mij in mijn functie door halstarrige „boeren te laten beleedigen?"

Alles te vergeefs. De koppige N. H. boeren waren ditmaal noch voor overtuiging, noch voor overreding vatbaar, en — wat nog het ergst was — zij beriepen zich nog wel op hun regt, zich grondende op datzelfde Art. 22, en verklaarden den schoolopziener rondweg, dat zij meer geloof hechtten aan de natuurlijke wetverklaring van een geacht lid der Tweede Kamer, eene specialiteit in zake van het onderwijs, dan aan de willekeurige wetsduiding van den heer schoolopziener.

Die ronde taal der wethouders en het noemen van den gezaghebbenden naam van wijlen M^r^. Meylink, advokaat te 's Hage en lid der Tweede Kamer, scheen den puntigen schoolopziener tot nadenken te brengen. De zaak bleef dus onafgedaan, en de schoolopziener zag zich ge-

---

werd eerst vier jaren later genomen. De schoolopziener schijnt derhalve beter dan de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken den geest der wet te hebben begrepen.

noodzaakt, na een dag van zooveel inspanning en opoffering in het belang der gemeente, onverrigter zake huiswaarts te keeren, van zijnen kant vast besloten om, *coûte-qui-coûte*, zoo niet het regt en de wet, althans zijn gezag te handhaven tegenover die vermetelen. Maar ook de wethouders van hunnen kant hadden zich vastelijk voorgenomen, hun regt en hunne vrijheid volgens de wet tegenover den schoolopziener te handhaven, of, in het onverhoopt geval dat hun dit zou mislukken, liever eene bijzondere school voor de beide vereenigde dorpen op te rigten dan zich aan de willekeurige heerschappij van den schoolman te onderwerpen, hetgeen zij hem dan ook niet onduidelijk te kennen gaven.

Daar inmiddels de schoolopziener niets meer van zich liet hooren, begon het den gemeenteraad te verdrieten, dat de zaak der benoeming niet vorderde, en noodigden de wethouders wettiglijk den burgemeester uit, om binnen veertien dagen met hen eene voordragt op te maken en vervolgens die voordragt aan den heer schoolopziener te zenden om advies. Zulks geschiedde; doch — men ontving geenerlei antwoord. In plaats daarvan ontving men een schrijven van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, die, zonder in eenige beoordeeling te treden van het geformeerde drietal, aandrong op het maken van een zestal. Ofschoon de wethouders begrepen, daartoe niet verpligt te zijn, voldeden zij echter uit welwillendheid aan den raad des Ministers, en deden daarvan mededeeling aan den schoolopziener. Te eerder trouwens waren zij daartoe bereid, wijl zij, het drietal in het zestal kunnende opnemen, niet belemmerd of beperkt konden worden, gelijk zij meenden, in hun regt van vrije verkiezing des onderwijzers. *At... latet hic anguis sub herba*, en welligt

werd hier de Minister met den Raad misleid. Het zestal wordt opgezonden, en ziet, wat gebeurt? In eene missive van Gedeputeerde Staten van N. H., waarbij een begeleidend schrijven van den schoolopziener, werd aan den gemeenteraad van G. en L. beteekend: dat, wijl een der sollicitanten een gelijk getal punten had als een der op het zestal voorkomende [N. B. die vroeger ook tot het drietal behoorde], het hoogst onbillijk zoude zijn, dat laatstgenoemde op het zestal bleef, wijl de aspirant, die met hem in punten gelijk stond, een gelijk regt [?] zoude hebben om op het zestal voor te komen. Daarom vereenigden zich nu Gedeputeerde Staten met den schoolopziener om aan te dringen op de eliminatie van dien kandidaat [die thans op het zestal voorkwam en vroeger een van het drietal was], en gaven zij alsnog den raad om een *vijftal* te formeren ingevolge Art. 22, dat eene voordragt van minstens 3 en hoogstens 6 personen toelaat, maar geenszins een *zevental.* Eindelijk gaven Hun Edelmogenden zeer nadrukkelijk den wensch te kennen, dat in ieder geval spoedig een einde werd gemaakt aan de reeds zoo lang hangende zaak.

Terwijl deze onderhandelingen werden gevoerd, had er een incident plaats, dat niemand had voorzien. Te midden namelijk der meer en meer ingewikkelde moeijelijkheden verliet het hoofd van het gemeentebestuur het vaandel en vroeg en verkreeg zijn ontslag als burgemeester. Kwaaddenkende personen vermoedden, dat hij zich daardoor op slinksche wijze aan de zaak wilde onttrekken om tijd te winnen. Waarschijnlijk echter hadden spijtgevoel, wijl de zoete vrede, welke altoos tusschen hem en zijn Raad en tusschen de burgers had geheerscht, zoo jammerlijk was verstoord, en de overweging, dat hij toch niet meer vol-

gens zijne beste bedoeling en liberale zienswijze in het belang zijner gemeente kon werkzaam zijn, den burgervader tot dat besluit gebragt.

Hoe smartelijk dat verlies ook ware, meende men den kostbaren tijd niet in treurnis en werkeloosheid te mogen laten voorbijgaan, en werd door den waarnemenden burgemeester en wethouder een antwoord gezonden aan den schoolopziener, als den officiëlen tusschenpersoon, door wien het schrijven van Gedeputeerde Staten was beteekend geworden, en tegelijk kopie van die rescriptie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken overgelegd.

In dat schrijven werd een overzigt gegeven van het gebeurde tot dan toe, en betuigde men zijne groote bevreemding over den loop welken men van verschillende kanten aan de zaak der benoeming zocht te geven. Men wees er vooral op, dat de verandering van het vroeger geformeerd *drietal* in een *zestal* alléén had plaats gehad ten gevolge van een raadgevend schrijven van Zijne Excellentie den Minister, in het vast vertrouwen, dat de opvolging van dien ministeriëlen raad den heer schoolopziener tot bespoediging der zaak zou aansporen; te meer toch daar men tot hiertoe vergeefs wachtende was gebleven naar zijn advies op het reeds zoo lang ingezonden *drietal*, door burgemeester en wethouders opgemaakt. Dat burgemeester en wethouders niet konden inzien, krachtens welk regt men eenig zedelijk geweld op hen trachtte uit te oefenen, noch krachtens welk regt zij in de vrijheid hunner keuze werden belemmerd. Alligtelijk toch zou het vermoeden kunnen ontstaan, hetwelk zij echter liefst voor geheel ongegrond wilden houden, dat de behandeling waaraan zij bloot stonden, alleen dáárdoor te verklaren was: dat men, tot elken prijs, zekeren persoon

van iedere kandidaten-lijst zocht te weren. Burgemeester en wethouders zouden zich dit echter niet kunnen laten welgevallen, maar moesten en zouden waken voor de handhaving van geheel hun regt, zonder eenige willekeurige beperking of krenking, en hadden daarom een beroep gedaan op de tusschenkomst des Ministers. Derhalve persisteerden zij bij het aangeboden *zestal*, of, mogt men daarmeê geen' vrede willen nemen, dan, terugkomende van wat zij vroeger naar den raad des Ministers hadden ingewilligd, namen zij hun *zestal* terug en verklaarden zij, zich te houden aan het vroeger aangeboden *drietal*.

Eindelijk verklaarden burgemeester en wethouders: dat zij, niet minder dan Gedeputeerde Staten, verlangden naar eene spoedige afdoening der zaak, maar dat zij zich niet konden neerleggen bij de betuiging van Hun Edelmogenden: dat die afdoening maar „*in elk geval*" moest bespoedigd worden; immers bij die afdoening mogten regt en billijkheid niet lijden. Burgemeester en wethouders vertrouwden dan ook, dat zulks door de betrokkene autoriteiten zou worden erkend en zij dan ook gaarne zouden willen medewerken tot eene bevredigende oplossing der opgeworpen moeijelijkheden, alvorens de publieke opinie, die zich voor de zaak begon te interesseren, zich in hatelijke verdeeldheid tusschen burgers openbaarde en er eene strijdvraag van maakte waarvan de behandeling niet in 't openbaar belang wezen, maar de hier zoo gelukkig heerschende verdraagzaamheid in gevaar brengen zou.

Na deze uiteenzetting van den loop der zaak werd nog in een afzonderlijk schrijven aan den heer schoolopziener kennis gegeven: dat burgemeester en wethouders, ten

einde, zooveel van hen afhing, te voldoen aan den uitgedrukten wensch van Gedeputeerde Staten „*om namelijk „in elk geval spoedig een einde te maken aan de reeds „zoo lang hangende zaak*," met den Raad binnen 14 dagen zouden overgaan tot de benoeming van eenen hoofdonderwijzer voor de vacante school te L., uit het aan den schoolopziener ten fine van advies, ingezonden zestal, ingevolge Art. 22, 1ste lid, 2de titel der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad*, N°. 103) op het lager onderwijs; dat zij de eer zullen hebben aan Z.Ed.Achtb. en tevens aan den benoemde, volgens eene aanschrijving van Zijne Excellentie aan de gemeentebesturen, binnen drie dagen van die benoeming kennis te geven.

Eenige dagen waren sedert dat schrijven verloopen, toen op het onverwachtst door den inmiddels benoemden nieuwen burgemeester aan wethouders de komst van den schoolopziener werd aangekondigd, met uitnoodiging om nog dienzelfden dag ten Raadhuize te willen verschijnen; aan welk verzoek bereidwillig en belangstellend werd voldaan.

Die vergadering had wederzijds een hoog ernstig aanzien, en na al het gebeurde mogt men zich voorbereiden op eenen afdoenden maatregel. En welke zou die maatregel zijn? Immers er waren zoovele verschillende, zoo niet strijdige belangen te verzoenen: het regt van het gemeentebestuur, het gezag van den schoolopziener, de hooge raadgeving van zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, de hoogstdringende raad van Hun-Edelm. Gedeputeerde Staten. Zou het misschien zijn een Koninklijk besluit, waarbij de gedane voordragt werd vernietigd, met bevel tot een nieuw vergelijkend examen, om zoodoende het eenigzins gecompromitteerd gezag van

den schoolopziener te redden, zonder het regt van den gemeenteraad te ontkennen?... Maar men was toen nog zoo weinig verwijderd van de dagen, toen, bij de voordragt der nieuwe wet op het lager onderwijs, door de regering de zoo duidelijke verklaring was afgelegd, wat door het woord *overleg* in Art. 22 wordt geeischt. Op bladz. 202 van het *Bijblad* der Eerste Kamer van 1857 staat: „Dezelfde spreker heeft mij de vraag voorgelegd, wat „de beteekenis is van het woord *overleg* in Art. 22. Moet „men het eens worden omtrent de keuze van een hoofd-„onderwijzer? Zooals de bepaling daar ligt, geloof ik „niet, dat men er die beperkte beteekenis aan kan geven: „dat burgemeester en wethouders bepaaldelijk verpligt „zijn, het advies van den schoolopziener te volgen. *In* „*overleg met den schoolopziener*', kan niet beteekenen: „*met toestemming van den schoolopziener. In overleg*, naar „het gewoon spraakgebruik, heeft alleen de beteekenis „van raadgeving, voorlichting. Men mag echter van „burgemeester en wethouders verwachten, dat zij niet „ligtvaardig zullen handelen omtrent het advies van den „schoolopziener. Indien zij dat deden, zou de opinie zich „spoedig tegen hen keeren, en daarin zouden zij de straf „erlangen voor de ongepaste verwaarloozing van dat „advies."

Deze toelichting door den Minister van Binnenlandsche Zaken (van Rappard) in de Eerste Kamer gegeven, toen nog zoo versch in het geheugen, was dus niet alleen duidelijk, maar ook geheel in overeenstemming met de bepaling van het artikel. Er zou anders volstrekt geene kwestie kunnen zijn van eene voordragt, door burgemeester en wethouders op te maken. Dan kon er geen prake zijn van *overleg;* dan was het de schoolopziener,

en de schoolopziener alléén, zijn, welligt niet juist, niet onpartijdig oordeel over de meerdere of mindere bekwaamheid der kandidaten, de uitkomst van het vergelijkend examen, door hem opgemaakt, dan waren het de punten, door hem toegekend, de rangorde, aan de verschillende kandidaten door hem gegeven, die bepaalde, welke der personen tot de zes of tot de drie kandidaten zouden behooren, dan verviel de taak, bij de wet aan burgemeester en wethouders opgedragen, geheel, dan beteekende het voorschrift der wet, dat het opmaken der voordragt aan burgemeester en wethouders in overleg met den schoolopziener opdraagt, niets, volstrekt niets.

Opmerkelijk is dan ook het onderscheid in de redactie der wet, waar zij in het 3de en 4de lid van hetzelfde Art. 22 de bepalingen vaststelt omtrent het ontslag en de schorsing der hoofd- en hulponderwijzers. Die schorsing, zegt de wet, geschiedt door burgemeester en wethouders, *den schoolopziener gehoord*; de voordragt tot ontslag door burgemeester en wethouders *en den districts-schoolopziener*. Dus met hem, met zijne toestemming, om, zooals door de Regering uitdrukkelijk werd verklaard, den onderwijzer tegen overijling of onregt van de zijde van burgemeester en wethouders te beschermen. Dáár is dus medewerking, toestemming noodig van den schoolopziener, maar volstrekt niet bij het opmaken der voordragt waaruit de gemeenteraad de keuze of benoeming moet doen.

Omtrent het regt van burgemeester en wethouders derhalve, volgens de duidelijke verklaring der regering zelve, kon niet de minste twijfel bestaan. Dat zij ook geenszins ligtvaardig, maar met vastberadenheid, met rijpen raad en met innige overtuiging hadden gehandeld,

was duidelijk uit de zorgvuldig ingewonnen, uitmuntende getuigenissen omtrent den door hen gewilden mede-kandidaat, welke niet verzwakt waren door de noodlottige minderheid van eenige weinige puuten. Bovendien erlangden zij in de opinie, niet hunne straf, maar veeleer hunne schoonste belooning.

Welke zou dan de afdoende maatregel zijn? Zou men nu reeds een Koninklijk besluit hebben uitgelokt, als dat van 20 Junij 1864, waarbij kortaf werd verklaard, dat uit den aard der zaak alléén diegenen op de voordragt mogen gebragt worden, die bij het vergelijkend examen het best voldeden; dat het alzoo aan den Raad niet vrij stond, tot hoofdonderwijzer iemand te benoemen, die in strijd [?] met de wet op de voordragt was geplaatst?

Maar, hoe zeer men het ook mogt wenschen, de tijd was daarvoor nog niet rijp, het toenmalig ministerie welligt niet gunstig gestemd. Ook hadden de voorzienige Heeren Gedeputeerde Staten in hun raadgevend schrijven, min voorzienig, op de eliminatie van den zesden kandidaat aangedrongen, niet op grond van onwettigheid, maar van onbillijkheid: omdat een andere sollicitant even veel punten had verkregen, en dus een gelijk regt [?] zou hebben om op het zestal voor te komen. Die onbillijkheid nu kon alleen vermeden worden door eene tweede onbillijkheid, het maken van een vijftal, zooals in de bedoeling van Gedeputeerde Staten scheen te liggen, want een zevental was in strijd met de wet. En diezelfde onbillijkheid zou men immers kunnen opwerpen, wanneer van de voorgedragene kandidaten niet diegene werd gekozen die de meeste punten had?

Er was dus een ander middel noodig om dien Gordiaanschen knoop door te hakken, en dat middel meende

de schoolopziener, na rijp nadenken te hebben gevonden. Hij deed namelijk het voorstel: om door het lot te beslissen, wie van de beide in punten gelijk staande personen op het zestal zou worden geplaatst.

Wie had het durven denken? Ook hier ontmoette 's mans regtvaardigheidszin en verzoeningspolitiek tegenstand; en toen een der wethouders zeer bedaard aanmerkte, dat hij wel ooit zijn geld, maar nog nooit zijn regt aan de loterij had gewaagd en ook nu die kans niet wilde beproeven, wierp de schoolopziener, *au bout de sa patience*, twee loten in het deksel van zijn achtbaar hoofd, en.... o gelukkig toeval! met eigen bevende hand bragt hij uit de zwart-zijden urne het lot te voorschijn waarop geschreven stond.... de naam van den door de *wethouders* gewilden persoon. Wat toch had er kunnen gebeuren indien het lot minder gunstig ware geweest? Indien eens de wethouders in dat *heylich gericht* geen wenk van boven hadden willen erkennen en met de bijna uitsluitend Katholieke bevolking van G. en L. eene bijzondere school hadden tot stand gebragt, dan zou de openbare school van G. door 20 en die van L. door 8 à 10 kinderen zijn bezocht. Welligt dat die ernstige overweging niet zonder invloed was gebleven op de gelukkige uitkomst der trekking.

Zoo was dan door dat eenvoudig en in ieder geval onschuldig middel, dat aan de middeleeuwsche ordalia doet denken, èn het wettig regt der gemeente, èn het gezag van den schoolopziener gelukkig gered, en moest tevens elke verdenking verdwijnen welke kwaadwillige achterdocht misschien tegen die onpartijdigheid had doen rijzen. Konde het gemeentebestuur met de ontknooping vrede hebben, de schoolopziener vooral mogt er zich

geluk mede wenschen; en met zoete zelfvoldoening voegde dan ook de waardige man den wethouders deze woorden toe: „Zietdaar, nou hebt jelui immers toch je zin, maar „het regt moest gehandhaafd, en je ziet, dat je niet buiten „mij om kondt."

Langs zóóvele omwegen en kronkelpaden kwam deze hoofdonderwijzers-keuze tot een einde; zóóveel kracht en volharding was er noodig om onder eene vrijzinnige schoolwet het vrije regt van het gemeentebestuur te handhaven. En de uitkomst heeft bevestigd, dat, niettegenstaande de vrees van den liberalen Minister, de liberale Gedeputeerde Staten, den liberalen schoolopziener en den liberalen burgemeester, de gemeente van L. alle reden heeft om zich geluk te wenschen over de zelfstandige houding van het bestuur, want zij bezit een allezins waardigen onderwijzer, geacht, niet slechts door de Katholieken maar ook door alle weldenkende Protestanten.

Maer toch, het valt niet te ontkennen, als men den in deze zaak gevoerden strijd oplettend nagaat, er lag in de wet zelve iets strijdigs met haar eigen beginsel en met haren geest. Er lag (en het was hier eene keer meer zoo duidelijk gebleken) er lag in die zucht tot autonomie der gemeentebesturen eene belemmering voor de zucht tot centralisatie van den Staat, in die zelfstandigheid, uit bewustzijn van regt bij de wet geboren, een gevaar voor de onbegrensde almogendheid van den Staat. Doch bijzonder lag daarin voor het staatsbestuur eene hindernis tegen de bereiking van zijn hoogste doel: de beschaving namelijk des volks naar de eischen des tijds, en voor het schoolbestuur; eene hindernis tegen zijn edel streven om: overeenkomstig zijne hooge roeping, vrijelijk zijn hoog gezag over het onderwijs te doen gelden, en het gelijken tred

te doen houden met den nieuwen vooruitgang. Hoe zeldzaam toch vindt men, vooral ten platten lande, een gemeentebestuur, genoegzaam op de hoogte der hedendaagsche verlichting, om een oordeel uit te brengen over de vereischte bekwaamheid van een' onderwijzer? Meestal is dat oordeel zoo bekrompen, zoo beneveld door godsdienstige vooroordeelen en verouderde begrippen van zedeleer en opvoeding. Immers zulk een gemeentebestuur bestaat gewoonlijk uit eenvoudige huisvaders, die in den onderwijzer hunner kinderen minder zien naar transcendentale hoog geleerdheid, dan naar degelijke wetenschap en geschiktheid voor het geven van een eenvoudig en bevattelijk onderwijs, berekend naar de behoeften der kinderen, en eene goede tucht in de school; die in hem zoeken, niet den boven alle godsdienstig vooroordeel verheven naturalist, maar den zedelijken, echt godsdienstigen man, die niet slechts het verstand maar ook het hart der kinderen tracht te vormen, en die, met godsdienstig bewustzijn zijner roeping, met ijver en uit pligtgevoel zijne edele en moeijelijke taak bij de schooljeugd vervult; wiens invloed op de zedelijke opvoeding en vorming zijner leerlingen zich langer en verder doet gevoelen dan de uren en muren der school. Zij zijn er bijv. minder op gesteld dat meester, volgens de hoogere natuurkunde, aan hunne kinderen leert: „*dat hunne moeder behoort tot de soort der twee-*„*voetige zoogdieren*," dan dat hij, volgens de oude Christelijke zedekunde, aan hunne kinderharten een diep gevoel van hoogachting, eerbied en liefde voor hunne ouders inboezemt, als degenen aan wie zij naast God alles te danken hebben, en die zijne plaatsbekleeders bij hen zijn op aarde; dat de Bijbel in de daad is het woord Gods en niet, volgens de moderne theologie, *in overdragtelijken*

zin, zooals dominé en pastoor bedienaars worden genoemd van het goddelijk Woord, maar eigenlijk hun eigen woord prediken, of zooals men bijv. nog van een schoon geschreven boek kan zeggen: dat is een goddelijk boek.

De schoolopziener daarentegen ziet in den onderwijzer een wetenschappelijk gevormden man, en in den plattelands-onderwijzer vooral den man die bestemd is om de daar ingewortelde denkbeelden eener verouderde zedekunde voor het licht der nieuwe beschaving te doen wijken! De moderne onderwijzer moet op zijn gebied wezen wat de moderne predikant is op het kerkelijk gebied. Zelfs kan hij beide tegelijk zijn, wanneer hij, als een ware apostel van den vooruitgang, verheven boven alle kleingeestige vooroordeelen van een positief Christendom, van geopenbaarde waarheid en goddelijke wet, volgens het diepzinnig voorschrift der wet (Art. 23) „zijn onderwijs, onder het „aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienst-„baar maakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke „vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot „alle christelijke [?] en maatschappelijke [?] deugden". Hij moet den scheidsmuur doen vallen, die de verschillende belijders der godsdienst door kerkgenootschappelijke formulieren onderling verdeelt en belet in te gaan in den tempel van een algemeen Christendom. Dàn en dan alléén, kan hij zich ook onthouden, volgens eene andere even wijze verordening der wet (Art. 23, 2de lid) „van iets te „leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den „eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen „van andersdenkenden".

Om zulke mannen aan de maatschappij te verzekeren, moest er gezorgd worden, dat de historie, te L. voorgevallen, zich niet kon herhalen. Zulk eene handelwijze

streed, zoo al niet tegen de letter der wet en de verklaring der Regering bij de discussie in de wetgevende Kamers, toch zeker tegen den geest en de rigting des tijds en vooral tegen den geest en de rigting der schoolmannen. Het onderwijs moest voor goed worden losgemaakt van alle slaafsche banden van leerstellige en zedekundige godsdienst.

Maar hoe daartoe te geraken? Immers de wet met de zoo uitdrukkelijke verklaring der Regering lag daar; en, zoolang de opvatting van Art. 22, 1ste lid, volgens de letter en de beteekenis daarvan, volgens de authentieke verklaring des Ministers, afgelegd in de plegtige vergadering der Eerste Kamer der Staten-Generaal, van kracht bleef; zoolang dat regt der gemeentebesturen tegenover de magt en het gezag van het schoolbestuur bleef gehandhaafd, zouden lagere invloeden van partijzucht, godsdienstig vooroordeel, streving naar *self-government* nadeelig blijven werken op de ontwikkeling van het onderwijs, overeenkomstig de eischen des tijds en van den verbazenden vooruitgang der maatschappij. Hoe wenschelijk het dus ook bleek, aan dien toestand een einde te maken, men kon zich de moeijelijkheid niet ontveinzen: het regt en de vrijheid der gemeentebesturen, de duidelijke woorden der wet, de nog duidelijker verklaring der Regering stonden in den weg.

Doch boven die zelfstandigheid der gemeente stond immers het groot beginsel der Staats-almagt? Boven de lagere-onderwijs-wet de hoogste wet van den Staat, het heil namelijk des volks, vooral in de beschaving gelegen? En, wat de verklaring der Regering betrof, had men niet, evenzeer in strijd met die uitdrukkelijke verklaring, bij de vaststelling der wet door de Regering gegeven, strijdig met den uit-

drukkelijken wil der Regering en van de Kamer, het geven van kosteloos onderwijs toegelaten dáár waar de kosten van het onderwijs door belastingen moeten gevonden worden? En waarom? Het was dáár, even als hier, te doen om eene andere hindernis voor de vrije ontwikkeling der beschaving, door de vrije staatsschool, zoo niet geheel, althans voor een groot gedeelte onmogelijk te maken: de oprigting namelijk van bijzondere scholen. Had men toen misschien wat te veel vrijheid aan de gemeentebesturen gegeven, wie zou het durven wraken, dat men hier die vrijheid wat inkortte? Beide toch, vrijheid en onvrijheid loste zich op in de ideale vrijheid van den Staat-god, die, van nature centraliserend, alle décentralisatie moet haten.

Dat streven der Regering, om het onderwijs geheel aan den invloed der gemeentebesturen te onttrekken en uitsluitend aan de willekeur harer getrouwe agenten, de schoolmannen, over te leveren, was dan ook reeds zeer duidelijk uitgesproken in een schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken (Tets) van 20 April 1859 (kort na het voorgevallene te L.) aan de Commissarissen des Konings in de provinciën. Bij die verklaring, in lijnregte tegenspraak met de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken (van Rappard), in de beide Kamers ten jare 1857 over Art. 22, wordt het systeem ontwikkeld, dat burgemeester en wethouders bij het opmaken van de voordragt het advies van den schoolopziener moeten volgen. Echter mag het betwijfeld worden, zeggen twee uitstekende regtsgeleerden, de heeren Boissevain en Kreenen, in hunne toelichting op de wet en bijzonder met het oog op deze ministeriële aanschrijving, of deze verklaring der wet, hoe nuttig en doelmatig zij

blijkens de ondervinding ook moge wezen, met de woorden der wet is overeen te brengen. [1]) Niettegenstaande die tegenstrijdige verklaring des Ministers over den betwisten zin der wet, de letter der wet bleef staan, en er was meer noodig dan eene ministeriële aanschrijving om aan al die moeijelijkheid en onzekerheid, dat weifelen en twijfelen, dien strijd tusschen gemeente- en schoolbestuur voor goed een einde te maken. Maar daarvoor was de tijd nog niet rijp. Eerst vier jaren later, toen, onder het liberaal bewind van den Minister Thorbecke, eene soortgelijke geschiedenis als te L. zich dreigde te hernieuwen, meende men, dat de tijd daartoe gekomen was.

Toen namelijk de Raad der gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude, op 25 Mei 1864 een besluit in dien

---

1) Het volgende voorval zou kunnen doen denken dat deze aanschrijving des Ministers niet geheel vreemd was aan het gebeurde te L. Weinige weken namelijk na die aanschrijving bezocht de Commissaris des Konings in Noordholland op zijne rondreis door de provincie, ook de gemeente G., waar destijds eene nieuwe R.-K. kerk in aanbouw was. De voorzitter van het parochiaal kerkbestuur had de eer, bij zijne opwachting ten Raadhuize, het stoffelijk belang der kerk bijzonder in de hooge bescherming van Z. E. aan te bevelen. Z. Exc. antwoordde daarop, dat hij hoopte altoos de belangen der gemeente te behartigen langs wettigen weg en zonder aanzien van godsdienst. Dat liberale antwoord had echter al den schijn, dat het door eene reminiscentie werd ingegeven. Z. Exc. bezocht bij die gelegenheid ook de nieuwe kerk. Op de vraag aan den voorzitter of het nieuw aangelegde kerkhof wel op de wettige distance van de bebouwde kom der gemeente lag, werd geantwoord: dat het zelfs eenige ellen verder lag en men gemeend had, dat zulks niet tegen de bedoeling der wet zoude zijn. „O! „volstrekt niet," was het minzaam antwoord van Z. Exc., „ik be„doelde maar of de wet wel geobserveerd was, want zulks is bij „de onderwijzerskeuze te L. niet geschied." Dat antwoord was niet liberaal, meer illiberaal zelfs dan de aanschrijving des Ministers, en niet volgens de wet. Ware Z. Exc. Minister geweest, het Koninklijk besluit ware vroeger geboren.

zin had genomen, werd, op voordragt van den Minister van Binnenlandsche Zaken, op 20 Junij daaraanvolgende het beslissend Koninklijk besluit geteekend, waarbij het besluit van genoemden gemeenteraad wordt vernietigd en gezegd: „dat volgens art. 22 der wet van 13 Augustus „1857, zoodanige voordragt hoogstens zes personen mag „bevatten, *en dat uit den aard der zaak daarop alléén „diegenen mogen gebragt worden, die bij het vergelijkend „examen het best voldeden;* dat het alzoo aan den Raad „niet vrijstond, tot hoofdonderwijzer iemand te benoemen „die in strijd [?] met de wet op de voordragt was geplaatst."

„Door dat vernietigend Koninklijk besluit," zoo merkte de Hoogwelgeb. heer van Nispen van Sevenaer in de Tweede Kamer teregt op, „wordt de wezenlijke zin van art. 22 „geheel vernietigd. Men ontneemt aan burgemeester en „wethouders het regt om de voordragt te maken en aan „den gemeenteraad het gewigtig regt om daaruit te kiezen. „Men draagt het regt, door de wet aan burgemeester en „wethouders toegekend, over op den schoolopziener, die „door het opmaken der ranglijst, door het toekennen van „punten, volgens die het artikel geheel vernietigende uit- „legging, de persoon is die de voordragt opmaakt, die „bepaalt, welke de drie of zes personen zullen zijn waaruit „de gemeenteraad heeft te kiezen." Wat toch is een dergelijk vergelijkend examen, waarbij het in de meeste gevallen [1]) geheel van de misschien dwalende, misschien

---

1) *In de meeste* gevallen; het behoeft echter niet *altoos* zoo te wezen. WIJ WENSCHEN HIER BIJZONDER DE AANDACHT OP TE VESTIGEN: noch door een term der wet, noch door een Koninklijk besluit wordt alleen de schoolopziener geregtigd om het getal der punten te bepalen, hetwelk door ieder der aspiranten behaald is, of uit te maken, welke betrekkelijke plaats hun toekomt op de ranglijst, die tot de voordragt dienen moet. De Minister Thorbecke

zelfs partijdige beschouwing van den schoolopziener afhangt, den eenen kandidaat een punt meer dan aan den anderen te geven? „Die vaststelling van punten krijgt het „gemeentebestuur [zoo als in even genoemd geval plaats „had] een paar dagen nadat het examen is afgeloopen. Zijn „nu burgemeester en wethouders daaraan gebonden, dan „is de hun bij de wet opgelegde taak vervallen; in één „woord: dan gaat op het schoolbestuur de taak van het ge„meentebestuur over." En wat nog meer zegt: „de weg„lating der bepaling, die vroeger in het regerings-ontwerp „stond, omtrent het inroepen eener beslissing van Ge„deputeerde Staten, schijnt mede te brengen, dat *overleg* „niet-toestemming insluit, daar anders geen middel „zoude aangewezen zijn om tot eene beslissing te geraken,"[1]) ofschoon en hoe duidelijk ook bij de discussiën in de beide Kamers door de Regering de verklaring was afgelegd, dat: „*overleg met den schoolopziener* niet kan „beteekenen *met toestemming van den schoolopziener*, „maar alleen *raadgeving*, *voorlichting*." De schoolopziener is dus het hoogste ressort en kan nu triomfantelijk zeggen, wat de schoolopziener te L., doch toen

---

heeft in de Tweede Kamer, den 9n December 1864 wèl als zijne meening uitgesproken: „het hangt van burgemeester en wethouders „af, de regels van beoordeeling van te voren vast te stellen. Maar „dan moet het vast staan, dat degenen, die volgens die regels „het best hebben voldaan, op de voordragt komen; de behaalde „punten alléén behoeven niet te beslissen, maar men behoort dan „van te voren te bepalen, welke de regel zal wezen, waarnaar „nommer één, twee en drie te rangschikken zijn op de voordragt;" maar ook dáárbij heeft de minister het regt *niet* ontkend dat burgemeester en wethouders bezitten om *met* den schoolopziener die gezamenlijk bepaalde regels toe te passen, en hun oordeel naast en nevens dat van den schoolopziener te doen gelden.

1) Aldus Boissevain en Kreenen in de toelichting der wet.

noch slechts in den geest van profecij uitriep: „*je kunt „niet buiten mij om.*" Hij kan er bijvoegen: „*en nu „is mijn zin uw wet.*" Nog één stap en de schoolopziener verpligt den gemeenteraad, ter vereenvoudiging van zijne nog altoos moeijelijke taak en vrije keuze: om den eersten kandidaat te kiezen.

Wij besluiten deze niet onbelangrijke bijdrage met eenen diep bekommerden blik te werpen op dat streven der Regering naar absolute staatsmagt, ook in zake van het onderwijs, bij de heillooze rigting waarin zij hetzelve voortstuwt: de Staat, alle individuële en bijzondere vrijheid verzwelgende, de Staat moet opvoeder zijn van het volk; de Staat, waarin, zooals de godlasterlijke schrijver van „*De Paus en het Congres*" zeide, de geest is overgaan die vroeger in de Kerk woonde, de atheïstische Staat moet de maatschappij opvoeden door een godsdienstloos, onchristelijk, heidensch onderwijs. Het volksonderwijs, de moderne beschaving, zoo hoorde men nog onlangs op het sociaal Congres te Bern verkondigen, moet de onttroonde Kerk vervangen De geestelijke instellingen van onderwijs en opvoedings-gestichten, zoo schreef kort geleden de Italiaansche Minister van onderwijs, kunnen als onnoodig worden opgeheven en moeten voor goed verdwijnen, als belemmerend voor de vrije ontwikkeling der beschaving. De bijzondere school, dat is, de Christelijke, de godsdienstige school moet bemoeijelijkt, zoo mogelijk, geweerd worden; de gemengde staatsschool moet alle inmenging der Kerk, allen invloed der godsdienst en van een positief Christendom vernietigen.

Wie huivert niet, als hij overal in Europa en daar buiten

de staatsmannen, en daaronder zoovele Katholieken, verblind door een valsch liberalisme, in verband met de loge, rusteloos werkzaam ziet in de dienst van den staatsafgod, die met almagtige hand de verdwaasde volken heenenslingert naar de afgrond eener heidensche beschaving, duizendmaal ijsselijker dan het beschaafd heidendom zelf?

Wie verwondert zich dan nog, wanneer wij Christus' Plaatsbekleeder, die van de rots der eeuwige waarheid de ontbinding gadeslaat waarin de maatschappij verkeert, als de Engel des behouds de trompet zien steken en zijne waarschuwende stem tot de vorsten en volken der wereld hooren klinken? Als wij den grooten Pius, in § VI van zijne bewonderenswaardige Encycliek van 8 December 1864, dat streven van den Staat en die godsdienst-ondermijnende rigting van het onderwijs zien brandmerken en in N°. XLVIII uitdrukkelijk deze stelling veroordeelen: „Katholieken kunnen „hunne goedkeuring hechten aan zulk eene opleiding „der jeugd, welke van het Katholiek geloof en de magt „der Kerk gescheiden is, en alleen op de wetenschap „van het natuurlijke let en zich enkel, of althans hoofd„zakelijk bij het aardsche maatschappelijke leven bepaalt"?

De groote en welsprekende Bisschop van Orleans, Mgr. Dupanloup, die den kanker onzer hedendaagsche maatschappij zoo diep begrijpt, en wiens hart al de ellenden dier groote zieke zoo diep gevoelt, die altoos tegen de groote kwalen de groote geneesmiddelen aanbiedt en die van opvoeding en onderwijs het doel van heel zijn leven en streven heeft gemaakt, heeft onlangs een geschrift uitgegeven onder den titel van: *Le Catéchisme Chrétien, ou Exposé de la doctrine de Jésus-Christ offert aux hommes*

du monde. In zijne diepe bezorgdheid voor de innigste en ernstigste behoeften der menschen van onzen tijd; overtuigd dat de godsdienstige onverschilligheid van het groot getal onzer tijdgenooten geene andere oorzaak heeft dan het gebrek aan een solied godsdienstig onderwijs in de jeugd; getroffen door het maar al te ware feit dat men eene menigte menschen vindt, zeer verstandig, zeer verlicht over andere punten, maar diep onwetend in het punt van godsdienst, meende geen grooter werk te kunnen doen dan aan de menschen in de wereld in den vorm van den catechismus eene verklaring aan te bieden van de leer van Jesus Christus. „Helaas!" zoo spreekt de groote Bisschop, met dien practischen blik en die welsprekendheid des harte, die zooveel kracht geeft aan zijn woord, „helaas!" zoo zegt hij in zijne voorrede van dat werk, „daar „zijn ook heden nog menschen die ons den oorlog aandoen, „die het Christendom zouden willen vernietigen en de Kerk „buiten de menschelijke maatschappij verbannen. Weten „zij wel wat zij doen? Indien wij aan hunnen wensch „voldeden, indien wij ons terugtrokken naar de woestijn, „onzen catechismus met ons nemende, en al de lichtstralen „der christelijke waarheden door dat boek verspreid in den „dampkring die ons omgeeft, men zou terugzinken in den „nacht des heidendoms. Welaan, veronderstelt dat het „Christendom een oogenblik verdwijnt en met hetzelve het „Evangelie en het kruis, wat zult gij er voor in plaats „hebben? Frankrijk heeft het gehad... Een Robespierre, „die in het gezigt van het schavot, te midden der beulen „en slagtoffers, het bestaan van het Opperwezen en de „onsterfelijkheid der ziel afkondigt, of een La-Reveillère-„Lepaux, met eene belagchelijke theophilanthropie, een „voorwerp van spot voor het volk en voor de kinderen.

„Ja ontneemt aan die kinderen, aan dat volk den Cate-
„chismus; ontneemt aan de toekomstige geslachten dat
„voedsel voor verstand en hart, dat stellig en solied onder-
„wijs van waarheid en deugd, en gij zult zien, wat er van
„dat geslacht gewordt. Ik weet het, wij zijn niet meer in
„de dagen van een Robespierre of van die bespottelijke
„theophilanthropen, maar waardoor zouden onze heden-
„daagsche hervormers, ik weet het, meer menschelijk,
„zonder daarom altoos meer verstandig te zijn, den Cate-
„chismus vervangen? Zij zouden ons, in plaats van dat
„natuurlijk en waar, dat zelfstandig en eenvoudig onder-
„wijs, vol van wezenlijke zaken en practische denkbeelden,
„eenige ledige en laffe verhandelingen, holle en klinkende
„phrasen, eene vage en onbestemde zedeleer geven: niets
„krachtigs, niet vermogends, niets krachtdadigs, niets van
„datgene wat noodig is om de opvoeding van een volk te
„maken, om zijne ziel te verheffen en zijne driften te
„beteugelen."

Ook in ons vaderland zien de Hoogwaarde Kerkvoogden zich genoodzaakt, met klimmende bezorgdheid te waken en telkens met krachtiger aandrang te waarschuwen tegen die huiveringwekkende ontchristelijking der jeugd door het onderwijs op de staatsschool, gelijk wij nog onlangs den Bisschop van Roermond, Mgr. Paredis, in een herderlijk schrijven aan de geloovigen van zijn diocees, en vooral aan ouders en overheden het gevaar met den vinger zagen aanwijzen.

Dat gevaar neemt hand over hand toe; verder en verder grijpt de Staat naar de alleenheersching over de school, en het onderwijs wordt in zijne hand een schrikbarend middel om het godsdienstig geloof en de Christelijke zedeleer te ondermijnen en uit te roeijen.

Wel is waar, hebben enkele leden onzer wetgevende Kamers, die verder zagen, en al die schoone regelingen eener centraliserende regering niet door het bedriegelijk prisma van een valsch liberalismus bekeken, die meenden dat het onderwijs iets anders zijn moest dan een beschavings-locomotief op den staatsspoorweg, reeds lang gewezen op die gansch materialistische rigting van het onderwijs en deszelfs onvermijdelijke gevolgen. Mannen als een van Nispen van Sevenaer, Groen van Prinsterer, Meylink en anderen hebben herhaaldelijk en met nadruk hunne waarschuwende stemmen verheven tegen die atheïstische strekking van het volksonderwijs. Doch die stemmen waren stemmen in de woestijn. Immers nog onlangs lazen wij in het adres van antwoord op de troonrede van September 1865 door de Eerste Kamer, in § 6, dezen weerklank: „Hoe hooger de stoffelijke welvaart door den „voorspoed der groote takken van volksbedrijf stijgt, des „te meer behoort het onderwijs te beantwoorden aan de „eischen eener toenemende beschaving. Wij verheugen „ons in de deelneming die het middelbaar onderwijs aan„vankelijk ondervindt, en vleijen ons, dat wij tot rege„ling van het hooger onderwijs spoedig zullen geroepen „worden." — Kan het nog duidelijker gezegd worden, dat de hoogste wetgevende magt in den Staat, éénstemmig met de hoogste uitvoerende magt, erkent, dat het hoogste doel van het onderwijs is: de stoffelijke welvaart der maatschappij, of, wat hetzelfde zegt: den geest aan het stof dienstbaar te maken?

En in het adres der Tweede Kamer op diezelfde troonrede lazen wij: „met niet minder deelneming volgen wij „de ontwikkeling van het lager en middelbaar onderwijs. „Wij hopen dat de regeling van het hoogere spoedig

„volgen en tot *even* goede uitkomsten leiden zal." En zelfs niettegenstaande een voorgesteld amendement, om het woord *even* te doen wegvallen, werd het adres aangenomen.

En, helaas! welke zijn die goede uitkomsten, gedurende acht jaren sedert de invoering der wet op het lager onderwijs verkregen? Voorwaar treurig, hartverscheurend en in de toekomst verschrikkelijker nog voor wie den gang, waarin het onderwijs door de regering wordt heengedreven, met een ernstig oog gadeslaat. Die rigting moet onvermijdelijk leiden tot ontzedelijking, tot ontchristelijking van ons volk. Op den heillooze weg dien wij thans bewandelen, waarop wij met versnelde schreden voorwaarts streven, zal het ontluikend geslacht, de kiem en de hoop der toekomst, in sommige natuurlijke kundigheden geoefend worden, met volkomen verwaarloozing van alle godsdienstige opvoeding; en wat dan moet er geworden van een geslacht dat door zekere kennis leert begeeren, maar niet door godsdienst leert, kwade begeerten te bedwingen? „*Als gij van deze vrucht zult eten*," zoo sprak de vader der leugentaal tot onze eerste ouderen; en zoo heeft de moderne beschaving, eene aan God vijandige wetenschap, nog eens gefluisterd in het oor der volken: „*dan zullen uwe oogen opengaan en gij zult „als goden zijn, kennende goed en kwaad.*" Maar „*den dood „zult gij sterven,*" zoo had God gesproken. Door zucht naar kennis, buiten God en boven God, verblind en bedwelmd door zinnenlust naar die vrucht, zoo bekoorlijk voor het oog en begeerlijk om verstand te geven,[1]) vielen de stamhouders van het menschelijk geslacht, en God

[1]) Vertaling van van der Palm.

stelde voor den ingang van het paradijs eenen engel, die hun den weg afsloot welke geleidde tot den boom des levens. Door diezelfde noodlottige zucht naar wetenschap buiten God en boven God, door onbegrensde begeerte naar zingenot gaat de maatschappij haren ondergang te gemoet, en den dood zal zij sterven, indien zij zich eenmaal moedwillig den weg heeft gesloten die geleidt tot den boom van welks vruchten zij moet leven, en die nergens groeit dan te midden van het paradijs van Jesus' Kerk.

Wiens hart treurt en bloedt niet, en wie siddert niet voor de nabijzijnde toekomst, wanneer hij buiten de Kerk een blik werpt op de volken, waar de groote menigte leeft en sterft in verkregen natuurlijke kennis zonder opvoeding? Zij verkeeren in volslagen maatschappelijke ontbinding en bedreigen Europa met vreesselijke rampen.

Het is mogelijk, zoo eindigen wij met de woorden van „*de Tijd*" van 20 September, dat die rampen de oogen van velen zullen openen die thans gerust zijn en geen gevaar bespeuren. Moge het geschieden vóór dat bij ons de tegenwoordige regeling van het onderwijs al hare schadelijke en schromelijke gevolgen heeft verkregen!

VAN SUNTE CRISTOFFELS BEELDEN.

Eene proeve ter beantwoording der vraag:

HOE WERDEN IN DE MIDDELEEUWEN DE KOLOSSALE BEELDEN VAN DEN H. CHRISTOPHORUS BESCHOUWD, WELKE MEN ALOM BINNEN OF BUITEN DE KERKEN ONTMOETTE, EN DAT WEL TER PLAATSE, WAAR ZIJ DEN BINNENTREDENDE TERSTOND IN 'T OOG VIELEN?

Als jongen van zestien jaren zag ik voor 't eerst den Keulschen Dom. Wat indruk dit meesterstuk der gothische bouwkunst destijds op mij maakte, daarvan weet ik mij niet veel meer te herinneren, dan dat ik bij 't zien van het ontzaggelijk *multum quid* — 't geen mijn jeugdige geest niet tot eenheid wist te brengen, — als verplet stond.

Was 't *het schoone* of wel *het kolossale* der domkerk, dat deze gewaarwording in mij te weeg bragt? Moet ik het antwoord geven, dan geloof ik, dat het laatste 't geval was. Gelijk het in die jaren gemeenlijk gaat, het kolossale schijnt toen ter tijd ook mijne aandacht vooral getrokken te hebben. De Dom met zijne hooge vensters, duizende torentjes en spitsen, was reeds in 't onbestemde donker der herinnering teruggetreden, maar weinig kon ik er mij meer van voorstellen, als een ander kolossaal voorwerp, — dat ik daar binnen den Dom zag, in zijn soort kolossaler dan de Dom zelf, — mij nog levendig voor den geest stond. Het was het twaalf voet hooge beeld van den H. Christophorus, dat nog ten huidigen

dage een ieder in het oog valt die langs het zuidelijk portaal voor 't eerst den tempel binnen treedt.

Of het een aangeboren trek voor de studie van gewijde kunst moet geweten worden, of wel den diepen indruk, dien de kolossale Christus-drager uit Keulen's hoofdkerk in die dagen op mij maakte, — ik weet het niet; maar dit is zeker, dat ik sinds in geen kerk kwam, waar zich Christoffel in beeld of schilderij bevond, of ik wijdde hem mijne bijzondere aandacht. Moet ik het pleit beslissen? Andermaal voel ik mij gedrongen ten mijne nadeele het vonnis te strijken. En dat wel op grond van 't volgend feit.

't Kan wel elf jaar geleden zijn, dat ik Ooije — een gehucht even boven Nijmegen, niet verre van de Waal gelegen — bezocht, om er het oude kerkje eens nader in oogenschouw te nemen, dat met zijn stompen toren tusschen 't geboomte ten halve verscholen, sedert lang mijne nieuwsgierigheid had opgewekt. Als ik het doeleinde van mijn togt bereikte, ontwaarde ik tot mijn leedwezen, dat de vernielende hand der menschen ook hier weêr een gedenkteeken van den godsdienst- en kunstzin onzer vaderen ging verwoesten of liever reeds verwoest had. Het schilderachtig kerkgebouw, dat, naar ik mij herinneren kan, uit het overgangstijdperk van de romaansche tot de gothische kunst stamde, lag nagenoeg geheel omvergehaald. Met een spijtig hart betrad ik het terrein der slooping en wierp een vorschenden blik in 't rond. En raad nu eens, lezer! wat mijn oog ontwaarde op den westelijken muur, die met den toren was gespaard gebleven. — Het zal welligt eene muurschilderij geweest zijn? — Ja, maar dit was het toch juist niet, wat mij als opgetogene deed staan, want om u de gulle waarheid

te zeggen, van muurschilderingen had ik toen volstrekt geen verstand, en wat men niet kent, dat bemint men ook niet. Een oude kennis mogt ik op 't onverwachtst ontmoeten. Was 't dan Ds. M....., die daar, zonder dat ik 't bemerkte, naast mij kwam staan en me in mijne verrukking stoorde met de vraag: „wel vriendje, wat is „dat daar voor een reusachtige figuur?"

Thans zult ge wel op de hoogte zijn. Ja, mijn ouden vriend uit den Keulschen Dom zag ik daar in bonte kleuren op den muur geschilderd, St. Christoffel, die, steunende op zijn boomtronk, den wonderlijk zwaren last — het Christus-kind — door het water droeg.

En nu zijn we op 't punt gekomen, om uit het verhaalde feit andermaal niet ten mijnen gunste gevolgtrekkingen te maken, dat het namelijk mijn kunstzin, noch mijn zucht voor archaeölogiesch onderzoek mag geweten worden, als ik in die dagen den Christoffelbeelden zoo'n bijzondere aandacht schonk; dat dit veeleer het gevolg was van den magtigen indruk, dien het kolossale destijds op mij maakte. Immers was het eerste het geval geweest, ik zoû mij niet te vreden gesteld hebben met den deftigen vrager slechts te antwoorden, dat het St. Christoffel was, en hem de legende te verhalen, zoo als ik die in Ds. Ten Kate's *Legenden en Mengelpoëzij* had gelezen; ik zoû — geloof ik zeker — hem ook verzocht hebben te doen wat ik niet kon, om namelijk te zorgen, dat de slooping geheel werd gestaakt of zoo lang vertraagd, tot dat er door een artikeltje in 't *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* — door ZEd. ingezonden, — mannen van 't vak derwaarts waren gelokt, die door beschrijving en afbeelding ten minste eene kopij zouden behouden hebben eener niet onbelangrijke

bladzijde voor onze nog te schrijven historie der Nederlandsche kunst. — Welligt ware ik wat voorbarig geweest; doch, lezer! gij zoudt mij deze vrijpostigheid ten goede geduid hebben, als ge wist, dat de man, uit eigen beweging, zich niet van zijn pligt als man van wetenschap en beschaving heeft gekweten, en er welligt niet weinig toe heeft bijgedragen om dit overblijfsel van den vroegeren godsdienst- en kunstzin te verdonkermanen. [1])

Sinds mijne kennismaking met den Keulschen Christusdrager mogt ik hem in beeld en schilderij, zoowel in 't buitenland als op vaderlandschen bodem, nog menigmaal ontmoeten. Zoo zag ik te Emmerich niet minder dan drie statuën. Het beeld, dat ik in de St. Martinikerk aldaar aantrof, dagteekent uit de laatste dagen der gothische kunst. Schoon 't geenszins het minste exemplaar is der Christoffel-beelden, die men hier en daar als resten van middeleeuwsche kunst nog aantreft, mag het toch volstrekt niet als een model worden aangemerkt De 8—9 voet hooge reuzengestalte draagt op den regter schouder het Christus-kind, dat op zijn knie een tamelijk grooten wereldbol houdt, terwijl het de regterhand zegenend heeft opgeheven. Met de linkerhand in de zijde en met de regter steunende op een boomstam is het hem aan te zien, dat hij met de grootste kracht-inspanning zijn wonderbaren last torscht. — Het beeld is gekleurd; daar dit echter een werk van onze dagen is, en de sporen

---

1) En was het enkel de afbeelding van St. Christoffel geweest! Dan op den westelijken muur van 't middelschip zag ik ook het laatste oordeel. Al mag mijn kunstkennis van die dagen maar weinig gelden, toch durf ik verzekeren, dat deze muurschilderij belangrijker was dan eene andere die men ten onzent heeft ontdekt.

van vroegere schildering, die bij de restauratie ten leidraad konden strekken, gemist werden, verdient die polychromie onze aandacht verder niet.

Van nagenoeg dezelfde grootte als het Christoffelbeeld uit de St. Martini-kerk is het beeld, dat we bij 't uitgaan der Christoph-Thor zagen. [1])

Deze beelden hebben eene in 't oog vallende overeenkomst. Behalve dat ook hier de Christus-drager met zijne linkerhand op den boomtronk steunt en de regter in zijne zijde houdt om den schouder te stutten, waarop de werelddrager gezeten is, hebben ze ook dit nog met elkaâr gemeen, dat hun bovenlijf wel een derde te lang is. Wat echter aan het beeld uit de Christoph-Thor opmerkelijk is, het draagt niet slechts het Christus-kind, doch houdt nog een tweede kind — veel kleiner dan dit — onder den linkerarm, terwijl een derde zijn klein kopje uit de tasch steekt, welke op de regter knie van Christoffel afhangt. De polychromie is mogelijk naar de oorspronkelijke gevolgd, maar verraadt de verfkwast van eenen huisschilder.

---

1) Deze statue had welligt in vroegere dagen eene standplaats in eene of andere kerk, maar werd daaruit gebragt en bij de poort gesteld. Een dergelijk geval vinden we te Trier, waar Christoffel aan de Simeons-Thor naast de Porta Nigra, geplaatst is. Die den St. Christoffel aldaar niet gezien en de knobbels van zijn wandelstaf (5) niet geteld heeft, hij is — zegt het spreekwoord — niet te Trier geweest.

Als men hier of daar een Christoffel-beeld buiten de kerken bijv. op marktplaatsen ontmoet, dan mag men echter niet altijd besluiten, dat hij daar als banneling uit de eene of andere kerk een rustplaats vond, want in de middeleeuwen was de Christoffel-vereering zóó algemeen onder 't volk, dat zijne beelden niet zelden in de gevels der huizen, op openbare plaatsen binnen de steden werden aangetroffen, bijv. te Arnstadt, te Hüningen enz. Kreuser, *Christl. Kirchenbau.* S. 140.

Het derde Christoffel-beeld zag ik in de zuidelijke zijbeuk der St. Aldegundis-kerk. 't Mag een el hoog zijn; 't is de gewone voorstelling; de polychromie dagteekent van 1849; of de oorspronkelijke kleuren bewaard zijn gebleven, dit betwijfelen wij.

De meest kolossale statuën van onzen heilige vond ik in de domkerken van Munster en Paderborn.

Als men den Dom van Munster langs het westelijk portaal binnentreedt, ziet men eene reuzengestalte van 12 voet hoogte hangen tegen de noord-oostelijke kolom der viering van het westelijk transcept. Schoon wij niet tot diegenen behooren, die ligtvaardig er toe overgaan, om iets wat onze vaderen hebben opgerigt en gehuldigd op te ruimen, al is het ook in den strengsten zin van 't woord *leelijk*; zoo zouden wij ons toch met den voor kerkelijke kunst ijverenden Bisschop van Munster vereenigen, indien ZDHw. bij verdere restauratie zijner indrukwekkende kathedraal, dit plompe, platte en lompe gevaarte liet wegnemen, of althans eene plaats aanwees waar 't den beschouwer der schoone Piëta van Achterman in zijn verrukking niet meer stoorde. Opmerkelijk is bij dezen Christoffel de overvloedige bloei van zijn boomstam, en de tasch, welke ook hier ter regter zijde daalt, en waaruit twee of drie kinderhoofdjes steken.

De 10—12 voet hooge Christoffel van Paderborn staat een twintig voet boven den vloer der kerk, tegen den oostelijken muur van 't noordelijk kruispand.

Op het voetstuk leest men het jaartal 1619, en het behoeft juist geen Didron te zijn, die door een vlugtigen blik op 't beeld zelf dit als 't jaarmerk van zijn ontstaan erkent. Geheel in den kunstgeest dier dagen heeft de beeldenaar zijn kolossale figuur, afwijkend van de

traditionele voorstelling, [1]) nagenoeg geheel naakt gehouden; slechts om het midden is een lendendoek gegord, die tot de kniën reikt. Van den linker schouder waait wel een soort van mantel, maar zóó, dat deze den Christus-drager weinig tegen de nachtelijke koude zoû beschut hebben. Gelijk we bij de meeste Christoffel-beelden zagen, wordt ook hier de tasch niet gemist, welke gewoonlijk ter zijde afhangt. Het Christus-kind, op den regter schouder gezeten, heeft zijn regter zegenend opgeheven en houdt met de linkerhand den buitengewoon grooten wereldkloot, die op den verschrikkelijken (horrenda facies) kop van den kolossus rust. Christoffel omvat met zijn linker den gewonen wandelstaf, die zich echter hierdoor onderscheidt, dat hij alle blad en bloeisel mist.

Weinig minder kolossaal dan de Christoffel-beelden van Munster en Paderborn, is de statue uit de St. Godehard te Hildesheim; zij zal ongeveer tien voet hoog zijn. [2])

Schoon de betrekkelijk weinige Christoffel-statuën, die de stormen der XVI^{de} eeuw ontsnapten, bijna zonder uitzondering, van kolossale afmeting zijn, schijnen toch de grootste niet tot ons te zijn gekomen, of men zoû moeten gelooven, dat er op geen voet of vijf gezien werd, in geval zijne beeldtenis als muurschildering een naakten wand kon vullen. Zoo is het muurvak, waarop in den Dom te Erfurt Christoffel is voorgesteld, niet minder

---

1) Al de Christoffel-beelden, gelijk Julien Durand (Didron, *Annales Archéolog.* Tom. XXI, p. 123) opmerkt, zijn gekleed in een tuniek en een mantel; men ontmoet er echter ook in militair kostuum. Als voorbeelden hiervan haalt hij aan een reliquiën-kastje, 'twelk eertijds zich bevond in de abdij Saint-Vincent-aux-Bois, waarop onze heilige was voorgesteld in militair kostuum, houdende in de regterhand een lans en in de linker een schild.

2) *Organ für Christliche Kunst.* Achter Jahrg. S. 76.

dan 35 voet hoog, bij eene breedte van 20 voet. [1]) Wat minder kolossaal mag de reuzengestalte zijn, die in de Wiesenkirche te Soest (Westphalen) op den westelijken muur der zuidelijke zijbeuk is geschilderd, doch zeker veel grooter dan een der statuën, die men ergens aantreft.

De Christoffel, die voor eenige jaren in de kerk te Hafen bij Rees, aan de linkerzijde van den ingang onder den toren, van achter de kalklaag te voorschijn trad, kan wel 12—16 voeten hoog zijn. Eene dergelijke ontdekking deed men te Straelen en te Walbeck, een dorp bij Straelen, te Anrath bij Crefeld, te Warendorf en te Korbeken, dorpen bij Soest (Westphalen).

Het getal der kolossale Christophorussen, die nog ten huidigen dage hier en daar in kathedralen en parochiekerken worden gevonden, zoû met eene lange reeks te vermeerderen zijn, ging men van kerk tot kerk, om met een mesje de kalklaag te ligten ter plaatse, waar deze beelden doorgaans worden aangetroffen, namelijk tegen den westelijken muur ter linker- of ook wel ter regterzijde van den ingang onder den toren. Niet slechts de talrijke ontdekkingen wettigen dit vermoeden, maar zulks blijkt ook uit de bescheiden van verschillende kerken, welke ons het vroeger bezit van Christoffels beeld vermelden. Zoo moet er in de zoogenoemde Hergotts-kirche te Kreglingen in Zwaben een Christoffel geweest zijn van 30 voet hoogte. [2]) In den Dom te Straatsburg stond een statue van 36 voet. [3]) Ook in de domkerken van Worms

---

1) t. a. p. 76.

2) Erstes Jahresheft des *Würtembergischen-Alterthums-Vereins.* Kreuser, *Kirchenbau.* I. S. 139.

3) Grandidier, *Essai sur la Cathédrale de Strasburg.* pp. 73 en 275.

en Bern [1]) waren vóór de reformatie Christoffel-beelden aanwezig.

In Frankrijk's kerken waren de beelden van onzen heilige niet minder algemeen, dan in Duitschland. In de Notre-Dame te Parijs bevond zich tot 1785 zijn 28 voet hooge statue. [2]) Even als te Keulen stond ze, als men het schip intrad, ter regterhand. Dit kolossale beeld werd in 't jaar 1413 door Antoine de Essaits opgerigt uit dankbaarheid jegens den H. Christoffel, die hem des nachts verscheen en uit de gevangenis redde. [3])

In de kathedraal van Amiens, als ook in de kerken van Gross-Audely, in het departement de l'Eure, in St. Père te Chartres en te Kérentrech bij Lorient, alwaar onze heilige patroon der kerk is, zijn zijne beelden nog aanwezig. In de kerk te Graville bij Havre is tot op onzen tijd zijne statue bewaard [4]). Dit beeld is van oneindig minder kunstwaarde, dan de Christoffel uit Saint-Loup te Chalons-sur-Marne, die om zijne voortreffelijke uitvoering door de mannen van 't vak zeer hoog wordt geschat en door den bekenden Franschen oudheidkundige Caumont in 1855 in teekening is gegeven [5]). Afgezien van eenige kleine veranderingen, komt hij der houtsneê van 't jaar 1423 zeer nabij. [6])

Ook in Italië schijnt Christoffel even als in Duitsch-

---

1) Propst, *Das Münster zu Bern.* S. 8.

2) *Les Églises de Paris, éditées* par Curmur. p. 10.

3) *Description historique des Curiosités de Notre-Dame de Paris,* par M. C. P. G. (1763) pag, 84, 86.

4) L'abbé Cochet, *Sculpture Gauloise* etc. p. 276.

5) *Congrès archéologique de France.* Séance générale tenue en 1855 à Chalons-sur-Marne etc. p. 162.

6) Van deze zoo voor de historie der xylographie, als voor de ikonographie van St. Christoffel hoogst belangrijke houtsneê, vindt

land en Frankrijk, algemeene vereering verworven te hebben. Zoo zag Karl Schnaase in de kerk St. Maria antica te Gravedona twee Christoffel-beeldtenissen, die als muurschilderijen in 't koor en in 't portaal waren aangebragt. Die zich in 't koor bevond, droeg een middeleeuwsch kostuum en was niet van buitengewone grootte. De figuur in 't portaal der kerk kon wel acht voet hoog

---

men een fac-simile in de *Opinion d'un bibliophile sur l'estampe de* 1418, *conservée à la bibliothèque Royale de Bruxelles*, par M. J. A. L. 1846. Het moet eene trouwe kopij zijn van 't origineel, berustende in de rijke verzameling van Lord Spencer te Londen. In *Otteley's Origin of Engraving*. I. 90. ontmoet men insgelijks een fac-simile dezer houtsnêe. Seroux d'Agincourt geeft in zijn *Hist. de l'art par ses monuments*. T. II. Pl. CLXIX. eene kopij der houtsneê, welke als pendant van Spencer's exemplaar in de keizerlijke bibliotheek te Parijs wordt bewaard, waarvan men evenwel de echtheid betwist.

St. Christoffel is op deze plaat op de gewone wijze voorgesteld. Steunende op zijn met vrucht en bladen rijk voorzienen boomtronk, doorwaadt hij den vloed — gelijk de volktraditie zegt: de Jordaan — en blikt met verwondering opwaarts naar het Christuskind, dat met de linkerhand de wereldbol vasthoudt en de regter zegenend heeft opgeheven. Beiden zijn bloothoofds en dragen den ikonologischen nimbus. Aan weêrszijde van den stroom ontwaart men kleine gebouwen. Het eene is klaarblijkelijk de kluis van den eremiet, die Christoffel den fakkel des geloofs ontstak, het andere, aan gene zijde van het water, zal vermoedelijk de hut zijn, welke onze heilige bewoonde. De ezel, met den meelzak beladen, zal evenals de watermolen wel geen andere beteekenis hebben, dan dat ze tot de stoffering behooren. Opmerking verdient echter de visch, die vóór den Christus-drager zwemt, en het konijn, dat op den oever den kop uit het hol steekt. Wij laten de verklaring welke *De Kunst-spiegel* daarvan geeft, dat namelijk deze dieren zouden aangebragt zijn, om de elementen — het water en het drooge — aan te duiden, in haar waarde. Wij willen slechts aanmerken, dat meermalen een visch of een of ander zeemonster den wadenden Christus-drager vergezelt. Zoo is er onder ons bereik nog eene stikkerij uit het laatst der XV^{de} eeuw, waarop men ook een vischje ziet, dat tusschen de beenen van onzen heilige zwemt.

zijn, en haar kostuum was meer antiek.[1]) R. von Eitelberger[2]) vestigt onze aandacht op een Christoffel-statue, welke hij aan den westgevel der kerk te Gemona (in Friaul) ontmoette; volgens zijn oordeel een meesterstuk. De Christus-drager torscht als gewoonlijk het Christuskind op zijn linkerschouder en houdt met de regterhand den met metalen bladen voorzienen steunstaf. Op het afhangend gedeelte des cingels, waarmeê zijn kleed is opgeschort, las men: „cingulum sancti Christofori."

„In noordelijk Italië — zegt Julien Durand[3]) — vond „ik, zonder er naar te zoeken, meerdere oude voorstellin„gen van St. Christoffel. Onder anderen zag ik te Venetië „zijne statue in de kerk Sancta Maria dell' horto, en een „oud basrelief in een der muren van St. Marcus. Te „Treviso stond zijn beeld in de kerk van St. Nicolaüs, „te Verona in die van den H. Zeno, te Milaan in „den buitenmuur van 't portaal der kerk van den H. Am„brosius. De beelden van Treviso en Verona zijn van „kolossale afmeting."

In Spanje, zoo men geloof mag slaan aan 't geen we daarvan bij Joannes Tamayo de Salazar op den XXV^n^ Julij lezen,[4]) was er bijna geen stad, waar zijn beeldtenis niet in de kerken werd aangetroffen.

Als er ooit uit enkele feiten tot de algemeenheid mag

---

1) *Mittheil. der K. K. Centralcomm.* Jahrg. V. 5.

2) t. a. p. Jahrg. IV. S. 287.

3) *Ann. Arch.* T. XXI. p. 122.

4) „Christo fori apud Hispanos gloriosa memoria ita efficaciter „inolevit ut vix erit oppidum, in cujus ecclesia aut ejus proceritas „depicta non adversetur, aut tanto martyri eremitorium haud in„veniatur exstructum. *Martyrolog. Hispanum.* Tom. VI. Lugd. 1651 „ad 25 Julii."

besloten worden, dan kan men met grond zeggen, dat in geen land de Christoffel-beelden zoo menigvuldig werden gevonden, als in de kerken van ons vaderland.

Nog maar weinige muurschilderijen zijn er bij toeval ontdekt, en bijna zonder uitzondering trad er van onder de kalklaag een Christus-drager te voorschijn.

Bij de slooping van het kerkje te Ooije kwam er een muurschildering voor den dag, en, gelijk we boven zagen, het was een Christoffel. Als we *De muurschilderijen der St. Jans-kerk te Gorinchem, door L. J. F. Janssen*, doorbladeren, dan vinden wij, dat ook deze kerk met zijne beeldtenis prijkte. „De Christophorus uit de St. Jans-„kerk" — zoo lezen we in 't belangrijk werk van Janssen, p. 34, — „doorwaadt de rivier met het Christus-kind op „de schouders en houdt diens voet met de linkerhand vast „om het voor vallen te bewaren; en ofschoon steunende „op zijnen staf, dien hij in de regterhand houdt, torscht „hij zijnen last met kennelijke inspanning of angst. Het „Christus-kind, wiens hoofd voorzien is van eene prachtige „aureool, is in vrije beweging en draagt op zijne linker-„hand den wereldkloot, waarop het kruisteeken staat, „versierd met de kruisbanier, die opwaarts wappert tot „in de wolken. Het heft de regterhand omhoog, ter-„wijl het de beide voorvingers vooruitstrekt, volgens „de gewone opvatting de geste van een *zegenende*, volgens „de meest waarschijnlijke van den *redenaar* of *onderwijzer*.[1]) „Uit de wolken komt God de Vader ten halve lijve te „voorschijn, met opwaarts geheven handen (eene uitdruk-„king van zegen of bewondering), en de gouden aureool, „die zijn hoofd omringt, schiet stralen op den Christus-

1) Zie Ackerman, in het *Gentl. Magazine*, 1852, p. 390.

„drager. Beneden, op de rivier, ziet men in 't verschiet „twee bemande schepen, en ter linkerzijde een gedeelte „van den hoogen oever, door den wadende nog niet be- „reikt. De lucht vertoont gele, kruisvormige bloempjes, „die vermoedelijk de sterren zullen aanduiden, daar het „tooneel des nachts plaats vond.

„Het gewaad van Christophorus is eene gebloemde japon „met hoog-opgestroopte mouwen, om het midden toege- „bonden, en (om beter te kunnen waden) van onderen „opgeschort; een wit onderkleed is onder de japon zigt- „baar. De kruisvormige sterretjes en de duifjes, waarmede „zijn japon versierd is, zijn er met eene mal opgedrukt. „Elk der duifjes heeft een takje in de neb; denkelijk eene „toespeling op de duif der ark van Noach, als de ver- „kondigster van het drooge der redding. De puntmuts van „Christophorus (die op de overige mij bekende afbeeldingen „van hem niet voorkomt) is versierd met eene wassende „maan, waarboven eene gele (gouden) rozet. De kleeding „van het Christus-kind heeft niets bijzonders, dan misschien „de opgeslagen mouwen der paarsche tunica. Zijn aureool „is versierd met vijf bruine, eivormige steenen, denkelijk „kornalijnen. Op de banier van zijn kruis, waarvan het „geparelde kruisteeken door een rozet van parelen gedra- „gen wordt, zijn twee kruizen geschilderd, het eene rood, „het andere zwart; en de letter S op de banier zal vermoe- „delijk aanduiden, dat zij prijkte met het oude opschrift der „legende: *In Hoc Signo sc. vinces.* De purperen konings- „mantel van God den Vader is goudgeel gezoomd; zijne „gele (gouden) kroon is met purper gevoerd; zijn lijf is „blaauw, vermoedelijk naar de kleur van den starrenhemel."

In de St. Maartens-kerk te Zalt-Bommel heeft men onder andere muurschilderijen ook drie Christoffel-beelden

ontdekt. Van een dezer wordt in *De Kunst-spiegel*, jaarg. 1844 en 45. bl. 141 de volgende beschrijving gegeven:

„Zij vertoont ons den H. Christophorus, op meer „dan natuurlijke grootte, zoo als hij onder den zwaren „last van het op zijn schouders gezeten Christuskind „dreigt te bezwijken. Over het wit onderkleed draagt hij „een groenen mantel, die met een grooten knop of een „kleedergesp op de borst toegehecht is; de gespierde „regterarm half omhoog geheven, rust op den staf en „ondersteunt, doch slechts met moeite, het ligchaam. „Met het hoofd links omhoog gewend ziet de reus, „verbaasd over zijn onverwachte minderheid, op naar „het kind, dat hem vriendelijk schijnt toe te spreken. „Dit laatste draagt een wit kleed, en houdt met den „linkerarm een wereldbol omvat, waarop een zwart kruis „staat, van hetwelk een witte banier afwaait. Aan de „overzijde van het water, waarover Christophorus het „Godskind draagt, ziet men eenige woningen, en een „man, die met een speer schijnt te werpen."

De Christoffel, waarvan in *De Kunst-spiegel* sprake is, bevond zich op de noordelijken wand eener kapel, welke tegenover het zuidelijk zijschip naast den toren is uitgebouwd. Eene tweede beeldtenis van onzen heilige werd op den oostelijken muur der noordelijke zijbeuk ontdekt. De witkwast deed haar andermaal voor het oog verdwijnen Een derden Christoffel ziet men op den westelijken muur van het noordelijk zijpand Zijn 8—9 voet hooge figuur vult nagenoeg de geheele ruimte van de nis of het blinde venster, waarin hij met levendige kleuren geschilderd is. Hij draagt eene geelkleurige puntmuts. Over het ligt-groene onderkleed heeft hij een rooden mantel geslagen. De dij-bekleeding is blaauw.

Als in 't jaar 1847 te Op-Heusden, in de Neder-Betuwe, aan den oostmuur van het noordelijk kruispand eene muurschilderij werd ontdekt, was het al weder een twaalf voet hooge Christoffel. Onze heilige was hier gehuld in een donkerbruinen of rooden mantel, waaronder een geel onderkleed tot beneden de helft der dijen daalde. Dit kleed werd aan 't lijf gesloten door een gordel, waaraan, naar men vermoedde, eene tasch was vastgehecht, waarop eenige kleine beeldjes zigtbaar waren. [1])

Prof. Kist [2]) vermoedt, dat de muurschildering, welke zich bij de inwendige herstelling der groote kerk te Tiel op den westelijken muur naast den toren liet bespeuren, ook een Christoffel op zijne gewone plaats zal hebben voorgesteld

Onder de muurschilderingen der St. Pieters-kerk te Leiden, wordt ook de Christus-drager gevonden. [3]) Op een veld van 2 voet 4 duim hoogte en 1 voet 3 duim

---

1) Verg. Kist, *Archief voor Kerk. Gesch.* D. VII, 419. Gelijk we boven opmerkten, hadden de Christoffel-beelden uit de Christoph-Thor te Emmerich, uit den Dom te Munster enz. ook eene dergelijke tasch ter zijde hangen, waaruit kleine figuurtjes komen kijken. Wat moeten deze beduiden? Alexander Schaepkens, als hij in de *Revue de l'art Chrétien* van den abbé Corblet, Tom. VIII. p. 475 de beschrijving geeft van een Christoffel-beeldje, dat ook een dergelijke tasch aan zijn gordel draagt, zegt daarvan: „Il y a, „dans notre statuette, un curieux détail à signaler; c'est que le „saint n'a pas seulement les épaules chargées du Sauveur du monde, „mais il porte aussi son prochain, dans la personne d'un charmant „petit enfant, qu'il tient dans un sac suspendu à une ceinture, qui „lui pend sur la côté gauche et d'où sort une petite tête. L'artiste „a sans doute voulu exprimer quelle grande différence de poids il y „avait entre ces deux enfants dont il a chargé le saint; l'un le faît „presque plier sous le faix, tandisque l'autre pend assez nonchalamment dans son sac de voyage, qu'il porte suspendu à sa ceinture."

2) *Arch. voor Kerk. Gesch.* D. XVII, bl. 425.

3) *Arch. voor Kerk. Gesch.* D. XVII, bl. 454.

breedte gemaald, onderscheidt hij zich niet door zijne grootte van de andere figuren, in wier rij hij een plaats inneemt. Met beide handen het bovenste gedeelte van den steunstok zonder bloeisels of bladen omvattende, stapt hij zwoegend onder den wonderbaar zwaren last van 't Christus-kind met magtige kracht-inspanning door het water voort. Over het groene onderkleed is een geelkleurige mantel geslagen, welke echter zijne beenen tot boven de kniën onbedekt laat. Hij is blootshoofds en mist de aureool, welke 't Christus-kind en ook de andere heilige figuren der Leidsche muurschilderij hebben. Het Christus-kind, in 't groen gekleed, is hier niet, gelijk meestal het geval is, op den schouder van den Christusdrager gezeten, maar deze draagt het veeleer op zijn rug.

Ziet hier de vermelding der Christoffelbeelden *in muurschildering*, die — dank zij de witkwast — in onze vaderlandsche kerken zijn aan te wijzen. Naar gelang der ontdekkingen, op dit stuk tot nog toe gedaan, zijn ze menigvuldig te noemen. Zeldzamer zijn echter de *statuën*. Dit zal zijn grond hebben in de beeldstormerij. Spaarde deze geen beeld of kunstwerk hoegenaamd, vooral had zij het op „Sunte Cristoffel" gemunt, [1]) die om zijn

---

1) Men weet, met welk eene woede Calvijn en Carlstadt, de beeldstormers van den lateren tijd, tegen de beelden te velde trokken. Bij dezen storm tegen al wat beeld was, kon het wel niet anders of men wierp zich 't eerst op Christoffel, die door zijne kolossale grootte vooral in 't oog viel. Niet slechts het woord der nieuwe Evangeliepredikers was tegen zijne beelden gerigt, maar ook de wetenschap [?] verhief hare wapenen tegen hen. Men vond in de vereering, welke Christoffel bij 't volk ten deel viel, een gunstig punt tot aanval, en men verzuimde niet, hiervan gebruik te maken. Vgl. bijv. Chemnitius, *Examen Concil. Trid.* p. 575, 582, 587. Andreas Hyperius, *De studio theologico.* 3. 31. Rivetus, *Jesuita vapulans* c. VI. p. 515, Tom. III. Nog in 't jaar 1688 verscheen

kolossale grootte dan ook niet ligt den dans kon ontspringen.

Voor zoo ver mij bekend was, bevond zich ten onzent in geen kerk nog eene Christoffel-statue die van vóór de hervorming dagteekende. Geen wonder dan, dat — als ik voor ruim twee jaren in de kerk te Oud-Zevenaar mijn oude kennis uit den Keulschen Dom in beeld ontmoette, — hij mijne aandacht trok; vooral daar het bij den eersten oogopslag bleek, dat het een overblijfsel van middeleeuwsche bouwkunst was. [1]) Zie de afbeelding (p. 242).

St. Christoffel van Oud-Zevenaar, door een vrij bekwame hand uit eikenhout gesneden, stond ter plaatse waar men hem doorgaans ontmoet, namelijk tegen den westelijken muur der noorder zijbeuk. Hij is niet van buitengewone afmeting, en kan voor groot leven doorgaan. Gehuld in zijn rooden met blaauw gevoerden mantel, draagt hij met blijkbare inspanning het Christus-kind (met een insgelijks roode tuniek), dat zonder zich vast te houden, los en vrij op den linker schouder gezeten is. Het houdt de regter zegenend opgeheven, en met de linkerhand omvat het den wereldkloot. Beiden zijn blootshoofds;

---

te Wittenberg eene verhandeling, welke zich ten doel stelde, om den „grossen Christoph" van zijn voetstuk te storten. *Dissertatio hist. qua idolum pontificiorum destructum h. e. magnum quem vocant Christophorum publico placidoque eruditorum examini subjiciunt* Andreas Bleich et Sigismund Meijer. Vitenbergae, 1688.

1) Als we 't vorig jaar de O. L. V.-kerk te Maastricht bezochten, zagen we in de krypt eene tweede statue van ongeveer vier voet hoogte; zij was wit geverwd en dagteekent uit de laatste helft der XVI^de^ eeuw. Opmerkelijk is de naïve voorstellingswijze van den eremiet. Hij zit in zijn kluis, die in 't onderste gedeelte van den boomtronk is aangebragt. Te Roermond moeten nog twee kolossale beelden van onzen heilige worden gevonden; 't eene prijkt op den toren der St. Christoffel-kerk aldaar.

opmerkelijk is echter de doornenkroon, welke om het achterhoofd van Christoffel is geslingerd. Het beeld staat op een plat voetstuk, gedragen door twee engeltjes, die ieder een wapenschild houden.[1]) Herkent men in het voetstuk de vormen der gothische kunst uit het begin der XVI^de^ eeuw, ook het daarop staande beeldwerk is zonder twijfel een kunstwerk van dien tijd.

Als wij in voorgaande bladzijden zoo naauwkeurige beschrijvingen gaven van de voorstelling, kleeding en polychromie der Christoffel-beelden, deden wij dit, omdat wij eene bijdrage wilden leveren tot de ikonographie van St Christoffel. Schoon deze, geoordeeld naar de voorstellingen, welke ons uit de verschillende tijdperken der kunst ter kennis kwamen, bij uitstek traditioneel en steréotyp mag genoemd worden, en bij den eersten aanblik alle beelden dezelfde schijnen, ontwaart men toch bij nadere beschouwing bij de meesten kleine bijzonderheden, die hun een eigen karakter geven en in 't oog van den ikonoloog belangrijk zijn. Opmerkelijk is echter de afwijking, door Didron in Griekenland waargenomen, welke hierin bestaat, dat de Christus-drager niet slechts een *aspectus terribilis*, — gelijk dit bij zijne beelden die men in 't westen aantreft, gewoonlijk het geval is, — maar een *honds*- of liever *wolfskop* heeft. De directeur der *Annales Archéol.* zag onder anderen een zoodanigen Christoffel op den berg Athos in 't convent van Iveron.[2]) De geleerde oudheidkundige wist zich geene verklaring van deze vreemde voorstelling te geven, als hij haar 't eerst ontmoette. Intusschen schijnt zij niet als grillige

---

1) De wapens van Cleve-Mark en Berg.

2) *Ann. Arch.* Tom. XX, p. 279.

Gezeichnet P. W. v. d. Weijer, Utrecht.

inval van een of ander kunstenaar beschouwd te moeten worden. In het Menologium van 't Vaticaan, uitgegeven door den kardinaal Albani, en dat opklimt tot de X^de^ eeuw, vindt men op den 9^n^ Mei over Christoffel 't volgende opgeteekend: „Men verhaalt van dezen heilige „schrik- en wonderbare dingen: zoo zegt men, dat hij „eerst den kop had van een *hond*, en dat hij de menschen „verslond; maar in Jesus Christus geloovende, veran„derde hij van gedaante. Dit is onnaauwkeurig; wat „waar is: Christoffel was een heiden, woest en wreed; „hij werd ten tijde van Decius in een gevecht gevangen „genomen, en daar hij geen grieksch verstond, bad hij „God, en een engel verscheen hem, die tot hem sprak: „„heb vertrouwen" en tegelijker tijd raakte deze zijn „mond aan. Van toen af sprak hij grieksch. Eenige sol„daten, die hem gevangen gemaakt hadden, zijn stok „ziende bloeijen, geloofden in Jesus Christus, en werden „gezamenlijk te Antiochië door den H. Babylas gedoopt. „Het is van dit tijdstip, dat onze heilige den naam van „Christophorus aannam. Eenigen tijd daarna werd hij „voor den keizer gebragt, onderging verschillende fol„teringen, en werd ten laatste onthoofd."

Daar wij van dit feit voor alsnog geen andere of betere verklaring weten te geven, dan die van J. Ed. Laroque, (*Annal. Arch.* Tom. XXI p. 125.) laten we deze hier volgen:

„Het is mijn gevoelen, dat de monniken, die deze „voorstelling verzonnen, door middel van dezen *wolfskop* „welligt het vaderland van Christoffel hebben willen „aanduiden. De meeste levensbeschrijvingen van onzen „heilige zeggen, dat hij geboren is in dat gedeelte van „Anatolië, van ouds bekend onder den naam van Lycië,

„en 't welk thans den naam van Mylias draagt. Deze „streek was zeer beroemd door de orakels van Apollo. „Nu, 't is te vermoeden, dat de naam Lycië oor- „spronkelijk aan dat land om geen andere reden ge- „geven werd, dan om de groote menigte *wolven*, die zich „daar ophielden, van daar *Lycia*, of *regio luporum*. Men „moet in 't oog houden, dat de schilders van den berg „Athos kinderen waren van Griekenland, dat moederland „der symboliek, der mythe en allegorie, en derhalve, wat „Christoffel betreft, de oude gebruiken van hun land heb- „ben kunnen volgen. Zij hebben onder den sluijer van „dezen hiëroglief *den kop van een wolf*, de geboorte- „plaats van den heilige willen aanduiden."

Stond ik vóór een jaar of veertien den twaalf voet hoogen Christoffel uit den Keulschen Dom aan te staren, zonder dat er eene enkele gedachte in mij ontstond, ging mijn geest welligt niet veel verder, als ik in later jaren hier mijn kolossalen vriend ontmoette, toen ik in de kerk te Oud-Zevenaar de statue van den Christus-drager aantrof. rees al van zelf de vraag in mij op: „wat be- „teekent toch die Christoffel, dien men in de middel- „eeuwsche kerken bijna overal ziet?"

Te huis gekomen sloeg ik verschillende schrijvers na, die, naar ik meende, mij wel een bevredigend antwoord zouden geven Tot mijne verwondering zag ik, dat er over „Sunte Cristoffels-beelden" al vrij wat geschreven en gewreven was, en mijne verwondering steeg ten top, als ik zag hoe zij die in den loop des tijds omtrent den Christus-drager een woord in 't midden bragten, het maar volstrekt niet eens zijn.

De vraag, waarop ik 't antwoord zocht, verloor in- tusschen hierdoor mijne belangstelling niet; integendeel,

ik vond mij aangespoord, om de uiteenloopende meeningen eens met elkaâr te vergelijken, ze te wikken en wegen, en te zien, wie wel het meest gegronde antwoord gaf op mijne vraag: „hoe werden in de middeleeuwen „de kolossale beelden van den H. Christophorus beschouwd, „welke men alom in de kerken ontmoette, en dat wel ter „plaatse, waar ze den binnentredende terstond in 't oog „vielen?" of liever: „wat bedoelde de middeleeuwsche „kunstenaar, als zijn beitel of penseel in kathedraal of „dorpskerk den grossen Christoph het aanzijn „schonk, en hoe beschouwde hem het geloovig volk?"

Zij, die op onze vraag een antwoord geven, kunnen gevoegelijk tot drie klassen worden teruggebragt.

I. Bij de eerste klas rangschikken we hen die ontkennen, dat de door de R. K. steeds vereerde martelaar Christophorus ooit bestaan heeft. In hun oog is derhalve Christoffel een mythiesch persoon, zijne legende een mythe, zijne beeldtenis eene allegorie.

II. Anderen laten het persoonlijk bestaan van Christoffel in 't midden, doch beschouwen zijne beelden, zooals men ze in de middeleeuwsche kerken ontmoet, niet zoo zeer als individuële voorstellingen, gelijk bijv. een Augustinus-beeld met het knaapje, dat het water uit de zee in een kuiltje schept, de individuële beeldtenis is van den H. Bisschop en Kerkleeraar Augustinus, naar eene welbekende legende ontworpen; maar volgens hen zijn die kolossale beelden, zwoegende onder den last van het Christus-kind, slechts allegoriën; de legende heeft zich, met het oog op de allegorische beeldtenis van den Christusdrager, ontwikkeld.

III. Eene derde klas vormen zij die voor zeker hou-

den, dat St. Christoffel werkelijk een persoonlijk bestaan heeft gehad, en meenen, dat zijne beelden, zooals de middeleeuwsche kunstenaar ze ontwierp, niet als allegoriën moeten worden opgevat, maar dat zij de individuële beelden zijn van den martelaar Christophorus, overeenkomstig de legende ontworpen, en daarom met eene eigenaardige ikonographie, even als de legende zelf — ten minste in 't oog der middeleeuwen, — min of meer op historische waarheid gegrond.

Het is mijn plan, deze verschillende meeningen breeder te ontwikkelen en te toetsen.

I.

Als Christophorus, van wien de Katholieken beweren, dat hij onder Decius den marteldood onderging, en dien ze als een heilige vereeren, nooit een persoonlijk bestaan heeft gehad, dan is hij een mythiesch persoon, zijne legende eene mythe en zijne beeldtenis eene allegorie. Christoffel heeft nooit bestaan Dus... zijn de kolossale beelden van den Christus-drager niets anders dan allegoriën.

Zoo redeneren de mannen der eerste klas. Deze vlugtige lieden vergeten in der haast, de *minor* hunner sluitrede te bewijzen. Over dien kleinen hinderpaal heen gewipt, ontvlieden zij het lastig en afgebakend terrein der wetenschap — waar men gedoemd is, te snuffelen en te zoeken, en al wat over eene zaak zoo al voor en tegen geschreven en gewreven is, te lezen, te wikken en te wegen, — en eenmaal het hek uit, dwalen ze rond op 't ruime en onbeperkte veld der gissingen. Van daar trekken zij ons

te gemoet met een heirleger van allegorische verklaringen, zóó schitterend van vernuft en geest, dat de drooge en dorre, maar meer gegronde redeneringen eener gezette studie daardoor vaak op den achtergrond geraken.

Hij, die met eene dergelijke redenering het eerst voor den dag kwam en door zoo een kolossalen bluf den kolossalen Christus-drager tot den simpelen drager eener zedelijke waarheid vernederde, was — voor zoover ons bekend is — niemand anders dan Dr. Luther. „Ihr „wisset alle wohl," zegt hij,[1]) „wie man St. Christoffel „mahlet hin und wieder, sollt aber nicht gedenken, dass „je ein Mann gewesen sei, der also (der grosse Chris- „toffel) geheissen habe, oder leiblich das gethan, das „man vom Christoffel sagt. Sondern der dieselbige Legend „oder Fabel gemacht hat, ist ohne Zweiffel ein feiner „vernünfftiger Mann gewesen, der hat solche Bilde dem „einfältigen Volke wollen fürmahlen, dass sie ein Exempel „und Ebenbilde eines Christlichen Lebens, wie dasselbe „gericht und geschickt seyn soll, hätten. Und hat's also „fein getroffen und abgemahlt."

Men zou nog eene reeks van schrijvers kunnen aanvoeren die deze stoute redenering van Luther ook tot de hunne maken. Wij zullen dit echter niet doen, en aan den — vooral in het stoutweg beweren — genialen Luther de eer laten, om hier alleen als de vertegenwoordiger zijner geestverwanten of liever zijner nabaauwers op te treden.

Wat zullen wij Luther en zijnen medestanders antwoorden, die gelijk hij het persoonlijk bestaan aan den in de Kerk steeds gevierden martelaar Christoffel betwisten?

---

1) Luther's Werke, Jenaër Ausgabe. Tom V. 313.

Wij konden volstaan met te zeggen: *quod gratis asseritur, gratis negatur*; doch we zullen ons de moeite getroosten, de bronnen aan te wijzen, wier raadpleging — zoo ze maar niet te omslagtig en te lastig valt — hen voor 't minst zal doen inzien, dat het roekeloos, is eene dergelijke bewering ter neêr te schrijven, waardoor men niet alleen zich zelven aan de kaak stelt, maar ook de Katholieke Kerk in 't aangezigt slaat; want er zijn weinige heiligen aan wie in den loop der eeuwen zulk eene algemeene vereering ten deel viel als den martelaar Christophorus. Deze bronnen zijn: de *Acta Sanctorum. Tom. Julii VI. Die vigesima quinta. De S. Christophoro Martyre.*

Nadat de geleerde schrijvers der *Acta Sanctt.* aangetoond hebben, dat onze heilige geen hersenschim is, uit nachtelijke droomen in 't hoofd der Katholieken opgedoken, of, gelijk Philippus Melanchton zich uitdrukt, door de domme monniken in de wereld geschopt, [1]) worden uit Serarius de opwerpingen, waarop onze verlichte geesten hun beweren vooral gronden, aangehaald en wederlegd. Om er op te kunnen antwoorden, behoeft men juist geen Serarius te zijn. Hij doet het echter meesterlijk, en teregt zegt Gretzer [2]) van hem, dat hij de zaak van Christoffel zóó heeft bepleit, dat indien er later mogten opstaan, die hunne stem tegen den Christus-drager willen

---

1) „Christophorum pinxit aliquis vir prudens, ut significaret per „allegoriam, magnum oportere animi robur esse in his, qui ferrent „Christum, hoc est qui docerent Evangelium aut confitentur, quia „necesse est subire maxima pericula. Deinde *stolidi monachi* apud „populum docuerunt invocare Christophorum, quasi talis Polí„phemus aliquando exstitisset." Melanchton, in de *Apologia Confessionis Augustanae.*

2) Gretzerus, *de Festis.* Lib. 2.

verheffen, zij wel vermetel handelen, zoo ze niet eerst zijne bewijsvoering ontzenuwen, 't geen zij echter nimmer zullen vermogen.

II.

Wat is het gevoelen dergenen, die wij onder de tweede klas rangschikken?

Als wij ons niet vergissen, meenen zij, dat de kolossale Christus-drager door den middeleeuwschen kunstenaar niet als individuële, persoonlijke beeldtenis van den H. martelaar Christophorus, — gelijk elk ander beeld, dat men in de middeleeuwsche kerken ontmoet, bv. 't beeld van St. Rochus met zijn hond, — volgens de legende werd ontworpen, maar als allegorische, zinnebeeldige voorstelling, gelijk bv. eene vrouwelijke figuur met een kruis, anker of kelk, eene allegorische voorstelling is van 't geloof, de hoop of de liefde.

Beweerde men, dat de Christoffel-beelden wèl persoonlijke beeldtenissen zijn van den H. martelaar die onder Decius den palm verwierf, doch dat ze onder de hand van den middeleeuwschen kunstenaar tevens de dragers werden eener Christelijke waarheid, [1]) — wij zouden er ons meê kunnen vereenigen; maar dit schijnt bij de meesten het geval niet te zijn. Al wat de kolossale statue tot eene individuële beeldtenis zou kunnen maken, lost men op, en het wordt zoodanig met de allegorische verklaring vereenzelvigd, dat zij ophoudt, het beeld van den H. Christoffel te zijn, en geheel en al de personificatie

---

1) Gelijk Molanus (*De historia SS. Imaginum.* p. 140) den Christusdrager schijnt te begrijpen.

wordt der waarheid welke men meent in haar gepersonifiëerd te zien. De naam van Christophorus, het Christuskind op zijn schouderen, de stroom, dien hij doorwaadt, de bloeijende wandelstaf, waarop hij steunt, geheel zijne kolossale gestalte wordt zóó verklaard, dat er van den Christus-drager niets concreets overblijft, en hij zich verliest in eene loutere abstractie. [1])

Zien we de verschillende verklaringen, welke door de voorstanders van de allegorische opvatting der Christoffelbeelden in de laatste drie eeuwen zijn geüit.

Wij beginnen met Hiëronymus Vida van Cremona. „Wijl Christoffel," zegt Vida, „Christus steeds in 't harte „droeg, plaatsen de schilders [om dit te veraanschouwe„lijken] hem het Christus-kind op de schouderen. Wijl „de Christus-drager, Christus in 't harte dragende, veel „bitters ondervond, laten ze hem de zee [der bitterheden „van het aardsche leven] doorwaden; daar hij dit echter „slechts vermogt te doen als hij groot van gestalte was, „stellen zij hem voor onder de gedaante van een reus, „zoo groot, dat de grootste kerken zelfs te klein waren, „zijne statuën te bevatten, en hij genoodzaakt werd, buiten „in weêr en wind te staan." Zie hier de verzen, waarin Vida zijn symbolische verklaring gevat heeft:

Christophore, infixum quod eum usque in corde gerebas,
Pictores Christum dant tibi ferre humeris.
Quem gestans, quoniam multa es perpessus amara,
Te pedibus faciunt ire per alta maris.

Id quia non poteras nisi vasti corporis usu,
Dant membra immanis quanta gigantis erant.
Ut te non capiant, quamvis ingentia templa,
Cogeris et rigidas sub Jove ferre hiemes. [2])

---

1) Zie bl. 265. 2) Vida, *Hym.* 261. Tom. II. p. 150.

Bij de lezing dezer verzen, zeker niet de beste door dien Bisschop van Alba gemaakt, moet men in 't oog houden, dat hij leefde ten tijde van Sadoleto en Bembo, met wie hij bevriend was, derhalve in den bloeitijd der humanisten, die de geheele klassieke litteratuur van onder stof en puin opdelfden, en dat onze geleerde bisschop, als blijkt uit zijne nagelaten gedichten, Horatius en Virgilius al heel goed kende En zie, dit doet ons vermoeden, dat hij, met Christoffel bezig zijnde, het beeld van Polyphemus voor den geest heeft gehad en, zoo met het oog op den reus der Aeneïs [1]) den *vloed*, dien Christoffel volgens de legende doorwaadt, in eene *zee* heeft veranderd. Dat een groot en sterk mensch een ander door een stroom draagt, dit gebeurt wel niet alle dag, maar het is ook geenszins iets onmogelijks en ongeloofelijks; dat echter een mensch zoo groot van gestalte zou zijn, dat hij eene zee zou kunnen doorwaden, dit is wel eene speling van dichterlijke verbeelding, en behoort in de Aeneïs, of een of ander middeleeuwsch ridder-epos te huis. Den reus der Aeneïs reiken de golven der zee niet eens tot de schouderen, doch van zulk een fabelachtig wezen spreekt de legende van Christoffel niet; zij zegt slechts, dat de Christus-drager groot was als een reus, en de menschen over een stroom droeg. Wat Vida verder van de Christoffel-beelden zegt: „dat geen tempel, hoe hoog „ook, ze bevatten kon en zij daarom buiten moesten „staan," het is al weder de dichter dien we hier hooren spreken. Voor zoo ver ons bekend is, hadden de meeste

---

1) Trunca manu pinus regit et vestigia firmat,
Dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor.
Aeneïd. III, 659 et sqq.

Christoffel-beelden een veilig dak, en, moesten zij hier of daar ook aan den ingang eener kerk voor weêr en wind pal staan, het was zeker niet omdat zij te groot waren, dan dat de bouw hen kon bergen.

Als men de voorstanders der allegorische opvatting hoort die in lateren tijd hun gevoelen uitbragten, dan doen zij gewoonlijk een beroep op „de ouderen," die óók al den kolossalen Christus-drager tot drager eener allegorie maken; en dan wordt naast Vida, Molanus genoemd.

Wat zegt Molanus van de Christoffel-beelden?

Met hand en tand houdt hij het persoonlijk bestaan van den H. martelaar Christophorus vast, en meent, dat zijne beelden, zooals de kunst ze steeds gevormd heeft, niet slechts als *allegorische*, maar ook als *individuële* voorstellingen moeten beschouwd worden. [1])

Hij zelf geeft geene allegorische verklaringen, maar deelt er eenige van anderen mede, zoo als die van Vida, waarvan hij echter zegt, dat zij wat gezocht is. De bewering van Melanchton, dat Christoffel de type is van den verkondiger en belijder des Evangelies, verwerpt hij geheel en al. De verklaring, door Laurentius Xerefanus in dezen geest — en gelijk Molanus opmerkt — „non „inelegans" gegeven, nemen wij nog op: „In declamatio- „nibus exponetur quid sibi velint picturae, et confectae „quaedam historiae, veluti pictura Christophori, quae

1) « Itaque concludimus Christophori picturam non esse cogita- « tionem pii alicujus hominis de Ecclesia, aut typum docentis vel « confitentis Evangelium, ut ab adversariis est annotatum: sed esse « veri martyris, qui fortiter et constanter Christum in tormentis « confessus est, veram imaginem, cui tamen per allegoriam, quam « Vidae carminibus explicuimus, non pauca sunt admixta.« Molanus. *De historia SS. Imaginum.* p. 140.

„adumbrat Evangelii praeconem, qui dum Christum „extollit et circumfert visendum cognoscendumque om- „nibus, periclitatur in procellis et fluctibus hujus mundi, „atque a malis hominibus tanquam a monstris, ac bel- „luis marinis, undique infestatur: sed tamen indefesse „respectans ad lucernam verbi Dei, quam sancti Patres „et Prophetae et Apostoli, de ecclesia prodeuntes, accen- „sam ostentant ac protrudunt, nixus praeterea spe fecun- „dissimorum fructuum in posterum, vel post hanc vitam „recipiendorum (quos baculus superne virens et florens „promittit) et contentus tenui sorte, victu nimirum, et „vestitu (testatur id in pera panis et pisciculus, vili „parabiles, item vestis curta, et minime laciniosa) tan- „dem ad littus et stationem contendit, ubi quiete et gloria „aeterna cum Christo, quem gestavit, fruetur." [1])

Dit zijn wel de voornaamste allegorische verklaringen, door „de ouderen" van de Christoffel-beelden gegeven. Zien wij nu nog wat „de nieuweren" al van den Christus-drager gemaakt hebben.

Dat er onder dit koor nog al gevonden worden, die slechts op 't gehoor zingen en napraten wat Luther en Melanchton, Vida en Molanus reeds gezegd hebben, dit spreekt van zelf. Als men zich niet laat misleiden door eene kleine speling in de voorstelling en door den fermen toon, waarop zij hunne allegorische verklaringen voordragen, als waren het de vruchten van hun eigen geest, dan zal men zien, dat hetzelfde vóór hen en beter werd gezegd. Wij zullen ons daarom de moeite sparen om eene reeks van die soort uit te schrijven; een paar

---

[1]) Laurentius Xerefanus, *De ratione studii Theologici*. Lib. 3, c. 7.

staaltjes uit *De Kunst-spiegel* kunnen volstaan. [1])

„Door de reuzengestalte, — zoo lezen we daar — wilde „men zoowel de geheele Christenheid, als ook den ster- „ken, duurzamen moed aanduiden, die er noodig is, om „het Rijk Gods te verkondigen en voor zich zelven „daarnaar te streven..... Zooveel is echter zeker, dat „St. Christophorus, als symbool, als begrip, als para- „bel of hoe men 't noemen wil, de reuzensterkte van „'s menschen geest, in het geloof en in de genade Gods, „ten grondslag en hoofddenkbeeld heeft. Het is de zinne- „beeldige voorstelling der Evangeliewaarheid: door Chris- „tus vermag men alle dingen."

Op dezelfde wijze beschouwt hem ook De Harze in zijn *Esprit du cérémonial de Aix en la célébration de la Fête-Dieu* „Christophorus" — zegt hij — „is het zin- „nebeeld van de Christelijke godsdienst, 't welk daarin „bestaat, om Jesus Christus gewillig te dragen, ofschoon „ook onwetenden dit zinnebeeld met den *individu* Chris- „tophorus, die mogelijk bestaan kan hebben, verwisselen. „Deze Christophorus, waarvan hier spraak is, wordt „als een mensch van reusachtige grootte voorgesteld, „dewijl de Christen zich boven alle levensbetrekkingen „behoort te verheffen en zijn verheven doel met reuzen- „schreden te gemoet dient te gaan. Op dezen weg steunt „hij op eenen groenenden boomstam, om aan te toonen, „dat de Christen, ofschoon hij zich van de aarde heeft „losgemaakt, toch vol kracht is, daar al zijn hoop op „de onsterfelijkheid berust."

Meer nieuw en oorspronkelijk is de opvatting van Wolfgang Menzel, De Noël en Prof. Kreuser.

---

[1]) Jaarg. 1844 en 1845. p. 142 en 143.

„Im grossen Christoph — zegt Wolfgang Menzel [1]) — „wie das Volk ihn nennt, ist das Volk selbst personi- „ficirt, die rohe, aber gutartige Masse, die für Bekeh- „rung empfänglich ist, und der dann auch eine grosse „Gewalt inwohnt zum Schutz der einmal von ihr aner- „kannten Kirche Deshalb habe man vormals das Bild „des grossen Christoph vor die Thür der Kirche zu „stellen geplegt."

De Noël poogt in zijne beschrijving van den Keulschen Dom eene andere verklariug van den Christus-drager te geven. „Indem man," zegt hij, „die Christophs-Statue „in dem Dome zu Köln aufstellte, habe man bezweckt, „die Glaübigen gleich beim Eintritte in das Gotteshaus „durch die Symbolik eines Christusträgers an die christ- „liche Pflicht zu mahnen, sich der Grundsätze des „Heilandes nie zu entaüssern."

„Sollen wir die Deutung versuchen," — zegt Kreuser [2]) — „so erinnere man sich des Gekreuzigten, zu dessen An- „gesichte nach Osten gewandt jeder Christ beten soll. „Das Vorbild des am Kreuze erhöhten Heilandes ist „aber, wie Augustinus an vielen Stellen [3]) durchführt, „die erhöhte eherne Schlange, und so wie, wer sie [4]) „ansah, vom körperlichen Tode gerettet war, so ist vom „Seelentode gerettet, wer den H. Christoph und also „auch den Heiland, den er trägt, ansieht. Die riesige „Gestalt des Christophorus ist auch keine Zufälligkeit;

---

1) W. Menzel, *Christliche Symbolik.* Th. I. S. 175.

2) J. Kreuser, *Der Christl. Kirchenbau.* B. I. p. 141.

3) *In Joann.* Tractat XII. §. 11. 13. *Contr. Adimant.* c. XXI. *De peccatorum meritis et remissione* c. I. §. 61. *De Trinitate* III. c. 10. §. 20. *Serm.* CCXCIV. §. 11. 13. *Append. Serm.* XXXII. CCCXV. §. 2.

4) Numer. XXI. 6. 9.

„denn der Riese ist aus den Psalmen [1]) genommen, und „ist immer auf den Heiland selbst [2]) gedeutet worden; „denn Christus ist der Riese, der in der Sonne sein „Zelt aufgeslagen hat als Bräutigam seiner Kirche."

Zie daar de voornaamste verklaringen van hen die in vroegeren en lateren tijd de Christoffel-beelden, zooals wij ze in de middeleeuwsche kerken ontmoeten, als dragers eener zedelijke waarheid willen opgevat hebben.

In 't voorbij gaan gaven we reeds te kennen, dat wij ons minder goed met hunne meening kunnen vereenigen, en naar 't ons dunkt niet zonder grond.

Wat ons al aanstonds niet stemt, tot het gevoelen onzer allegoristen — indien ik hen kortheidshalve zoo mag noemen — over te hellen, is, dat de verklaringen, die zij ieder op hun beurt van den grossen Christoph geven, onderling zoo verschillen.

Wat is hiervan de oorzaak? Eenvoudig deze: dat zij — *salva reverentia* — in de lucht schermen en er naar raden

Maar hoe is het mogelijk, dat mannen als Kreuser en Wolfgang Menzel zich aan allegorische verklaringen gewaagd hebben waarvoor geen grondige bewijzen zijn aan te voeren?

De reden hiervan schijnt deze te zijn: de martelaarsakten van onzen heilige zijn zeer bekrompen van inhoud, en de weinige narigten, die wij van hem hebben, wijken nog al van elkander af. Daarenboven mag men aannemen, dat de legende van St. Christophorus, zooals die

---

[1]) Psalm XVIII. 6.

[2]) August. *Serm.* CCCLXXII. §. 2. CCCLXXVII. Verg. *Enarr. in Psalm.* LXXXVII. §. 10. *in Psalm.* XXXII. *Serm.* II. §. 23. *in Psalm.* XVIII. *Enarr.* en *Serm.* II.

tot ons gekomen is, om het minste te zeggen, vrij wat van hare oorspronkelijkheid en historische waarde heeft verloren, door 't geen de dichterlijke phantasie der middeleeuwen er heeft af- of bij-gedaan. Daar nu deze bronnen niet alles gaven wat de kritische geest van onzen tijd eischt, om niet zonder veel omslag als eene fabel te verwerpen wat eenigzins vreemd klinkt, heeft men haar geheel en al laten varen, en voor goed den voet gezet op 't grenzelooze veld der veronderstellingen.

Men doet dit echter ten onregte; immers zoolang men ergens eenig spoor heeft, het moge kronkelend en bogtig, zwak en onbeduidend zijn, is het onverstandig, er van af te wijken. Eerst dan, als elk spoor geheel en al verdwenen is, mag men wagen, op goed geluk af het onbestemde veld der gissingen te betreden, waar duizend wegen afwaarts, of voorbij het beoogde doel voeren.

Voor en aleer wij de gronden aangeven waarop ons beweren steunt, dat de allegorische verklaring geen bevredigend antwoord geeft op de vraag die te beantwoorden is, moeten wij ons haar inhoud nog eens klaar voor den geest stellen. Er wordt niet verlangd te weten, wat het nageslacht eenmaal van de Christoffel-beelden, door onze vaderen in of buiten de kerken geplaatst, met vernuftigen geest en scheppende verbeelding zoû kunnen maken; neen, onze vraag luidt: wat beteekenden die kolossale beelden in den zin onzer vaderen; of liever: wat wilde de middeleeuwsche kunstenaar door deze figuren voorstellen: de individuële beeldtenis van den H. Christoffel met zijne eigene traditionele ikonographie, gegrond in de legende, zooals die in het *Passionael* te lezen stond, of was het zijne bedoeling, den Christus-drager tot drager van een of andere allegorie te maken? En hoe heeft het

volk, tot welks leering en stichting de kunstenaar werkte, den grossen Christoph steeds opgevat en begrepen? als eene zinnebeeldige voorstelling, of als het beeld van den martelaar Christoffel, die Christus over het water droeg?

Wij behooren juist niet tot de verlichte geesten onzer XIX^de^ eeuw, die van uit de zon, waarin zij wanen hun woontent te hebben opgeslagen, met den glimlach van medelijden neêrblikken op de duisternis der middeleeuwen. Neen — al zeggen wij het zelf — wij hebben al te veel uit dat tijdperk op 't gebied van wetenschap, letterkunde, bouwkunst en andere kunsttakken leeren kennen, dan dat we bekrompen genoeg zouden zijn, om in 't koor van dergelijke lieden meê te schreeuwen. Het is onze innige overtuiging, dat zij die in die dagen voor geleerden of meesters golden, vrij wat meer grondige kennis in hun vak bezaten, dan dit gemeenlijk in onzen tijd het geval is, nu men van alles wat moet weten, en dan, met het weinige dat men van alles weet, een front slaat, als of men de Magister sententiarum in persoon was. Wij nemen ook gaarne aan, dat in de middeleeuwen zelfs het volk, zoo eenvoudig als het was, ik wil niet zeggen meer verwaande veelweterij, maar vrij wat meer degelijke kennis bezat en oneindig meer vertrouwd was met de ikononographie, symboliek en mystiek, welke de kunstenaar in zijne gewrochten neêrlegde, dan thans, nu men over alles meêpraat en er toch niets van weet noch begrijpt; maar wij gelooven des niet te min, zonder vermetelheid te mogen zeggen, dat onze oudheidvorschers en verklaarders der middeleeuwsche kunstwerken op 't stuk van mystiek en symboliek dikwijls een al te groot denkbeeld van onze achtbare vaderen

voeden. Om ons te overtuigen, dat onze allegoristen ook aan dit euvel mank gaan, behoeven wij slechts te hooren wat Wolfgang Menzel in den grossen Christoph al gepersonifiëerd wil zien. [1])

Zal iemand in gemoede durven beweren, dat er onder al de duizenden die in de middeleeuwen den kolossalen Christus-drager hebben aangestaard, hem vereerden en aanriepen, een enkele is geweest die in de reusachtige figuur dat gezien heeft, wat W. Menzel en anderen er uit halen?

Maar al zag het volk in den Christus-drager ook niet wat onze allegoristen hem toedichten (zou men kunnen opwerpen), hieruit volgt geenszins, dat de middeleeuwsche kunstenaar — schoon hij ter leering en ter stichting van het geloovig volk werkte, — zijn beeld niet heeft willen maken tot drager eener allegorie, die om haar dieperen zin bij den eersten oogopslag maar zoo niet werd begrepen. Hoe vaak toch gebeurt het thans nog, dat een architect of beeldhouwer in zijn werk een idee ten grond legt en uitwerkt dat zelfs door de beschaafde wereld niet aanstonds opgemerkt, veel minder in al zijne diepte gevat wordt.

Wij zullen deze redenering in hare waarde laten en eenvoudig aantoonen, dat de middeleeuwsche kunstenaar bij 't ontwerpen van zijn Christoffel er niet aan gedacht heeft, er een allegorisch beeld van te maken, laat staan dat het geloovig volk hem als zoodanig zou hebben beschouwd.

Wij zouden de voorstanders der allegorische opvatting zoo niet bekampen, ware het, dat zij een enkel bewijs

[1]) Zie bl. 255.

leverden, waardoor niet slechts de verschillende verklaringen, waarmede zij ieder op hunne beurt de schouderen van „Sunte Cristoffel" belasten, maar ook hunne bewering in 't algemeen, dat zijne beelden als allegoriën werden gehouden, ten minste een schijn van grond kregen. Doch zij bepalen zich slechts tot het neêrschrijven van hun persoonlijk gevoelen, zonder het door eenig bewijs te schragen; zij verliezen uit het oog, dat er niet gevraagd wordt, wat *zij* van den grossen Christoph zoo al kunnen maken, maar hoe onze vaderen hem beschouwden.

Dat noch het volk, noch de middeleeuwsche kunstenaar de Christoffel-beelden als de dragers eener allegorie hebben aangezien, blijkt uit de algemeene vereering, welke onzen heilige in zijne beelden ten deel viel, niet slechts van den kant der geloovigen, maar zelfs van 't bijgeloof.

Zouden de schatgravers, die der H. Christoffel als patroon vereerden,[1]) zich voor zijne beelden hebben neêrgeworpen, hem aangeroepen en bij den hemel en hel bezworen hebben, dat hij hun toch de schatten, welke door de helsche geesten bewaakt werden, vrij en frank

---

1) De vereering, welke den H. Christoffel in de middeleeuwen ten deel viel, bleef niet altijd binnen de palen van het geoorloofde; zij ontaardde niet zelden in bijgeloof. Vooral waren het de schatgravers die zich hieraan schuldig maakten. In de ietwat tooverachtige bijeenkomsten van deze lieden stond het Christoffel-beeld naast het crucifix. Hunne zoogenaamde Christoffel-boekjes en Christoffel-gebeden waren vol bijgeloovige voorstellingen. In Scheible's *Kloster*, 3. Bd. (Stuttgart 1846) is een zoodanig zeer lang Christoffel-gebed afgedrukt. Behalve deze gebeden bediende men zich tot hetzelfde doel van het zoogenaamd Christoffel-kruid, eene plant, welke in de botanie onder den naam van *Actaea spicata* bekend is.

in handen zoû leveren, zouden de niet bijgeloovige maar vrome landbouwers en stedelingen met zooveel vertrouwen hebben opwaarts geblikt naar den patroon tegen hagel en onweder, tegen pestziekte en haastigen dood, indien zij in den grossen Christoph slechts een allegoriesch beeld hadden gezien en niet den H. Christoffel, die ter belooning zijner hulpvaardigheid en liefde tot den evenmensch het Christus-kind over den stroom mogt dragen?

De beeldende kunst, in zooverre zij in de dienst der Kerk werkzaam is, treedt op als dienaresse des geloofs, der hoop en der liefde: het is hare roeping, deze deugden in 't gemoed der Christenen te ontvonken en te bevestigen. De kunst komt namelijk der verbeelding te hulp, zij houdt den geloovigen het beeld, dat de eigene phantasie hem niet zoo klaar vermag voor te stellen, voor oogen, ten einde zijne gedachten te fixeren, zijn geest en zijn hart te ontvlammen. Daaruit wordt met psychologische noodzakelijkheid eene belangstelling voor het beeld geboren, dat ons deze levendige voorstelling verschaft. Men vereert het beeld eens heiligen, gelijk 't kind de beeldtenis zijner afgestorvene ouders in eere houdt en waardeert. Schoon iemand weet, dat het afbeeldsel zijns vaders of zijner moeder slechts een levenloos stuk steen, hout of doek is, toch is hem die schilderij, dat beeld dierbaar, en hij zal niet dulden, dat men het verguize.

Deze levendige werking op den mensch wordt echter door het concrete, het individuële veroorzaakt, geenszins door het abstracte Laat een kunstenaar de goddelijke deugden personifiëren op de volmaaktst mogelijke wijze; wij zullen zijn kunstwerk bewonderen, en erkennen, dat

hij in zijne figuren het karakter van ieder der drie deugden heeft teruggegeven; maar zijne allegoriën zullen ons geen oogenblik doen vergeten, dat achter die figuren niets anders steekt, dan eene abstracte gedachte, een afgetrokken begrip, 't welk tot het leven staat gelijk schaduw tot de werkelijkheid.

Hieruit mogen wij twee gevolgtrekkingen afleiden:

1°. Dat het bij de algemeene vereering, welke den H. Christophorus tijdens de middeleeuwen ten deel viel, onaannemelijk is, dat 't geloovige volk den grossen Christoph als eene allegorische beeldtenis zou hebben beschouwd. Eene abstractie kan onmogelijk de moeder zijn van zulk een leven, vooral niet bij 't volk, dat bij uitstek concreet is, en slechts door 't concrete wordt aangetrokken en bewogen.

2°. Dat het minstens onwaarschijnlijk is, dat de middeleeuwsche kunstenaar, ondanks de reële, concrete en individuële opvatting van den grossen Christoph, welke hem uit de algemeene volksvereering moest blijken, toch het doel en de roeping der kunst in de dienst der Kerk uit het oog zou hebben verloren, om zich op een terrein te wagen — dat der allegorie en abstractie — 't geen in 't algemeen onvruchtbaar is bij 't volk, maar vooral als het den gevierden patroon tegen een haastigen en onvoorzienen dood geldt.

Zou ik mijne gedachten niet klaar genoeg geuit hebben, om te mogen verwachten, dat mijne redenering als een gegrond bezwaar tegen de allegorische opvatting der Christoffel-beelden zal worden begrepen, dan vertrouw ik, dat het volgende bewijs uit de bijschriften, die men onder of naast den Christus-drager aantreft, afdoende zijn zal.

Voor en alleer wij echter van deze zijde onze allegoristen bestrijden, veroorloven wij ons, hun te vragen:

1°. Is de ikonographie, de voorstellingswijze van den H. Christophorus, zoo als wij ze uit de middeleeuwen kennen, van dien aard, dat zijn beeld bij den eersten oogopslag als eene zinnebeeldige voorstelling wordt erkend? en is de allegorische, de zedelijke waarheid, welke den middeleeuwschen kunstenaar voor den geest zweefde, als zijn beitel of penseel den Christus-drager het aanzijn schonk, zóó ondubbelzinnig door hem veraanschouwelijkt, dat het volk haar met eenige opmerkzaamheid kon waarnemen en begrijpen?

2°. Indien zulks het geval niet is, was dan de allegorische opvatting der Christoffel-beelden en de verklaring daarvan zóó populair, zóó algemeen bij het volk bekend, dat, terwijl het ligchamelijk oog den grossen Christoph aanstaarde, het oog des geestes de geestelijke waarheid aanschouwde welke daar in zinnelijke vormen stond uitgedrukt?

Wat de eerste vraag betreft, aarzelen wij geen oogenblik, onzen tegenstanders een ontkennend antwoord in den mond te leggen. Zij zelven toch geven ons het meest doorslaande bewijs, dat de ikonographie van den Christusdrager volstrekt niet van dien aard is, dat eene allegorische opvatting in 't algemeen, laat staan de door hen beproefde verklaringen voor de hand liggen en met eenige opmerking door 't volk moesten worden waargenomen en begrepen. Was zulks het geval, zij zouden meer eenstemmig van gevoelen zijn, en niet ieder op zijne beurt eene verschillende verklaring geven, en — terwijl zij van geene andere zijde bewijzen voor hun beweren aanvoeren, — dan moesten zij ten minste uit den aard der ikonographie

zoeken te betoogen, dat een dergelijk beeld niets anders *kon* zijn, dan eene allegorische voorstelling.

Ook op de tweede vraag laten wij een ontkennend antwoord geven, zoolang men ons het tegendeel niet bewijst

Gelijk wij opmerkten, is de sympathie, welke Christoffel in de middeleeuwen ondervond, niet te vereenigen met de bewering, dat het volk hem slechts als eene allegorie erkende en beschouwde. Zelfs in de woorden van Luther, waarmeê hij zijne tijdgenooten op de hoogte van den grossen Christoph brengt, vindt men bij eene aandachtige lezing een niet te verwerpen bewijs, dat de allegorische opvatting, althans ten zijnen tijde, niet populair en bij 't volk algemeen bekend was. Of hij doet, gelijk sommigen in onze dagen nog wel doen: iets wat een ieder weet, op een toon voordragen als of er geheel iets nieuws en ongehoords der wereld werd verkondigd.

Is nu de ikonographie der Christoffel-beelden van dien aard, dat eene allegorische verklaring zelfs voor de ingewijden raadselachtig wordt, en was de zinnebeeldige beteekenis van den Christus-drager niet juist populair, welke veronderstelling ligt dan 't eerst voor de hand? Wel, eenvoudig deze: dat de middeleeuwsche kunstenaar onder of naast zijne beelden een bijschrift zal geplaatst hebben, hetwelk den zin der figuur duidelijk aangaf. Inderdaad worden dikwerf dergelijke bijschriften aangetroffen.

Inscriptiën zijn ontegensprekelijk de zekerste vraagbaken, om de beteekenis van een monument te leeren kennen. Dit was dan ook voor ons eene drijfveer, om er eenige te verzamelen, en te zien. of ze voor of tegen ons pleiten.

Een onbekende geleerde, die voor ruim eene eeuw aan zekeren Albertus Ritter, prorector van 't lyceüm te Illfeld, *Epistolae itinerariae* [1]) rigtte, zag op zijne reis in de kerk te Nordhausen, op een bord achter Christophorus, die tevens de drager van den kansel was, deze rijmen:

Der St. Christoph ist keine Geschicht,
Sondern ein fein christlich Gedicht;
Das Bild bedeut ein Christen-Mann,
Der sich auf Gott verlassen kann.
Durchs Meer solt du Trübsal verstahn:
Dadurch muss man in Heimat gahn,
Der Baum in seiner Hand da ist,
Das liebe Wort vom Jesu Christ,
Daran der Christen Glaub' sich hält,
Und überwind damit die Welt,
Des helff uns Gott durch seinen Sohn,
Das ist die Summa kurz davon. 1612.

Bij den ingang der Stiftskerk te Goslar zag onze reiziger ter zijner regter een kolossaal, bontgekleurd beeld van St. Christoffel met volgend vers:

Der Leser, so hier bleibt bestahn
Und schauet diesen Christoffel an:
Der irr' sich nicht an seiner Stärk,
Sondern diss von ihm lernn' und merk,

Dass, wer will sein ein rechter Christ,
Muss stehen aus viel Tück und List,
Wird angefochten hier und dar,
Eh' er durchs Meer der Welt kömmt gar,

Und wer solch G'fahr ausstehen soll,
Der muss seyn starck und Glaubens voll;

---

[1]) *Ep. itin.* XIV. *De magno Christophoro.* Deze brief, de veertiende der verzameling, is gedateerd: Lycropolis, 11 Juni 1744.

Sein Baum zeigt ferner auf Gottes Wort
Als unser'n Stab, Trost, Stärk und Hort;

Sein Tasch zeigt Gottes Vorrath an,
Der reichlich speiset Jedermann
An Leib und Seel', darum auch dort
Der alte Pilger leuchtet fort.

Und zeiget Christi Diener werd'
So unser Seel' auf dieser Erd'
Mit Gottes Wort reichlich speisen,
Und dadurch uns zum Himmel weisen.

Darum wer Christum lieb hat ohn' Scherzen
Und trägt sein Wort in Haupt und Herzen,
Auf dem ruht Christus allezeit
Und lebt mit ihm in Ewigkeit.

Nog deelen wij een distichon mede, dat omtrent het midden der XVI^de^ eeuw door zekeren Joannes Stigel — die professor te Wittenberg en Jena was en in 1562 overleed — voor 't Christoffelbeeld van Augsburg gemaakt werd:

Tu quis es? ingenue Christum profitentis imago:
Cui nomen puer hic, quem fero, dulce dedit.
Quis puer hic? Christus. Quae moles tanta gigantis?
Exigui pueri cum leve portet onus.
Omnibus in speciem parvus puer iste videtur:
Quo tamen est toto majus in orbe nihil.
Hinc opus est animis, ut sint et corpore fortes,
Qui Christum populi ferre per ora volunt.
Cur tamen ingrediens tumidi per marmora ponti
Arborea infestas mole repellis aquas?
Per mare, quod calco, perversum intellige mundum:
Ille animis praebet saeva pericula piis.
Arbore nil aliud, nisi sanctum intellige verbum,
Rebus in adversis quod pia corda regit.
Illa enim instructi. ruimus per saxa, per ignes,
Qui Christi meritum grande docemus opus.

Dic tamen hoc etiam, quid pendens mantica tergo,
Quid tibi cum liquido pisce placenta velit?
Certe piis numquam desunt alimenta ministris:
Quique Deo fidunt servat alitque Deus.
Porro quis insigni cana procul ille senecta,
Praevius accensa qui face monstrat iter?
Vas praemissa refert venturi oracula Christi
Significat vates qui cecinere senes.
Huc ades, o hospes, tuque o puer, optime Christe,
Mecum habita: tecum vivere sola salus.

Dit drietal bijschriften, indien daarop niets viel af te dingen, zoû den voorstanders der symbolische verklaring des Christus-dragers in 't volle regt stellen. Jammer maar, dat zij uit een tijd stammen, waarin men de traditionele opvatting der Christoffel-beelden liet varen voor de nieuwe verklaring, door Luther [1]), Melanchthon [2]) en de Maagdenburger Centuriatoren [3]) verzonnen. Wilde men de beelden van den door 't volk zoo hoog gevierden patroon tegen eenen haastigen dood enz. hier of daar in de kerken behouden waar de nieuwe leer werd gepredikt, dan was het wel allezins noodig, dat den grossen Christoph een geleibrief werd toegevoegd waaruit het den volke bleek, dat ook hij *Gereformeerd* en niet meer *Roomsch* was, dat hij daar niet meer stond als de beeldtenis van den H. martelaar Christophorus, maar — in strijd met de opvatting der voorvaderen — eene allegorische voorstelling was geworden. Dat er onder of naast de Christoffel-beelden bijschriften gevonden worden, dagteekent echter niet eerst van na de Reformatie. Ook vóór Luther en zijn tijd vindt men daarvan talrijke voorbeelden. Het

1) Luther, *Tischreden.* Cap. 53, 6.
2) *Apologia Confessionis August.*
3) Centuria IV. c. 12.

is ons gelukt, er eenigen te verzamelen, die wij hier laten volgen.

Als men te Neurenberg, waar geen kerk of klooster was of het had een Christoffel-beeld, „zu dem H. Brenner-„Platze," ging, zag men aan den ingang eene statue, die zich van alle anderen door hare kolossale grootte onderscheidde en daaronder stond te lezen:

Christophore sancte,
Virtutes tibi sunt tantae,
Qui te mane videt
Nocturno tempore ridet! [1])

St. Christoffel uit den ouden St. Peter te Straatsburg had tot tijdschrift:

Christophori sancti speciem quicunque tuetur,
Istâ nempe die nullo languore gravetur.

Dezelfde verzen vond men met eene kleine afwijking naast het Christoffel-beeld in St. Marco te Venetië:

Christophori sancti speciem quicunque tuetur
Ipso namque die nullo languore tenetur.

---

[1]) Deze versjes, waarvan we in *De Kunst-spiegel* t. a. p. de volgende vertaling vinden:

Heilige Christoffel
Groot is uw magt,
Wie u zag des morgens
Glimlacht in den nacht.

waren ook aan D^r. Luther bekend, die er nog dit tweetal aan toevoegde:

Nec satanas caedat,
Nec mors subitanea laedat.

Hij vertaalt ze te zamen:

Sanct Christoph du hast solche Macht,
Wer dich früh sieht, am Abend lacht.
Vor'm Teufel hat 'smit ihm kein Noth,
Er stirbt auch nicht am jähen Tod.

Eene dergelijke inscriptie, waarin nagenoeg met dezelfde woorden hetzelfde gezegd wordt, leest men op de houtsneê van 1423.

Christophori faciem die quacunque tueris
Illâ nempe die morte mala non morieris. [1])

Met eene kleine wijziging geeft Molanus deze verzen:

Christophori sancti speciem quicunque tuetur
Illâ nempe die, non morte male morietur. [2])

In den Dom van Worms had de grosse Christoph tot bijschrift:

Per te serena datur, morbi genus omne fugatur,
Atra fames, pestis, Christi Christophore testis. [3])

In het memoranda-boek van keizer Frederik IV, 'twelk bij Jos. Chmel [4]), in zijne geschiedenis van dezen keizer is afgedrukt, lezen we:

Christophori faciem quacunque die tueris,
Non confusus eris, nec mala morte peribis,
Illâ namque die nullo languore graveris.

Bij de statue, welke aan den ingang der kerk te Königsberg stond, las men:

O magno Christophore,
Qui portasti Jesu Christe
Per mare rubrum,
Nec franxisti crurum,
Neque hoc fuit mirum
Quia tu fuisti magnum virum.

---

[1]) De vertaling in *De Kunst-spiegel* t. a. p. luidt:
Zoo gij de beeldtenis van Sint-Christoffel zaagt,
Weet, dat dienzelfden dag de dood u niet belaagt.

[2]) Molanus, *De sacris picturis*. Cap. 27.

[3]) Aufsess' *Anzeiger*, 1834. S. 56.

[4]) Jos. Chmel. *Gesch. K. Friedrich's IV*. Hamb. 1834. Band. I. S. 576.

Nog een opmerkenswaardig latijnsch en duitsch bijschrift, waarin wat den inhoud betreft, is zaâmgevat 'tgeen we in verschillende andere vinden uitgedrukt, werd op een houtsneê, St. Christophorus voorstellende, aangetroffen:

Jhesus es testis ubi Christofferus memoratur
Vana vis as pestis mala mors ibi non dominatur
Nec homo nec pecora quaevis subeunt graviora
Sic dedit absque mora tua vox sibi mortis in hora
Christofferi speciem santi quicunque tuetur
Illo nempe die nullo languore gravetur
Christoffere sancte virtutes sunt tibi tante
Qui te mane videt nocturno tempore ridet
Nec fulmen cedit nec mors subitanea ledit
Tu solus in sanctis tenesque nomen gigantis.

Tiitsch.

Wer sanct Cristoffels bild ansicht
Des Tags ym kein böser tod beschicht
Christoffer du heiliger man
Dein tugend synd so grose gethan
Wer dich des morgens anschawet
Des nachts er sich lachend frawet
Der donner und blitz thut ym kein nodt
Noch schediget yn der gech [gähe, jähe] todt
In allen rysen [Riesen] bistu der
Den geheiligt hat gott der herr.

De houtsneê, waarop deze rijmen in gothische letters voorkomen, stelt onzen heilige voor met de regterhand in de zijde steunende, opdat het Christus-kind goed op den schouder kan zitten, terwijl hij met de linkerhand zijn staf omklemt. Aan den oever staat een kerkje, waarbij een monnik met eene lantaarn.

De vervaardiger noemt zich Pfortzheym, en daarnaast staat 1500.

De volgende verzen werden gevonden in een oud gebedenboek, getiteld: *Exhortatio salutaris terrorem judicii ac timorem Divinae ultionis incutiens*, te Straatsburg anno 1496 verschenen (Fol. CXXI.):

Sancte Christofer martir Jesu Xpi
Qui Xpi nomine penas pertulisti
Opem confer miseris atque mundo tristi
Qui celestis luminis regna meruisti.
Christoferi sancti speciem quicunque tuetur
Illo nempe die nullo languore tenetur
O martyr Christofere pro salvatoris honore
Fac nos mente fore dignos deitatis amore
Et promissione Xpi quia quod petis obtinuisti etc.

In een ander gebedenboek [1]) 'twelk vóór het jaar 1500 geschreven werd, is Christoffel naast den H. Georgius afgebeeld. Zijn kleed is rood, zijn mantel blaauw. Naast zijne beeldtenis leest men dit gebed:

O martir Christophore, pro salvatoris honore
Fac nos mente fore, dignos deitatis amore
Promisso Christi, quia quod petis obtinuisti,
Da populo tristi, bona quae moriendo petisti,
Ora pro nobis beate Christophore ut digni etc.

Onder ons bereik is een keurig geschreven getijdenboek uit het laatst der XIV^de^ eeuw, hetwelk onder anderen ook de beeldtenissen van St. Joris en St. Christoffel bevat. Gelijk in dat van D^r^. Gieffers volgt Christoffel ook hier op St. Joris, en draagt hij over het roode onderkleed een blaauwen mantel Het Christus-kind in zijne rozenkleurige tuniek, zegent met de regter en laat de linkerhand op den grijzen schedel van zijn drager rusten. In 't verschiet van 't bergachtig landschap staat eene kruiskerk, in wier

1) In 't bezit van D^r^. Gieffers te Paderborn.

schaduw de kluizenaar is gezeten. Naast deze miniatuur leest men deze gebeden:

Almachtige ewighe God die ons weetste onbequame te wesen dine mogentheit an te bidden als si weerdich is. Ghif dinen heilighen martelaer xpistoffels te bidden voer onse zunden den welken du waerlike moechste horen. Overmits onsen here jhesum cristum. Amen.

wi bidden.

Verlene almachtige ēn ontfermhertighe god op dat wi die ghehoechnisse doer dijn heiligen martelaers xpristoffels doen verlost moeten werden overmits sinen verdienten ēn beden van den haestigen doot, van honger ziecte anxt armoede ēn van allen laghen des viants. Overmits di chū xpē wien hi in sinen armen verdiende te dragen. Die levet ende enz.

Nog andere gebeden tot onzen heilige ontmoet men in den *Hortulus animae*; Lugd. 6 seq. Edit. Magnus. 1543. pag. LIIX.

Wij sluiten onze reeks met een gebed, dat hierom vooral opmerkelijk is, wijl er niets in voorkomt van het wanbegrip, dat niet slechts in de middeleeuwen onder het volk vrij algemeen schijnt geweest te zijn, maar zelfs tot op onzen tijd zich hier en daar heeft voortgeplant, [1]) en 't welk hierin moet hebben bestaan, dat men geloofde veilig te zijn voor een haastigen en onvoorzienen dood enz. als men slechts de beeldtenis van den grossen Christoph had aanschouwd. Het ligt niet in ons plan, te onderzoeken, in hoeverre het bestaan van zulk een wanbegrip bij het middeleeuwsche volk is aan te nemen, en of er in de bijschriften, waaruit vooral tot het bestaan van zulk een verregaand bijgeloof wordt besloten, geen dieper zin verborgen ligt, zoo als die door Prof.

1) Zoo getuigt ons onder anderen Heidelof?

Kreuser [1]) onder anderen aangegeven wordt. Dan, hoe het zij, dit staat vast: dat, indien er werkelijk in den schoot des volks een dergelijk wanbegrip aangaande den grossen Christoph gevoed werd, de oorsprong en de ontwikkeling daarvan der Kerk niet moet geweten worden. Zoo iets toch is niet te rijmen met de verschillende decreten, waarin zij zoodanige dwalingen als eene *abominanda superstitio* verwerpt. [2])

O gloriose martyr Christophore,
Sis memor nostri ad Deum omni hora,
Et tuere sine mora,
Corpus sensum et honorem
Conserva, qui coeli florem
Meruisti hic portare,
Inter ulnas ultra mare
Nos per tantam dignitatem,
Fac vitare pravitatem,
Et amare corde toto
Deum verum, laude, voto,
Prae cunctis mundanis istis,
Ut post mundi hujus tristis
Blandimenta, te praesente,
Perducamur ad coeli regnum. [3])

Een ieder die met ons deze bijschriften nagaat, om daaruit den zin en de beteekenis der Christoffel-beelden op te sporen, zal 't ons toegeven, dat daarin geen enkel woord voorkomt wat eene symbolische opvatting van den grossen Christoph laat vermoeden, en dat

1) Kreuser, *Symb. der Kirchenbau.*

2) „Abominanda est eorum superstitio, qui certo pollicentur, non „ex hac vita migraturos sine poenitentia et sacramentis eos qui „hunc illumve divum coluerint." Synodus Cameracensis. a. 1565. Tit. XIX. c. 6.

3) Chemnitius, in *Exam. Conc. Trid.* pp. 582 et 587.

hun inhoud onzin wordt, zoo men ze onder of naast eenen Christus-drager denkt die slechts de drager eener allegorie zou wezen, en niet de individuële, de persoonlijke beeldtenis van den H. martelaar Christophorus, den patroon tegen een haastigen en onvoorzienen dood, tegen pest en hongersnood, tegen bliksem en onweder.

Mogten we in voorgaande bladzijden al geen doorslaande bewijzen leveren waardoor de allegorische opvatting der Christoffel-beelden geheel op den achtergrond wordt gedrongen, wij gelooven toch, eenige bezwaren in 't midden gebragt te hebben, die op zich zelven reeds niet geheel en al te verwerpen zijn, maar daarom des te meer gewigt in de schaal leggen, wijl ze aan een van alle bewijs ontbloote bewering tegenovergesteld zijn.

III.

De grief, door sommigen tegen de voorstanders der middeleeuwsche kunst gevoed, en niet zelden op hartstogtelijken toon geuit: dat dezen in de kunstwerken van dit tijdperk oneindig meer ideeën en symboliek zoeken en vinden, dan dat de kunstenaar er ooit aan gedacht zoû hebben, die in zijn werk neêr te leggen, deze grief, gelooven wij, kan slechts gekoesterd worden door hen die zich met kerkelijke kunst en oudheid te weinig vertrouwd maakten, dan dat ze den diepen zin kunnen opsporen, die er in verborgen ligt. Eene gothische kathedraal heeft men op een zomerschen namiddag eens doorwandeld, met vlugtigen blik het een en ander daar binnen gadegeslagen, maar haar ligging, grondlijnen, opbouw, versiering enz., ging men niet na, veel minder vroeg men zich af: „waarom is dat zoo?" Tien, twintig

dergelijke kunstgewrochten, bij ons en in den vreemde, waren welligt het voorwerp van zulk eene oppervlakkige beschouwing, en nog heeft men het niet opgemerkt, dat in die altijd hoogst verscheiden kunstwerken toch altijd hetzelfde plan is ontwikkeld, laat staan, dat men het grond-idee zou gevonden hebben waaruit zulk een orde, zulk eene strikte eenheid met de hoogste verscheidenheid is ontsproten. Ter een of ander tijd trad men in eene middeleeuwsche domkerk, als daar binnen orgeltoonen ruischten en bruischten De H. offerdienst nam juist een aanvang. Eene talrijke priesterschaar, in plegtgewaad gehuld, naderde het hoogaltaar, dat, door de Oosterzon beschenen, toch flonkerde van trapsgewijs daarop geplaatste waskaars-lichten. Het tafereel wat zijn oog daar boeide, trof den oppervlakkigen beschouwer misschien, maar de diepe zin der liturgische gewaden, handelingen, gebeden en gezangen, alles bleef hem een gesloten boek.

Volstrekt moet het den beoefenaar van kerkelijke kunst en oudheid niet ten verwijt gemaakt, dat hij soms wat ver gaat met zijne symbolische verklaringen, dat hij in dingen, die aan louter toeval en luim welligt hun bestaan en plaats danken, een oorsprong, een verband, eene orde, een idee ziet en nawijst, vroeger niet opgemerkt noch vermoed; want hoe meer men dit terrein leert kennen, des te meer blijkt het, dat de middeleeuwsche kunst bij uitstek *kunst* is: de uitdrukking van 't idee in stoffelijke vormen. De kenner der Christelijke kunst, wij zeggen het met innige overtuiging, is oneindig meer geregtigd, zijne soms wat vergezochte symbolische verklaringen te uiten, dan zij, die daar buiten 't koor staan en schreeuwen tegen al wat naar symboliek zweemt.

Intusschen blijft ook hier de gulden spreuk waar:

omne nimium vertitur in vitium, en, mag zij op 't gebied van 't ware en goede niet uit het oog verloren worden, vooral geldt dit, als men op het terrein der kunst, van 't schoone den voet zet.

De kunst is bij uitstek het kind der scheppende phantasie. Het veld der phantasie is gelijk aan die weelderige oorden, afgewisseld door berg en dal, door bosch en vlakte, waar 't oog geene grenzen ziet en de geest betooverd en weggesleept wordt. Vandaar, dat men er ligter afdwaalt en 't spoor bijster wordt, dan op het meer vlakke en dorre gebied van 't verstand. Bovendien, begeeft men zich op het terrein der waarheid, dan is de Kerk voor ons eene lichtkolom, die men, om veilig te gaan, slechts in 't oog behoeft te houden De Kerk, schoon zij de bron, de voedster en de beschermster der kunst is, laat echter de kunst — al treedt deze ook in haar dienst — wat zij werkelijk is. Kunst is *spel*. De Kerk laat haar als 't kind der phantasie ongemoeid spelen, zoo lang zij slechts een argloos kind blijft, dat der waarheid en der zedelijkheid niet deert. De kunst derhalve helt uit haar aard en bestaan ligt over tot uitersten, die met alle zorg moeten vermeden worden, niet omdat zij altoos in zich kwaad zijn, maar omdat zij der kunst schaden; het kunstwerk verliest daardoor zijne eenvoudige grootschheid van opvatting, en zijne breedheid in uitvoering.

Uit hetgeen we zeiden, zal 't duidelijk zijn, 1°. dat wij geenszins tot het koor behooren 't welk steeds zijne stem verheft tegen degenen die in de middeleeuwsche kunstgewrochten den vruchtbaren geest ontwaren van eenen kunstenaar vol geloof, hoop en liefde, van eenen *waren* kunstenaar, wien het meer te doen was, een hooger idee in stoffelijke vormen aanschouwelijk

te maken, dan blijken te geven van anatomische kennis en technische vaardigheid; 2°. dat wij ons echter ook allezins gelijk blijven, als wij ons niet met hen vereenigen die zonder grond beweren: dat de middeleeuwsche kunstenaar „Sunte Cristoffels beelden" tot dragers eener symboliek of allegorie heeft willen maken, maar de volgende stelling handhaven:

De kolossale Christoffel-beelden waren — gelijk zoo vele andere beelden die men in de middeleeuwsche kerken aantrof, bijv. van de HH. Catharina, Barbara, Eustachius, Hubertus, enz. — individuële, persoonlijke voorstellingen van den H. martelaar Christophorus, met eene ikonographie, welke even als de legende waaraan men haar ontleende, — ten minste in 't oog der middeleeuwen — min of meer op historische waarheid gegrond was.

Al wat in deze stelling vervat is en bewezen moet worden, gelooven wij te bewijzen, zoo wij de volgende sluitrede op de noodige gronden doen steunen:

Men beschouwde in de middeleeuwen de legende van St. Christoffel, zoo als ze in het *Passionael* of in *Die gulden legende* gevonden werd, niet als een mythe of fabel, maar als de levensgeschiedenis van den H. martelaar Christophorus, welke, wat de hoofdzaak betreft, historiesch waar was.

Met deze legende voor den geest, ontwierp de middeleeuwsche kunstenaar den kolossalen Christus-drager, en het volk erkende daarin zijn gevierden patroon tegen een haastigen en onvoorzienen dood, tegen pest en hongersnood, tegen bliksem en noodweder, enz.

De Christoffel-beelden, zooals wij ze uit de middeleeuwen kennen, waren dus geene allegoriën of zinnebeelden, maar de individuële, persoonlijke beeldtenissen

van den H. martelaar Christophorus, met eene aan de legende ontleende ikonographie, welke daarom, even als de legende, min of meer op historische waarheid steunde.

Gelijk wij reeds meermalen opmerkten, moeten we bij 't geven van ons antwoord, in 't oog houden, wat de vraag is, die wij te beantwoorden hebben: „ wat wilde „*de middeleeuwsche* kunstenaar, als hij den grossen „Christoph ontwierp? Hoe beschouwde hem *het mid* „*deleeuwsche* volk, waarvoor de kunstenaar werkte?"

Wij moeten derhalve voor een oogenblik den verlichten dampkring der XIX^de^ eeuw verlaten en ons verplaatsen *in de duistere middeleeuwen*, om het licht te zoeken, dat wij over ons onderwerp verlangen; met andere woorden, als er gevraagd wordt: „ wat hield men in de middel- „eeuwen van „die legende van Sinte Cristoffels die „„ heilige martelaer?" " dan mogen wij deze niet beschouwen met het kritiesch oog der XIX^de^ eeuw en vragen: „ kan „zij den toets der gezonde kritiek uithouden en als historie „doorgaan?" neen, we moeten den bril der XIX^de^ eeuw afzetten en haar van het standpunt der middeleeuwen beoordeelen.

Wij gelooven, niet verre van de waarheid te zijn, zoo wij het van Luther dagteekenen, dat men begonnen is, zoo al niet alle legenden der heiligen voor fabel en verdichtsel te houden, dan ten minste die van St. Christoffel als zoodanig aan te merken.

Vóór dien tijd vinden wij nergens sporen eener kritiek welke de Christoffel-legende zelfs in de verte aanrandt. Slaan wij een blik in de *Aurea Legenda* van Jacobus de Voragine.

Ofschoon de geleerde Aartsbisschop van Genua in een tijd leefde (geb. 1230, † 1298), dat in dergelijke zaken

minder kritiesch te werk werd gegaan, en er van den kant zijner lezers nog minder kritiek te vreezen was, zou men toch — ingeval het bij het volk of wel bij hem zelven overtuiging was geweest, dat de historie van Christoffel geheel of gedeeltelijk fabel was, — mogen verwachten, dat hij op eenige wijze *de historie* van *de sage* zou onderscheiden hebben. Hij doet dit echter volstrekt niet; hij begint met te zeggen, wat voor een landsman Christoffel is, verhaalt vervolgens de aanleiding en de wijze zijner bekeering, en eindigt met de beschrijving van zijn martelaarsdood.

Die legende van Sinte Cristoffels die heilighe martelaer.

Cristoffel was vant geslachte van Chanaan, ẽ hi was groot van maecsel ẽ vreeselic van ansicht; ende hi was XII cubitus lanc also men in enighe van syn werken leest. Op een tyt due hi stont voor eenen prince van Chanaan quam in zijn herte, dat hi soeken wilde den meesten prins vand' werelt ẽ dat hy met hem wonen wilde. Dus so quam hi tot een groot coninc daer die nieumare of ginc dat die werelt geen meerre prins en had. Doe hem die coninc sach ontfinc hi hem gaerne ende dedẽ wonen in 't hof. Op een tijt soe was daer een speelman ẽ sanc een liedekijn voor den coninc daer hy dicwile den duvel noemde. Mer om dat die coninc kerstenen was so segende hi hem alsoe dicke als hi den duvel hoorde noemen in den aensicht met een cruce. Doe dat Cristoffel sach so verwondere hem harde seer waer bi dat die coninc dat dede en wat dit teyken bedude. Ende doe hi den coninc vragede ẽ hijs hem niet berechten en wilde so seide hem Cristoffel: „En seg di „my dit niet so en sal ik nimmermer met di wonen:" ẽ

hiermede wort die coninc gedwongen ēn seide tot hem: „Wanneer ik den duvel hore noemen so teyken ic mi „mit desen teyken om dat ic ontsie dat hi in mi macht „mocht crigen ēn mi scaden." Doe seide Cristoffel: „Ontsie „die den duvel dat hi die scaden mach so schijntet ooc dat „hi meerre ende mogender is dan ghi die du so seer ont- „sietste dus en heb ic niet dat ic begere; want ic waende „dat ic gevonden hadde den machtichsten ende den meesten „here vander werelt mer nu blivet gesont; want ic wil „den duvel gaen soecken dat ic hem totenen heer onfaen „mach: ende dat ic syn knecht worden mach." Dus ginc hi vanden coninc ende ginc den duvel soecken: ende doe hi door een wildnisse ginc sach hi een grote menichte van ridders ende een van de ridders wreet ende vervaarlic ēn quam tot hem ēn vrachede hem waar hi ginge. Cristoffel antwoorde hem: „Ic gae soecken den heer der duvelen „dat ic hem tot mijn behoef tot een here nemen sal." Ēn hi seide hem: „Ic bin diegene die du soecket." Doe wort Cristoffel verblijt ēn verbant hem selven dat hi ewelijc sijn knecht soude sijn ēn hi ontfinc hem voor zyn here. Doe si beide dus te gader voeren ende sy in een gemeene wech een cruce sagen staen te hant als die duvel dat cruce sach soe wort hi vervaert ēn vloech ende liet den wech ēn leide Cristoffel door een wildernisse ēn daerna brocht hi hem weder in den wege. Doe dit Cristoffel sach verwonderde hem ēn seide: „Waer bi dat hi van verre „den slechten wech gelaten hadde ende dat hi so verre „uten wech dwaleden ēn gegaen waren door so scarpen „wech:" Mer doet hem die duvel geensins segghen en woude soe seide hem Cristoffel: „En segstu mi dit niet, „so sal ic te hant van di gaan." Hier bi wort die duvel gedwonghen en seide hem aldus: „Een man was die men

„Jesus Xps hiet aan den cruce genagelt, en̄ als ic dit „teyken van den cruce sie so ontsie ic mi harde seer en „van vresen so vlie ic." Christoffel seide hem: „So is „dan die Xpūs meerre en̄ machtigcher dan ghi wes teyken „daer du voor vlietste en du soe seer ontsietste. Noch „heb ik om niet gepȳt ende noch en heb ic niet vonden „den meesten prince vander werelt nu blivet wel ic wil „die laten en̄ Xp̄m wil ic gaen soecken." Ende doe hi lange gesocht ende gedwaelt had ende ooc gevraecht hadde wie hem Xp̄s soude leren kennen so quem hi te lesten tot een heremijt die hēm Xp̄m predicte ende leerde hem naerstelijc in sijn gelove. En̄ die heremyt seide tot Cristoffel: „Deze coninc die du meenste te „dienen wil aldusdanigen dienst dat ghi dicwil moet „vasten." Cristoffel seide: „Hij eysche een and'dienst „van mi, want dat en mach ic niet doen." Die heremite seide echter: „Ghi sult veel bedīgen moeten doen." Cristoffel seide: „Ic en weet niet wat dat is die dienst „en mach ic niet doen." Die heremite seide: „Weetste „die rivier wel daer vele luden in anxte van haren live „over gaen ende bederven?" Hy seide: „Ja ic." Die „heremijt seide: „Om dattu groot biste van maecsel ende „starc van leden wilstu daer sitten bi die riviere en̄ allē „lude overdragen so sal die coninc die du dienen wils „seer bequā wesen en̄ ic hope dat hi di u tonen sal." Cristoffel seide: „Dese dienst mach ic wel doen en̄ ic „belove hem dat ic om synen wil die dienst doen sal." Dus so ginc hi ter rivieren wert en̄ maecte d'een woninge tot sȳ behoef en hi droech een grote roede in syn hant daer hi hem int water mede hielt en hij droechse over al die daer quamen. Doe hi dit lange gedaen had so gevielt op een tyt doe hy in sijn huysken lach, dat

hihoorde een kindes steme die hem riep ēnseide Cristoffel comt uut en haelt mi over. Te hant ginc hi uut ende hy en vant niemant ēn doe hy weder ghekomen was in syn huysken so hoorde hy echter een stemme roepen die hem riep en hi ginc echter uut ēn en vant daer niemant: ēn doe hi wed' gecomen was in syn huysken so hoorde hi echter een stemme roepen derdewerf. Doe ginc hy uut ēn vant een kindekijn sitten opt oever vand' riviere ende het bat Cristoffel dat hi hem over woude dragen: Cristoffel nam dat kint op syn scouderen ēn nam sijn stoc in sijn hant ēn stac se in die rivier ōm over te gaen, en twater vander rivierē begonste alleyncke te heffen en dat kint begonste te wegen als loot. Ende hoe hi voerd' ginc hoe dat water meer wies en en dat kint begonste meer ēn meer te wegen op Cristoffels scoudere mit alte zwaren laste alsoe seer dat Cristoffel in grotē anxt was ēn ontsach hem seer dat hi verdrencken soude. Mer doe hi mit pinē bi nae ontgaen was en over die vloet gecomen was ēn hi dat kint anden oever hadde neder geset soe seide hi hem: „Kint du „haddes mi in groten anxt gebrocht ēn doe weges so „seer al hadde ic alle die werelt op mi gehadt ic en „had de nauwe also grotē last gehadt" Doe antwoerde hem dat kint: „Cristoffel en verwondert di niet, want „du en haddes niet alleen op di alle die werelt: mer du „heves ooc op dinen scouderen gedragen dengenen die de „werelt maecte; want ic bin Xpūs die du in desen werken „dienes: en omdat du weten sels dat ic waer segghe, alstu „over comes soe sette dinen stoc neven dyn huys in die „aerde ēn du sults sien des morgens dat hy ghebloyt sal „sijn en hy sal vrucht op hem hebben;" ēn te hant was hi van sijn oghen. Doe Cristoffel over quam so stac

hi sinen stoc in die aerde: ēn doe hi des morgens op stont so vant hy dat hi bladeren had als een palmboom ende had dadelen op. Hier na quam Cristoffel te Saloen in een stat van Licien: en om dat hi haer tonge niet en verstont so bad hi gode dat hi hem wilde gheven verstandenis van dier talē. Mer doe hy in die bedinghe was so hielden die ridd's voor sot en lietē gaen. Mer doe Cristoffel die tale van God ontfaen had, soe decte hi sȳ hooft en quam ter stat in daer hi studen soude. En die kersten diemē daer pynde starcte hi in onsen here; doe sloech een van dē ridd's in syn aensicht Doe ontdeckte Cristoffel zyn aensicht ēn seyde: „En waer ic „niet kersten ic soude mīj onrecht wreken." Doe sette Cristoffel syn roede in d'aerde om dat hi tvolk bekere mocht so bat hi gode, dat se bloyen soude en te hant gesciedet so en daarom geloofde viiij. M. menschen. En die coninc sendē cc ridders die Cristoffel vangen souden: doe si hem beden vonden ēn si hem ontsagē so seyden sijt den coninc. Doe seyde die coninc: „Noch cc ridders" die welk doe si Cristoffel vonden beden so wordē si ooc met hem beden en Cristoffel stont op ēn seide: „wat soecste?" Ende doe si in syn aansicht saghen so seiden si: „Die „coninc heeft ons tot die gesent, dat wi u gevangen „brengen souden." Cristoffel seide hē: „Wilde ic ghi „en mocht mi der niet brengen gebonden noch onge- „bonden." Si seyden hem: „Wilstu niet comen so gaet „vrylyc waer du wilste ēn wi sulle den coninc seggen „dat wi u niet en vondē." „Ten sal so niet syn," sprac hy; „maer ic sal met u gaen." En Cristoffel bekeerde se ten gelove ende hi dede hē syn handen op syn rugge binden en dede hem gebonden voor den coninc leiden. Doe hem die coninc sach wort hi vervaert ende viel van den

stoel, daerna so hieven hem die knapen op ende hi vraghede Cristoffel hoe hy hiet ēn van waer hi was. Cristoffel seide hē: „Eer ic gedoopt was so hiet ic ver-„stoten maer nu hiet ic Cristoffel." Die coninc seyde hem: „Du hebste di een sotten naem doen geven na „Xps die gecruset was die hem selven noch di niet helpen „en sal mogen. Nu segt tovenaer van Chanaan waer om „en sacrificeerdi niet onse goden." Cristoffel seide hem: „Met rechte bistu gehieten dagarijs want die biste der „werelt doot ēn des duvels geselle ēn dijn goden die „sijn d'menscen wert." Die coninc seyde hem: „Du „biste gevoedet ond' wilde beesten. Daer om so en mo-„geste niet spreken dan beestheit ēn dat die menscen „niet en verstaen. Hier bi wilste sacrificien so sulste „grote eere ontfaen, mer en wildi des niet doen, soe „sal ic di seer doen tormenten" En doe Cristoffel niet sacrificeren en wilde so dede hi hem leggen in een karker ēn dede den ridders die om Cristoffel gegaen waren om Xps wille onthoofden. Daer na dede die coninc met Cristoffel in die karker sluten ij. scone ioncfrouwen: van welke die ee hiet Nicena die ander Aquila, en hi bé-loefde haer groot goet op dat si he daer toe brochte dat hij met hen misdede. Doe dit Cristoffel sach gaf hi hem tot bedinge, mer doe die ioncfrouwen hem pynden te becoren stont hi op ēn seide hen: „Wat soecti „en o wat saken so sidi hier in gebrocht." Die wiven die vervaert waren van die claerheit syns aansichts seiden: „Heilige man, ontferme di ons dat wi mogen „geloven inden God die du predickes." Als dat die coninc hoorde so dede hyse voor hem brengen ēn seide: „Sidi ooc verleyt: ic zwere u biden goden ten „si dat ghi offert ghi sult quader doot sterven." Si

antwoorden hem: „Wildi dat wi den goden offeren, soe doet „ die straten suveren en doet ooc die luden ten tempel verga „deren." Als dit ghedaen was ende die vrouwen indē tempel gecommen waren so ontgorden si hem ēn bonden haer riemen dē goden om den hals ende togen se neder en brakense ontweē ende si seiden den genen die bi hē stondē: „Gaet ēn haelt medicinen dat si u goden „gheneen." Doe dede die coninc Aquila hangen ende dede haer aen die voeten binden een groot steen ēn soe dede hy al haer leden scoren. En doe si doot was so werp men Nicena haer suster in een viver, mer noch qua si uut ongequet, ēn doe sloeg men se thooft of: hier nae brocht men Cristoffel voorden coninc en hi dedē slaen met yseren roeden ende hi dede hem enen yseren gloyende helm op sijn hooft setten. Daerna dede hi maken eē yseren fornace, ēn dede Cristoffel daer op binden ende werp daer vier ende peck onder ende dedese barnen. Mer die fornace smelte als was ēn Cristoffel quam ongequest uut. Daer na dedē die coninc aen en staec binden ende hem van vier c. ridders doorschieten; mer die scutten bleven in die lucht hangen en geen mocht Cristoffel genake. Mer die coninc waende dat hi vādē ridders gescoten was bespottede hem. En te hant keerde hem een van tgescut uter lucht ēn viel den coninc in syn ogen en hi wort te hant blint. Cristoffel seide hem doe: „Morgen sal ic sterven. Mer du tyran du sulste „maken modder van mine bloede ende sulste daer mede „dyn ogen salven en du sulste genesen" Doe dedē die coninc onthoofden en die coninc nam een luttel van sinen bloede en leidet op zyn ogen ende seide: „In Cristoffels „Gods name." Ēn te hant wort hi genesen, doe geloefde die coninc ende gaf een gebot: „So wie gode ende Cristoffel

„plasphemeert dat mē te hant verslaen soude mittē zwaerde."

(Gekopiëerd uit *Dat Passionael of die gulden legende*, gheprent te Delff in Hollant by Hendrik Eckert van Homberch. Int jaer M. cccc. xcjx.)

Petrus de Natalibus, in zijn werk *De Sanctis* (in mense Julii. p. 128, c. 135. ed. Lugd. anno 1519), gaat op dezelfde wijze te werk als Jacobus de Voragine. Hij deelt de Cristoffel-legende mede als een aaneengeschakeld verhaal van het leven en de levensverwikkelingen van onzen heilige, zonder onderscheid te maken tusschen tgeen als meer gegronde historische waarheid kan worden beschouwd, en 't geen wij welligt liever als verdichtsel zagen aangemerkt. Joannes Garzo in zijn *Vita gloriosissimi martyris Christophori Cananaei*, bewandelt het voetspoor zijner voorgangers,

Een groot bewijs, dat vóór Luther de Christoffel-legende, gelijk wij ze bij genoemde schrijvers aantreffen, door het volk voor geen fabel of verdichtsel werd gehouden, vinden wij in de algemeene volksvereering, welke aan de legende —, zoo als men die in het *Passionael* las of bij overlevering kende — grootendeels haar oorsprong en voortbestaan te danken had. Waarom toch vierde 't geloovig volk Christoffel als den patroon tegen eenen haastigen dood, en hield het den aanblik zijner beelden en 't schietgebed, ter eigen stonde tot hem gerigt, zoo weldadig en krachtvol? Omdat de legende verhaalde, dat Christoffels laatste bede was geweest: dat al wie zijn beeld met een vast betrouwen op God zou aanschouwen, mogt behouden blijven in de stormen, de aardbevingen en den brand. [1]) Dat St. Christoffel nog ten tijde van

1) Zie *Volks-Almanak voor Nederl. Kathol.* 1856. door J. A. Alberdingk Thijm, p. 76.

Luther bij 't volk in hooge achting stond, en men 't nog voor geen fabel of verdichtsel hield, wat in *het Passionael* van hem te lezen stond, blijkt uit de woorden van Luther, boven aangehaald. Het is *om* deze volksvereering dat de Doctor tegen den kolossalen Christus-drager de wapenen aangordt. Maar hoe zal hij den door 't volk gevierden reus de nederlaag geven? Hij slingert den Goliath een kei naar 't hoofd door heel eenvoudig zijn persoonlijk bestaan te ontkennen: „Ihr wisset alle wohl," zegt hij, „wie man St. Christoffel mahlet, sollt aber nicht gedenken, „dass je ein Mann gewesen sei, der also (der grosse „Christoffel) geheissen habe, oder leiblich das gethan, „das man vom Christoffel sagt." [1]) Daar ligt de reus tegen den grond! Dan hiermeê is de strijd niet gewonnen; want, zoude het woord van den Doctor kunnen opwegen tegen het gewigt eener van oudsher als historie geëerbiedigde legende? Luther voelt het, dat hij niet genoeg gedaan heeft om voor goed van de nederlaag van zijnen vijand verzekerd te zijn, en daarom neemt hij het zwaard en hakt er op toe.... hij verklaart de legende — door 't volk als historie geëerbiedigd — tot *eene fabel.* „Sondern," zoo gaat hij t. a. p. voort, „derselbige, der „die Legend oder Fabel gemacht hat, ist ohne Zweiffel „ein feiner, vernünftiger Mann gewesen, der hat solche „Bilde dem einfältigen Volke wollen führmahlen, dass „Sie ein Exempel und Ebenbilde eines Christlichen Lebens, „wie dasselbe gericht und geschickt sein soll, hätten. Und „hat 's also fein getroffen und abgemahlt."

Wij gelooven, door het gezegde genoegzaam onze *major* bewezen te hebben: dat namelijk de Christoffel legende

---

1) Luther's Werke, Jenaër Ausg. V. S. 313.

in de middeleeuwen als geen fabel of verdichtsel werd beschouwd, maar gold als de levensgeschiedenis van den martelaar Christophorus, welke, ten minste wat de hoofdzaak aangaat, op historische waarheid steunde.

Zien wij nu, in hoe verre het beweren gegrond is, 't welk onze *minor* bevat: met de legende voor den geest, ontwierp de middeleeuwsche kunstenaar zijne beelden, beelden, waarin het volk den martelaar Christoffel, den gevierden patroon tegen eenen haastigen dood erkende.

Ten dien einde behoeven wij slechts den inhoud der legende met de beeldtenissen van den Christus-drager te vergelijken.

Wanneer wij eene overeenkomst zoeken tusschen de beelden en de legende, dan kan dat slechts gelden van het moment, dat de kunstenaar uit Christophorus' levensgeschiedenis tot onderwerp heeft gekozen, en van zijn karakter en gestalte in zooverre die door de legende zijn geschetst.

Wat het laatste betreft, de legende zegt, dat Christoffel „groot van maecsel en vreeselic van ansicht" was en niet minder of meer dan „XII cubitus lanc." [1]) Werpen wij nu eens een blik op de Christoffel-beelden. Onze vriend uit den Keulschen Dom is, volgens opgave van De Noël, juist twaalf voet hoog: insgelijks de statue in de St. Petruskerk te Saumur. [2]) De Christoffel uit de kerk te Op-Heusden meet, gelijk prof. Kist meêdeelt, juist 12 voet.

---

[1]) Petrus de Natalibus zegt hetzelfde, (*De Sanctis*, mense Julii. p. 128. c. 135. ed. Lugd. anno 1519). Bij Joannes Garzo in zijn *Vita gloriosissimi Martyris Christophori Cananaei* (*Lypsik*, *per Bacalaureum Martinum Herbipolensem.* 1510), lezen we: „Christo-„phorus Cananaeus adeo procera fuit statura ut duodecim ulnarum „complexus sit mensuram, vultu praeterea formidabili atque hor-„rendo."

[2]) Braun, *Organ für Christl. Kunst.* Jahr. XII. § 222.

De statue uit den Dom te Munster en die te Paderborn, waren van dezelfde lengte. De andere Christoffelbeelden, kunnen wij al niet zeggen, dat zij juist de maat hebben, door de legende aan onzen reus toegekend, dit is zeker: dat zij bijna zonder uitzondering allen „groot van maecsel en vreeselic van ansicht" zijn.

De Christoffel-statue welke eertijds in den Dom van Straatsburg stond, maakt echter eene opmerkelijke uitzondering, omdat zij geen 12, maar 36 voet hoog is. Ondanks deze schijnbaar groote afwijking is de traditionele maat toch terug te vinden. Nemen wij aan, dat de kunstenaar, die zich slaafsch hield aan 't geen de legende hem van Christoffel mededeelde, de *ulna* niet als *voet* maar als *vadem* heeft genomen, dan kan men door de volgende berekening nog tot de traditionele lengte geraken: een vadem $=$ 3 voet; 3 $\times$ 12 voet $=$ 36 voet.

De zaak alzoo beschouwd, zou ook van den Straatsburger Christoffel gezegd kunnen worden, dat hij, wat de maat betreft, met het oog op de legende is ontworpen.

Het moment uit de levensgeschiedenis van onzen heilige, wat alle middeleeuwsche kunstenaars — wij mogen zeggen zonder uitzondering — hebben gekozen, is dat wat hem in ons oog het belangrijkste doet zijn, wat hem eigentlijk tot Christoffel maakt. Het is namelijk de verschijning van Christus, die gezegd heeft: „'t geen gij „aan de geringsten der mijnen doet, hebt gij aan mij „gedaan." Dit allezins gelukkig gekozen moment heeft men niet naar willekeur en luim veraanschouwelijkt, maar blijkbaar met het oog op de legende behandeld. Deze verschijning van Christus verhaalt de legende in dezer voege:

Als Christoffel, gelijk de eremiet hem gezegd had,

sinds lange jaren zijn liefdewerk had verrigt, gebeurde het op zekeren nacht, dat hij in den slaap gestoord werd door eene kinderstem, welke hem toeriep: „Christoffel! „kom uit uwe hut en draag mij over." Tweemaal ging hij naar buiten, doch zag niemand. Hij hoorde de stemme ten derde male, ging weder naar buiten, en vond toen op den oever der rivier een kindje gezeten, dat verzocht om overgebragt te worden. Christoffel nam 't kind op zijne schouders, en stapte, op zijn stok geleund, in den vloed. Het water stijgt op, en hoe verder hij gaat, hoe zwaarder zijn aanvankelijk geringe last wordt. Onder den wonderbaren last bezwijkt de reus bijna van angst en vermoeijenis, doch bereikt toch den oever. Hij zet het kind neder en zegt: „kind! gij weegt zoo zwaar; al had „ik heel de wereld op mijne schouderen gehad, 't zou „mij niet zwaarder gevallen zijn." Toen antwoordde het kind: „Christoffel! verwonder u des niet; want gij hebt „niet slechts de wereld, maar Hem, die de wereld „maakte, op uwe schouderen getorscht. Ik ben Christus, „dien gij door dit liefdewerk dient. Opdat gij over- „tuigd wordt, dat ik waarheid spreke: neem uw stok, „steek hem naast uwe hut in den grond, en gij zult „zien, dat hij morgen zal bloeijen en vruchten dragen." Christoffel deed het, en als hij 's morgens opstond, zag hij, dat de stok bladeren had als een palm, en dadels droeg.

Het tafereel, dat de dichter door verschillende elkaâr opvolgende schetsen voorstelt, zonder dat door die veelheid en opvolging de eenheid wordt verloren, moet door den beeldenaar of schilder in ééne compositie gegeven worden; vandaar dat men bij het zoeken van overeenkomst tusschen de Christoffel-beeldtenissen en de legende

bij den eersten aanblik soms eene schijnbare tegenspraak ontmoet, welke echter bij eene diepere beschouwing geheel en al verdwijnt. Met deze opmerking voor den geest, zal het ons niet vreemd schijnen, dat het Christus-kind, 'twelk Christoffel als *een gewoon kind* op zijne schouderen nam, den wereldkloot houdt, noch dat de boomtronk, welke, volgens de legende, eerst den volgenden morgen bloeide, soms al blad en vruchten draagt, terwijl hij de hand steunt van den onder een wonderbaren last zwoegenden Christoffel. Dezelfde reden verklaart ons ook, waarom wij bij sommige Christoffelbeelden personen en zaken ontmoeten die met het gekozen moment: de overvoering van het Christus-kind over den vloed, niet in onmiddelijk verband staan, maar heenwijzen op voorvallen uit het vroegere leven van den heilige. Zoo zien wij onder anderen op de houtsneê van 1423, ter regterzijde op den top des bergs aan wiens voet de vloed ontspringt waarover Christoffel het Christuskind draagt, een eremitage en niet ver van daar den eremiet die hem tot het Christendom bekeerde en hem den raad gaf, zijn liefdewerk Christus ter liefde te verrigten.[1]) Deze schijnbare afwijkingen, in plaats van ons beweren tegen te spreken, bevestigen het: dat de middeleeuwsche kunstenaar met de legende voor den geest zijne beelden ontwierp.

Dit houden wij alzoo voor zeker, dat de middeleeuwsche

---

1) Dergelijke anachronismen en anticipatiën vindt men in de middeleeuwsche kunst niet zelden. Zoo bezitten wij nog een schilderijtje, waarop de vasthechting van Christus aan het kruis is voorgesteld; maar vlak naast den op 't kruis uitgestrekten Heiland, staat een andere figuur van Christus, dien de soldaten bezig zijn de kleederen van 't lijf te rukken.

kunstenaar, wel verre van er aan gedacht te hebben, zijne beelden tot dragers van gezochte allegoriën te maken, bij 't ontwerpen van zijn Christoffel te werk ging, gelijk hij deed als hij eene St. Barbara, een St. Augustinus, eene St. Caecilia enz. te maken had; dat hij wellig, alvorens aan den arbeid te gaan, *Die gulden Legenden* ter hand nam en „die legende van Sinte Cris„toffels die heilighe martelaer" nog eens in hare bijzonderheden doorliep, ten einde zich niet te vergrijpen aan de traditionele ikonographie, noch in tegenspraak te komen met de bij 't volk algemeen bekende en als historie geëerbiedigde legende.

Nu rest ons nog het antwoord op de vraag: „waarom „ontmoet men St. Christoffels beelden, hetzij binnen of buiten „de kerken, altijd ter plaatse waar zij den binnentredende „terstond in 't oog vallen?" Wij bekennen het gaarne, dat de symbolische verklaringen welke Wolfgang Menzel, Kreuser enz. hiervan geven, [1]) ons aantrekken en ook met hunne allegorische verklaring der Christoffelbeelden in noodzakelijk verband staan; dan, dit laatste is juist voor ons eene reden, om ze te verwerpen. Immers, beantwoordt de allegorische opvatting niet aan 't idee dat de middeleeuwen aan den Christus-drager hechtten, dan kan ook de symbolische verklaring der plaats welke Christoffel gemeenlijk inneemt, niet gelden als antwoord op onze vraag; met het ééne valt ook het andere.

Als wij in de voorgaande bladzijden het gevoelen handhaafden, dat in de middeleeuwen de Christoffel-beelden niet als allegorische, maar als individuële beelden beschouwd werden, namen wij ons uitgangspunt van de

---

[1]) Zie bl. 255.

stelling, dat men toen de legende als historie hield; vervolgens bewezen we, dat de kunstenaar overeenkomstig de legende zijne beelden ontwierp, en besloten toen, dat derhalve de ikonographie van St. Christoffel even als de legende min of meer op de historie gegrond was. Om de laatst gestelde vraag te beantwoorden, gaan wij weder van die eerste stelling uit, en zeggen: de middeleeuwen hielden de Christoffel-legende voor historie; daar de legende nu zegt, dat 's martelaars jongste bede tot God was verhoord geworden: dat al wie zijne beeldtenis aanschouwde, behouden zou blijven in stormen, aardbevingen, brand en wat dies meer zij, zoo geloofde het eenvoudige volk ook, dat men, om van dergelijke rampen bevrijd te zijn, volstond met op een Christoffel beeld, geschilderd of gebeiteld, zijn blik te slaan. Wat was het natuurlijk gevolg van dit volksgeloof? Dat niet slechts de vereering en de aanroeping van onzen heilige zóó algemeen werd, als dergelijke rampen algemeen zijn, maar dat men ook zijne beeldtenissen ter plaatse stelde, waar ze gemakkelijk konden gezien worden. En welke plaats kon men tot dat einde beter kiezen, dan aan den ingang der kerk, hetzij daar binnen of daar buiten?

Dat onder al die bedrijven onze reus — die volgens de legende reeds de kolossale lengte van twaalf *cubitus* of *ulnae* had — niet kleiner werd, laat zich ligt begrijpen; immers hoe grooter zijne beeldtenis, des te gemakkelijker kon men hem zien, en den weldadigen invloed deelachtig worden dien men aan die aanschouwing verbonden waande.

Als wij de symbolische verklaringen, door onze tegenstanders, als antwoord op de laatst gestelde vraag gegeven, nagaan, dan bevinden wij, dat ook deze, even

als hunne allegorische opvatting der Christoffel-beelden, geheel op lossen grond staan en door geen enkel bewijs vergezeld zijn waaruit blijken zoude, dat niet slechts *zij*, maar ook *de middeleeuwen* er zoo over gedacht hebben. Voor ons antwoord echter pleiten wederom de bijschriften welke wij boven hebben aangevoerd, en waarin, naar ons bescheiden oordeel, vrij ondubbelzinnig het bedoelde volksgeloof uitgesproken wordt. Wij halen van de velen slechts één aan:

> O martir Christophore, pro salvatoris honore
> Fac nos mente fore dignos deitatis amore
> Promisso Christi, quia quod petis obtinuisti,
> Da populo tristi, bona quae moriendo petisti,
> Ora pro nobis beate Christophore ut digni etc.

Zou de eenvoudige, natuurlijke en ongezochte wijze waarop wij den Christus-drager, zoo als hij zich voordoet, verklaard hebben, onder meer dan één opzigt ook de voorkeur verdienen boven de symbolische verklaring van Prof. Kreuser e. a., toch zullen sommigen in hunne groote voorliefde welke zij der Katholieke middeleeuwen toedragen, de laatste welligt meer verkieselijk achten, wijl zij niet slechts het buitensporig volksgeloof verschoont, maar als zeer diepzinnig regtvaardigt.

Wij deelen hunne voorliefde en hoogachting voor de R. K. Kerk en de middeleeuwen, aarzelen echter geen oogenblik, onze geüite meening als de eenige ware te doen gelden.

Doch naar ons inzien ligt in de gegevene verklaring niet het minste dat eene hoog gestemde liefde voor de middeleeuwen en een diepen eerbied voor de Kerk zou kunnen krenken. Aan een levendig geloof, zoo als het in de middeleeuwen onder het volk heerschte, dat de voor-

spraak eens heiligen veel bij God vermogt, moet het zoo euvel niet geduid worden, als het soms wat overdreven wordt en buiten zijne grenzen gaat. In alle geval is het beter, ter goeder trouw wat veel te gelooven, dan dat men — gelijk in onze dagen dikwijls plaats heeft — te weinig of niets gelooft. Waar 't echter op aankomt, het is der R. K. Kerk niet te wijten, dat een dergelijk volksgeloof in de middeleeuwen leefde en voortbestond. De Kerk heeft, getrouw aan hare leer aangaande de vereering en aanroeping der Heiligen, in verschillende kerkvergaderingen tegen dergelijke misbruiken in 't algemeen, en in 't bijzonder tegen deze bijgeloovige vereering van St. Christoffel altijd geijverd. [1])

Maar (zal men zeggen), hoe kon de Kerk, wetende dat er zulk een wangeloof onder het volk bestond, St. Christoffels beelden in hare tempels nog dulden? Wij antwoorden: het staat niet altijd in de magt der Kerk en der geestelijkheid, om bijgeloof en misbruiken onder 't volk te verhinderen. Tegen hoevele dwalingen heeft zij in den loop der eeuwen in de Conciliën geijverd, zonder ze te kunnen uitroeijen. Misbruiken treden in den regel niet van den beginne af in hare volslagene wangestalte op, maar ontkiemen doorgaans uit een klein, onmerkbaar en soms loffelijk begin; eenmaal ontsproten, wassen zij voort, en krijgen dan, eer men 't weet, eene kracht welke aan menige poging ter vernietiging het hoofd biedt.

Valt het overigens niet te ontkennen, dat de Kerk tegen de buitensporige vereering van St. Christoffel en zijne beelden heeft gestreden, dan zal men, om eerlijk

---

[1]) o. a. Syn. Cameracensis. a. 1565. Tit. XIX. c. 6. zie pag. 273.

te zijn, ook onderscheid moeten maken tusschen de verkeerde opvatting van het volk en de goede bedoeling der Kerk, als zij toeliet, dat hare tempels met de beeldtenis van den Christus-drager prijkten, en die wel geene andere was dan om den H. martelaar te huldigen, en het geloovige volk tot eene ordelijke vereering op te wekken.

Als men om misverstand of misbruik al wat waar en goed is, moest afkeuren en vernietigen, dan was niet slechts St. Christoffel sinds drie eeuwen van zijn voetstuk getuimeld, maar schier al het ware en goede dat de Kerk van haren goddelijken Stichter ontving, te gronde gegaan.

Zij, die Christoffel als bloedgetuige vereert, heeft echter een ander begrip van hervorming, dan de reformateur der XVI^{de} eeuw, die zich zonder magt of gezag als zoodanig opwierp. Om misbruik en misverstand haalde hij met het kwade ook het goede omver. Hij brak af, en bouwde niet op.

Een geheel ander denkbeeld koesterde de Kerk van Christus over de hervormingen welke zij noodig achtte, en waarvoor zij nog levenskracht in overvloed bezat, om die van haar eigen schoot te doen uitgaan. Het goede moest gehandhaafd, wat kwaad of bedorven was, uitgeroeid of ten goede geleid worden. Dit geschiedde vooral op 't Concilie van Trente. De grijze stichting, had zij door de stormen der menschelijke hartstogten, gelijk de middeleeuwsche kathedralen door storm en onweêr, in hare uiterlijke vormen en sieraden geleden, in haar wezen bleef zij, naar 't woord van Christus, onveranderd; in vroegeren luister hersteld, toonde zij al spoedig weder een kracht, een orde en schoonheid welke bij

ieder nadenkend beschouwer onwillekeurig eerbied en bewondering opwekt.

Aan haar begrip van reformatie getrouw, liet de Kerk de beelden van den H. martelaar Christoffel bestaan, maar streed tegen 't ingeslopen volksgeloof, en met goed gevolg; want als men soms in Utrechts metropool zijn standbeeld tegen den westelijken muur van het zuidelijk zijpand zal zien rijzen, dan geloove niemand, dat er in de parochie van St. Catharina of in geheel Utrecht een enkele Katholiek is die bij 't zien van onzen Christus drager denkt, dat men door 't bloot aanschouwen van zijn beeld gevrijwaard wordt tegen een haastigen dood, tegen pest en hongersnood of wat dies meer zij. Zij zullen het beschouwen als de eenvoudige beeldtenis van den H. martelaar Christoffel. Mogt de een of ander die met de kerkelijke symboliek wat meer vertrouwd is dan de gewone kerkganger, meenen, dat Christoffel daar geplaatst is, niet slechts als beeldtenis van den door de Kerk vereerden bloedgetuige, maar ook als *integrerend* deel der kerkbouw-symboliek en als drager der zedelijke waarheid: dat de Christen — gelijk Christoffel 't goddelijk kind op zijn schouderen droeg — Christus in 't hart moet dragen, wij hebben er vrede meê! [1])

G. W. VAN HEUKELUM.
B. K. P.

[1]) Ingezonden.

MEDEGEDEELDE CORRESPONDENTIE.

I.

Geachte vriend!

Ge hebt mij, toen ik de laatste maal de eer had, u te spreken, de verzekering gegeven, dat het u steeds aangenaam zijn zou, van tijd tot tijd eenig schrijven van mij te ontvangen. Toevallig viel mij dezer dagen in handen een van die menigte boeken, welke mij uw gezegde herinneren: „betreurenswaardig is het, hoe in onze dagen, „op bijna elk gebied der wetenschap, de middelmatigen „zoo luide den boventoon voeren." En het gaf aanleiding tot dit mijn schrijven. Bedoeld boek toch kan niet alleen ten bewijze strekken van de waarheid van uw gezegde, maar er blijkt duidelijk uit, dat zelfs minder dan middelmatigen zulk een toon durven aanslaan. Het draagt den verbazenden titel: „Beknopte schets der godsdienstige gezinten „en der godvereering bij de Heidenen, Joden, Mahomeda„nen en Christenen, en wel inzonderheid de verschillende „secten en schakeringen in de Christelijke Kerk; benevens „de geschiedenis van den Bijbel, in hoofdpunten en „losse omtrekken *kortelijk* aangestipt."

Dat, niet minder dan de titel, verbazende boek is gemaakt door den heer M. D. Teenstra, en uitgegeven te Groningen, bij P. Noordhoff. De heer C. P. Tiele zegt er van in de *Gids* (Dec. 1864, bl. 519) „De heer „M. D. Teenstra heeft over sommige dingen, bijvoorbeeld

„de geschiedenis der Doopsgezinden, waartoe hij zelf „schijnt te behooren, en de godsdienstige statistiek en „oudheden der provincie Groningen, welke provincie hij „schijnt te bewonen, het een en ander gelezen. Van „sommige dingen heeft hij, uit de derde of vierde hand — „de bronnen die hij aanhaalt bewijzen dat — een zeer „oppervlakkige, van zeer vele andere een hoogst-gebrekkige „en onnaauwkeurige kennis. En al deze compilatorische, „oppervlakkige en onnaauwkeurige kennis heeft hij orde„loos aan elkander geregen in een boek, geschreven in „het liederlijkste hollandsch, dat ooit een schooljongen „zich verstoutte te schrijven, en in een stijl, dien men „best doet, met een der redacteuren van dit tijdschrift: „„in 't geheel geen stijl" te noemen." Dit gestrenge oordeel heeft genoemde heer zonder moeite volkomen geregtvaardigd, zonder nog bepaaldelijk te wijzen op het aan waanzin grenzende geschrijf van den heer Teenstra over de Katholieke godsdienst en wat daarmede in verband staat. Ik wil het eens omkeeren, en, uitsluitend dáárop wijzende, dat gestrenge oordeel tot het mijne maken, en zal het dan ook volkomen regtvaardigen. Het zou mij niet verwonderen, beste vriend! of ge zult ten slotte nog daarenboven, ofschoon de heer Teenstra in zijn voorberigt zegt: „niemand mag het geloof van een ander „verachten," tot de overtuiging komen, dat de heer Teenstra dat wèl doet, en aan een' blinden haat tegen het Katholicisme zinneloos bot viert. Dat is óók een gestreng oordeel, niet waar? Maar, vriend! ik zal, door slechts eenige van 's mans woorden aan te halen, voldoende bewijzen leveren mijner bewering. Verg echter niet, dat ik daarin eenige orde brenge: die chaos van 420 bladzijden is er te groot en te verward voor; ik zou het

niet durven beproeven. Ook wil ik er niet aan beginnen, op taal of stijl eenige aanmerkingen te maken, maar zal ook letterlijk afschrijven, wat er te lezen staat.

Op bl. 44, tweede afdeeling, zal de heer Teenstra behandelen: „*De Christelijke Kerk tot op de eerste Ro-*„*meinsche bisschoppen, van het jaar één tot omstreeks het* „*laatst der vierde eeuw.*" Dus omstreeks het laatste der *vierde* eeuw komen de eerste Romeinsche bisschoppen. In de eerste plaats zal de compilator zich bepalen tot de *Roomsch-Katholieke* kerk; hij begint dan met het Romeinsche rijk, waarvan Rome de hoofdstad was, en zegt: „Het bevatte in den tijd van zijn grootste bloei bijna „geheel de beschaafde wereld, en deed min ontwikkelde „volken in de beschaving deelen, terwijl zij [?] in het „oosten de godsdienst der Indiërs leerde kennen, zoodat „nog vele sporen van het *Boeddhaïsme* in de beelden-„dienst der Roomsch-Katholieke kerk aanwezig zijn." Dit om te beginnen. Na gevraagd te hebben: „wie zijn die *zij*", roept de heer Tiele er bij uit: „de logika van dezen „zin is kolossaal." Op de nu volgende bladzijde schrijft de heer Teenstra: „Nadat in Rome een christengemeente „gesticht was, werd de Apostel *Petrus* de *eerste* op-„ziener of Bisschop daarvan, en stierf aldaar den martel-„dood. Dat men hem in kokende olie wierp wordt te „regt betwijfeld." Heeft er ooit een Christen-mensch, heeft er ooit een Sinees bestaan, die zulks beweerde?

En stierf Petrus omstreeks *het laatst der vierde* eeuw?

Bl. 54 begint met: „*De Apostolische tijd van J. C. ge-*„*boorte tot op den laatsten Apostel, omstreeks het* „*jaar* 100." Hier wijst de schrijver op het beweren der Sinezen — die ook het buskruid en de boekdruk-

kunst hadden uitgevonden, reeds eeuwen voor dat Europa daarmede bekend was — dat we het Christendom aan het Boeddhaïsmus zouden te danken hebben. En uit 's mans redekaveling vernemen wij dan verder, dat de Sinezen wel gelijk konden hebben; maar dat hij „het echter niet waagt te „beslissen, welke cerimoniën en begrippen de eene van „de andere overgenomen heeft." Nu volgt eene legende van eene Sinesche maagd. Na die verhaald te hebben, is hij echter zeker van de zaak: „die legende verspreidde „zich gewijzigd en aangevuld naar het westen en ziedaar „den oorsprong van het geloof aan eene moeder Gods."

Vervolgens met de geschiedenis van Christus beginnende, zegt de schrijver: „wij moeten genoegzame „bekendheid van het leven van *Jezus* bij onze lezers „veronderstellen, om daarover uit te weiden." Het is gelukkig, dat hij het tegenovergestelde hier bedoelt van hetgeen hij zegt. Hij zal er *niet* over uitweiden; hij zal slechts eenige hoofdpunten aanstippen. Had hij dat ook niet gedaan, welligt zou deze of gene lezer ook bij den schrijver genoegzame bekendheid met het leven van den Goddelijken Verlosser verondersteld hebben. Nu blijkt echter, hoe ongeloofelijk ook, dat de man al wat hij er van weet wel bij de Sinezen kan gehoord hebben. Ik zal bewijzen leveren; slechts dit heb ik u te verzoeken, beste vriend! dat ge er niet aan twijfelt, of het er zóó wel staat; ik schrijf letterlijk af, en zie het dan nog eens woord voor woord na. Luister dus; we zijn aan bl. 56: „Kort na *Johannes* „werd *Jezus*, de zoon Gods, te *Bethlehem* geboren, en „was tevens des menschen zoon, als hebbende *Jozef* (een „timmerman, afkomstig uit het geslacht *Davids*) en *Maria* „tot vader en moeder." Op de volgende bladzijde heet

het: „*Jozef* en *Maria* vlugtten [!] van Nazareth naar Beth-„lehem, alwaar *Jezus* in een paardenstal geboren werd. „*Maria*, haar kind in doeken gewikkeld hebbende, lag „het in eene kribbe. Komst van herders, die het kind „hunne hulde bragten, gevolgd van eenige wijzen en „Magiërs uit het oosten, hebbende van de geboorte des „Zaligmakers door verschijnselen aan den sterrenhemel „kennis bekomen". [1]) Verder verhaalt dan de schrijver, altijd op zijne wijze, de vlugt naar Egypte, den terugkeer naar Nazareth, enz. en zegt dan: „Nu volgde zijn „veertigdaagsch verblijf in de woestijn en zijne daarmede „in verband staanden strijd tegen de verzoeking tot zonde, „in welken Hij over hare tot driemalen toe herhaalde „aanvallen zegepraalde, waarin men eene voorbereiding „wil hebben gezien van eene voorbeduiding voor de ver-„zoekingen der zinnelijkheid, eerzucht en heerschzucht." Verstaat ge wat ge daar leest? ik, domoor, niet! Van de vele wonderen, door den Zaligmaker verrigt, zal de schrijver niet spreken; maar slechts verwijzen naar de boeken des N. Verbonds, „waarin het genezen door „Hem van allerlei soort van zieken en kranken vermeld „wordt, zelfs van blindgeborenen, alsook van dooden, „door *Jezus* in het leven teruggeroepen. Het veranderen „van water in wijn te *Cana*, in *Galilea*, het stillen van „den storm en de golven op het Galilesche meer en „het wandelen op de zee, alsook het spijzigen van dui-„zende menschen met een weinig brood en visch, en „vele andere wonderen meer, doch: *Scriptura symbolica „non est argumenta* (d. i. de Schrift bij gelijkenis spre-

1) Zou de heer Tiele er vrede mede kunnen hebben, als ik hier, bij wijze van uitzondering natuurlijk, sprak van *telegraaf-stijl*?

„ kende, bewijst niet)." Verstaat gij dat Latijn en dat axioom?

De man verwijst naar de boeken des Nieuwen Verbonds, die hij echter zelf nooit gelezen heeft. Ik herhaal het: wat hij er van weet, dat heeft hij van de Sinezen gehoord. Vergun mij slechts, nog een paar zinnen voor u af te schrijven, en ge zult het met mij eens zijn. Bl. 62: „ De Jezus „ bewezene hulde en toejuichings-kreten wekten de verbitte- „ ring nog meer op, en de geldzuchtige *Judas Iskarioth* ver- „ ried den Heer door eene Hem gegevene kus, het afgespro- „ kene sein van de Overpriesters, die hem daarvoor *dertig* „ *zilverlingen* hadden toegekend; dit geschiedde, toen Hij „ te midden zijner twaalf leerlingen in de woning van „ een zijner bekenden [N.B.] aan den paaschmaaltijd zat."

De schrijver vervolgt weder de geschiedenis, en zegt dan: „ En nu gaf *Pilatus* toe en leverde *Jezus* tot den kruis- „ dood over: voorafgegaan, zooals bij zulk een dood toen „ gebruikelijk was, door eene geeseling..... Even buiten „ *Jerusalem*, op *Golgotha*, of *hoofdschedelplaats* geheeten, „ moest *Jezus* zelve, volgens toenmalig gebruik, zijn „ kruis dragen, en daaronder in zijn deerniswaardigen „ toestand bezwijkende, werd dit vervolgens gedragen door „ zekeren *Simon*, van *Cijrene*, terwijl een groot aantal „ Jerusalemsche vrouwen tranen van medelijden storteden. „ Op *Golgotha* gekomen, werd Hij aan het kruis vast- „ genageld, evenals twee boosdoeners, tusschen welke „ het kruis van *Christus* opgerigt werd, en waaraan hij, „ na daaraan zes uren te hebben gehangen, stierf. Zijne „ laatste woorden waren: *Het is volbragt.*" Wat een verbazend Sineesch! uren en woorden, alles Sineesch!

Nu volgt het verhaal van de afneming van het kruis, de begrafenis en de verrijzenis. „ Een engel daalde uit den „ hemel neder en na een schok van aardbeving wentelde

„ den steen, waarmede het graf gesloten was, weg, en „ *Jezus* keerde in het leven terug." Klein anachronisme!

Verder kunt ge bij den heer Teenstra lezen : hoe Jesus nog veertig dagen op aarde omwandelde , zijne leerlingen onderrigtte , hun gelastte, het Evangelie over de geheele aarde te gaan prediken, en hoe Hij eindelijk voor hunne oogen ten hemel werd opgenomen. Maar, na dit alles op zuiver supranaturalistische wijze verhaald te hebben, trekt Teenstra op bl. 280 van zijn fabrikaat, woedend te velde tegen de supra-naturalisten, want zij „ verwarren het brein met zich vast te houden aan „ ongeloofbare bijbelsche verhalen." En gebiedend zegt hij: „ men houdt zich dus meer bepaaldelijk tot de schoone „ zedelessen van *Jezus*; het meerdere is ons nog niet „ geopenbaard." In het voorberigt van het boek staat te te lezen: „ in den regel leert ons de ondervinding: hoe „ dommer en onkundiger de menschen zijn, hoe driester „ in de uitspraak." Maar, mijn vriend! moet ge niet na slechts dit weinige van den heer Teenstra gelezen te hebben, reeds mijne bewering beamen: dat de man zeker tot de zeer middelmatigen behoort, en evenwel een' toon aanslaat, zoo hoog als men van een waarlijk geleerd en verstandig man nimmer hoort? En moet ge niet met mij zeggen: niet ten onregte noemt de heer Tiele de taal van dien schrijver „ het liederlijkste Hol- „ landsch, dat ooit een schooljongen zich verstoutte te „ schrijven?"

Hebt ge geduld genoeg, vriend! nog meer dergelijke fraaijigheden te lezen? Kom aan! dan wil ik wel de moeite doen, in stede van maar te zeggen: „ *ex uno disce* „ *omnes*, en vaarwel!" — nog eenige zulke risten voor u aan elkander te rijgen. Daaruit zal u blijken, dat de

schrijver van het onderhavige, geweldige boek vèr beneden het pijl van „gemiddeld" staat, en om de misgrepen zijner vooroordeelen zich om strijd belagchelijk en beklagenswaardig heeft gemaakt.

Met hoofdstuk vijf begint de schrijver aan „*de Christelijke gemeente na den Apostolischen tijd*" en zegt, dat reeds in de eerste eeuw vele Christenen — blijkbaar bedoelt de man de geestelijken — kort na de Apostelen, geheel strijdig met de leer van Christus, door eigenbaat en heerschzucht gedreven den baas speelden. Maar wat deed Paulus, vragen wij, en wat dreef hem aan, toen hij het vijfde hoofdstuk schreef van den eersten brief aan die van Korinthe? — terwijl anderen aan de gemeente eene *onthouding* geboden, noch door Christus, noch door de rede, noch door het gezond verstand verboden.

En „die afschaffers vermeenden, of gaven zulks „althans voor, dat men zich door die *onthouding* met een „beter gevolg in de godzaligheid zoude kunnen oefenen, „wordende *Asceten* genoemd." Paulus had het dus mis, toen hij schreef „opdat gij onverhinderd den Heer zoudt „kunnen aanhangen." Maar ik ga voort; het ergste moet nog komen. „Anderen onttrokken zich, eveneens als de „op buit loerende spinnen, aan de zamenleving en de „nuttigste en onontbeerlijkste werkzaamheid tot maatschappelijk welzijn, en werden *Heremieten.*" Ik kan maar met geen mogelijkheid zelfs niet gissen, op welken buit die *Heremieten* zaten te loeren. Wilt ge wel gelooven, vriend! dat ik, ware ik daartoe bij magte, er eene prijsvraag over uit schreef. Doch gaan we voort; denk er aan, dat ik letterlijk afschrijf. Op bl. 69 heet het: „Nog „later ontstonden de Monnikken, gaande, afgezonderd „van de wereld, ten koste der werkende volksklasse, in

„kloosters wonen, voorgevende heiliger te zijn dan andere „Christenen, en levende naar de regelen of orde van een „hunner voorgangers, door dezen zelve, geheel in strijd „met de leer en leefwijze van *Jezus*, ontworpen, en het „oorspronkelijke Christendom ontaarde hoe langer hoe „meer, en men keerde tot de Heidensche beeldendienst „terug, niet alleen in afbeeldingen van den gekruisten „*Jezus*, van *Maria*, de *Apostelen*, maar ook van andere „zoogenaamde heiligen, zoodat men tot de schandelijkste „en godonteerendste afgoderij verviel, terwijl de priesters „het volk wijs maakten, dat sommige beelden, van hout „of steen vervaardigd, allerlei wonderen verrigteden," enz. enz. Dit alles nu gebeurde, „van het jaar 100 tot „op het jaar 306." Uit welke bronnen de man dit alles geput heeft, wordt niet gezegd. Maar ontdaan van het slijk, dat zijne vuile handen er onbezonnen doorheen roeren, goed gefiltreerd, is daar echter wel drinkbaar water te scheppen Waarheid toch is het, dat van der Apostelen tijd af, tal van priesters, in de Kerk met gezag bekleed, de geopenbaarde waarheden onverschrokken handhaafden, en met bewonderingwaardigen moed, door leer en voorbeeld, tegen de heidensche zedeloosheid te velde trokken, zoo als Teenstra verkiest zich uit te drukken: „den baas speelden." Waarheid toch is het, dat van der Apostelen tijd af, edele mannen, door Gods geest bezield, tegenover den hoogmoed en het wellustig zingenot van het diep gezonken heidendom, voorbeelden wisten te stellen van die strenge versterving en die opofferende zelfverloochening, onbekend vóór *Jesus*' komst op aarde. Ja, er waren *Asceten* en *Heremieten*, en ze zijn er nòg in Christus' Kerk! Waarheid is het, dat van der Apostelen tijd af, verheven en diepdenkende mannen,

de wereld en hare ijdelheden verachtende, zich uitsluitend aan God en de wetenschappen toewijdden. Onder Diocletianus, zegt Teenstra: „moesten alle handschriften van „den Bijbel verbrand worden, en zulks op straffe des „doods: echter bleef menig Bijbel voor het nasporend „oog der vijanden verborgen." O, ja, gelukkig! er waren wijkplaatsen voor deugd en geleerdheid, er waren kloosters, en ze zijn er nòg in Christus' Kerk! Waarheid toch is het, dat van de vroegste Christentijden af, niet alleen de afbeeldingen van den gekruisten *Jesus*, van *Maria* en van de *Apostelen* werden in eere gehouden; maar de Christenen grepen ook dit middel aan, om de gedachtenis onder hen levendig te houden van belijders en martelaren, welke hun zulke schitterende voorbeelden van deugd en godsvrucht, van onverschrokken heldenmoed hadden nagelaten. O, ja, men deed dit, en men doet het nòg in Christus' Kerk!

Boven het hoofdstuk, dat ik aanhaalde, beste vriend! schreef de heer Teenstra: „*De tijd van vervolging der „Christelijke gemeente na den Apostolischen tijd tot op „Constantijn de Groote, of van het jaar* 100 *tot op het „jaar* 306." Maar zonder toom of breidel voorthollende, is de man op de volgende bladzijde, zonder de grenzen, welke hij zich stelde, te zien of te eerbiedigen, reeds te midden der zesde eeuw, en geeft dan den gejaagden boezem lucht in het uitgalmen van: „heerschzucht en „trotschheid zetteden de geestelijken het hoofd meer en „meer op hol, en had men in de VI^de^ eeuw reeds „aartsbisschoppen, ook de minder aanzienlijke kerkelij„ken werden zoo trotsch, dat zelfs de *ouderlingen* en „de *diakens* het woord *aarts* vóór deze hunne betrekking „schreven, ofschoon deze verwijfde en hoogmoedige dwee-

„pers meestal aarts-boosdoeners waren." Had de heer Teenstra in dien tijd geleefd en zóó geschreven, wie weet welk epitheton, met *aarts* tezamen-gesteld, hem wel zou vereerd zijn?

Voor het overige wordt gedurende het tijdvak van het jaar 100 tot 306, wat dan ook in minder dan vier bladzijden — met wat er uit de zesde eeuw nog bijkomt — afgehandeld wordt, niets gezegd wat ik uwer aandacht zou kunnen waardig keuren; of het moest misschien dit zijn, dat de schrijver ons waarschuwt: vooral keizer *Constantijn* voor geen groot man te houden: „de „eerenaam van *den Groote* werd hem slechts gegeven door „de bisschoppen, omdat hij het concilie te *Nicia* [sic] „bijeen riep en het gezag der bisschoppen in de hand „werkte." Welligt hebt ge er steeds iets groots in gezien en schitterde de kracht des goddelijken Christendoms er u uit tegen, dat een man als Constantijn den purperen mantel afsloeg, en, van zijnen hoogen zetel afstappende, in het boetekleed der zondaren gehuld, in de genademiddelen van Christus' Kerk zaligheid kwam zoeken? Mis, vriend! Het is wel waar: „eerst begunstigde hij de „christenen, en vervolgens werd hij zelf een christen;" maar hij verkwistte, volgens Teenstra, het geld van den staat aan het bouwen van kerken en kloosters, bemoeide zich meer met de ellendige kettersgeschillen der geestelijken dan met zijne eigene zaken, hij beging misslag op misslag „zoodat weinig grootheid in hem te vinden was."

Dat de heer Teenstra nog ten slotte van dat hoofdstuk zegt: „door *handel en seheepvaart* werd het Christendom „van Smyrna naar het zuiden van Frankrijk *overgeplaatst*," dit zal, behalve dat ge dat voor die van Smyrna betreurt,

bij u wel niets ten gevolge hebben dan de dood eenvoudige vraag: „in koffijzakken of in wolbalen?"

En hiermede, geliefde vriend! leg ik de pen neder, echter niet voor lang. Kan mijn geschrijf u slechts eenige oogenblikken met genoegen bezig houden, dan ben ik bereid, u spoedig weer te schrijven. En, zoo mogelijk, nog duidelijker zal ik u daaruit doen blijken, dat de heer Teenstra beneden het peil staat van de middelmatigheid, en de jammerlijke speelbal is van dwaze, niet verschoonbare vooroordeelen.

Het verbazende boek levert nog stof in overvloed. Vaar dan wel, en denk van tijd tot tijd aan uwen dienaar en vriend. [1])

N. N.

---

1) Ingezonden.

VERSCHEIDENHEDEN

ONNOOZELE DRIESTHEID VAN „DE WETENSCHAP."

„Hoogst belangrijk is de tijd dien wij beleven. Van de boorden „van den Missisippi tot aan het strand der Chinesche zee, overal — „en niet het minst in ons beschaafd Europa — doorvaart ééne „trilling het groote ligchaam van het menschelijk geslacht. Tot „in de diepste diepte van zijn wezen bewogen maakt het zich op, „om eene nieuwe, aan de tegenwoordige behoefte beantwoordende „orde van zaken in het leven te roepen. Op elk gebied, zoowel „op dat der staatkunde en der godsdienst als van het maatschappelijk „leven, vertoont die beweging zich aan ons oog,

„Het is een strijd, niet slechts tusschen twee krachten: stoffelijk „geweld en geestelijke macht; niet alleen tusschen twee beginselen: „gezag en vrijheid, neen! het is een kamp tusschen twee wereld- „beschouwingen: de oude, die eene erfenis van honderde voor- „geslachten, en de nieuwe, die de vrucht van het strengst weten- „schappelijk onderzoek op elk plekje van het groene veld der „menschelijke kennis mag heeten."

Zoo begint de wat brommende aankondiging van cene nieuwlings verschenen populaire wereldgeschiedenis. [1]) Dit werk ook zal aan den strijd deelnemen en het zijne er toe gaan bijbrengen om de dwalingen, die honderde voorgeslachten voor onomstootbare waarheden hebben aangezien, te verdrijven. Ook deze schrijver zal onze tijdgenooten het heiligdom van „de wetenschap" binnenleiden,

---

[1]) *De Geschiedenis der Wereld, aan het volk verhaald* door A. Streckfuss, naar het Hoogduitsch bewerkt door B. ter Haar Bz. Leiden, firma van den Heuvell en van Santen, 1865.

alleen door eigen zelfstandig onderzoek, met volstrekte verwerping van alle gezag, dat niet tegenover „de kritiek der wetenschap" bestand blijft. Geen bloote opvolging meer van oude meeningen, hoe eerwaardig, hoe heilig ook! Slechts eigen nasporing zal tot toetsteen der waarheid dienen. De vrije, bandelooze wetenschap bovenal! Immers, zooals prof. Rauwenhoff in zijne juist verschenen merkwaardige Openingsrede sprak, zonder algeheele vrijheid van onderzoek is men den naam van wetenschappelijk man onwaardig!

Wil „de wetenschap" zich zulk een albeheerschend *magisterium* zien toekennen, dan dient zij op de eerste plaats zich ons onbeperkt vertrouwen waardig te toonen, en in zijn volle regt is hij die ook *hare* gangen nagaat, en onderzoekt, of zij wel aan hare alom uitgebazuinde roeping vermag te beantwoorden.

In deze *Geschiedenis der Wereld*, een harer jongste en daarom voor velen zeker een harer eerwaardigste gewrochten, maakt zij reeds op de eerste bladzijden eene ellendige figuur. Ziet hier wat daar [1]) op den hoogen, geene tegenspraak duchtenden toon onzer moderne wijsheid wordt gezegd: „Uit de alleroudste tijden klinkt „ons geen enkel geschiedkundig zeker woord te gemoet." (Geen *enkel*? behoeft het waarlijk geen betoog meer, dat Moses' Genesis *alle* geschiedkundige zekerheid mist?) „Ja, wij zijn niet eens in „staat, om, zelfs bij benadering, op eeuwen na te berekenen, „hoe oud het menschelijk geslacht op de door ons bewoonde aarde „wel zij."

Het is waar, honderde geslachten vonden hiervoor geloofwaardige opgaven in datzelfde verhaal van Moses, maar welk man van „wetenschap" hecht thans nog aan zulke oorkonden? De „weten„schappelijke" schrijver gaat verder en deelt ons mede, welke gegevens er evenwel door de laatste onderzoekingen voor eenige bepaling van den ouderdom des menschelijken geslachts aan het licht zijn gekomen, en, zonder het zelf te bemerken, toont hij ons aan, op welke zekerheid van bewijzen, op welke vastheid van overtuiging, op welke beproefde waarheid van leering „de „wetenschap" thans te roemen heeft. Tegelijk blijkt uit zijn voorbeeld, dat niet ieder der verlichte en gelukkige dienaren dier

[1]) Blz. 1.

„wetenschap" op de hoogte zijner taak is, om de aanspraken zijner koningin met goeden uitslag te verdedigen.

„Nog voor enkele tientallen van jaren," zoo zegt hij, „waren „de geleerde onderzoekers het daarover eens, dat vóór die ge„weldige overstrooming van den aardbol, waardoor zijne opper„vlakte zulk eene verandering ondergaan heeft, — de [n] zond„vloed des Bijbels — geene menschen op aarde konden bestaan „hebben." — Vóór enkele tientallen van jaren was het dus, naar de eenstemmige verklaring der geleerde onderzoekers, de eenigen toch die hier te oordeelen hadden, een van de vele dogmata der nieuwere „wetenschap", dat Moses volstrekt dwaalde, toen hij van eene bevolking der aarde vóór den zondvloed schreef. Wel is waar, men moest het om de uitkomsten der ijverig gedane peilingen en opgravingen erkennen, was zijn verhaal niet gansch en al een verdichtsel, aan zijne „sage" lag „eenige waarheid ten gronde; de „zondvloed was eene daadzaak, maar die ontzettende verplaatsing „van watermassa's was geen straffende vloed voor 's menschen „schuld; immers, toen zij plaats greep, bestonden er nog geene men„schen; dat omkleedsel had de poëtiserende verbeelding der vol„ken of van den ouden schrijver zelven der waarheid omgehangen."

Doch „de wetenschap" deinst voor geen afbreken terug, zelfs niet waar het eigen dogma en gezag geldt, en nu *na enkele tientallen van jaren* veroordeelt zij, als oproerling tegen haar soeverein gezag, al wie zegt, dat er vóór den zondvloed geene menschen op aarde geleefd hebben. Want de *Geschiedenis der Wereld* schrijft, dat, toen de bekende Lyell en Prestwich in het Somme-dal ijverige nasporingen gedaan hadden, „een schitterende uitslag deze pogingen „bekroonde. Op eene diepte van 16 voet vond men (in nooit te „voren omgewoelde diluviaal-lagen) naast de tanden en beenderen „van den mammouth, het rivierpaard, enz. uit vuursteen vervaar„digde bijlen. Zij geleken, wat den vorm betreft, op gewone bijlen, „maar misten eene opening om den steel in te steken; bij som„migen droeg de snede nog de sporen van het slijpen op andere „steenen.

„De Engelschen wisten hunne ontdekking geloof te doen vinden. „Nu werden in onderscheidene holen nasporingen gedaan, en de „uitslag daarvan bewees, dat gelijktijdig met den mammouth en

„de andere dieren uit het tijdperk vóór den zondvloed ook men-
„schen op aarde geleefd hadden." [1]) Verder verhaalt de schrijver hoe de ontdekking van eene anti-diluviaansche begraafplaats bij Aurignac, in het jaar 1850, niet alleen eene nog hoogere zekerheid gaf, maar zelfs een blik liet slaan in het leven dier eerste volken, zoodat men, altoos op grond der opgravingen, vooral niet op 't gezag der H. Schrift, zelfs eene zekere kennis van eenige hunner gebruiken verkregen heeft.

Niet om over dit steenen of andere tijdperken of om over opgravingen van beenderen en begraafplaatsen of van Lacuster-dorpen te spreken, maar om de verbazende wijsheid der „wetenschap" te doen bewonderen, schrijven wij deze regelen, en merken daarom alleen dit aan: in weinige tientallen jaren heeft „de wetenschap" hare leer over een harer gewigtigste onderwerpen volkomen moeten opgeven, en, naar onze bescheiden meening, bestaat er zelfs geen zwakke waarborg, dat niet weder na weinige tientallen jaren de stem van alle „geleerde onderzoekers" het luide verkondigen zal: „onze „voorgangers dwaalden; hunne meening over den ouderdom der „gevonden beenderen, wapenen, werktuigen en versierselen, steunde „op berekeningen van de werking des waters, de aanslibbing, „de vorming van aardlagen, de versteening enz. die vol zijn „van de grofste feilen en niet meer geloof verdienen dan de „poëzie van Moses. Thans moet men het voor zeker houden, „dat vóór den zondvloed geen enkel individu van onze diersoort „op de aarde heeft kunnen leven; alleen eene nieuwe reeks van „ontdekkingen, geheel verschillend van de vorige, zou onze weten-„schappelijke overtuiging misschien kunnen doen wankelen."

Mogen wij niet deze vraag tot besluit stellen: of eene leermeesteres, die nog voortdurend zulke metamorphosen ondergaat, de eenige geleidster wezen kan op den weg naar de waarheid? — Vóór eenige weken klom te Amsterdam de trotsche luchtreus te midden van de geestdrift eener tallooze menigte ten hemel op. Hoog was aller verwachting gespannen. Maar na zeer weinige uren lag het gevaarte hijgend en magteloos ter neder en niets dan een ijdel spel was de luchtreis geweest. Vóór weinige jaren was die-

[1]) Blz. 3.

zelfde reus te Parijs opgestegen, om hen die zich aan hem toevertrouwd hadden, in zijne ongetemde, hollende, dolle vaart mede te slepen en te slingeren door de ijle lucht en tegen de daken, en boomen en bosschen, en ze in Hannover naauwelijks meer levend van ijzing en wonden neder te werpen. Zoo is ook de ongebreidelde, onbestuurde „wetenschap" of een ijdel spel of eene allergevaarlijkste proef. Zij bewijze eerst haar regt op ons vertrouwen en onze onderwerping, eer er sprake kan komen, dat zij onze eenige meesteres moet zijn.

NOG IETS DERGELIJKS.

De *Spectator* levert eene reeks van artikelen over het Letterkundige Congres te Rotterdam. De schrijver, die zich niet door beschaving onderscheidt, noemt zich den verslaggever der Redaktie. Het schijnt, hij gevoelt, dat er iets aan zijne letterkundige vormen ontbreekt, en poogt dit gemis aan te vullen door den toon van een „wetenschappelijk" man aan te slaan. Hij geeft o. a. in N°. 39 van den *Nederlandschen Spectator* een kort berigt over de rede, door den WelEerw.Heer W. Wessels, kapellaan te Hilversum, op 't Congres uitgesproken. Daarvan, meent hij, is niets beters te zeggen, dan dit: „deze rede bracht ons een paar eeuwen „achteruit," en „de geachte spreker uit Hilversum heeft vergeten „dat wij in 1865 en niet in 1665 zijn." Nog strenger is hetgeen over den Heer W. volgt: „de man had sedert 1665 niets gelezen „en niets geleerd."

Maar aan welk een anachronisme heeft deze spreker zich dan schuldig gemaakt? — Hij heeft, volgens de leer der onde Theologie, gezegd, dat de mensch door God geschapen is met een volledig organisme, en niet eens den twijfel geopperd, of de mensch misschien ook door trapsgewijze ontwikkeling uit eene plant, een minder volmaakt dier, krachtens eene noodzakelijke natuurwet kon zijn voortgekomen. *Inde irae.* De verlichte verslaggever houdt

zich waarschijnlijk voor een afstammeling in regte lijn van een zeer ontwikkelden aap, en laat zich zijne aanspraken op die verheven afkomst zoo maar niet stilzwijgend afhandig maken. Hij heeft de geologische onderzoekingen van den nieuweren tijd te ijverig geraadpleegd, om daarvan niet eene wèlgegronde overtuiging te koesteren.[1]) De heer W. daarentegen was blijkbaar niet op de hoogte van zijnen tijd; hij moest het geweten hebben: „de wetenschap" laat ons thans niet meer toe van eene schepping in den eigenlijken zin te spreken. Had hij slechts *iets* gelezen en overdacht van al wat sedert 1665 over den oorsprong van 't menschelijke geslacht geschreven is, hij had zich wel gewacht thans, in 1865, van zulke antieke voorstellingen te reppen, en de nieuwe waarheid, geheel en al stilzwijgend voorbij te gaan. Aldus de verslaggever.

Ellendige grootspraak en onwetendheid! Neen, sedert 1665 heeft het materialismus niet ten troon gezeten; namen als die van Leibnitz († 1716). Newton († 1727), Boerhave († 1738), Buffon († 1788), Franklin († 1790), en van zoovele anderen, die natuurkundigen van den eersten rang waren en het scheppingsverhaal van Genesis met eerbiedig geloof opsloegen, zijn daar om het te bewijzen. Maar de verslaggever heeft zeker slechts nieuwere „wetenschappelijke" geschriften gelezen, die zulke feiten eenvoudig plegen te ignoreren. Hij zal ook wel volstrekt onbekend zijn met al wat in den jongsten tijd van eene andere zijde over dit onderwerp geschreven is, en waardoor voldoende is aangetoond, dat geene enkele ernstige opwerping uit de latere geologische nasporingen tegen de waarheid van het gewijde Schriftverhaal kan gemaakt worden. Wij bedoelen de

---

[1]) Hij kan eene nienwe bevestiging voor deze geslachtsrekening vinden in deze verzekering van den heer Staring: „de stelling dat „zich de dieren- en plantenwereld uit minder volmaakte voor„werpen tot meer zamengestelde ontwikkeld heeft, en dat de ver„schijning van den mensch op aarde niets anders is dan een uitvloeisel „van dezelfde natunrwet, wordt thans door de eerste geleerden al „meer en meer aangenomen." Aldus in hetzelfde *Spectator*-nummer in eene allergunstigste recensie over het materialistische werk van Darwins leerling, den „beroemden" Lyell.

werken van: Buckland, Wiseman (*Lectures on the connection between Science and Revealed Religion*), Waterkeijn, And. Wagner, Michelis, Pianciani, Sorignet, Nicolas, Reusch (*Bibel und Natur*, 1862), enz.

De verslaggever wete het: niet ieder is zoo ligtgeloovig, dat hij zich op de eerste verzekering van eenige geologen laat overreden om al wat het eerwaardigste gezag gedurende eeuwen verdedigd, ja wat de menschheid, in het geheel genomen, altijd geloofd heeft, voor goed weg te werpen. Hij wete, dat de gronden der nieuwere „wetenschap" nog niet zoo overtuigend zijn, of een gezond verstand kan ze overwegen, en toch nog blijven aannemen: dat de mensch geen noodzakelijk produkt is van eene zich steeds ontwikkelende blinde natuurkracht, en niet tot het apenras of de polypen behoort.

SPROKKELING.

De kerk in Anam. — In de Anamitische missiën, Tonkin en Cochinchina, zijn zes Apostolische vikariaten en één provikariaat. West-Cochinchina heeft 19 missionarissen der congregatie voor de buitenlandsche zendingen, 22 priesters, daar te lande geboren, en 25,000 Katholieken. Oost-Cochinchina heeft 5 missionarissen der genoemde congregatie, 23 priesters des lands, en 32,000 Katholieken. Noord-Cochinchina heeft 5 zendelingen dierzelfde congregatie, 16 inlandsche priesters, en 26,000 Katholieken. Tonkin heeft 6 zendelingen dierzelfde congregatie, één collegie, 44 priesters des lands, en 75,000 Katholieken. West-Tonkin heeft 9 zendelingen derzelfde congregatie, één collegie, 81 inlandsche priesters, en 139,000 Katholieken. Midden-Tonkin heeft 7 Dominikanen, 37 inlandsche priesters, en 150,000 Katholieken. Oost-Tonkin heeft 6 Spaansche Dominikanen, 25 priesters des lands,

en 60,000 Katholieken. Dit gezamentlijk getal priesters en geloovigen bedraagt in het Anamitische rijk 57 missionarissen, 248 inlandsche priesters, en 507,000 Katholieken. Daarenboven is in de naburige Fransche koloniën één Apostoliesch vikariaat, dat 8 zendelingen heeft der meergemelde congregatie, die daar onlangs een collegie hebben opgerigt. Alsnog zijn er weinig Katholieken, naauwelijks een duizendtal, doch er is reeds welgegronde hoop op vele bekeeringen.

LETTERLOOVER.

DE ZALIGE DOOD.

Ja, eind'lijk was dan 't beeld voltooid,
Beroemd als meester Wilhelm's werk.
Dat thans nog te Mariënburg
Het altaar siert der kloosterkerk.

Daar stond zij nu, de Lieve-Vrouw,
Des grijsaards werk sints menig jaar,
En morgen zou zij uit zijn loods
Gedragen worden ten altaar.

Het was de laatste nacht, dat zij
Vertoeven zoû in zijne woôn,
De moeder Gods, zijn kunstgewrocht,
Zoo mild van blik, zoo hemelsch schoon.

O! heel zijn vrome, reine ziel,
Was in dat kunststuk uitgestroomd;
Hij zag nu 't ideaal daar staan,
Waarvan zijn ziel steeds had gedroomd.

Hoe menig keer vond hij bij haar
Zijn heul en troost in leed en druk;
Hoe smaakte hij bij 't moeizaam werk,
Een stil en ongekend geluk.

En nu, nu ging zij van hem heên!
Dat viel den grijzen meester hard,
Dit deed hem schreijen als een kind,
Vervulde heel zijn ziel met smart.

Zijn oude maagd, wel poogt ze hem
Te troosten in zijn ziele-leed.
„Laat af, — spreekt hij — ik treur om iets,
„Wat gij niet voelt, wat niemand weet."

En mèt neemt hij de lamp en gaat
Met starren blik ter werkplaats heên;
De trouwe maagd, zij volgt bezorgd,
Heur droeven meester op zijn schreên.

Hier valt hij voor 't Maria-beeld
Ter aard op beî zijn kniën neêr,
Hij barst in tranen los en snikt:
„Het is dan voor den laatsten keer!

„Het is dan voor den laatsten keer,
„Dat ik U hier bewond'ren mag:
„Voor altijd gaat Gij van mij weg,
„En weet hoe ik U gaarne zag!"

Een hel'dre glans vervult op eens
De donk're loods: in schittrend licht
Aanschouwt de meester heel het beeld,
't Verrukkelijk schoon aangezigt.

Het leeft! — een ziel is in den steen
Gevaren: ja, het leeft, het spreekt:
„Neen! neen, mijn zoon! wij scheiden niet."
De grijsaard beeft, zijn wang verbleekt.

Verrukt van 't hemelsche gezigt
Rigt hij zich op.... maar zijgt ineen.
En met Maria voer zijn ziel
Van de aarde naar den hemel heên. [1])

1865. G. v. H.

[1]) Ingezonden.

DE MUURSCHILDERINGEN

EN

HET AUTAAR DER KERK VAN BAARN.

De kloosterling Theophilus schreef in de twaalfde eeuw: dat de Kerk moet schitteren als een hemelsch Jerusalem, dat zij de kleurenpracht van wouden en velden, van edelsteenen, kortom der geheele natuur moet weerkaatsen, ter eere des Allerhoogsten, wiens huis zij is.

En niet alleen de kerken zijner eeuw, reeds de Romaansche bouwwerken van Karel den Groote zoowel als de basilieken van Constantijn en Helena, flonkerden van goud en musief; hun wanden en gewelven waren bedekt met tafreelen uit het werk der Verlossing, gelijk zich dat in het Oude Verbond voorbereidde en in het Nieuwe voltrok, met beeldtenissen van heiligen, zooveel voorbeelden der teederste en heldhaftigste deugden, wier aanblik het hart verkwikte en opwekte, in één woord, de schilderingen der kerken waren niet alleen algemeen als sieraad, zij vormden ook het heerlijkste boek der ongeletterden dat immer geschreven werd.

Er is een tijd gekomen waarin men de witte en gele kleur voor deftig, voor alleen passend is gaan houden; waarin die fresko's, engelachtig van eenvoudigheid in de uitvoering, bij zooveel diepte in de opvatting, stootend bevonden werden; waarin die strenge aangezichten het lichtzinnig en jokkend hart schrik aanjoegen, die vormen onverdraaglijk waren voor eene gevleeschde en volbloedige kunst, en onder den witkwast zijn die bewaar-engelen van het heiligdom, die tafreelen, welke zooveel eeuwen tot het hart der vaderen gesproken hadden, verdwenen; uitgewischt zijn de prachtige bladzijden van dat leerzaam boek, en de wanden der kerk zijn sprakeloos geworden, als om de monopolie der drukpers te verzekeren, die voortaan de volks-opvoeding op zich genomen had.

Het Katholieke Nederland behoeft hier minder dan eenige andere natie op de borst te kloppen; niet omdat het werk der verwoesting daar minder vorderingen gemaakt heeft — er is geen land in het Christelijk Europa, daar de kerk zoo verwaarloosd, zoo Vandaalsch behandeld is — maar ten minste het waren andere handen die dat pleegden; 't was het werk van dàt gedeelte der natie dat voor een andere eeredienst de kerk veroverde, en daaruit alles deed verdwijnen wat aan het oude geloof kon herinneren. [1])

Maar toen de emancipatie voor den kerkbouw eene nieuwe periode deed aanbreken, heeft het Katholieke Nederland zich toen de traditiën der gewijde kunst herinnerd? heeft het zich toen afgevraagd, hoe zijne voormalige kerkbouwers te werk gingen? dat was zoo min

---

1) Ik spreek hier in 't algemeen. Zoo heeft de Hervormde gemeente van Zalt-Bommel ten allen tijde de muurschilderingen der hoofdkerk met eerbied bewaard; de uitzondering is gewichtig genoeg om daarvan dankbaar aanteekening te houden.

te vooronderstellen als het op de meeste plaatsen mogelijk was. Het is mijne taak niet, die eerste bouwproeven te schetsen, nog minder, die te kritiseren; aan dringender eischen was te voldoen, in dadelijken nood moest voorzien worden, en voor de meerderheid met welke middelen! Met een traan van aandoening in het oog, buig ik mij liever voor de kerken dier dagen, welke slechts armoede verkondigen. Bovendien, de grond was onbewerkt, de hand onbedreven, de traditie verloren; eerst de herleving der Christelijke kunst, welke de herleving van het Katholieke bewustzijn vergezelde, kon ons het verlorene terug schenken. Zij telde in den vreemde hare triomfen reeds bij duizenden, eer in Nederland voor haar een dageraad aanbrak; maar genoeg: zij vestigde ook dáár hare heerschappij; vastberaden wil men eenmaal de Christelijke kunst, niet uit mode-zucht maar uit innige overtuiging, en toch zijn de voortbrengsels der ware Christelijke kunst in Nederland nog op de vingers te tellen: wat is daarvan de reden?

Die redenen zijn vele, en het zou een ondankbare arbeid wezen, ze tot hoofden te herleiden. Des Scheppers werken zijn volmaakt van den beginne, maar de mensch moet arbeiden in het zweet zijns aanschijns; heeft de hemel voor zijn oog een straal van schoonheid doen schitteren, dan blijft hem de taak over, die in het stof weder te geven, en die taak is zwaar en langdurig; besproeit zijn zweet den grond niet, dien hij zich ter bearbeiding verkozen heeft, hoe groot zijne begaafdheid zij, nooit zal eene vrucht zijn oog verlustigen. De hand zal hem gereikt worden, indien hij in het gevoel zijner onmacht daarom verzoekt, maar de arbeid in het zweet des aanschijns zal op aarde nimmer worden opgeheven. Ook aan het voorgeslacht is die taak niet lichter

geweest: de wijsheid en de inspanning van eeuwen putte zich uit op den bouw van het huis des Heeren; maar wij, kinderen der negentiende eeuw, opgegroeid in den waan eener hooger voortreffelijkheid onzes tijds, wij achten ons daarvan ontheven; wij achten dien grond bij voorraad bewerkt, en van daar dat hij niets dan distels voortbrengt; wij gevoelen niet eens, hulp te behoeven, en van daar dat wij den ploeg zelf moeten slepen, en de aardkorst niet eens opgescheurd kunnen krijgen.

Ons onderwerp brengt niet mede, den kerkbouw in zijn geheel te behandelen; wij wilden ons tot de kerkbeschildering bepalen, en niet eens in algemeenen zin: een harer voortbrengsels slechts wilden wij bespreken.

De kerk van Baarn (prov. Utrecht) moest beschilderd worden; 't was eene der eersten in Nederland om wier wanden de koningsmantel der voormalige heerlijkheid weêr zou geslagen worden; het werk werd toevertrouwd aan den heer A. Brouwer, en zijne verantwoordelijkheid was groot: hij wilde een iniatief nemen, zich eene eigen richting kiezen, het oude niet nabootsen en het moderne ter zijde laten.

Als reiziger het aarts-diocees van Utrecht doorloopende, landen wij op zekeren dag te Baarn aan; een oud man toont ons eene kerk — over kerkbouw, ik herhaal het, handelen wij hier niet — maar de poorten van dat heiligdom ontsluiten zich, en daar verschijnt ons eene reeks van schilderingen, in choorschelp en triomfboog verdeeld, en midden daarin een autaar van wit marmer, als — men vergeve mij de uitdrukking — een visioen des hemels, te midden van den nacht der aardsche bekommeringen. Die kunststukken wenschten wij wat algemeener te doen kennen.

In de autaar-nis verschijnt ons Christus, in zijne ver-

heerlijking op Thabor; Mozes en Elias zweven aan zijne zijden; met opgeheven handen, in blinkend wit gewaad, zweeft Hij zelf, te midden van een krans van lichtstralen; zijn schitterend en ontzachlijk gelaat, waarvoor aller oogen zich moeten neerslaan, verkondigt zijne godheid. Boven Hem verschijnt de Vader:

HIC EST FILIUS MEUS DILECTUS: IPSUM AUDITE

staat in het ronde geschreven.

Aan zijne voeten liggen de Apostelen, overstelpt door zijn glans; alleen Petrus waagt het den blik op te heffen, om uit te spreken wat in zijn gemoed omgaat.

Van weêrszijden staan de Evangelisten, vier prachtige figuren, met indrukwekkende aangezichten; hun opgeslagen Evangeliën dragen zij voor de borst; ook zij zijn gekleed in witte kleederen, even als hun Meester, wiens getuigen zij geweest zijn tot de grenzen der aarde, wiens naam en heerlijkheid zij naar de vier windstreken verkondigd hebben, maar dat kleed is afgezet met een purperen boord, om ons te leeren, dat zij die getuigenis bezegeld hebben met hun hartebloed. Tusschen ieder paar Evangelisten staat een palmboom, als het symbool der overwinning, door hen op de Joodsche en heidensche wereld bevochten, als het symbool onzer onsterfelijke hoop, in den strijd tegen het herlevend heidendom en het herlevend phariseïsmus, en tevens als de boom des Levens.

In het versierings-loof boven hen zijn de acht zaligheden ingevlochten; zie hier, hoe de schilder ze in historische vormen heeft uitgedrukt:

Zalig de armen van geest, door Petrus' roeping;

Zalig de zachtmoedigen, door Stephanus' steeniging;

Zalig die weenen, door Magdalena, aan de voeten des Heeren;

Zalig die hongeren naar de gerechtigheid, door Maria, zijn woord aanhoorende en Martha's berisping;

Zalig de barmhartigen, door den Samaritaan;

Zalig de zuiveren van harte, door Simeon, die den Heer mag zien en in zijne armen dragen;

Zalig de vreedzamen, door het huisgezin van Nazareth;

Zalig die vervolging lijden, door Petrus' verlossing.

Die acht zaligheden verschijnen boven de Evangelisten, als de vrucht, voor het menschdom gewassen op den boom des Evangelies; door hare opvatting, zijn zij voor den priester en den huisvader, den landman en den kapitalist, den geleerde en den onwetende, den arme en den rijke, zoowel gewijde herinneringen en troostende getuigenissen als goddelijke beloften.

Welk nu is het denkbeeld dat aan deze schilderingen ten grondslag ligt? Eer wij deze vraag beantwoorden, moeten wij eene schrede achterwaarts in de kerk doen, om ook den triomfboog en alzoo het geheel in 't gezicht te hebben, want alles is op 't naauwst aaneen-verbonden; voorloopig geven wij de woorden op, in de choorschelp geschreven:

HABENTES PONTIFICEM MAGNUM, JESUM FILIUM DEI, ADEAMUS ERGO CUM FIDUCIA AD THRONUM GRATIAE.

Van onder worden deze schilderingen afgezet door een tapeet van zacht purper, met gouden monograms, omboord door een regenboog van kleuren, waarin naast de A en Ω de symbolen der Evangelisten schitteren. Rijker tapijt heeft nooit een koningstroon versierd; het wit marmeren autaar komt daarop te voorschijn in zijn fijne

verhoudingen, als eene lelie tusschen hyacinthen, en zijne engelen schijnen levende geesten te zijn, daar neêrgedaald.

Ter zijde vinden wij nog de beelden des H. Willibrordus, patroon van het diocees, en des H. Nicolaüs, patroon der kerk; vooral het eerste is een voortreflijk fresko.

De schilderingen van den triomfboog sluiten zich onmiddellijk aan die der choorschelp, en vormen daarmede slechts één geheel; de Christus, op Thabor verheerlijkt, is ons boven het autaar verschenen, hier verschijnt ons het Lam uit het hemelsch Jerusalem.

In de spits staat het Lam der Openbaringen op het boek met de zeven zegels; van weêrszijde zweeft een engel, in schitterend witte kleederen, een wierookvat in de handen; deze engelen zijn ontegenzeggelijk de prachtigste figuren van het geheele werk. In de lijst van den boog staan de woorden geschreven:

SEDENTI IN THRONO, ET AGNO, BENEDICTIO, ET HONOR, ET GLORIA, ET POTESTAS IN SAECULA SAECULORUM.

Twee andere schilderingen flankeren deze, zij gaan als 't ware over in een andere orde. Zie daar boven die engelen, uit wier oogen siddering en eerbied spreekt voor Hem die op den troon zit en voor het Lam, zie die Apostelen en Evangelisten; hier verschijnen tafereelen die van het vriendelijkst vertrouwen, de zoetste gemeenzaamheid Gods gewagen; die het hart van vreugde en hoop doen overvloeijen; aan wier hand wij het wagen, dat heiligdom te naderen, en die tevens de onvergelijkelijke voorbeelden zijn van allen die onder zijne gewelven knielen.

Ter Evangelie-zijde (de plaats der vrouwen) ver-

schijnt ons het lieflijk beeld der Moedermaagd, met haren Zoon in de armen; ter Epistelzijde (de plaats der mannen) Joseph, met den lelietak in de eene hand, de andere op het even reine en oprechte hart uitgestrekt.

AVE GRATIA PLENA.

slingert zich rondom de Moedermaagd, en rondom Joseph de woorden:

VIR FIDELIS ET QUI CUSTOS EST DOMINI.

De H. Maagd is omgeven door eene lijst van versieringen en bloemen, als: violen, leliën, rozen; wijders vinden wij daartusschen den bloeijenden staf Aärons, het Braambosch, de Bondsark, en in de spits verschijnt Isaïas met de woorden:

ECCE VIRGO CONCIPIET, ET PARIET FILIUM.

Daarboven, in grijs geschilderd, staat de Boodschap. Ook Joseph is door eene lijst van sieraden omgeven, waarin wij al de bovengenoemde zinnebeeldige bloemen en voorwerpen terug vinden, behalve de Bondsark, die vervangen is door den stamboom des Heeren, met de woorden:

JOSEPH VIR MARIAE, DE QUA NATUS EST JESUS QUI VOCATUR CHRISTUS.

Hier verschijnt David, met de vroeger medegedeelde woorden VIR FIDELIS, en daar boven staat de Trouw van Maria, eene uitmuntende compositie.

Ziedaar in vlugge trekken de schilderingen der kerk van Baarn.

Eer wij verder gaan, moeten wij ook nog het autaar beschouwen, want beitel en penseel hebben elkander onder-

steund en alle mogelijke voordeelen bezorgd; eene zóó gelukkige overeenstemming heeft tusschen hen beiden geheerscht, dat zij niet van elkander zijn te scheiden.

Het autaar is door den heer Jos. Graven, te 's Hertogenbosch, uit zuiver wit marmer gehouwen; eene ciborie, geschraagd door dubbele kolonetten, bezet met de beelden der Kerkvaders, beheerscht het geheel; twee levensgroote engelen zijn aan weêrszijden geknield, de eene in vurige aanbidding, de andere in stille, diepe overweging.

De *mensa*, bezet met kolonetten, voert drie basreliëfs: de Moeder Gods met het ligchaam des gestorven Heilands op den schoot, Joannes en Maria Magdalena.

Ook hier zullen wij niet tot eene eigenlijke kunstkritiek overgaan. Wij ondervragen noch de lijnen dier engelen, met flinke hand uit het marmer geklonken en die toch de zuiverheid en teederheid behouden hebben waarvan alleen de Christelijke kunst het geheim bezit, noch de wijze waarop de kunstenaar zich gekweten heeft van de zeer moeijelijke taak, gelegen in de voorstelling der Moeder van smarten, noch de als vernietigde Magdalena, noch het handenwringen van Joannes; wij beschouwen autaar en schilderingen in hun onderling verband, en onze vraag moet wezen: wat verkondigt ons dat geheel? Het antwoord hiertoe ligt zóó onmiddellijk voor de hand, dat een ieder het reeds gegeven heeft: dat geheel is de luide, de schitterende verkondiging der Godheid van Christus, in onze dagen aangevallen en gehoond in de voorhoven der hoogepriesters van het naturalismus en pantheïsmus, als eertijds in dat van Caïphas. Heerlijker onderwerp kon voorzeker geen kunstenaar zich kiezen!

De door de profeten voorzegde Verlosser, ons als kind verschenen, gedragen op de handen eener maagd, ver-

toont zich in verheerlijkte menschheid boven het autaar; de Vader getuigt van Hem, de Evangelisten verkondigen Hem, de martelaren vergieten voor Hem hun bloed, en dat eenvoudig autaar geeft Hem ons weder na zijn offerdood, hetzelfde autaar waarop elken morgen datzelfde offer hernieuwd wordt; en daar boven eindelijk, in den triomfboog, verschijnt Hij in den glans zijner Godheid, als het eeuwige zoenoffer des menschdoms en de éénige Middelaar. Schooner geheel kan niet gedacht worden. Op die schilderingen en dat autaar zou zich de beroemdste kathedraal verheffen.

Thans moeten wij in eenige verklaringen omtrent deze kunstwerken treden, en zulks op een punt, dat tegenover de bedrijvigheid op het gebied der Christelijke kunst, niet onbelangrijk kan geacht worden.

De Christelijke kunst is Nederland binnen getreden, aan de hand der bespiegeling meer dan aan die der praktijk; hierin gedeeltelijk is de oorzaak te zoeken der vele misslagen die zij begaan heeft; hare werken getuigen van meer goeden wil dan praktische bedrevenheid, van meer ijver dan vernuft; geen wonder bovendien, dat zich eene richting openbaarde die overhelde tot het oude en het oude alléén. Onmiskenbaar bezield door de beste bedoelingen, achtte deze de Christelijke kunst gelegen in het nabootsen der vormen van de middeneeuwen, en in plaats van hare wezenlijke roeping te begrijpen, vond zij er behagen in, zich op te sluiten in een exclusivisme, zoo nadeelig voor zich zelve als nutteloos voor anderen.

Op den voorgrond moet ik stellen, dat de schilder zoowel als de beeldhouwer der kerk van Baarne, zich voor dat uiterste gewacht hebben; zij hebben den vooruitgang der kunst dienstbaar gemaakt aan het heiligdom.

Zij hebben zich gewacht voor het uiterste, dat alleen

zijne voldoening zoekt in de vormen, zonder den grond met juistheid in aanmerking te nemen, en daarom in ieder kunstwerk den stempel van Christelijke kunst ontkent, tenzij het gesloten ligt in de naïve maar gebrekkige lijnen van voordezen, eene naïviteit die onzen tijd niet meer treffen, eene gebrekkigheid die hij te recht niet meer dulden kan.

Hun teekening is zoo zuiver als beminnelijk, hun kleur zoo rijk als vloeijend. Zij hebben zich gewacht, de studie van drie eeuwen in de papiermand te werpen, om terug te keeren tot eene uitvoering, aan tijden behoorende die zelve dien vooruitgang met vuur zouden aangegrepen hebben.

Beschouwen wij dit onderwerp nader. Wat was de stempel der oude kunst? Dat zij leeraarde; dat zij, volgens de beroemde uitdrukking van den H. Leo, het boek was der ongeletterden. Doorloop de kerken der middeneeuwen, voor zoover de drie laatste eeuwen ze niet uitgeschud en misvormd hebben; die fresko's, die glasramen, die meubelen, wat verkondigen zij in hun symbolische vormen? leerstukken, vooral dezulken welke in die dagen aangevochten werden; voor ons moge die beeldspraak onduidelijk zijn geworden, zij was hoogst verstaanbaar voor de tijden tot welke zij zich richtte. Wil de kunst onzer dagen datzelfde doel bereiken, zij moet ook denzelfden weg bewandelen, — doch hier ligt het struikelblok. In plaats van den grond op te vatten, hecht men zich aan den vorm; in plaats van luid uit de borst en in alom verstaanbare taal te spreken, verlustigt men zich in het spel van de vormen der oudheid, die voor de meerderheid onbevatbaar of minder belangrijk zijn, en op deze wijze acht men de taak der Christelijke kunst vervuld.

Die schoone, goede, Christelijke kunst, ondanks de beste inzichten, geeft men haar daardoor prijs aan de onverschilligheid van den een, maakt haar een onhebbelijk iets voor den ander, en levert aan hare vijanden het wapen om haar te bestrijden, de giftige harpoen van den spot.

Dit vooral betreuren wij, en om de liefde der zaak zal men het ons vergeven, bescheiden maar ernstig de aandacht hierop gevestigd te hebben. Zij, geroepen om in onze dagen eene zoo gewichtige taak te vervullen, wordt gemaakt tot een onbruikbaar iets, en van daar dat zoo velen tusschen haar en ons eene klove zien die niet meer te vullen is.

Verwerpen wij daarmede de vormen der middeneeuwen? Dat weet men beter; die werken leveren ons de reinste typen, zij zijn de eenige voorbeelden die wij ons te kiezen hebben; de groote banierdragers der Christelijke kunst hebben zich allen daar op geïnspireerd — maar om ze te photographiëren? Neen! hoe vurig het enthusiasmus is, de kunst kan nooit in nabootsen bestaan: zij hebben ze opgenomen in hunne ziele, daar gekoesterd, en ze zijn uit hunne handen te voorschijn gekomen, gelouterd, stralend van schoonheid en volkomenheid. Handelen wij ook zoo, en de overwinning, die ons zoo hevig betwist wordt, die de overloopers in 't verschiet plaatsen, zal verzekerd zijn.

De kunst der middeneeuwen vervulde een grooten plicht, de onze is niet ligter; in de kerk passen niets dan groote en verhevene tafereelen, die in ondubbelzinnige taal tot aller hart spreken en aller hart winnen; zij moeten niet voor dezen of genen, zij moeten voor allen verstaanbaar zijn, zich richten tot de innigste bewegingen van het menschelijk hart, en het middel dat zij daartoe aanwenden moeten is de schoonheid, maar de schoonheid, door het

heilig licht des hemels bestraald; in haar schitterend kleurenschrift, haar imposante beeldspraak moet de kunst getuigenis geven van de Moederkerk, zij moet doen wat Bufelmaccio tot zijne leerlingen zeide: „in spijt des duivels, „den mensch beter maken dan hij is."

De schilder der kerk van Baarn heeft zijn tijd en diens behoefte begrepen, zijn tijd die zich zelf verlossen wil en zich ver van Christus door slijk en ellende sleept; hij heeft den Christus geschilderd in den glans zijner godheid en menschheid, en de beeldhouwer heeft zijn beitel geleend om die schitterende bladzijden met albast te inkrusteren. Beiden zijn getrouw gebleven aan de typen der eeuwen van de Christelijke kunst en hebben der vordering van onze kunst de edelste en volkomenste vormen ontleend, om Hem te verheerlijken in wien alleen de volkomenheid is. Wij wenschen beiden daarmede geluk; wij wenschen de Christelijke kunst geluk, die zij een zegepraal bezorgd hebben, welke haar bij ons een nieuwe toekomst moet openen.

Eer wij sluiten, zij het ons geoorloofd, nog een ander woord van dank uit te spreken; die kunstwerken en die Kerk zelve zijn een geschenk; het zou een reiziger, die maar één dag onder hunne schaduw mocht uitrusten, die zich maar eenige uren in den zonneschijn hunner schoonheid mocht verkwikken, tot onbescheidenheid kunnen gerekend worden, de namen dier edele gevers openbaar te maken; maar een warme dankzegging mag hij niet weerhouden, voor het koninklijk geschenk, aan de Kerk van Nederland gedaan, en dat ons in hare schoonste dagen verplaatst. [1])

J. C. A. HEZENMANS.

---

1) Ingezonden.

HISTORISCHE STUDIËN

OVER

DE ZESDE EEUW.

(*Vervolg van bladz.* 159 *en Slot.*)

IV.

GEEN GEDWONGENE BEKEERINGEN; DE WEST-GOTHEN EN HUNNE BEKEERING; THEODOLINDE EN GREGORIUS; OVERGANG DER LONGOBARDEN TOT DE KATHOLIEKE KERK.

Voordat we ons verhaal vervolgen, moeten we op eene beschuldiging die onzen heilige ten laste gelegd wordt, antwoorden.

Heeft de H. Gregorius dwangmaatregelen gebruikt of anderen tot het bezigen daarvan aangespoord, om ketters of heidenen of schismatieken tot het aannemen van het Katholiek geloof te dwingen? Dit is de vraag die wij ons ter beantwoording voorstellen, en wij aarzelen niet het aanstonds er bij te voegen, in ontkennenden zin beantwoorden.

De lezer herinnere zich hetgeen wij in korte trekken over de bekeering van Engeland gezegd hebben. In de geheele geschiedenis van die zoo roemrijke en gezegende

gebeurtenis in Gregorius' leven ontmoeten wij geen enkel feit, in Gregorius' brieven aan Augustinus en zijne medgezellen, of aan den koning Ethelbert, of aan de koningin Bertha lezen we geen enkel woord hetgeen de minste aanduiding of toespeling op dwangmaatregelen verraadt. Integendeel: de H. Gregorius toont zich omtrent disciplinaire punten zóó inschikkelijk tegenover de Angel-Saksen, dat hij, om ergernis te voorkomen, zich daarover bij bisschoppen van Italie moet verantwoorden; voor de Angel-Saksen gelden de huwelijksbeletselen slechts tot den derden graad van bloed- en aanverwantschap; hunne tempels moeten niet omvergehaald worden; zelfs raadt hij den missionarissen aan om de dagen, door de heidensche Saksen op bijzondere wijze ter eere hunner goden gevierd, in kerkelijke feesten te herscheppen, en den Angel-Saksen, die vroeger aan hunne goden bloedige offers bragten, toe te laten, dat zij op bepaalde tijden des jaars tenten rondom de kerken opslaan en eenige dieren slagten om met hunne vrienden feestmalen te houden, „opdat zij niet meer aan den duivel offeren, maar „die dieren ter eere van God en tot hun voeding slag„ten, en des te gemakkelijker tot de inwendige vreugde „kunnen geraken, als hun nog uitwendige vreugde„teekenen vergund worden." [1]) Hieruit blijkt althans niet, dat het karakter van Gregorius ligt tot gewelddige middelen overging. Het Christendom zou ook nooit op den Angel-Saksischen bodem diepe wortelen geschoten hebben, als het gewapend en door stoffelijke middelen gerugsteund zich aan de fiere en onafhankelijke Angel-Saksen vertoond had; en ook Ethelbert nam den behoor-

[1]) Epist. 76. libr. XI.

lijken tijd om zich te beraden; „want hij kon zonder „onderzoek de godsdienst niet verzaken die hij reeds „sedert lang en op het voorbeeld zijner voorvaders, in „overeenstemming met geheel zijn volk, beleed."

Doch wapenden zich de missionarissen misschien met de magt van den bekeerden Ethelbert, om de andere vorsten met geweld voor het kruis te doen knielen? Wij noodigen onze lezers uit ter bijwoning van eene vergadering, die Edwy, koning van Northumberland, zamenriep om van de wijzen uit zijn koningrijk te vernemen, wat hij van de nieuwe leer denken moest, welke Paulinus, een van Augustinus' mede-arbeiders, in zijne staten predikte. De hoogepriester van de goden, Coïffi, sprak het eerst: „Koning, gij moet oordeelen over hetgeen „men u verkondigt. Wat mij betreft, ik verklaar u zonder „omwegen, dat er geene enkele deugd gevonden wordt „in de godsdienst die wij tot nog toe onderhouden heb„ben; want geen enkele uwer onderdanen heeft zich met „meer ijver op de dienst onzer goden toegelegd dan ik, „en nogtans zijn er velen die van u meer weldaden, „meer waardigheden ontvangen, die in hunne plannen „en in hunne verwachtingen beter slagen. Daarom moeten „wij die leer, zoo ze u na rijp beraad beter toeschijnt, „zonder eenige aarzeling aannemen." — Hierop nam een ander der wijzen het woord op en zeide: „Het leven „des menschen op aarde, o koning, in vergelijking met „den tijd die volgt en waarvan wij niets weten, schijnt „mij toe als of gij in den winter met uwe opper„hoofden en bevelhebbers aan een feestdisch zijt gezeten, „en de zaal door een groot vuur, in haar midden aan„gelegd, verwarmd wordt, terwijl buiten alles door de

„dwarrelende sneeuw wordt overladen. Wanneer dan „een musch door de zaal vliegt, de eene opening binnen- „komende, door de andere uitvliegende, wordt zij door „den storm, die buiten woedt, niet geteisterd; maar na „eene wijle tijds van stille rust verdwijnt zij, van den „eenen storm naar een anderen overgaande. Zóó is ook „het leven des menschen, waarvan wij een kort oogen- „blik genieten; doch wat voorafgaat, wat volgt, weten „wij niet. Zoo nu de nieuwe leer ons iets zekers ver- „kondigt, meen ik, dat wij ze moeten aannemen." De overige grijsaards spraken in gelijken zin. Vervolgens nam Paulinus het woord op; en toen allen erkend hadden dat de waarheid in zijne leer schitterde, vroeg de koning, wie zich belasten wilde met het bezoedelen van hunne altaren en tempels. Coïffi verzaakte de dienst der afgoden, liet zich wapenen brengen en het paard dat de koning gewoonlijk bereed, schond alzoo de wet der heidenen, die aan de priesters het dragen van wapenen verbood, wierp eene lans in den tempel, en verheugd, dat hij den waren God had erkend, beval hij, den tempel omver te halen en de heilige plaats, binnen welke zij stonden, te vernielen. — Geen geweld, maar vrije keuze besliste alzoo hier; geen verraste noch gedwongene, maar eene wijze en gemoedelijk beraadslagende vergadering koos het licht der waarheid voor de duisternis der dwaling.

Met deze aanmerkingen kunnen wij echter niet volstaan, en achten ons verpligt, opdat we anderen op voldoende wijze beantwoorden, in meerdere bijzonderheden af te dalen. Om al de opwerpingen in het kort zamen te vatten, laten wij Gfrörer, toen hij nog Protestant was, spreken: uit zijne woorden zal genoegzaam

blijken, dat wij in geenen deele den minsten bestrijder gekozen hebben.

In zijne „*Allgemeine Kirchengesehichte*" werpt hij aan den H. Gregorius de volgende beschuldigingen voor: „Overeenkomstig den geest van zijn tijd, haatte Gregorius „ketters en afvalligen, en versmaadde ook geene gewel- „dadige maatregelen om ze tot de eenheid der Kerk te „dwingen." Deze algemeene beschuldiging tracht hij door afzonderlijke feiten te staven: „Aan den bestuurder der „kerkelijke goederen op Sicilië, den diaken Cyprianus, „beveelt hij, de Manichaeën door onafgebrokene vervol- „ging tot overgang te dwingen; de Afrikaansche bis- „schoppen vermaant hij, een bisschop uit hun midden, „die voor geld de aanstelling van een Donatistischen „kerkvoogd in zijne stad toegelaten had, zonder vertragen „af te zetten; den stadhouder der Byzantijnsche keizers „in Afrika, Pantaleon, noodigt hij uit om de Donatisten, „die zich van Katholieke kerken hadden meester gemaakt „en regtzinnigen op nieuw doopten, in toom te houden; „hij bezweert eindelijk keizer Mauritius, de wetten „die vroeger door zijne voorgangers tegen de boosheid „dier secte gemaakt en bijna in vergetelheid geraakt „waren, op nieuw met strengheid ten uitvoer te doen „leggen." [1])

Hoe groot de achting ook zij, die we regtmatig voor den geleerden historicus koesteren, wij mogen het echter hem niet toegeven: de feiten die hij aangeeft zijn volstrekt niet afkeurenswaardig als daden van geweld, die op het heilig en onschendbaar gebied van de vrijheid

1) Bd. II, p. 1036.

des gewetens inbreuk maakten, maar veeleer prijzenswaardig als handelingen van een voorzigtig en streng gezag, hetwelk voor het heil der openbare zedelijke orde waakt.

Wat het algemeen beginsel, door Gfrörer vooropgezet, als of de H. Gregorius volgens den geest van zijn tijd ketters en afgedwaalden haatte, en geene gewelddadige maatregelen zou versmaad hebben om hen tot de eenheid der Kerk te dwingen, wat het beginsel betreft, staan wij, en wel ten opzigte van elk punt in de aangehaalde woorden, in regtstreeksche tegenspraak met den voornoemden geschiedkundige. Noch in Gregorius' tijd, noch vóór of ná hem heeft de Kerk afgedwaalden en ketters gehaat. De *dwaling* en de *ketterij* heeft zij altijd verfoeid, en als misdaden, zoo ze vrijwillig waren, streng veroordeeld; maar de *personen*, wie zij ook mogten zijn, en hoe diep ze ook gevallen waren, heeft ze altijd bemind met die liefde, welke Gods geest haar ingeprent en als een blijvend merkteeken gegeven heeft. De geschiedenis bewijst voldingend, dat de Kerk hare roeping, om allen te beminnen en door *overtuiging* tot de waarheid te brengen, nooit verzaakt heeft. Wij zullen een of anderen getuige aanvoeren, die door niemand gewraakt zal worden en wiens woorden wel zullen opwegen tegen eene ondoordachte bewering van Gfrörer. De H. Augustinus, die, als geweld ooit gebruikt mogt worden, de meeste reden had, gewelddadige maatregelen te wenschen, stelde als onveranderlijk grondbeginsel vast: „niemand moet tot het geloof gedwongen worden," en in zijn heeten strijd met de Donatisten gaf hij als regel op, dien hij zich zelven voorgeschreven had: „wij ver-

„volgen hen niet met haat om hen te schaden, maar „met liefde om hen te genezen." Nog duidelijker en vollediger zegt ons de H. Gregorius van Nazianze hetgeen de Oostersche Kerk over dit punt leerde: „Niets „is nuttiger, niets is veiliger dan dat anderen vrij- „willig over anderen, met hun vrijen wil, het gebied „voeren, daar onze wet wil, dat niemand door geweld „geleid, door dwang en niet vrijwillig bestuurd worde. „Op die wijze immers kan zelfs geen ander bewind ge- „voerd en gehandhaafd worden (daar alles, hetgeen door „geweld in toom gehouden wordt, zóó van nature be- „staat, dat het de eerste gelegenheid aangrijpt om zijne „vrijheid te herwinnen), laat staan, ik zal niet zeggen „ons bewind maar ons leermeesterschap, hetgeen door „geene zaak beter in stand blijft dan door de vrijheid „van den wil." In dezen geest en geenszins in den geest des tijds dien Gfrörer verdichtte, bewoog zich ook Gregorius de Groote. Waarom anders vroeg hij van de Frankische koningen geen gewapend geleide, maar slechts tolken en missionarissen, toen hij Augustinus en diens medearbeiders aan hunne belangstelling aanbeval? Waarom anders spoorde hij zijne missionarissen niet aan om zich van Ethelberts krijgsmagt te doen vergezellen, als zij aan de overige koningrijken der Angel-Saksen het Evangelie gingen verkondigen? Waarom riep hij de West-Gothen van Spanje niet tot een kruistogt op tegen de Ariaanschgezinde Longobarden of de Longobarden tegen de West-Gothen? Waarom? Omdat hij die volkeren wilde bekeeren, niet door dwangmaatregelen, maar door zachtheid en overtuiging. Daarom onthield hij aan de schismatieke geestelijkheid van Como het landgoed niet dat aan hunne kerk behoorde; daarom

schreef hij aan den Exarch Callinicus: „gij moet het „bevelschrift des keizers [om de schismatieken te verde- „digen] niet zoo verstaan, dat gij diegenen die tot de „Kerk terugkeeren, verstoot en afwijst, maar zóó, dat „gij hen die niet willen komen, *niet moogt dwingen;*" daarom beval hij den bisschop van Terracina, aan de Joden de plaats terug te geven, waar zij gewoon waren hunne godsdienstplegtigheden te vieren; daarom maakte hij Virgilius, bisschop van Arles, en Theodorus, bisschop van Marseille, opmerkzaam op de klagt die bij hem ingeleverd was, dat eenige Joden meer door geweld dan door prediking tot het doopsel gedwongen waren, en beval hun, dat ergerlijk kwaad te stuiten, „daar zij die van onze leer verschillen, door zachtheid, „welwillendheid, door vermaning en overtuiging tot de „eenheid des geloofs gebragt moeten worden; want als „iemand niet door zachtheid der overtuiging, maar door „dwang tot het doopsel gebragt is, en later terugkeert „tot zijne vorige bijgeloovigheid, sterft hij te ongelukkiger „om datgene waardoor hij herboren schijnt te zijn."

Maar, zegt men, hij gelastte zijn plaatsbekleeder Cyprianus, de Manichaeën te vervolgen; hij liet de nog weinige in Italië overgebleven heidenen [we halen dit feit aan, ofschoon Gfrörer het niet vermeldt] ligchamelijk tuchtigen. Hoe kan dit overeen gebragt worden met die beginselen van Gregorius welke wij zoo even hebben aangehaald? Wij merken vooreerst aan, dat de Manichaeën en de heidenen eene leer verkondigden en gebruiken volgden, die in lijnregte tegenspraak waren met de toen reeds algemeen erkende wetten van zedelijkheid en openbare orde. De staat was Christelijk èn in naam èn in vorm èn in zijne wetten: elke inbreuk op die algemeene

orde was strafbaar, onverschillig of zij gemaakt werd door Katholieken of Manichaeën of Donatisten of heidenen. Eveneens alzoo als onze hedendaagsche maatschappij het eigendomsregt handhaaft, en daarom den roover straft, het huwelijk als eene instelling van Christus huldigt en daarom den echtbreker of den polygamist met de strengheid der wet vervolgt, het persoonlijk regt van een ieder eerbiedigt, en daarom hem tegen verminking of moord beschermt, evenzoo moest de Christelijke maatschappij, waarvan Gregorius het geestelijk hoofd was, de onnatuurlijke gruwelen van het Manichaëisme en het paganisme, de euvelmoedige en alle regten der Katholieken schendende daden van de Donatisten voor strafbaar houden en als zoodanig behandelen. Zij moest de boosdoeners — wij achten ons ontslagen van de moeite om aan te toonen, dat de leden van genoemde secten dien naam verdienden — of door zachte middelen of door krachtige maar afdoende maatregelen tot hunnen pligt terug brengen; slaagde zij in hare eerste poging niet, zij was verpligt om tot straffen hare toevlugt te nemen: de belangen harer onderdanen, de niet te smooren stem van de openbare orde, het hooge gewigt van publieke zedelijkheid, de noodzakelijkheid om verderfelijke voorbeelden tegen te gaan, de beginselen van regt, de eisch der eerbaarheid en schaamte, dit alles legde aan de maatschappij den duren pligt op om met krachtige, des noods met ijzeren hand, aan de grofste uitspattingen van een verdierlijkt hart paal en perk te stellen. Niemand laakt het in een vorst, zoo hij een aanslag tegen het eigendomsregt, tegen de eerbaarheid, tegen den heiligen band des huwelijks zelfs met ligchamelijke tuchtiging bestraft; om dezelfde redenen prijzen we den H. Gregorius, die, in zoo verre zijne magt

zich uitstrekte, repressive maatregelen tegen de Donatisten wederom in het leven riep, den arm des regts wapende tegen de openbaar zedelooze Manichaeën en ontuchtige heidenen.

Maar, gaat men voort, hij vervolgde de Manichaeën en heidenen om hen tot het geloof te dwingen. Wij kunnen deze opmerking niet in haar geheel aannemen, doch behoeven ze evenmin geheel te verwerpen. Even als aan elke dwaling, ligt ook aan deze beschuldiging eenige waarheid ten gronde: trachten we slechts, hier goed te onderscheiden. Het doel, dat bij den grooten Paus op den voorgrond stond, was om die verstoorders der openbare orde en verkrachters der zedelijkheid tot hunnen pligt als burgers van den staat terug te roepen; door zijne maatregelen wilde hij hen dwingen om aan niemand in hetgeen hij als het hoogste goed beschouwde ergernis en aanleiding tot zedelijken val te geven. Dit sloot echter geenszins uit, dat hij vurig verlangde om die afgedwaalden tot het ware geloof te brengen: hij zou geen Christen, veel minder Paus geweest zijn, zoo dit niet het voorwerp van zijne vurigste begeerte geweest was. Doch hen *op regtstreeksche* wijze tot het geloof te dwingen kon niet opkomen bij hem, die als onveranderlijk grondbeginsel vasthield: „het geloof moet niet afgedwongen maar aan„geprezen worden." De straffen waarmede hij dreigde, moesten dienen om hen in hun euvelmoed te stuiten, van hunne zedelooze gewoonten te verbeteren, hen vervolgens tot bezinning, ten laatste hen het Christendom al nader te brengen en op die wijze hen *zijdelings* tot het geloof over te halen. De H. Augustinus zegt hetzelfde met meer klaarheid en grootere beknoptheid: „Als gij meent, dat de onwilligen niet moeten

„gedwongen worden, dwaalt gij, noch de Schriftuur noch „de kracht Gods kennende. Men moet niet zoozeer in „aanmerking nemen, dat iemand gedwongen wordt, als „wel wat datgene is waardoor hij gedwongen wordt: of „het goed of kwaad is. Niet om datgene, waarover elke „goede ontevreden zou kunnen zijn, maar uit vrees voor „hetgeen hij niet wil lijden, legt hij den afkeer af die „hem een beletsel is, of wordt gedwongen, de waarheid, „die hij niet kende, te erkennen; zoodat hij, vreezende, „of wel het valsche, waarover hij niet twistte, verzaakt, „of het ware, dat hij kende, zoekt, en vrijwillig vast- „houdt hetgeen hij vroeger niet wilde aannemen." Het-elfde denkbeeld bestuurde ook den H. Gregorius: hij *wong* de Manichaeën en heidenen om hunne zedelooze gebruiken vaarwel te zeggen en *noodigde*, *vermaande* en *overreedde* hen op die wijze, vrijwillig het Christendom aan te nemen. Dit is de ware zin van het bevel dat hij aan Cyprianus gaf: „Gij moet de Manichaeën vervolgen „en tot het geloof terugbrengen." De Paus gebruikt niet het woord *dwingen* maar *terugroepen*: revocare.

Wij meenen, dat de opgenoemde redenen voldoende zijn ter staving van onze overtuiging. Om echter onze beschouwingswijze van het besproken punt nader te bewijzen en met sprekende feiten te omkleeden, noodigen we onze lezers uit, met ons een vlugtigen blik te werpen op de geschiedenis van de bekeering der Ariaansche volkeren, die in Spanje en Lombardije hun zetel hadden gevestigd.

De West-Gothen, die na Alarik's dood in 410 zich onder aanvoering van Ataulf, gehuwd met Honorius'

zuster Placida, in het zuidelijk gedeelte van Gallië hadden neêrgezet, breidden hunne heerschappij niet slechts over Aquitanië uit, maar schroomden ook niet, de Pyrenaeën overtrekkende, den buit der wreede Suëven, Alanen en Wandalen aan te vallen en zich toe te eigenen. Het Tolosatisch rijk, met Tolosa als hoofdstad, mogt alzoo zijn koning Wallia weldra als beheerscher van het zuiden van Gallië en van het noordelijk gedeelte van Spanje begroeten. De overhand toenemende uitputting en het langzaam ineenstorten van het Westersch keizerrijk werkte hunne uitbreiding in Gallië in de hand, en de oneenigheid der barbaren in Spanje onderling en de klove tusschen hen en de oorspronkelijke bewoners maakten de verovering van het Iberiesch schiereiland gemakkelijk. Slechts weinige jaren verliepen voordat Eurich de Loire en Saone tot noordelijke grens van zijn rijk maakte en geheel Hispanië, met uitzondering van de twee provincien Gallicië en Lusitanië, die het gebied der Sueven vormden, aan zijn scepter onderwierp. Deze vorst, door bloed op den troon gekomen, woedde als een ondier onder hen die in zijn uitgestrekt gebied voor zijne magt bukten. In den beginne scheen hij door edeler gevoelens zich te laten leiden en zijne vorige misdaad door menschlievendheid te willen uitwisschen. Weldra echter hernam zijn wreede inborst den voor een oogenblik onderdrukten invloed. De Katholieken vooral hadden veel van den Ariaan te lijden: „allen [zoo verhaalt de H. Gregorius van Tours] „die met hem niet eenstemmig dachten, werden „onthoofd, de geestelijken in boeijen geklonken, de „priesters deels aan alle ellende in ballingschap prijs „gegeven, deels door het zwaard gedood. Den toegang „tot de kerken liet hij door doornstruiken versperren,

„opdat een zeldzamer bezoek der kerken het geloof zou „doen vergeten." In dezen nood keerde de talrijke kerk van Spanje hare smeekende blikken naar een Katholiek vorst, die ze beschermen kon. Clovis met zijne dappere Franken moest de redder wezen. Het vermoorden van Eurich maakte echter zijne tusschenkomst onnoodig, te meer daar Alarik II de voetstappen van zijn voorganger niet volgde. Maar te leven onder een vorst, hoe edel gezind ook, als hij den gezegenden naam van Christus vloekte, was te grievend voor Christenen, die hem als God aanbaden. Al regeerde Alarik dan ook als een regtgeaard koning, toch was zijne heerschappij drukkend voor de Katholieken van Spanje en Gallië en steeds zagen zij reikhalzend uit naar eene gelegenheid, die hen van de heerschappij van een Ariaansch vorst ontslaan zou. De zuidelijke bewoners van Frankrijk zagen hunne wenschen vervuld, toen de dappere Clovis in den slag bij Vouglé (507) aan het Tolosatiesch rijk een einde maakte, en de West-Gothen over de Pyrenaeën dreef. Ook de Katholieken in Spanje, schoon nog door den scepter van Alarik beheerscht, werden door de overwinning van Clovis gebaat, daar de vrees voor de overwinnende Franken der Gothen overmoed in toom hield. Jammer echter, dat de kerk van Spanje zoo lang dienstbaar was aan Ariaansche koningen. Zij zou heerlijker gebloeid en eene grootere uitbreiding gekregen hebben; hare voortreffelijke bisschoppen en priesters zouden, nu de ketterij der Priscillanisten en der Manichaeën vernietigd was, de leer der waarheid verkondigd en verbreid hebben onder de andere volkeren, die of reeds onder de oorspronkelijke bewoners versmolten waren of hunne nationaliteit nog behouden hadden. Doch het scheen in het plan der goddelijke Voor-

zienigheid te liggen, dat Spanje's kerk onder veel arbeid en zelfs ten koste van het bloed eens koningszoons voet voor voet op den vijand veroveren en hem zelf in hare overwinning zou doen deelen, om eindelijk met den grootsten Paus van zijn tijd het danklied niet over de vernietiging maar over de bekeering harer vijanden Gode toe te zingen.

Weldra begon zij haren zegevierenden togt, toen Athanagild, meer in naam dan in waarheid Ariaan, den troon der West-Gothen bestegen had. De Suëven, het oude Lusitanië bewonende, lieten zich door de kracht der waarheid overtuigen en verwierpen de dwaling van Arius om de Godheid van Christus te belijden. Zelfs Athanagild opende allengs zijn hart voor het licht des geloofs, en het is geen gewaagde veronderstelling maar eene op bewijzen steunende overtuiging, als wij beweren, dat hij nog voor zijn dood de Ariaansche ketterij heeft afgezworen. Droevige dagen echter moest de kerk van Spanje nog doorleven, voordat zij de hardnekkigheid der Arianen overwon. Leovigildus was Athanagilds opvolger, maar sloot zijn hart voor de beden zijner Katholieke echtgenoote Theodora en luisterde liever naar de inblazingen van zijne tweede vrouw Goisvintha, die, zelve Ariaanschgezind, hem tot een vervolger der Katholieken maakte. De HH. Gregorius van Tours en Isidorus van Sevilla schetsen ons het lijden der regtgezinden met droevige kleuren. De eerstgenoemde zegt: „Velen werden verbannen, „van hunne goederen beroofd, door honger en andere „folteringen gemarteld, met geeselslagen mishandeld en „op verschillende wijze ter dood gebragt. Dit alles werd „veroorzaakt door Goisvintha; maar zij werd door godde„lijke straf vervolgd: eene witte wolk bedekte een harer

„ oogen en ontnam haar het licht hetgeen haar geest niet „ kende." Isidorus verhaalt eerst de heidenfeiten van Leovigild en laat er op volgen: „ Doch de goddelooze dwaling „ verduisterde zoo veel roem. Vol woede en trouweloos- „ heid vervolgde hij de Katholieken, verbande vele bis- „ schoppen, ontroofde de kerk hare bezittingen en voor- „ regten, en dwong door zijne bedreigingen velen tot het „ Arianisme of bedroog anderen door goud en belooningen. „ Zelfs verstoutte hij zich, priesters en leeken te herdoopen."

In dezen benarden toestand zond God hulp van waar ze het minst verwacht werd. De twee zonen van Leovigilds eerste huwelijk waren gehuwd met twee Katholieke princessen uit het Frankiesch koningrijk. De edele Ingundis, gehuwd met 's konings oudsten zoon Hermenegildus, werd met groote vreugde in Spanje ontvangen, doch moest al spoedig toonen, hoe levendig en vast haar geloof in de Godheid des Zaligmakers was. Goisvintha wilde haar door vleijende woorden overhalen, zich in de Ariaansche gemeenschap door een tweeden doop te doen opnemen. Zij weigerde standvastig en zeide: „ Het is mij genoeg, ééns van de erfzonde te zijn afge- „ wasschen en de H. Drievuldigheid in ééne gelijkheid „ beleden te hebben; ik beken, dit uit geheel mijn hart „ te gelooven, en zal dat geloof nooit verzaken." Woedend over zooveel moed, greep de ontaarde Goisvintha hare schoondochter bij de haren, wierp haar op den grond, trapte en sloeg ze ten bloede toe, en liet ze vervolgens in een vischvijver werpen. Leovigild verbande haar en ook haar echtgenoot naar eene kleine stad. Naauwelijks waren zij daar aangekomen, of Ingundis begon Hermenegild te overreden om de Ariaansche ketterij af te zweren en het eenig ware geloof te omhelzen. Met veel moeite kon zij

slechts weinig winnen op het hart van den nog hardnekkigen Ariaan; eerst toen de H. Leander, de beroemde bisschop van Sevilla, zijne overtuigende redenen met de bede van de brave Ingundis vereenigd had, bezweek de hardnekkigheid des ketters voor de kracht der waarheid, en werd Hermenegildus een even ijverig aanbidder als hij vroeger een hardnekkig loochenaar van Christus' Godheid geweest was.

De bekeering des zoons was de aanleiding van een burgeroorlog op Hispanië's bodem. Leovigild besloot, zoodra hij de geloofsverandering van Hermenegildus vernomen had, hem of tot afval te brengen of uit den weg te ruimen. Eenige gezanten moesten hem in naam des konings verzoeken naar Toledo te komen, om met zijn vader eenige zaken van groot belang te behandelen. Hermenegildus, het hem dreigende gevaar bevroedende, zond den H. Leander naar den keizer Tiberius, om diens hulp in te roepen, zoo hij geweld met geweld zou moeten keeren. Evenmin als de H. Gregorius, toenmaals afgezant van Pelagius te Rome, den keizer kon bewegen om hulptroepen tegen de Longobarden naar Italie te zenden, kon ook Leander, welke bij die gelegenheid vriendschap met den toekomstigen Paus Gregorius aanknoopte, Tiberius overreden, om genoegzame hulptroepen aan Herminigild en aan de Katholieken van Spanje te zenden. Een oogenblik beproefde Hermenegild het geluk der wapenen, doch door de weinige Grieken, die hem gevolgd waren, verlaten, moest hij zich aan Leovigild overgeven en zijn vertrouwen stellen op de belofte des konings, dat hem geen leed geschieden zou.

De wreede vader deinsde echter noch voor meineed noch voor moord terug, waar het de belangen der ketterij gold. Hermenegild werd, in weerwil van de hem ge-

gevene belofte, in den kerker geworpen en betrad toen de plaats die van zijn roemrijken marteldood moest getuige zijn. Te vergeefs poogde de koning hem eerst door beloften, vervolgens door bedreigingen tot afval te verleiden; zelfs het verlies van bezittingen, titels en erfregt, evenmin boeijen, aan handen en aan den hals gesmeed, konden den jongeling, die eens de waarheid erkend had, aan het wankelen brengen. Toen de koning al zijne pogingen op den heldenmoed en de onwankelbare standvastigheid zag afstuiten, toen ook de Ariaansche bisschop, die den jeugdigen geloofsheld de H. Communie en daarmede de vriendschap des vaders aanbood, was afgewezen, kende des konings woede geene grenzen meer, en een beul maakte, op 's konings bevel, een einde aan zijn leven. In zijn bloed wischte alzoo Hermenegild de vlek uit die op zijne edele ziel kleefde, omdat hij de wapenen tegen zijn vader gedragen had; door zijn dood verwierf hij het martelaarschap voor Christus' Godheid. Geen mensch echter, hoe ontaard ook, verweert zich ten volle tegen den indruk van een gruwelstuk, zoo even door hem bedreven; ook Leovigild voelde het knagende naberouw, toen zijn eerstgeborene als offer eener dolle wraakzucht gevallen was, en het moge waarachtig berouw of eene oogenblikkelijke wrevel over zijne wreedheid geweest zijn, zeker is het dat hij den heldendood zijns zoons vereerde door Reccared aan de zorg en leiding van denzelfden Leander toe te vertrouwen, die Hermenegild den weg der waarheid geleerd en hem zoo voor het martelaarschap voorbereid had.

Nu het leerstuk van Christus' Godheid in het bloed eens martelaars voor alle Gothen beleden was, nu aan Leander's onwrikbare overtuiging de zorg en het onder-

wijs van den jongen koning — Leovigild stierf spoedig na zijn euveldaad — was toevertronwd, nu ook Reccared, met een zachte en edele inborst begaafd, reeds half voor de waarheid was gewonnen door de wreedheid van zijn ketterschen vader en door den marteldood van zijn Katholieken broeder, zouden weldra de spitsvondige drogredenen der dwaling voor de bondige bewijzen der waarheid bezwijken, en het weldadig licht des geloofs onbelemmerd zijne heldere stralen in het hart aller Gothen uitgieten.

Evenwel wilde Reccared, aan wiens liefde voor de waarheid eene even groote zorg om ze te vinden gepaard ging, ook van anderen de Katholieke leer hooren uitleggen, en evenmin als hij anderen dwingen wilde om het Arianisme af te zweren, zoo ook niet door slechts een enkel persoon, al ware het ook een heilig bisschop, zich laten voorlichten in de belangrijkste aangelegenheid. Hij beriep daarom eene vergadering van Arianen en stelde hun het volgende ter beraadslaging voor: „Waarom bestaat er „tusschen u en diegenen, die zich Katholieke priesters „noemen, een voortdurende haat, en waarom kunt gij, „terwijl zij door hun geloof vele wonderen doen, niet „iets dergelijks verrigten? Vergadert daarover, bid ik „u, en verklaart van beide zijden uw geloofs-artikel; wij „zullen dan zien wat waar is, en dan zullen òf zij uwe „redenen aannemen en gelooven hetgeen gij zegt, òf gij „zult de waarheid erkennen van hetgeen zij zeggen en „gij zult gelooven hetgeen zij prediken." Dit voorstel werd aangenomen en de bisschoppen van beide partijen vergaderden om de bewijsgronden, elk voor zijn geloof, voor te dragen: de Arianen gaven hunne gewone redenen op; de Katholieken antwoordden op dezelfde wijze;

waardoor reeds herhaaldelijk de Arianen geslagen waren. De koning, die er bij tegenwoordig was, zeide op het laatst der twistrede, dat de Ariaansche bisschoppen geene wonderbare genezingen konden aanwijzen, en dat hij hun herinnerde, hoe tijdens de regering zijns vaders een bisschop van hunne partij, die zich beroemde, door de kracht van zijn geloof aan een blinde het gezigt te kunnen teruggeven, zoodra hij den blinde aangeraakt had, met eeuwige blindheid geslagen en geheel ontsteld van de plaats gevlugt was. Hierop liet hij de Katholieke priesters bij zich komen, en hen over hunne leer ondervragende, vernam hij, „dat één God in de onderscheiding van drie „personen, d. i., des Vaders, des Zoons en des H. Geestes „vereerd werd, en de Zoon niet geringer was dan de „Vader en de H. Geest, en dat ook de H. Geest niet „geringer was dan de Vader en de Zoon, maar dat „deze Drieëenheid in ééne gelijkheid en magt als waar„achtig God beleden werd." [1]) De edele Reccared was voldaan; hetgeen de H. Leander hem geleerd had, vernam hij uit den mond van anderen; het licht des geloofs bestraalde zijn geest, hij nam die genade aan, en werd Katholiek. Spoedig na die blijde gebeurtenis zond hij naar Gallia Narbonensis, dat nog onder het gebied der West-Gothen stond, eenige boden, die verhalen moesten, wat hun koning gedaan had, en die door het verhaal alleen al de Ariaansche inwoners voor het geloof wonnen. De ongelukkige dood van den Ariaanschen bisschop Athaloch, die even bitter woedde als Arius zelf, en uit spijt dat zoo velen zich bekeerden, naar zijne cel ging

---

1) Gregorius Turonensis, *Historia Francorum.* L. IX, C. 15.

en op zijne legerstede zijn ellendig leven plotseling eindigde, werkte de bekeering der Gallische Arianen in de hand. Ook het plotseling sterven der wreede Goisvintha, die op heiligschennende wijze huichelde, bekeerd te zijn en met regtzinnige geloovigen deel nam aan de H. Communie, om des te zekerder haar doel te treffen en Reccared het leven te benemen, opende aan de West-Gothen de oogen en haalde hen over om hunnen koning te volgen.

De overgang der Ariaansche West-Gothen tot het Katholieke geloof moest, zoo wilde het Reccared, door eene openbare acte gevierd en bekrachtigd worden: op een algemeen concilie van de Spaansche bisschoppen, in Toledo te houden, zou de plegtige afzwering der ketterij en de onderteekening der vier algemeene conciliën plaats grijpen. De H. Leander, aartsbisschop van Sevilla en primaat van Spanje, werd door Paus Pelagius tot voorzitter benoemd, terwijl Reccared, even als Constantijn te Nicea, den luister van het concilie door zijne tegenwoordigheid verhoogde. In het jaar 589 vergaderden vier en zestig bisschoppen en zeven plaatsbekleeders van bisschoppen uit Hispania en Gallia Narbonensis, bereidden zich door bidden en vasten voor tot het heilige werk, en openden in Mei de eerste zitting. De koning opende het concilie met eene redevoering, waarin hij eerst de bisschoppen uitnoodigde om God voor den terugkeer der Gothen te bedanken, en vervolgens zijn geloofsbelijdenis aflegde: „De Vader heeft uit zijne natuur den Zoon „voortgebragt die aan Hem gelijk is en eeuwig als Hij; „nogtans is de Vader een andere persoon en de Zoon „een andere persoon, beide van dezelfde zelfstandigheid

„in de godheid; de Vader is van geen ander voortge-
„komen, de Zoon uit den Vader. Wij moeten ook be-
„lijden, dat de H. Geest èn van den Vader èn van den
„Zoon voortkomt, en met den Vader en met den Zoon
„van dezelfde zelfstandigheid is; dat Hij de derde persoon
„van de H. Drievuldigheid is, maar met den Vader en
„den Zoon hetzelfde wezen der godheid bezit. Deze
„heilige Drievuldigheid is één God, Vader, Zoon en
„H. Geest, door wier goedheid wij, doordat de Zoon de
„menschheid heeft aangenomen, in ons vorig geluk her-
„steld worden." Vervolgens zette hij uiteen, hoe het beroemde volk der Gothen nu met hem eenstemmig dacht, en ook het volk der Suëven, door eens anders schuld in ketterij vervallen, tot de eenheid der waarheid was teruggekeerd. Hij eindigde met de vermaning tot de bisschoppen te rigten, dat zij het volk meer en meer in de waarheid zouden onderwijzen, en veroordeelde ten laatste Arius met al zijne volgelingen en alle dwaalleeringen van dien ketter, betuigde zijne onderwerping aan de vier algemeene conciliën van Nicea, Ephese, Chalcedon en Constantinopel, en aan al die conciliën van bisschoppen welke van genoemde conciliën niet afwijken. „Haast u,
„eerbiedwaardige Vaders," waren zijne laatste woorden,
„het geloof, dat wij beleden hebben, te bekrachtigen,
„te onderschrijven en als eene getuigenis voor God en
„voor de menschen te bewaren." Het concilie keurde de geloofsbelijdenis van Reccared goed en voegde daaraan de Symbola der vier conciliën toe. De koning onderteekende en ook zijne echtgenoote Badda. Hierop antwoordden de Vaders met luide toejuichingen: „ter eere
„van God den Vader, den Zoon en den H. Geest, die
„zorgt voor de eenheid en voor den vrede der Katholieke

„Kerk; ter eere van Reccared, aan wien zij eeuwige „verdienste, een eeuwige kroon, een eeuwige glorie toe- „wenschten."

Nu beval het concilie aan een der regtzinnige kerkvoogden, om te onderzoeken of de bisschoppen, priesters en voornamen uit de Arianen Arius veroordeelden en het regtzinnig geloof beleden. Dezen legden hunne geloofsbelijdenis af in 23 anathemata, waarin alles verworpen werd hetgeen de Kerk verwierp en alles ook beleden werd hetgeen zij predikte: in de vijf laatste vatten zij alles te zamen en spraken het anathema uit, tegen ieder, die het geloof van Nicea, Constantinopel, Ephesus en Chalcedon verwierp: ten slotte verklaarden ze: „deze „veroordeeling der Ariaansche dwaalleer onderteekenen „wij eigenhandig; de besluiten der genoemde conciliën „onderteekenen wij; zij bevatten duidelijk de regtzinnige „leer over de Drievuldigheid en Menschwording. Wie „deze leer vervalscht en zich scheidt van de Katholieke „eenheid, die wij zoo even verworven hebben, is schuldig „voor God en de wereld." Acht Ariaansche bisschoppen, die tegenwoordig waren, de priesters en aanwezige opperhoofden der Gothen onderteekenden deze plegtige afzwering.

Op voorstel des konings en ter herinnering aan deze gebeurtenis bepaalde het concilie in den tweeden van zijn 23 canones: „dat, overeenkomstig het voorstel des konings, „het symbolum van Constantinopel in de H. Mis vóór „het gebed des Heeren met luider stem zou gebeden „worden."

Het groote werk van de bekeering der West-Gothen was alzoo gelukkig, zonder dwang noch geweld maar met den vrijen wil der afgedwaalden zelven, tot stand

gebragt. Het moest nu bestendigd en op hechte grondslagen, die aan een aanval van nog smeulende krachten der ketterij het hoofd konden bieden, gevestigd worden. Daartoe zou de groote Gregorius, die in 590 den Pauselijken troon besteeg, zijn alles omvattende zorg en zijn scherp doorzigt paren aan den ijver van Reccared en aan de geleerdheid van Leander.

De heilige bisschop van Sevilla kende geen krachtdadiger middel om de smart van Gregorius over zijne verheffing tot Paus te lenigen dan hem de blijde tijding te schrijven, dat het edel en dapper volk der Visi-Gothen en der Suëven in den schoot der kerk was teruggekeerd. Tevens maakte hij van deze gelegenheid gebruik, aan Gregorius raad en inlichting te vragen over het doopsel door middel van eene drievoudige of van eene enkele indompeling.

De Paus antwoordde hem met de uitbundigste betuigingen van vreugde: „Ik kan u mijne vreugde niet „genoegzaam uitdrukken, nu ik vernomen heb, dat onze „zoon Reccared, de roemrijke koning, tot het Katholiek „geloof bekeerd is. Daar uwe brieven mij zijne zeden „doen kennen, doet gij mij hem, dien ik niet ken, bemin„nen. Doch daar gij weet, dat onze vijand een feller strijd „aan de overwinnaars levert, moet gij des te zorgvuldiger „over hem waken, opdat hij het goede volmake, zich „over zijne verdiensten niet verheffe en het Katholieke „geloof ook door daden toone.... Wat het doopsel bij drie„voudige indompeling betreft, hebt gij met juistheid ge„oordeeld, dat een verschillende gewoonte der Kerk aan „de eenheid des geloofs niet schaadt. Als wij den doopeling „driemaal indompelen, geven wij het geheim van het „driedaagsche verblijf des Zaligmakers in het graf te kennen,

„en als het kind voor de derde maal uit het water wordt „opgeheven, wordt de verrijzenis aangeduid. Het mag „echter niet afgekeurd worden, zoo de doopeling slechts „eenmaal ingedompeld wordt: door de drievoudige in- „dompeling kunnen de drie personen der H. Drievuldig- „heid, door eene enkele indompeling de éénheid der „Godheid beteekend worden. Omdat echter de ketters „driemaal indompelen, meen ik, dat zulks bij u niet moet „geschieden." Om aan den H. Leander nog andere bewijzen van zijne liefde en van dankbaarheid van den Apostolischen Stoel te geven, zond hij hem zijne uitlegging op het boek Job „die hij reeds vroeger ver- „vaardigd" en zijn *Regula Pastoralis* „die hij onlangs „afgewerkt had." Wederkeerig bad hij den H. Leander, diens leerredenen te mogen ontvangen, „opdat hij hem, „die in het midden der bemoeijingen verzonken was, door „de hand van zijn woord staande zou houden."

Ook Reccared, wiens deugden, en vooral wiens zachtzinnigen, vreedzamen en goeden aard, liefde voor het volk, vrijgevigheid en vast geloof de H. Isidorus ten hoogste prijst, achtte zich verpligt, zijne kinderlijke hulde aan den grooten Paus, over wiens roem hij zonder twijfel Leander meermalen had hooren uitweiden, te moeten aanbieden. Hij schreef een brief, die een bewijs oplevert, dat ook in onbeschaafde vormen van een barbaarsch Latijn de edelste gevoelens van onderwerping en diepen eerbied kunnen uitgedrukt worden. Eerst verontschuldigt hij zich, dat hij reeds drie jaren heeft laten voorbijgaan, voordat hij aan de neiging zijns harten heeft voldaan; maar de abten die hij uitgekozen had om aan den Paus zijn groet en zijne geschenken aan te bieden, hadden bij Marseille schipbreuk geleden; en ofschoon de

priester dien Gregorius naar Spanje gezonden had, door eene ziekte op zijne reis was opgehouden, had hij, alle vertraging moede, aan dezen een gouden kelk met edelgesteenten versierd, gezonden, met den last, dien aan den opvolger van Petrus aan te bieden, ten bewijze van zijne liefde jegens hem, van wien hij wel door zeeën is gescheiden, maar wiens deugden hij toch reeds heeft hooren roemen. De H. Gregorius kon zich naauwelijks bedwingen, toen hij dit nieuw blijk van Reccareds edele gezindheid en hoogen eerbied jegens den opvolger van Petrus ontving. Geheel zijn hart stortte hij uit in een langen brief aan den koning der Visi-Gothen, en kon geen woorden vinden, om zijne vreugde over diens bekeering en die zijner onderdanen uit te drukken. Wel werd zijne blijdschap gematigd, als hij dacht, dat hij, plaatsbekleeder van Christus, met ledige handen [de nedrigheid erkent geene eigene verdiensten] voor God zou verschijnen, terwijl Reccared een geheel volk als buit zijner overwinning den hemel zou binnenleiden, maar toch vond hij eenigen troost, omdat hij in Reccared beminde hetgeen hij in zich zelven niet vond, en, door de liefde, tot het zijne maakte hetgeen het eigendom van Reccared was; en al had hij niets tot de bekeering der Gothen bijgedragen, toch meende hij er aan deel te hebben, omdat hij er zich over verheugde. Ook het geschenk van Reccared was hem dierbaar en den heiligen Petrus aangenaam, zooals het gedrag des konings aan allen het duidelijk maakte. Na dien lof liet hij zijn vaderlijk hart spreken, en kon niet eindigen voordat hij den koning nog eenige vermaningen gegeven had: „matig uw gebied," riep hij hem toe, „tegen„over uwe onderdaden, en geen zucht naar onderdrukking „sluipe in uw hart; wacht u voor toorn, opdat gij zelfs

„hetgeen geoorloofd is niet te spoedig doet; de toorn mag „de fouten der schuldigen niet als heer vervolgen, maar „moet de rede als een onderdanige dienaar volgen."

Zoo werden geheele volkeren, Gothen en Suëven, niet door geweld noch list, maar alleen door overtuiging en voorzigtig beleid van heilige mannen, voor de waarheid gewonnen en werd het woord, later door Paus Clemens II als stelregel aan allen op nieuw voorgehouden, „ het „ geloof moet niet afgedwongen, maar tot het geloof „ moeten allen door overtuiging gebragt worden," reeds voor dat het uitgesproken werd, bewaarheid.

Er bleef nu nog slechts één volk over, hetwelk de Ariaansche ketterij huldigde. Maar ook die slagboom viel, en weldra mogt de Kerk de stroomen harer geestelijke maar daarom tevens duurzamer weldaden over de toen bekende volkeren van Europa doen uitgaan. De Longobarden boden aan de kracht der waarheid denzelfden tegenstand als de Visi-Gothen; hunne bekeering leverde gelijke moeijelijkheden op; maar de Kerk behaalde eene even schitterende overwinning, zich van dezelfde wapenen als in Spanje bedienende. Wij kunnen dit in weinige woorden schetsen.

Op het laatst der zesde eeuw waren de Longobarden deels heidenen, deels Arianen; hunne vorsten waren allen aanhangers van het Arianisme en hevige vijanden van de Katholieke Kerk. De heidenen vereerden de goden hunner Germaansche voorouders, Freia en Wodan, en die van Benevento knielden voor een vergulden draak. De Katholieken waren het mikpunt van de barbaarsche wreedheid der beide partijen; doch de ijver

van den H. Gregorius, de godsvrucht van Theodolinde en de wijsheid van den koning Agilulf bevochten weldra de zege op de hardnekkigheid der Arianen en de bedorvenheid der heidenen.

Theodolinde, eene prinses uit het Beijersch koninghuis, was gehuwd met den Ariaan Autharis, maar kon op zijn gemoed geen invloed uitoefenen. Te vergeefs trachtte zij hem voor het Katholisme te winnen; zelfs kon zij de uitvaardiging niet verhoeden der wet waarbij aan de Longobarden verboden werd, hunne kinderen volgens den Katholieken ritus te laten doopen. Een gelukkiger tijdperk brak aan, toen Autharis gestorven was, en Theodolinde hare hand en haren troon aan Agilulf geschonken had. Hij gaf gehoor aan hare smeekingen en onvermoeide tusschenkomst ten gunste harer geloofsgenooten; aan de Kerk werden hare bezittingen teruggeschonken, de vroeger vervolgde Katholieke bisschoppen met voorkomendheid en eerbied behandeld; zelfs de twee kinderen die Theodolinde aan haren echtgenoot schonk mogten Katholiek gedoopt en in het ware geloof opgevoed worden. Agilnlf werd door deze inschikkelijkheid de genade des geloofs waardig; hij werd Katholiek, en daar het volk veelal zijn vorst ook in zijn geloof volgt, met hem vele voornamen en eene groote menigte uit het volk.

De vreugde van Theodolinde over dezen verblijdenden omkeer was groot, en zij haastte zich, den H. Gregorius deelgenoot van haar geluk te maken. In een langen brief meldde zij den grooten Paus de bekeering van den koning en van een aanzienlijk deel der Longobarden. Weldra echter werd de vollediger uitbreiding des Katholicismus voor een korten tijd verhinderd door eene dier droevige omstandigheden, welke de geschiedenis

ons zoo dikwijls doet betreuren. Zooals wij reeds vroeger meldden, was het schisma ten gevolge van de drie kapittels nog niet uitgeroeid, toen Gregorius tot Paus werd verheven. Theodolinde en ook Agilulf lieten zich door eenige schismatieke bisschoppen in den hun gespannen strik verwarren, braken alle gemeenschap af met Constantius, bisschop van Milaan, en schaarden zich aan de zijde van het schisma. Zoodra de H. Gregorius van dit feit onderrigt was, begreep hij, dat de belangen en de voortgang van het Katholicisme op het spel stonden, en hij zonder toeven tusschenbeiden moest komen om het kwaad in zijn eerste begin te stuiten. Hij schreef dan aan Theodolinde, maande haar met allen nadruk aan om wederom in gemeenschap met den regtzinnigen Constantius terug te keeren, en omkleedde zijne vermaning met afdoende redenen: „Zooveel wij u met „eene zuivere liefde beminnen, zoo ook treuren wij „over u, dat gij onbedrevene en dwaze menschen gelooft, „die niet slechts niet weten hetgeen zij zeggen, maar „ook niet kunnen bevatten hetgeen zij gehoord hebben. „Wij bekennen, en ons geweten is onze getuige, dat „niets van de leer van het concilie van Chalcedon „veranderd, niets geschonden is. Wij vereeren de vier „conciliën, veroordeelen allen die zij veroordeelen, „spreken vrij allen die zij vrijgesproken hebben; alles „wat ten tijde van Justinianus gedaan is, is zóó gedaan, „dat de leer van het concilie van Chalcedon in niets „geschonden is. Al wie tegen de leer van hetzelfde „concilie iets durft zeggen of meenen, diens gevoelen „verfoeijen wij met bijvoeging van het anathema. Daar „gij alzoo onze regtzinnigheid uit de getuigenis van „ons geweten kent, blijft u slechts over, dat gij niet

„ scheidt van de gemeenschap der Katholieke Kerk, dat „ gij geen gewetens-twijfel omtrent de Kerk van den „ H. Petrus koestert, opdat zoo vele tranen en zoo vele „ goede werken niet verloren gaan, als ze vervreemd van „ het ware geloof bevonden worden. Het is derhalve uw „ pligt, naar den eerbiedwaardigen bisschop Constantius, „ van wiens deugd en geloof wij reeds sedert lang over- „ tuigd zijn, brieven te zenden, en hem aan te kondigen, „ dat gij u aan zijne bevelen onderwerpt en u in niets „ van de Katholieke Kerk afscheidt."

Dit berispend en tevens vaderlijk vermanend schrijven van den beminnelijken Paus ontving de godvruchtige Theodolinde met eerbied, en zij luisterde, schoon voor een oogenblik op het dwaalspoor gebragt, naar de onderrigting en naar de getuigenis van Gregorius: immers alleen hartstogt verblindt en maakt de rede ontoegankelijk ook voor de klaarste bewijzen, maar een onschuldig dwalende verzet zich niet tegen de kracht der waarheid. En nu ook deze moeijelijkheden overwonnen en dit misverstand uit den weg geruimd was, paarde de ijver van Theodolinde zich aan Gregorius' waakzaamheid, om onder de Longobarden het geloof aan Christus' Godheid te verspreiden en om hen in steeds grooter getal tot de Kerk te brengen. Dit zaad, door zulke heilige handen uitgestrooid, schoot welig op, en zóó velen bekeerden zich, dat weldra in elke aanzienlijke stad een Katholieke bisschop vereischt werd, om naar behooren de belangen der Kerk en der geloovigen te behartigen.

Wij zouden ons echter bedriegen, zoo wij meenden, dat de Longobarden met het Arianisme ook den ouden zuurdeesem van barbaarschheid geheel hadden verloren. Nog lang voedden zij den van hunne voorouders

overgeërfden haat tegen de Franken, die menigmaal hen op het slagveld overwinnend bestreden hadden, en ook tegen de Pausen, niet als opperherders der Kerk, doch als feitelijk regerende vorsten van Italie, die aan hunne veroveringsplannen moedig weerstand boden. Maar tot straf van hunne wreede heerschzucht gingen zij ook den onvermijdelijken ondergang te gemoet, die het treurig lot van alle volkeren is, welke liever de onverzettelijke hinderpalen dan krachtige werktuigen der ware beschaving zijn willen.

In de laatste bladzijden hebben wij ook het laatste belangrijke feit uit Gregorius' leven geschetst. Bij den dood van Leo den Groote was de zege over het heidendom bevochten, en de overwinning der Kerk op de ketterssche volkeren voorbereid. De H. Gregorius nam de taak, door Leo en diens opvolgers hem als erfenis nagelaten, blijmoedig aan, en behaalde eene volkomen zegepraal over allen die vroeger den gezegenden naam van Christus lasterden. Door zijne verschillende werkzaamheden, vooral door zijne onafgebroken ziekelijkheid uitgeput, naderde hij het graf. Hij zelf gevoelde het, en verlangde naar zijn sterven als naar eene verlossing uit de pijnlijke boeijen eener gevangenschap. „Bidt voor mij," zoo schreef hij aan zijne vrienden, „dat ik spoedig uit „deze gevangenis des vleesches verlost en niet langer „door zooveel last gekweld worde. Ik bid u, vraagt met „aandrang, dat de almagtige God mijne ziel uit zoo vele „kwellingen redde en mij uit de stormen van dit leven

„naar het strand der eeuwige rust overbrenge." Deze smeekingen van onzen heilige werden door God verhoord. In het veertiende jaar van zijn pausschap stierf hij den dood der regtvaardigen.

Wij mogen niet gissen, welke gevoelens het lezen der bladzijden, door ons aan de deugd en wetenschap van een der grootste Pausen toegewijd, bij hen heeft opgewekt die ons ten einde toe hebben gevolgd. Ons, wij bekennen het volgaarne, grijpt een levendig gevoel aan van eerbiedige bewondering voor zijn onverpoosden ijver, ondersteund door een groot en verheven genie, van innige dankbaarheid voor de nooit genoeg te waarderen weldaden, welke hij, de roem der Pausen en de luister van den Apostolischen Stoel, aan de Kerk en aan de maatschappij heeft bewezen, nu we aan den rand des grafs staan van een heilige, die door middelen, oogenschijnlijk in geen evenredigheid met de menigvuldige moeijelijkheden, de zegenrijkste en overvloedigste vruchten heeft voortgebragt. Al de smarten die hem als een zwaar drukkend kruis waren opgelegd telde hij niet, als het de eer van God, de uitbreiding des Christendoms, de bekeering van afgedwaalden en ketters en heidenen gold. De bekeerde Angel-Saksen, de tot de éénheid der Kerk terruggebragte Suëven, Gothen en Longobarden, zijn de schoonste parels aan zijn gloriekroon; het uitroeijen van het schisma, het herstel der kerkelijke tucht, het handhaven van den voorrang des Apostolischen Stoels geven hem een regtmatige aanspraak op de blijvende hulde en op de onverdeelde liefde van alle eeuwen. Alles wat hij behandelde bragt hij tot een gelukkig einde, en meer door liefde en geduld dan door gestrengheid en door de kracht der wet. Geen

gewest dat zijn weldoende hand niet gevoeld, geen noodlijdende die zijne aalmoezen niet ontvangen, geen hulpbehoevende die ooit te vergeefs zijn raad ingeroepen heeft. Hij was alles voor allen, en door die liefde won hij allen. Onze dankbaarheid en onze eerbied zijn alzoo gewettigd, of liever zullen nimmer tot dien graad kunnen stijgen, dat ze aan zijne verdiensten beantwoorden.

WIE IS VRIJ IN ZIJNE WETENSCHAP?

In de *Godgeleerde bijdragen* voor 1865, elfde stuk, heeft de Utrechtsche hoogleeraar J. I. Doedes aan zijnen Leidschen ambtgenoot D^{r}. L. W. E. Rauwenhoff een open brief gezonden onder den titel: *Wie is vrij in zijne wetenschap, de moderne of de orthodoxe godgeleerde?* De openbaarheid, door den Utrechtschen hoogleeraar aan dezen brief gegeven, leert ons, van hoeveel belang hij de daarin behandelde stoffe moet achten, niet alleen voor zijnen hooggeachten ambtgenoot, maar vooral tot voorlichting van het algemeen; zoodat het niemand zal bevreemden, indien ook wij er kennis van nemen en over de bovengestelde vraag, waarin men ook de Katholieken betrokken heeft, ons gevoelen zeggen.

Uit dien open brief leeren wij, dat de hoogleeraar

Dr. L. W. E. Rauwenhoff in eene door hem gehouden toespraak over *de faculteit der godgeleerdheid aan de Nederlandsche hoogescholen* de volgende „zinsnede" gebruikt heeft: „Men zegt, een Katholiek is niet vrij in „zijne wetenschap, Ik stem het toe, maar is een Protes„tant het dan altijd? Wanneer er tegenwoordig een „hoogleeraar van de rechtzinnige partij wordt benoemd, „weet men toch ook, dat hij niet vrij is, dat zijn geloof „hem de vrije kritiek van de bijbelsche literatuur, de „vrije behandeling van de oudste kerkgeschiedenis onmo„gelijk maakt. Er bestaat dus tusschen hem en den „Katholiek slechts een verschil van meer of minder...." „Dat trok ik mij eerst zeer aan, „zegt Dr. Doedes," maar „weldra dacht ik, dat ik toch misschien wel niet mede „door u bedoeld zou zijn — en ik las verder. Op bl. 29 „aangekomen, werd ik wakker geschud uit mijne illusie. „Gij spreekt daar over de vrije beoefening der Theologie, „en zegt dan: „Hebben wij niet nog onlangs van een „„der woordvoerders der orthodoxie een warm pleidooi „„voor die volstrekte vrijheid in de beoefening der god„„geleerdheid gehoord?" Het was mij duidelijk, ik mogt „dat vorige mij zonder aarzeling aantrekken; want zonder „in hooge mate onbescheiden te zijn, mogt ik aan mij „zelven denken, toen gij daar zoo melding maaktet van „„een der woordvoerders der orthodoxie.""

Dr. Doedes, zoo duidelijk aangewezen door zijnen Leidschen ambtgenoot, moest dus die zinsnede wel bestrijden. Immers hij, die zoo veel spreekt over *vrijheid* en *welbegrepen vrijheid*, hoe zou hij het kunnen dulden en zich ongewroken laten zeggen: *gij zijt in uwe wetensehap evenmin vrij als de Katholiek; er bestaat tusschen u en den Katholiek slechts een verschil van meer of*

minder? Men begrijpt toch ligtelijk, dat het woord: *gij zijt een Katholiek*, een van de grievendste beleedigingen is die men een Protestantschen hoogleeraar kan toevoegen?

En hoe bestrijdt de hoogleeraar die zinsnede? Antwoordt en bewijst hij, wat men zou verwachten: ik ben wèl vrij in mijne wetenschap? Dat was immers de eenvoudigste weg, O neen, dat was hem te moeijelijk; hij kaatst den bal terug en antwoordt: „ *Men weet toch ook* „ dat de hoogleeraar van de moderne partij niet vrij is." En besluit zijn betoog met de woorden: „ Er bestaat dus „ tusschen den modernen godgeleerde en den Katholiek „ slechts een verschil van meer of minder. De een is „ betrekkelijk iets minder vrij dan de ander; maar vrij, „ waarlijk vrij is noch de een, noch de ander. Beiden „ zijn gebonden aan onderstellingen."

En wat wil hij nu met zijn geheele betoog? „ Het zal „ mij aangenaam zijn," zegt hij, „als gij voortaan erkent, „ dat wij, orthodoxe godgeleerden, *minstens even vrij* zijn „ in onze wetenschap, als zij, in wier eerste gelid gij „ met zoo veel bekwaamheid strijdt."

En waardoor bewijst dan de Utrechtsche hoogleeraar, dat de moderne wetenschap niet vrij is? „ *Zij is immers* „ GEBONDEN," zegt D^r^. Doedes, „ *aan eene praemisse, aan* „ *eene onderstelling.*"

Zietdaar de hooge wijsheid, welke de hoogleeraar Doedes aan het publiek moest mededeelen en waarmede hij zijn hooggeachten ambtgenoot geslagen meent. In den twist tusschen de hoogleeraren willen wij ons liefst niet mengen; wij zullen niet uitmaken, wie meer of minder Katholiek is; noch onderzoeken, wat de Katholiek met het geschil der modernen en orthodoxen te maken heeft. Laten wij

de vraag eens algemeen stellen: *Wie is vrij in zijne wetenschap*? en zien, welk antwoord daarop te geven is.

Indien het waar is wat D^r^. Doedes zegt, dat eene wetenschap die gebonden is aan eene praemisse, niet vrij is, zouden wij al aanstonds moeten antwoorden, dat niemand vrij is in zijne wetenschap; of de hoogleeraar zoude ons eene menschelijke wetenschap moeten kunnen aanwijzen die niet uitgaat van eene praemisse, die zich niet grondt op iets wat men als waarheid erkent, aanneemt, veronderstelt. Alleen hij zal dan vrij zijn, die niets als waarheid behoeft aan te nemen, om daarop zijne wetenschap te bouwen; die de waarheid zelve schept en zeggen kan: *ik ben de waarheid.* Doch welke mensch, hij moge dan ook hoogleeraar zijn, zal zoo iets van zich zelven durven beweren? *Omnis scientia*, zegt Thomas, (*Summa theol.* 2. 2^ae^ 1. 5.) *habetur per aliqua principia per se nota et per consequens visa*; d. i. iedere wetenschap wordt verkregen door eenige beginselen, die door zich bekend en bij gevolg gezien zijn: iedere wetenschap is bijgevolg gebonden aan hare beginselen en dus niet vrij in den absoluten zin, waarin dit woord gewoonlijk door de strijders genomen wordt; zij hangt af van hare beginselen.

Doch de eigenlijke grond der bewering, dat de wetenschap vrij is en vrij moet zijn, ligt veel dieper; „Luther „maakte de godsdienst, dat is de mededeeling van het „leven der Godheid, tot het *niet* eener afgetrokkene „gedachte, en, wat dra volgen moest, verklaarde het „*noodzakelijk verstand vrij* en den *vrijen wil noodzakelijk*." [1]) Daarom roept ook nu de Protestantsche ge-

1) *De Katholiek*, D. I, bl. 1.

leerdheid: *de wetenschap moet vrij zijn.* Maar eene andere vraag is: kan de wetenschap vrij zijn, is het verstand niet meer noodzakelijk?

In de wetenschap zijn drie zaken te onderscheiden: de zaak, die geweten wordt; de geest, die weet en de uitdrukking van hetgeen geweten wordt; onder geene dezer drie betrekkingen schijnt men eene wetenschap vrij te kunnen noemen. De zaak immers, die geweten wordt, is zóó als zij is en niet anders; zij hangt noch in haar bestaan, noch in de orde van haar bestaan van ons af; wij kunnen haar niet scheppen en zijn alleen vrij in zoo verre wij onzen geest op deze of op gene zaak kunnen vestigen In de wetenschap ondergaat de geest den invloed van de zaak en is in zekeren zin lijdend; zoo zegt de H.Thomas (*Summa phil.* lib. I, CLXI) „ *Scientia „ intellectus humani a rebus quodammodo causatur; unde „ provenit quod scibilia sunt mensura scientiae humanae; „ ex hoc enim verum est, quod intellectu dijudicatur, quia „ res ita se habet et non e converso*;" d. i. de wetenschap van het menschelijk verstand wordt op zekere wijze door de zaken veroorzaakt; van waar komt, dat hetgeen geweten kan worden de maat is van de menschelijke wetenschap; want hierom is waar, wat door het verstand geoordeeld wordt, omdat de zaak zóó gesteld is en niet omgekeerd. Derhalve: weten wij de zaak niet, zóó als zij is, dan weten wij niet; weten wij de zaak anders als zij is, dan weten wij verkeerd en dwalen wij. *Veritas est adaequatio rei et intellectus*, zegt dezelfde H. Thomas: waarheid is de gelijkheid van de zaak en van het verstand; *falsitas autem causata inaequalitate intellectus humani et rei, non est in rebus sed in intellectu*; d. i. de valschheid, veroorzaakt uit de ongelijkheid van het menschelijke verstand

en van de zaak, is niet in de zaken, maar in het verstand. Eene wetenschap moet bijgevolg een voorwerp hebben waarvan zij wetenschap is, waar men niets weet is geene wetenschap; en het voorwerp, dat geweten wordt, is niet anders dan zoo als het is.

Ook de geest is in zijn weten niet vrij, want onze rede volgt noodzakelijke wetten, waaraan wij zelf niets kunnen veranderen. Wil men de zaken kennen, zooals zij zijn, dan moet men die wetten volgen, men is daaraan gebonden; wil men die wetten niet volgen, dan vervalt men in dwaling, en er is geen spraak meer van vrije wetenschap. De mensch heeft zich zelven niet gemaakt, bijgevolg kan hij ook de wetten van zijne natuur niet veranderen en het noodzakelijk verstand vrij maken.

Ook de uitdrukking der wetenschap is in zooverre noodzakelijk, als de taal ons gegeven en niet door ons uitgevonden is en de woorden om deze en gene zaken aan te duiden bepaald zijn. Om verstaan te worden, moet men verstaanbare uitdrukkingen gebruiken, d. i. die overeenstemmen met de zaak en met ons begrip; al zoude ik mij zelven eene taal willen scheppen, het zal altijd noodig zijn, die onbekende door eene bekende te verklaren.

In zooverre dus eene wetenschap uitgaat van eene waarheid, van haar onafhankelijk; in zooverre zij de noodzakelijke wetten van den geest volgt, en eene verstaanbare uitdrukking moet gebruiken, kan men haar niet vrij, maar moet men haar noodzakelijk noemen.

Is de mensch dan niet vrij ook in zijne wetenschap? Voorzeker, maar als wij in de wetenschap van vrijheid spreken, denken wij niet aan het *noodzakelijke verstand*, maar aan den *vrijen wil*. „Ook in het onbewegelijke en „noodzakelijke rijk der waarheid is ruimte voor de vrij-

„heid," zegt Broere, „want als wij willen overwegen, zullen „wij zien, dat de grootste waarheden, zonder welke de „maatschappij niet kan voortduren en de mensch niet „kan leven, door den wil kunnen verworpen worden, „indien zij niet behagen." [1]) De ondervinding leert, dat 's menschen vrijheid zóó ver gaat, dat hij kan terugwerken op zijn verstand en het noodzakelijk verstand dwingen, als waarheid aan te nemen wat het meest met het verstand strijdt. Iets anders is in den mensch de overtuiging van het verstand, iets anders de toestemming van den wil; en de waarheid, waarvan ik overtuigd ben, behoef ik nog niet als zoodanig aan te nemen; het noodzakelijke verstand maakt den vrijen wil niet noodzakelijk. Aan mijnen vrijen wil wordt dus niet te kort gedaan door het noodzakelijk verstand, ik blijf vrij om de waarheid aan te nemen of te verwerpen, en kan zelfs mijn verstand dwingen, een valsch beginsel voor waarheid aan te nemen en daarop de wetenschap te bouwen.

Doch daardoor ben ik niet vrij in de wetenschap, en is mijn noodzakelijk verstand niet vrij geworden; integendeel, men heeft dat noodzakelijk verstand een dwangjuk opgelegd, dat het altijd weder tracht af te werpen. Vrij kan 's menschen geest zijn alleen door het bezit der waarheid, die met zijnen geest overeenstemt, en waarin alleen hij rusten kan. *De waarheid zal u vrijmaken*, is evenzeer van het verstand gezegd, dat onder het juk der dwaling gevangen was en zuchtte, en door het bezit der waarheid van alle banden der dwaling ontslagen wordt. Daar 's menschen geest voor de waarheid gemaakt is, kan hij nimmer rust vinden in de dwaling, maar strijdt en worstelt onop-

1) *Prael. Philosoph.*

houdelijk, en verandert steeds van beginsel of van standpunt, gelijk men zegt, tot hij het geluk heeft de waarheid te vinden; zoozeer zoekt onze geest met noodzakelijkheid de waarheid.

Hieruit laat zich dan ook gemakkelijk verklaren, dat een kenteeken der dwaling is *de gestadige veranderlijkheid:* want de waarheid is één, de dwaling veelvuldig, zoodat zij in het zoeken der waarheid altijd van het eene op het andere punt overspringt, zonder ooit de waarheid te naderen, en in hare razende pogingen om zich zelve te ordenen, d. i. tot waarheid te maken, bezwijkt.

Ook vindt men hier de psychologische verklaring van den immer durenden strijd onder de Protestanten, van de bekende *woelingen, spanningen en schokken* in dat kerkgenootschap De menschelijke geest vindt geen rust in de dwaling, wel in de waarheid. En zoo is het voor ons evenzeer verklaarbaar, dat een Protestant in de Protestantsche dwaling niet kan rusten, als het voor een Protestant onverklaarbaar is, hoe een Katholiek in de Katholieke waarheid rusten kan, en niet gelijk hij door angsten en twijfelingen gejaagd wordt.

Indien iemand vrij is in zijne wetenschap, dan is het de Katholiek. Bevrijd van de banden der dwaling door het zekere bezit der waarheid, kan hij met vrijen geest zich op de beoefening der wetenschap toeleggen en behoeft niet telkens aan zich zelven, noch aan de beginselen waarvan hij uitgaat, te twijfelen.

Wat immers is dat voor eene wetenschap, en wat te denken van hare vrijheid, die van zich zelve getuigt, dat zij niet zeker is, zelfs niet van de eerste beginselen? Sedert wanneer bestaat er wetenschap zonder zekerheid? Dat de Protestanten geene waarheid bezitten, maar slechts

meeningen, gevoelens, zienswijzen, onderstellingen en hoe men het verder moge noemen, verkondigen niet slechts de geschriften der predikanten en hoogleeraren, maar kunt ge vernemen van den eersten Protestant met wien gij over eenige waarheid zoudt willen redetwisten; zelfs willen hunne geleerden uitgaan van den *twijfel* om tot de zekere waarheid te komen. Eene wetenschap, die niet uitgaat van *zekere* beginselen, mag den naam van wetenschap niet dragen; de grond om te bouwen ontbreekt. Men denkt vrij te zijn, omdat men zich in de verbeelding van het eene standpunt op het andere verplaatst; en het is niets dan een rusteloos zoeken naar de waarheid zonder die ooit te vinden, om er in te rusten. Hoe gaarne zoudt gij het brood willen eten en den wijn willen drinken, door de Wijsheid u aangeboden; doch dit geluk is u nog immer onthouden. Eene onverzadigbare honger naar waarheid verteert u en gij kunt dien nimmer voldoen: gij tracht steeds uwen twijfel te overwinnen en komt nooit tot zekerheid; gij wilt overtuiging hebben en kunt die niet vinden. Zoo is de hooggeroemde vrijheid van den Protestant in zijne wetenschap. En wat belet hem toch wel, die waarheid te zien? Hoe komt het, dat een Protestant zich geen duidelijk denkbeeld van de Katholieke leer en van het Katholieke leven kan vormen, die leer en dat leven niet zuiver, zonder verdraaijing kan voorstellen, en wij steeds moeten zeggen: *dat leeren wij niet, dat verfoeijen wij evenzeer als gij* [1]), terwijl een Katholiek de dwaling zeer duidelijk beschrijft en aantoont? De geest van den eersten is niet vrij, hij kan zich niet verheffen boven

---

1) Zie b. v. *De Katholiek* D. VII. *Verklaring tot afwering van lasteringen tegen de Kerk.*

de dwaling, waardoor zijn geest *gebonden* is; terwijl de Katholiek zich vrij beweegt in de waarheid en in haar licht de dwaling goed kan onderscheiden. „De Protestant is immers GEBONDEN," zegt Doedes, „aan eene praemisse, „aan eene onderstelling."

Nog eens dan: wetenschap vereischt zekerheid; die zegt: ik weet het, zegt: ik weet het zeker. Het gebouw uwer wetenschap moet rusten op een vasten grondslag, wil het blijven bestaan; en gij erkent niets te hebben dan *onderstellingen*, om het gebouw uwer wetenschap op te trekken! Doet de Protestantsche wetenschap ons dan niet denken aan het beeld dat Nabuchodonosor in den droom zag? het hoofd was van fijn goud, borst en armen van zilver, buik en lendenen van erts, de beenen van ijzer en de voeten deels van ijzer deels van klei. Daar rolt de steen van den berg, treft de ongelukkige voeten en het geheele gevaarte valt ineen. Het beginsel deugt niet, en gij zijt *gebonden* aan dat beginsel, zóózeer heeft het uwen geest overweldigd.

O vrije wetenschap, hoever hebt gij het reeds gebragt in de kennis der waarheid! zeg ons eens: wat weet gij reeds? Hoe verre reikt uwe kennis van God en het goddelijke, die eerste waarheid, zonder welke geene waarheid bestaat? Wat hebt gij van den Schepper erkend in zijne schepselen? Van den Verlosser in het werk zijner verlossing? Hoe ver dringt gij door met den blik van uwen geest, en kunt gij u verheffen op uwe wieken in de beschouwing der waarheid?

Een klein kind antwoordt mij op mijne vraag: God is de Schepper, Heer en Bestierder van hemel en aarde, de bron onzer zaligheid en ons opperste goed. God is één in wezen, drievuldig in personen, de Vader, de Zoon en

de H Geest enz. Over die eerste waarheden wordt in de Protestantsche wetenschap getwist, en heerscht daar de grootste spraakverwarring. Het eenvoudige volk roept om het brood der waarheid, en er is niemand, om het hun te breken. Vraagt men aan die vrije wetenschap: heeft God de wereld geschapen? Zij antwoordt: ik weet het niet. Is God de Bestierder van hemel en aarde? Ik weet het niet. Is God één in wezen, drievuldig in personen? Ik weet het niet.

O vrije wetenschap, wier geheele vrijheid daarin schijnt te bestaan, om van de eerste waarheden te zeggen: ik weet het niet!

Wie is dan vrij in zijne wetenschap, de Katholiek of de Protestant? Zeker beiden zijn *gebonden*, daarover valt niet te twisten; een Protestant alleen kan dat vreemd vinden, maar de Katholiek is *gebonden* aan de waarheid, de Protestant aan de dwaling. De Katholiek omhelst de waarheid, waaraan hij gebonden is, met volle overtuiging en vrijen wil; de Protestant heeft geene zekere overtuiging en onderwerpt zich met tegenzin aan het opgelegde juk; de Katholiek rust en geniet de waarheid; de Protestant zoekt nog altijd en hoopt op de toekomst, waar hij eenig licht meent te zien flikkeren; hij verheugt zich in de woelingen, spanningen en schokken, die niets anders dan de onrust der dwaling verkondigen, maar voor hem voorboden zijn van de komende waarheid en hoe grooter de duisternis wordt, hoe eerder hij het licht verwacht. Ja, de Katholiek verheugt zich, aan de waarheid gebonden te zijn, wil zich steeds inniger aan de waarheid hechten en onderwerpen, en verlangt steeds naar grooter mededeeling, want hij weet, dat hij zal verzadigd worden, als Gods glorie zal verschijnen.

Neen, hooggeleerde heeren, gij zijt niet meer of minder Katholiek, omdat gij *gebonden* zijt aan eene praemisse in uwe wetenschap; gij zijt beiden volbloed Protestant, de orthodoxe, zoowel als de moderne, en er bestaat tusschen u beiden slechts een verschil van meer of minder. Beslist liever deze vraag: wie is meer of minder Protestant, de orthodoxe of de moderne? Zeker het *gevoel der waarheid*, dat de orthodoxe godgeleerden van de verloochening zoo veler waarheden terug houdt, doet hun eer aan; maar het lijdt geen twijfel, of zij zijn in strijd met hun beginsel, en de moderne theologie is zeker eene meer consequente ontwikkeling van het Protestantisme. De modernen zijn slechts de voorloopers en maken de kwartieren gereed waar weldra het geheele leger zal aankomen. Geloof mij, de onverbiddelijke logika van het noodzakelijke verstand drijft u voort om uw beginsel te ontwikkelen, en dat beginsel is vernietiging van alle waarheid, die gij nog over hebt gehouden uit uwe vereeniging met de Katholieke Kerk; doch, wat zeg ik! waarheid? gij hebt alles vervalscht, en de waarheid in dwaling veranderd; hoe zoude het verstand daarin kunnen rusten? Zegt mij eens: wat is er geworden van uwen valschen bijbel, van uwen valschen Christus, van uwe valsche Drievuldigheid, van uwe valsche verlossings- en genadeleer, van uwe valsche Kerk? Ziet toe: de Protestantsche wetenschap heeft alles met eigen hand vernietigd en afgebroken, en eindelijk zal er zelfs geen God meer zijn die de wereld geschapen heeft, en niets meer overblijven dan de MENSCH-GOD van Ds. Meyboom. Zietdaar waartoe ook de orthodoxe kan komen. Zijn standpunt is reeds overwonnen, en met al zijne geleerdheid zal hij den stroom die hem voortsleept niet terug dwingen. Niemand ondergaat zóózeer den invloed

van den valschen tijdgeest als een Protestant; hij heeft geen vast punt meer om op te rusten, geen vast beginsel waaraan hij kan vasthouden, en daarbij is hij geplaatst midden in den geweldigen stroom. Het verwondert mij niet, dat velen met de moderne theologie medegaan; maar wat mij verwondert is, dat niemand naar de orthodoxie teruggaat, en er altijd vooruitgang is, en geen terugkeer in de dwaling mogelijk schijnt; zóó dwingt hun de onverbiddelijke logika. Wat beteekent het dan, vrij te zijn in eene wetenschap die niets kan opbouwen, maar alleen vernietigen?

Vragen wij ten laatste: is er dan geen God meer, geen H. Drievuldigheid, geen Christus, geen Verlosser, geen Kerk en al wat God tot heil der wereld geopenbaard en gemaakt heeft? O zeker! de waarheid blijft eeuwig; zij is onveranderlijk, en onvergankelijk, haar kan men niet vernietigen; en als men slechts de duistere holen der dwaling wil verlaten, zal men zich in het volle zonnelicht der waarheid verheugen.

VERSCHEIDENHEDEN.

In het laatste nommer van den *Intellectual Observer* leest men:

„Alles wat eenig licht kan verspreiden over dat wat de be-„schaving onzer voorvaderen bevorderde, verdient der vergetel-„heid ontrukt te worden. Daarom is het dat wij melding maken „van een bewijsstuk dat, voor zoo ver wij weten, tot nog toe „niet de aandacht trok van eenigen oudheidvorscher. Onder de „kerkelijke wetten namelijk der Anglo-Saksen vindt men eene „verzameling, ten titel voerende: *Priesterlijke wetten van Northum-„brië.* In deze verzameling, blijkbaar dagteekenende uit de 9de „of 10de eeuw, komen eenige verordeningen voor tegen nog be-„staande heidensche gebruiken. Eene dier wetten verbiedt het „volk *frith-geard* om boomen, steenen of fonteinen te leggen. „Zoo als bekend is, waren boomen, steenen en fonteinen bij de „Anglo-Saksen voorwerpen van bijgeloovige godsdienstige vereering. „De eigen woorden dier wet zijn: „Indien op iemands grond, „„om een' boom, een' steen of eene fontein een *frith-geard* ge-„„vonden wordt, dan straffe men den aanlegger als overtreder der „„wet.„

„Het woord *frith-geard* beteekent eene geheiligde omsluiting „van denzelfden aard als den van steenen aangelegden cirkel, onder „den naam van *Druïdique* genoeg bekend. Is nu die kring om „eene grafstede heen getrokken, dan is al wat hij omsluit het „eigendom van den overledene die er rust, en tegen den eerbied, „hem verschuldigd, zou men zondigen door dien kring binnen te „treden. Maar is die kring getrokken om het een of ander voor-„werp van godsdienstige vereering, dan wijst hij de grens aan „die niemand, de priester uitgezonderd, overschrijden mag. De „verordening, zoo even aangehaald, is, onzes erachtens, het bewijs,

„dat die steenen cirkels niet altijd aan begraafplaatsen moeten „doen denken. En hierdoor wordt het ook zeer verklaarbaar, „waarom men zulke cirkels om een overeind-staanden steen, het „middenpunt er dan van zijnde, of om eene fontein vindt heen „getrokken, zoo als wij die in het Noorden van Wallis meermalen „zagen. Daarbij nu bedenkende, dat de boom, die het voorwerp „eener godsdienstige vereering was, reeds een zekeren ouderdom „bereikt had vóór men den steenen ring er om heen legde, en „dat na verloop van eeuwen die boom verdwenen is, dan wordt „het ook duidelijk, waarom men dergelijke cirkels aantreft die „hoegenaamd niets meer omsluiten. Door boven aangehaalde ver„ordening weten we nu ook zeker, dat het gebruik van dergelijke „ringen aan te leggen nog behoorde tot een betrekkelijk niet „zeer verwijderd tijdvak, namelijk tot de 9de of 10de eeuw, en „hun oorsprong dus volstrekt niet tot vóórhistorisehe tijden be„hoeft teruggebragt te worden.“

EEN WOORD VAN DEN H. THOMAS VAN AQUINO AAN DE WONDERBESTRIJDERS.

In zijn werkje over *de eenheid van het verstand* (de unitate intellectus) *tegen de Averrhoïsten*, redeneert de H. Thomas aldus:

„Men argumenteert al zeer onbeschaafd om te toonen, dat God „niet zou kunnen maken, dat er vele verstanden van dezelfde „soort waren, geloovende, dat dit tegenstrijdigheid bevat. Want „eens toegegeven, dat het tot de natuur van het verstand niet „behoort om vermenigvuldigd te worden, daarom moet het ver„menigvuldigen van het verstand nog geene tegenstrijdigheid be„vatten. Want niets belet, dat iets in zijne natuur de oorzaak „niet heeft van iets wat het heeft uit eene andere oorzaak; „gelijk het zware uit zijne natuur heeft, dat het niet boven is. „en toch bevat het geen tegenstrijdigheid, dat het zware boven „is; maar dat *het zware boven is volgens zijne natuur*, zoude tegen-

„ strijdigheid bevatten. Zoo ook het verstand, indien het natuur-
„ lijker wijze één ware, omdat het geen natuurlijke oorzaak van
„ vermenigvuldiging had, zoude het toch vermenigvuldigd kunnen
„ worden uit eene bovennatuurlijke oorzaak, en daarin zou geene
„ tegenstrijdigheid zijn.

„ En dit zeggen wij niet alleen wegens het voorstel, maar meer
„ nog, opdat men dezen vorm van bewijs niet tot andere zaken
„ uitstrekke; want zoo zoude men kunnen besluiten, dat God niet
„ kan werken, dat de dooden opstaan en dat de blinden het ge-
„ zigt terug ontvangen. „

HET INSTITUUT VICTORIA.

Het moderne ongeloof, dat ook in Engeland op vreeselijke wijze voortgrijpt, zal daar eene nieuwe instelling in 't leven roepen, welke hoofdzakelijk ten doel heeft, de welbekende grootspraak der valsche, onchristelijke wetenschap na te gaan en te bestrijden. Het is een soort van philosophiesch genootschap, hetwelk zich „ Instituut Victoria „ noemt, en enkel uit leden en deelhebbers zal bestaan, die „ *verklaarde Christenen* „ zijn. De hoofdtaak van dit genootschap is diensvolgens: de geopenbaarde waarheden tegen „ de aanvallen der zoogenaamde wetenschap „ te verdedigen. Grondig en eerlijk, maar streng, zal het alle feiten en bewijzen onderzoeken, die de wetenschap van tijd tot tijd als nieuwe ontdekkingen tegen de H. Schrift inbrengt. Het zal inzonderheid de groote vragen van den dag behandelen en alleen diegenen hooren en ondersteunen die tegen eene vijandige wetenschap willen kampen, met het oogmerk om haar tot hare wezenlijke waarde terug te brengen.

Het genootschap zal al wat zich voor wetenschap uitgeeft vrijelijk onderzoeken, terwijl de medeleden, het Christendom als de van God geopenbaarde waarheid erkennende, deze waarheid tegen alle menschelijke leeringen zullen verdedigen. Het wil de wetenschap een weinig bewaken, om hare dwalingen, tegenspraken, en valsche

sluitredenen bloot te leggen, welke zij stout genoeg tegen de verklaringen des bijbels doet gelden, inzonderheid bij hen, die zonder het minste onderzoek of de geringste toetsing al wat zich voor wetenschap uitgeeft voor goede munt aannemen.

De hoofdzetel des genootschaps zal in Londen zijn, maar het zal weldra zijne vertakkingen door het geheele land hebben. Dergelijke genootschappen zullen ook op het vasteland en door de geheele wereld opgerigt worden, om de verspreide krachten te vereenigen en de uitgave van belangrijke werken te bevorderen. Men zal in het genootschap vrije voordragten houden, en die in een eigen tijdschrift woordelijk uitgeven. Het genootschap zal ook eene bibliotheek en leeskamer hebben. Men zal de Koningin verzoeken, het patronaat aan te nemen, en men wil ook den prins van Wallis uitnoodigen, om de eerste vice-patroon en eere-president te zijn. Jaarlijks zal men medaljes voor welgeslaagde geschriften uitreiken.

We zijn benieuwd, wat dit nieuwe Instituut, onder den naam van de Engelsche Koningin-Pausin, aan het licht zal brengen.

SPROKKELINGEN.

LIJDEN DER POLEN. — Een Katholiek uit Petersburg schreef dezer dagen over de wreedaardige vervolging der Polen:

„Dát verzeker ik u, dat het hier, van nabij waargenomen, een verschrikkelijk schouwspel is, den doodstrijd van een volk te moeten aanzien, hetwelk nog leefkracht genoeg bezit, om eene vreeselijke worsteling met zijne beulen te bestaan, en toch eindelijk voor de tallooze slagen op de edelste organen welligt nog zal moeten bezwijken. Ook dat verdient gewis uwe warmste sympathiën, dat de strijd in Polen tegen de vernietiging der nationaliteit tegelijk een strijd voor het Katholieke geloof is, en het zelfs voor de ingewijden in de betrekkingen alhier eene moeijelijk te beslissen vraag blijft, of Rusland Polen onkatholiek maakt om

het als volk te verdelgen, of wel dat het omgekeerde het geval is. "

De zwaarste slagen der Russische regering, 't is maar al te bekend, vielen en vallen op de Poolsche geestelijkheid. De bisschoppen zijn aanmerkelijk in getal verminderd, en worden op allerlei wijze in de uitoefening hunner geestelijke bediening belemmerd en beperkt. Eene hoogst verderfelijke bepaling is het nu weder, dat de katechismussen en gebedenboeken niet meer in het Poolsch, maar voortaan in het Russiesch moeten verschijnen; een maatregel, die, naar omstandigheden, een dubbel wapen tegen het ongelukkige Poolsche volk kan worden.

ELLENDE DER VRIJGEMAAKTE SLAVEN IN AMERIKA. — Een bevoegd beoordeelaar en ooggetuige van den toestand der vrijgelaten slaven in Amerika, Murphy, de Amerikaansche consul te Frankfort a/M., beschreef in het laatst van October de ellende dier diep-ongelukkigen in dezer voege:

" De meer dan vier millioen negers hebben nagenoeg allen zonder uitzondering hulp noodig, om tot den zegen van den zelfstandigen arbeid te kunnen geraken.... Niemand hunner kon iets voor den ouden dag wegleggen, en nu moeten zij op eens voor zich zelven en hunne gezinnen zorgen, zonder dat zij daartoe in het allerminste opgeleid zijn. Zij bevinden zich zonder land, zonder gereedschap en zaad, *zonder woning*, *zonder kleeding*, meestal zonder werk en *zonder voedsel*, zonder toevlugt voor de zieken en ouden van dagen, zonder school voor de kinderen, bij de 800,000 in getal, en daaronder 100,000 weezen, wier ouders van hen weggerukt en heinde en verre verkocht zijn. *Van alles ontbloot*, zien zij zich aan de vrijheid teruggegeven in een land dat gedeeltelijk door den oorlog verwoest is en waar de weinige bezitters hun niet dan met weerzin bezigheid verschaffen; zoo moeten zij zich dan wel tot hunne medemenschen in het Noorden en in Europa wenden en op dezer menschlievendheid al hunne hoop stellen. "

PROTESTANTEN IN HONGARIJE. — Volgens eene Protestantsche opgave telt thans de Luthersche gemeente in Hongarije 825,387 zielen, verdeeld over 562 moederkerken en 805 filiaalgemeenten,

met 578 predikanten en 85 hulppredikers. De Hervormde kerk telt 1,557,952 zielen, verdeeld over 1439 moederkerken en 1036 filiaalgemeenten, met 1462 predikanten en 240 hulppredikers; te zamen alzoo 2,383,339 Protestanten met 2,365 predikers. Het herigt voegt er bij, dat die gemeenten steeds in armoede verkeeren.

PROTESTANTSCHE ZENDINGGENOOTSCHAPPEN. — Een Fransch blad vermeldt, dat er thans 16 Amerikaansche zendinggenootschappen bestaan. Onder dezer leiding zijn 2,388 agenten, zendelingen, inlandsche predikers, enz., 54,000 gemeenteleden, en 22,000 kinderen in de scholen. Ze geven jaarlijks *f* 2,750,000 uit. De Europesche zendinggenootschappen zijn 32 in getal; zij hebben 7,027 agenten, zendelingen, onderwijzers, enz., 264,000 gemeenteleden en 213,000 kinderen op de scholen. Hunne jaarlijksche inkomsten bedragen *f* 8,400,000; — er zijn dus in het geheel 48 Protestantsche zendinggenootschappen, die 9,415 agenten als zendelingen, inlandsche predikers, onderwijzers, enz. in dienst hebben. Zij tellen 318,000 gemeenteleden, 235,000 leerlingen in de scholen, en hebben jaarlijks over *f* 11,150,000 te beschikken.

GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT VOOR DE KATHOLIEKE KERK. — Hierover vinden we eene, naar we meenen, tot nog toe nergens anders vermelde bijzonderheid geboekt door een tijdgenoot van De Groot, den Jezuïet René Rapin, (1621—1687), in diens werk, dat voor het eerst in 1861 is uitgegeven, onder den titel van: *Histoire du Jansénisme, depuis son origine jusqu'en* 1644 [1]), p. 424.

„ Toen [tusschen 1640 en 1641, vóór de uitspraak van Urha-
„ nus VIII] vernam men ook het gevoelen van De Groot over dat
„ nieuwe werk [den *Augustinus* van Jansenius]. Deze man, van
„ buitengewone verdienste, had in zijn land veel invloed verworven,
„ door zijne groote, door niemand geëvenaarde bekwaamheid. Bij
„ het lezen der Conciliën en Kerkvaders had hij aanleiding gevonden
„ tot eene vrij gunstige meening over de Roomsche geloofsleer,
„ hetgeen hem de gedachte had doen opvatten, om door een of

[1]) Revu et publié par l'abbé Domenech. Paris. Gaume Frères et J. Duprey.

„ anderen middelweg zijn geloof met het onze [het Katholieke]
„ in overeenstemming te brengen; *aan den met hem bijzonder be-*
„ *vrienden Pater Sirmond, van wien ik dit geheim vernomen heb,*
„ *had hij zelfs verklaard, dat hij er op bedacht was, tot de Roomsche*
„ *Kerk weder te keeren en tevens een gedeelte der zijnen ook tot*
„ *haar terug te voeren.* Dat voornemen had hem tot de meening
„ en de partij van Arminius doen overgaan, maar eindelijk, ziende,
„ dat zijne pogingen niet naar hij gehoopt had slaagden, gevoelde
„ hij zijne hoop weder verlevendigd door het nieuwe boek des
„ bisschops van IJperen, dat hij een der eersten te zien kreeg;
„ hij vond er zooveel overeenkomst in tusschen de beginsels van
„ Calvijn en die van dezen bisschop, dat hij niet twijfelde aan de
„ hereeniging der beide kerken, als de leer van den IJperschen
„ bisschop die van den Paus en den H. Stoel zou wezen. „

EINDE VAN HET ACHT EN VEERTIGSTE DEEL.